

გოში ეოკლანია

დაბრეხებელი
საქევე

«მეცნიერება»

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

საქართველოს საისტორიო საზოგადოება

გივი ეორღანი

დასრულდა
საქართველოს
საისტორიო საზოგადოების
პრეზიდიუმის
გამომცემლობის
„მეცნიერება“

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი

1983

7 (C922) (09) + 73/46 (C992) + 091 (=99.9621) +

7 (C41)
85.1 (2Г)
7 (47.922)
ე 641

+ 9 (C922) " 19 "

ნარკვევში გადმოცემულია საბჭოთა ხალხის ბრძოლის ისტორია იმ სამუზეუმო, სამონასტრო და სხვა სახის ქართული განძეულობისა თუ შესანიშნავი ხელნაწერების დაბრუნებისათვის, რომლებიც 1921 წელს გაიტანა უცხოეთში ყოფილმა მენშევიკურმა მთავრობამ. ნაჩვენებია საბჭოთა მთავრობის მიერ 1923—1945 წლებში მიღებული ღონისძიებები მათ დასაბრუნებლად.

ამ ბრძოლის ეპიზოდები განხილულია როგორც განუყრელი ნაწილი იმ დიდი ყურადღებისა ისტორიული ძეგლების მიმართ, რამაც ჰპოვა სრული ასახვა სსრკ უმაღლესი საბჭოს კანონში ისტორიულ და კულტურულ ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების შესახებ (1976 წლის 29 ოქტომბერი) და საბჭოთა კონსტიტუციის 68-ე (შესაბამისად საქართველოს სსრ კონსტიტუციის 66-ე) მუხლში.

ამასთან, ნარკვევში აღნიშნულია ქართველი ხალხის საუკეთესო წარმომადგენელთა ღვაწლი გატაცებული საუნჯის დაბრუნების საქმეში 1923—1945 წლებში, განსაკუთრებით 1934 წლიდან, როდესაც საფრანგეთის მთავრობამ სასამართლო წესით მიითვისა ქართული განძეულობანი.

422 95 7

რედაქტორი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტი ი. კ ა ჭ ა რ ა ვ ა

ბატონის ს.ბ. ს.ნ.
სსრ სსხელმწიფოს
რისპუბლიკურ
ბიბლიოთეკა

182. 19. 9/12 1-21

შესავალი

მატერიალური და სულიერი კულტურის ისტორიის ძეგლების მნიშვნელობა ყოველი ხალხისათვის მეტად დიდია. ამ ძეგლებში ჩაქსოვილია მშრომელთა მიერ შექმნილი ეროვნული კულტურის და ერის წარსული. ამ კულტურაში, როგორც სარკეში, აისახება ხალხის შემოქმედებითი უნარი, მისი ცხოვრება. ხოლო წარსულის ყოფიერებაში გაურკვეველად, წარსული ცხოვრების შეუსწავლელად შეუძლებელია აწმყოში გარკვევა და მომავლის პერსპექტივების გათვალისწინება.

კულტურული მემკვიდრეობის ღრმად შესწავლის აუცილებლობასა და უდიდეს მნიშვნელობაზე მიუთითებენ კ. მარქსი, ფრ. ენგელსი და ვ. ი. ლენინი.

ისტორიისა და კულტურის ძეგლები ყოველთვის არ იყვნენ ჯეროვნად დაცულნი და მოვლილნი, განსაკუთრებით დამოკიდებულ ქვეყნებში. იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს გაჰქონდათ მათ მიერ დაბეჩალებული ქვეყნებიდან ძველი კულტურის ძეგლები და ეს განძი ბოულობდა „თავშესაფარს“ კერძო კოლექციებში.

უხვად იძარცვებოდა საუკუნეთა მანძილზე ჩვენი სამშობლოს საუნჯეც — საქართველოს ისტორიული ძეგლები. ყოველ იმ უამრავ შემოსევათა ჟამს, რომელთაც საუკუნეთა მანძილზე განიცდიდა საქართველო, მის შვილთა ხოცვა-ჟლეტის, აყრა-გადასახლებისა და ქალაქთა და სოფელთა შემუსვრასთან ერთად, შემოსეულ მტარვალთ გაჰქონდათ აურაცხელი კულტურული ძეგლები ...

როდესაც რუსეთს შეკედლებულმა საქართველომ მოიშუშა ჭრილობები და ჩვენს ხალხს გაუჩნდა შესაძლებლობა ნორმალური ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრებისა და განვითარებისა, ჩვენი კულტურის ძეგლები, სამწუხაროდ, მაინც გადიოდა უცხოეთში გაბატონებული კლასების ზოგიერთი ანგარებიანი წარმომადგენლის წყალობით.

დიდსა და დაუფასებელ კულტურულ-მემკრებლობით საქმიანობას ეწეოდნენ ჩვენი ქვეყნის პატრიოტები — დიდი ქართველი მოღვაწენი და მეცნიერნი. ამ მოღვაწეთა დიდი მეცადინეობით და მოწინავე ქართველი ინტელიგენციისა და მშრომელთა ხელშეწყობით აღმოცენდა ქართული კულტურის საცავთა და განძეულობათა კერები: კავკასიის

მუზეუმი და მის ნიადაგზე შექმნილი საქართველოს მუზეუმი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმი, ქართლ-კახეთის სამღვდლოების საეკლესიო მუზეუმი, საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი, ეროვნული გალერეა, ზუგდიდის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი და სხვანი.

ამავე მუზეუმებში იქნა დაცული ქართულ ეკლესია-მონასტრებში და სასახლეებში (თბილისის, ზუგდიდის, ბორჯომის, ლიკანის) შემონახული განძეულობა და კულტურის ძეგლები.

საბჭოთა წყობილების დამყარებამდე და განმტკიცებამდე ყოველთვის ჯეროვნად არ იყო დაცული ეს განძთსაცავები, ძვირფასი ნივთები, ჭურჭელი და სხვ. სახუროთმოძღვრო და სხვა სახის ძეგლებს ზიანს აყენებდნენ შეუფენებელი და ბოროტმოქმედი პირები¹.

საქართველოში ჯერ კიდევ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე ვ. ი. ლენინის ინიციატივით საბჭოთა რუსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმმა 1922 წლის 20 ივნისს მიიღო დადგენილება საარქივო და სამუზეუმო განძეულობათა საქართველოსთვის დაბრუნების შესახებ. ეს სწორედ საქართველოდან რევოლუციამდე გატანილი განძეულობის ის ნაწილი იყო, რომელიც საბჭოთა რუსეთმა 1923 წლის გაზაფხულზე და ზაფხულში დაუბრუნა კიდევ საბჭოთა საქართველოს.

ასევე დაიბრუნა ქართველმა ხალხმა საზღვარგარეთ 1921 წელს გატანილი ქართული ეროვნული კულტურის განძი.

წინამდებარე ჩვენი თხზულების მკითხველი დარწმუნდება, რა ზრუნვა გამოიჩინა საბჭოთა მთავრობამ 1921 წელს საფრანგეთში გატანილი ჩვენი საუნჯის დასაბრუნებლად.

განსაკუთრებით დიდია საბჭოთა მთავრობის ზრუნვა მშობლიური კულტურის საგანძურზე დღევანდელ პირობებში. ამის საუკეთესო დადასტურებაა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის მეცხრე მოწვევის უმაღლესი საბჭოს მეხუთე სესიის მიერ 1976 წლის 29 ნოემბერს მიღებული „კანონი ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების შესახებ“.

¹ აღმამფთობელი ფაქტები ძეგლთა შელახვისა და გაფუჭებისა ყოველთვის იწვევდა ჩვენი საზოგადოებრიობის დიდ გულისწყრომას. ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს ბოლო წლებში გამოქვეყნებული სავაზეთო სტატიები არა მარტო ქართველი მოქალაქეებისა, არამედ არაქართველებისაც. იხ. გაზეთ „კომუნისტი“ 1978 წლის 9 დეკემბერს გამოქვეყნებული სტატია არკადი ჩერკასოვისა — „მე, თანამგლობელი, ბრალს ვდებ...“, რომლის გამოხმაურებას წარმოადგენდა 1978 და 1979 წლებში ჩვენს ბრესაში გამოქვეყნებული რამდენიმე საყურადღებო სტატია.

ამ ზრუნვამ პოვა ასახვა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირისა და საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის კონსტიტუციებში.

საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის 1977 წელს მიღებული კონსტიტუციის მეშვიდე თავში („სსრ კავშირის მოქალაქეთა ძირითადი უფლებანი, თავისუფლებანი და მოვალეობანი“) 68-ე მუხლად შეტანილია:

„ისტორიული ძეგლებისა და სხვა კულტურულ ღირებულებათა შენარჩუნებისათვის ზრუნვა სსრ კავშირის მოქალაქეთა მოვალეობაა“.

ამის შესაბამისად საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის 1978 წელს მიღებული კონსტიტუციის მეექვსე თავში („საქართველოს სსრ მოქალაქეთა ძირითადი უფლებანი, თავისუფლებანი და მოვალეობანი“) 66-ე მუხლად ჩაწერილია:

„ისტორიული ძეგლებისა და სხვა კულტურულ ღირებულებათა დაცვა-შენახვისათვის ზრუნვა საქართველოს სსრ მოქალაქეთა მოვალეობაა“.

ჩვენი ქვეყნის ისტორიული საუნჯე მტკიცედაა დაცული და სახელმწიფოს ზედამხედველობას ექვემდებარება.

ნაშრომი „დაბრუნებული საუნჯე“ ეძღვნება საბჭოური სახელმწიფოს კეთილშობილურ ღვაწლს, გაწეულს მენშევიკური მთავრობის მიერ 1921 წელს უცხოეთში გატანილი ქართული განძეულის სამშობლოში დაბრუნებისათვის.

მენშევიკების მიერ გატანილი ქართული ეროვნული საუნჯის სამშობლოში დაბრუნებისათვის ბრძოლის ერთ-ერთი მთავარი გმირია ცნობილი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე ექვთიმე თაყაიშვილი. მკითხველი დაინახავს, რომ ექვთიმე თაყაიშვილის „ემიგრაცია“ იძულებითი იყო, იგი განძს გაჰყვა მომვლელ-შემნახველად უცხოეთში. ჩვენი ეროვნული განძი მასზე საიმედოდ ალბათ არავის შეეძლო დაეცვა, ერისათვის შეენახა იგი. უცხოეთში ყოფნისას თავდადებულმა მცველმა არაფერი დაზოგა საუნჯის გადასარჩენად, მრავალჯერ დაიფარა იგი მძიმე განსაცდელისაგან.

მენშევიკების მესვეურთა მიერ ეროვნული საუნჯის უცხოეთში გატანა ერთ-ერთი დიდი დანაშაულია ბოროტებათა იმ მწკრივში, რაც მათ თავიანთი მმართველობის ჟამს ერის წინაშე მიუძღვით. ეს საქციელი დიდი დანაშაული იყო იმ დროს, როცა სამშობლოში ამ განძს საფრთხე არ ემუქრებოდა.

საყოველთაოდ ცნობილი იყო, რომ საბჭოთა მთავრობა ყოველთვის და ყველგან ღიდ მზრუნველობას იჩენდა ხალხის კულტურულ საგანძურისადმი. მენშევიკების მესვეურთა დანაშაულს ზრდის ის გარემოება, რომ საუნჯე გაიტანეს არსებითად ქართველი ერის უკითხა-

ვად, თვითნებურად და, რაც მთავარია, არაფრად ჩააგდეს ის საშინელი საფრთხე, რომელიც შეექმნებოდა და შეექმნა კიდევ ჩვენს ეროვნულ საუნჯეს უცხოეთში, სადაც იგი, ერთ ხანს, უცხოელთა ნაღავლადაც კი იქცა, და, საბჭოთა მთავრობის ზრუნვა რომ არა, სამუდამოდ ხელიდან გამოგვეცლებოდა.

განძის მცველის ექვთიმე თაყაიშვილის თავდადებით აიხსნება ის გარემოება, რომ მთავარი საუნჯე — ჩვენი მუზეუმებისა და მონასტრების საუნჯე, აგრეთვე ზუგდიდის ეკატერინესეული სასახლიდან, თბილისის სასახლიდან გატანილი და ზოგიერთი სხვა განძეულობა გადაარჩა გაყიდვა-დაკარგვას, მაგრამ მენშევიკებმა მაინც გაყიდეს დიდძალი ფასეულობა, მათ შორის ბორჯომის სასახლის ძვირფასი ნივთები (გაყიდვას გადაურჩა ამ სასახლის მხოლოდ მდიდარი ბიბლიოთეკა და სურათები), აუარება ვერცხლეული და სხვა ნივთები, რომელთაც ისინი თავიანთ „სავალუტო ფონდად“ თვლიდნენ, არსებითად კი ეს ქონება ისეთსავე ეროვნულ კუთვნილებას წარმოადგენდა, როგორსაც სამუზეუმო და სამონასტრო განძეულობა. ამ ნივთების ნაწილი ექვთიმე თაყაიშვილმა „სამუზეუმოდ“ სცნო, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც გაიყიდა.

საუნჯის სამშობლოდან გატანის 13 წლის შემდეგ მენშევიკურმა მთავრობამ, როგორც მოსალოდნელიც იყო, არსებითად დაკარგა იგი. მათ ჩამოერთვათ იგი და ამ დროიდან დაიწყო მცველის ექვთიმე თაყაიშვილის ჭეშმარიტად გმირული ბრძოლა, რათა განძი ქართველ ერს, საბჭოთა საქართველოს დაბრუნებოდა. მკითხველი დარწმუნდება, რომ მთავარი ფაქტორი, რომლის მეშვეობითაც მოხერხდა ამ შემულიშვილური ბრძოლის კეთილად დაგვირგვინება, ჩვენს ეროვნულ საუნჯეზე საბჭოთა მთავრობის ზრუნვა იყო.

„დაბრუნებული საუნჯის“ ავტორმა გამოიყენა საარქივო მასალები, მოგონებები და უკვე გამოქვეყნებული ნარკვევები, ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების, ხოლო შემდეგ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მიერ გამოცემულ ხელნაწერთა აღწერილობები.

დიდი და მნიშვნელოვანი დახმარება აღმოუჩინეს ნარკვევის ავტორს კონსულტაციებით ჩვენი ძველი საბუთების საცავებისა და მუზეუმების მეცნიერ მუშაკებმა. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებზე და ექვთიმე თაყაიშვილის ამ ინსტიტუტში დაცულ არქივზე მუშაობისას ნარკვევის ავტორი სარგებლობდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის უფროს მეცნიერ თანამშრომლის ელენე კელენჯერიძისა და ინსტიტუტის სეიფების მთავარი მცველის ლამარა ქაჯაიას კონსულტაციით. ფრიალ მნიშვნელოვანი დახმარება აღმოუჩინეს ავტორს საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივის (ცსა), ოქტომბრის რევო-

ლუციისა და სოციალისტური მშენებლობის ცენტრალური სახელმწიფო არქივისა (ორცსა) და ლიტერატურული არქივის დირექტორებმა: სოლომონ ლევიშვილმა, ვიორგი ჩიქობავამ, ვახტანგ გურგენიძემ და არქივების მეცნიერ თანამშრომლებმა — ქრისტინე ცხვედაძემ და ლამარა ჯანგირაშვილმა; კინოფოტოფონო დოკუმენტების ცენტრალური სახელმწიფო არქივის დირექტორმა ბონდო ჩიკვაიძემ და ამავე არქივის მეცნიერ თანამშრომელმა ზეინაბ ხინტიკირიამ. დაუფასებელი დვაწლი დასდო ავტორს და დაეხმარა კონსულტაციით საქართველოს სსრ ხელოვნების მუზეუმის საგანძურის გამგე გურამ აბრამიშვილი, აგრეთვე ამავე მუზეუმის მეცნიერ თანამშრომლები: ვიორგი მაქაცარი, გულნაზ ლორთქიფანიძე, ეთერ ალექსანდრია, ქეთევან ბაგრატიშვილი, მანანა ჭელიძე, ნანა ლაშხი, ლია დოლაბერიძე; საგანძურის განყოფილების მცველი და ნაქარგობის სექტორის გამგე ანა მახარაშვილი; ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორის მოადგილე ალექსანდრე ჯავახიშვილი და მუზეუმის მეცნიერ თანამშრომელი კონსტანტინე ჩოლოყაშვილი; გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელი ლეილა ხუსკივაძე.

დიდი მზრუნველობა აღმოუჩინეს ავტორს ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორმა ელენე მეტრეველმა, მისმა მოადგილემ ლაშა ჯანაშიამ, საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული მთავარი საარქივო სამმართველოს უფროსმა ვილი კაჭარავამ, საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის დირექტორმა შალვა ამირანაშვილმა, კ. მარქსის სახელობის თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის მეცნიერ თანამშრომელმა და ქართველოლოგიის კაბინეტის გამგემ თამარ მაჭავარიანმა, ხელოვნების მუზეუმის ბიბლიოთეკის გამგემ ნატალია სოსნოვსკაიამ, ხელნაწერთა ინსტიტუტის სეიფის მცველმა ნინო აღამიამ, ინსტიტუტის სამკითხველო დარბაზის მეთვალყურემ ელფრიდა ბარნაველმა და მეცნიერ თანამშრომელმა თამაზ ბარამიძემ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფუნდამენტალური ბიბლიოთეკისა და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ქართველოლოგიის კაბინეტის თანამშრომლებმა.

დიდი დახმარება აღმოუჩინეს ნარკვევის ავტორს ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმისა და ცენტრალური სახელმწიფო არქივის ზუგდიდის ფილიალის (ცსაზფ) ხელმძღვანელებმა და მეცნიერ თანამშრომლებმა.

ავტორი დიდადაა დავალებული ფარნაოზ ლომაშვილისაგან, რომლის სასარგებლო შენიშვნები გათვალისწინებულია.

ავტორი გულითადი მადლობის გრძნობით აღნიშნავს გამომცემლობა „მეცნიერების“, აკადემიის სტამბისა და საქ. კ. პ. ც. კ.-ის გამომცემლობისა და სტამბის კოლექტივების დვაწლს.

მას შემდეგ საუკუნის მესამედზე მეტმა განვლო ...

მახსენდება 1945 წლის გაზაფხული. სამამულო ომი დასასრულს უახლოვდებოდა ... ახლად მქონდა დაწყებული მუშაობა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში, რომელსაც შემდეგ სიმონ ჯანაშიას სახელი ეწოდა.

ერთ დღეს — ეს იყო 11 აპრილი — მუზეუმში ატყდა ჩოჩქოლი, ხმა გავრცელდა: — განძი მოიტანესო.

მუზეუმის ეზოში საბარგო მანქანებმა შემოაგრიალეს საფრანგეთიდან დაბრუნებული ქართული საუნჯე, რომელმაც თითქმის საუკუნის მეოთხედი დაჰყო უცხოეთში. განძს მცველად მოჰყვა საბჭოთა ოფიცრების ფორმაში გამოწყობილი ორი ახალგაზრდა. რას ვიფიქრებდი, თუ დაახლოებით 28 წლის შემდეგ მომიხდებოდა მათი ახლოს გაცნობა და საუბარი ჩამოტანილ საუნჯეზე ...

საუნჯე მოათავსეს საქართველოს მუზეუმის № 3 სეიფში, რომელიც მაშინ „მეტეხის“ მუზეუმის (მოგვიანებით საქართველოს სსრ ხელოვნების მუზეუმი) დროებით სარგებლობაში იმყოფებოდა.

სამი დღის შემდეგ, 14 აპრილს, საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ გამოიტანა დადგენილება საფრანგეთიდან სამშობლოში დაბრუნებული განძეულობის მიმღები კომისიის შექმნის შესახებ. ამ სამუზეუმო ფასეულობათა მიმღები კომისიის თავმჯდომარე იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი სიმონ ჯანაშია, წევრები: საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოსთან არსებული ხელოვნების საქმეთა სამმართველოს უფროსის მოადგილე ვ. მგალობლიშვილი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორი ა. აფაქიძე (კომისიის მდივანი), საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ლიტერატურისა და ხელოვნების სექტორის გამგე ს. ჭილაია და საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის დირექტორი შ. ამირანაშვილი. სახკომსაბჭომ დაავალა კომისიას სამუზეუმო ფასეულობათა მიღების აქტისა და მუზეუმებს შორის განძეულობის განაწილების პროექტის წარმოდგენა.

საქართველოს სსრ ოქტომბრის რევოლუციისა და სოციალისტური მშენებლობის არქივში დაცულია საქმე, რომელსაც ეწოდება: „მწერთა კავშირი“
 სალები საფრანგეთიდან დაბრუნებული ქართული სამუზეუმო განძე-
 ულობის შესახებ“. იგი შეიცავს ს. ჯანაშიას თავმჯდომარეობით მოქ-
 მელი კომისიის მოღვაწეობის მასალებს. კომისია შეუდგა მუშაობას თა-
 ვისი დაარსებიდან ორი დღის შემდეგ — 16 აპრილს. მან ჩაატარა 57
 პლენარული სხდომა; დამატებითი მუშაობა ჩატარდა ქვემოკომისიათა
 სხდომებზე. თავისი მოღვაწეობა კომისიამ დაასრულა 29 დეკემბერს,
 ე. ი. კომისიის მუშაობამ რვათვენახევარს გასტანა.

კომისიის პირველი და მთავარი მიზანი იყო დაბრუნებული განძის
 მიღება და აღწერა. პარიზიდან ჩამოტანილი აღმოჩნდა განძეულობის
 შემცველი 44 ყუთი და ერთი შეკვრა, ე. ი. განძის შემცველი 45
 ერთეული. 4 ივლისს კომისიამ მიიღო ნივთების კლასიფიკაცია, რომ-
 ლის მიხედვითაც უნდა შედგენილიყო ნივთების კომისიისეული სია
 (ეს სია შედგენილ იქნა რუსულად და დაიბეჭდა 1946 წელს, შემდეგ
 ქართულად თარგმნა შ. ამირანაშვილმა). იმავე სხდომაზე კომისიამ
 ჩაიბარა ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ გადმოცემული ძვირფასი ექსპო-
 ნატები — ეკატერინე დადიანის ფირუშებითა და მინანქრით შემკული
 ბაჯადლო ოქროს წყვილი სამაჯური, ნაწილი მისი შესანიშნავი გარ-
 ნიტურისა, რომელიც ექვთიმემ პარიზში „კერძო გზით“ შეიძინა. კომი-
 სიამ ნივთების სიაში ეს სამაჯურები ცალკე შეიტანა.

29 დეკემბერს შედგა კომისიის უკანასკნელი სხდომა, რომელზე-
 დაც განიხილეს მუზეუმებს შორის განძეულის განაწილების საკითხი.
 კომისიამ შეამზადა პროექტი: საუნივერსიტეტო უნდა განაწილებულიყო თბი-
 ლისის სამ მუზეუმს — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს, „მეტე-
 ხის“ მუზეუმსა და სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმს შორის.
 იმავე დღეს დაიწერა კომისიის მიერ ჩატარებული მუშაობის შემაჯამე-
 ბელი აქტი. ჩანს, რომ, გარდა ჩამოტანილი განძეულობის შეჯერებისა
 სხვადასხვა სიებთან, კომისიას აუწონია კიდევ ოქროსა და ვერცხლის
 ზოგიერთი ნივთი და ნუმისმატიკური კოლექცია.

1946 წლის 23 იანვარს ს. ჯანაშიამ საქართველოს სსრ სახალხო
 კომისართა საბჭოს საქმეთა მმართველობას ჩააბარა კომისიის მთელი
 საქმე თავისი დოკუმენტაციით, ხოლო 1947 წლის 16 იანვარს საქარ-
 თველოს სსრ მინისტრთა საბჭომ და საქართველოს კომუნისტური
 პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღეს დადგენილება პარიზიდან
 დაბრუნებული სამუზეუმო განძეულობის განაწილების შესახებ ზემო-
 ხსენებულ სამ მუზეუმს შორის.

მთავრობის კომისიის მოღვაწეობა მხოლოდ ზემოთქმულით არ
 ამოიწურება. ეს მუშაობა ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული, როდეს-

საც მოეწყო პარიზიდან დაბრუნებული ნივთების ნაწილის გამოფენა. გამოფენა მოეწყო ჩვენი საზოგადოებრიობის ცხოველი ინტერესის დასაკმაყოფილებლად. განძეულობა გამოფენეს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დარბაზებში. გამოფენის მოწყობაში, ისევე როგორც საერთოდ, განძის ჩაბარებასა და მოვლა-პატრონობაში მონაწილეობდნენ ჩვენი მუზეუმების მეცნიერ თანამშრომლები: იროდიონ სონდულაშვილი, დავით კაპანაძე, ქრისტინე შარაშიძე, კონსტანტინე გრიგოლია, ლუბა შეფარიშვილი, ლილი ქუთათელაძე, ალექსანდრე ჯავახიშვილი, მარგალიტა ლორთქიფანიძე, ოთარ ჯაფარიძე, ტარიელ ჩუბინიშვილი, თამარ აბრამიშვილი, ნიკო ქანთარია, აკაკი კლიმიაშვილი, მხატვარი ანასტასია ამბრიაშვილი და სხვანი.

დაუვიწყარია გამოფენის გახსნის დღე. ეს იყო 1945 წლის 15 აგვისტო. გამოფენის გახსნას წინ უძღოდა მთავრობის კომისიის თავმჯდომარის სიმონ ჯანაშიას მოხსენება. შემონახულია ამ მოხსენების სტენოგრაფიული ჩანაწერი.

ს. ჯანაშიამ თავის მოხსენებაში, რომელიც ჩვენი საუნჯის გატანისა და სამშობლოში დაბრუნების პირველ ისტორიულ ნარკვევს წარმოადგენს, მოკლედ დაახასიათა დაბრუნებული საუნჯე, გააცნო მსმენელებს ისტორია ჩვენი განძის იმ ხიფათის შესახებ, „რომელიც ქართველი ხალხის კულტურულ სიმდიდრეს ამ უძვირფასეს ძეგლებს დამოკლეს მახვილივით თავს დაკიდული ჰქონდა ...“

„საყურადღებოა ისტორია ამ განძეულობის მოგზაურობისა და მისი დაცვისა საზღვარგარეთის სხვადასხვა პუნქტებში, — თქვა მომხსენებელმა. — ამ ისტორიის ვრცლად და დასაბუთებულად მოსახსენებლად ამჟამად მე, სამწუხაროდ, მასალები არ გამაჩნია, თავის დროზე ეს ისტორია დაიწერება; ერთი შეიძლება ახლა ითქვას, რომ განძეულობამ გამოიარა სრულიად განსაკუთრებული ოდისეა, ვიდრე თავის ნამდვილ პატრონს დაუბრუნდებოდა ამა თუ იმ სახით ...“.

ს. ჯანაშიას მიერ ნახმარი ეს გამოთქმა — „განძეულობის ოდისეა“ შემდეგ შემოვიდა ხმარებაში.

მსმენელები აღტაცებით შეხვდნენ მომხსენებლის უკანასკნელ ფრაზას, რომ ამიერიდან დაბრუნებული საგანძური ქართველი ხალხის მიერ მტკიცედ იქნება დაცული.

გამოფენამ დამსწრე საზოგადოებას წარმოუჩინა ძველი ქართული ხელოვნების ფასეულობანი, ბრწყინვალე ნიმუშები იმ კულტურისა, რომლის განვითარება ვერ შეაჩერა ჟამთა სიავემ, გარეშე მტრების ურიცხვმა შემოსევებმა და მტარვალობამ ...

მნახველთ იხილეს ძველი ქართული ხელნაწერები. აი, ზოგიერთი მათგანი:

შოთარ უსთველის „ვეფხისტყაოსნის“ სამი მეტად ძვირფა-

სი ხელნაწერი, გატანილი საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმიდან: 1. გადაწერილი 1680 წელს ცნობილი კალიგრაფის ბეგთაბეგის მიერ ქართლის მეფის ვიორგი XI-ის ბრძანებით; წიგნის ყველა არშიამ შემოინახა ოქროთი ნახატი ბორღინურები; წიგნი ჩასმულია ოქროთი ნატვიფრ ყდაში. 2. გადაწერილი 1671 წელს. ტექსტი მოთავსებულია ფერადითა და ოქრომწვანით შემოხაზულ ჩარჩოებში, ჩასმულია ტყავგადაკრულ მუყაოს ყდაში. 3. „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერთა შორის უძველესი, გადაწერილი 1646 წელს ლევან II დადიანის კარზე, იმერეთის მეფის მდივნის მამუკა თავაქარაშვილის მიერ; წიგნი ჩასმულია ტყავგადაკრულ ტვიფრულ ხის ყდაში.

პროკლე დიადოხოსის „კავშირის“ თარგმანი კომენტარებითურთ, გამოჩენილი ქართველი ფილოსოფოსის იოანე პეტრიწისა; XII—XIII სს. ხელნაწერი, ჩასმული ტყავგადაკრულ მუყაოს ყდაში. პეტრიწის შრომათა ეს უძველესი ხელნაწერი, ჩამოტანილი თბილისში შიომღვიმის მონასტრიდან, უცხოეთში გატანილია საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმიდან.

ეფრემ მცირის თარგმანთა კრებული, ნაწერი XII საუკუნის დამდეგისათვის დამახასიათებელი ნუსხურით, ჩასმული სადა ყდაში, გატანილი საეკლესიო მუზეუმიდან.

X საუკუნის ცნობილი ქართველი ჰიმნოგრაფის მიქაელ მორეკილის საგალობელთა კრებული, ძველი ქართული სანოტო ნიმუშებით, ე. წ. „იადგარი“. ნაწერი კარგად დამუშავებულ ეტრატზე. განსაკუთრებული მნიშვნელობის უნიკალური ძეგლი, გატანილი ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმიდან.

„ტბეთის ოთხთავი“ — XII საუკუნის ხელნაწერი, ეტრატზე ნუსხურით ნაწერი, რესტავრირებული XVIII საუკუნეში. მისი გადაწერია იოვანე ფუკარალისძე, მომგებელი (დამკვეთი) — პავლე მტბევარი. შეიცავს მახარებელთა (ევანგელისტთა) ფერად ბორტრეტებს. ყდას დაკრული აქვს ქართული ხელოვნების ისტორიაში ცნობილი მოთქრული ვერცხლის მოჭედობა, რომელიც დაზიანებულია. მასზე გამოხატულია ჯვარცმა, ღვთისმშობელი, მოციქულები და ანგელოზები. მთელ კომპოზიციას გარს შემოვლებული აქვს ფოთლოვანი ორნამენტი. უცხოეთში გატანამდე ეს ხელნაწერი შეადგენდა სამონასტრო ქონებას.

„ბერთის ოთხთავი“ — XII საუკუნის ძეგლი. ეტრატზე ნაწერი კლასიკური ნუსხურით, შემკული მახარებელთა მინიატურული გამოსახულებებით, ჩასმული მოთქრულ ვერცხლის ყდაში, მოჭედული

სახელოვანი ოსტატის ბეშქენ ოპიზარის მიერ. ყდის წინაპირზე რელიეფურადაა გამოსახული ჯვარცმა, ღვთისმშობელი, იოანე ნათლისმცემელი და ანგელოზები სათანადო კლასიკური ასომთავრული წარწერებით. იგი შემკულია ძვირფასი თვლებითა და მარგალიტის მძივით. ყდის ზურგზე რელიეფურადგვა გამოსახული ქრისტე, ღვთისმშობელი, იოანე ნათლისმცემელი სათანადო წარწერებით. ორივე კომპოზიცია გარსშემოვლებულია წვრილი, გრებილი ორნამენტის ჩარჩოთი, კუთხეებს ამშვენებს ფოთლოვან-ყვავილოვანი რელიეფური შემკულობა, მონარჩოებული, წვრილი ორმაგი ჭედური გრებილით. ქვედა ყდაზე ქრისტეს რელიეფის ქვემოთ ასომთავრულით ამოტვიფრულია „მოიჭედა ველითა ბეშქენ ოპიზარისაითა“. ხელნაწერი გატანილია გელათის მონასტრის საგანძურიდან.

იმავე საგანძურიდან გატანილი XII საუკუნის შესანიშნავი ძეგლი — „წყაროს თავის ოთხთავი“, ეტრატზე ნაწერი კლასიკური ნუსხურით, გადაწერილი ორი გადამწერის: იოვანე ფუკარალისძის მნათისა და გიორგი სეთაის ძის ხელით, ჩასმული მოქრულ ვერცხლის ყდაში, მოჭედილი სახელოვანი ბექა ოპიზარის მიერ. ყდის წინაპირზე რელიეფურადაა გამოსახული სათანადო ასომთავრული წარწერებით: ჯვარცმა, ღვთისმშობელი, იოანე მახარებელი და ანგელოზები; კომპოზიციას შემოვლებული აქვს ვერცხლის გრებილი ჩარჩო; გრებილისავე ორმაგი ჩარჩო ახლავს მოჭედილობის დანარჩენ ნაწილსაც. ყდის ქვედა ნაწილზე ტახტზე მჯდომარე დიდებით მოსილი ქრისტეა გამოსახული, მის აქეთ-იქით — ღვთისმშობელი და იოვანე ნათლისმცემელი. ყდის ორივე ნაწილი შემკულია ძვირფასი თვლებით. ყდის ქვედა ნაწილზე ასომთავრულითაა ამოტვიფრული: „ქრისტე შეიწყალე ოქრომჭედელი ბექა ოპიზარი“.

„გელათის ოთხთავი“, XII საუკუნის შესანიშნავი ძეგლი, გატანილი გელათისავე საგანძურიდან. მისი ტექსტი ნაწერია ეტრატზე იშვიათი სილამაზის კლასიკური ნუსხურით; საწყისი ასოებისა და ზოგი გამოსაყოფი სტრიქონებისათვის ნახმარია ფერუცვლელი ოქრომელანი. ხელნაწერი შეიცავს სამასამდე მინიატურას, შესრულებულს განსაკუთრებული ოსტატობით. აღნიშნული ხელნაწერის მხატვრობა შუასაუკუნეების ქართული მხატვრობის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო ძეგლად ითვლება. წინაპირზე გამოკვეთილია ჯვარცმის კომპოზიცია, შემკული ვერცხლის ბუდეში ჩასმული რამდენიმე ათეული თვლით, მომეტებულად ლალებით. ყდის ზურგზე გამოკვეთილია აღდგომის კომპოზიცია.

„ვარძიის ოთხთავი“ — XII—XIII სს. ეტრატზე ნუსხურით ნაწერი, შემკული მახარებლების გამოსახულებებითა და თავსართებით. ტექსტის მცირედი ნაწილი და საწყისი ასოები შესრულებუ-

ლია ოქრომელნითა და ფერადებით. ხელნაწერის კიდევები მოტვიფრულია რულ-მოოქრულია, ხელნაწერის მოჭედნილ მასიურ ვერცხლის მოოქრულ ყდაზე რელიეფურადაა გამოსახული ღრუბლებზე ფენდაყრდნობით ტახტზე მჯდომარე ქრისტე; კუთხეებში ოთხ მედალიონში მახარებლებია გამოსახული.

„მოქვის ოთხთავი“ მარტვილის მონასტრიდან გატანილი, ნაწერი ეტრატზე ღია ყავისფერი მელნით, ნუსხურით, უხვად შემკული თავსართებითა და მინიატურებით. მომგებელია მოქვის მთავარებისკობოსი დანიელი, გადაწერი — ეფრემი. გადაწერილია 1300 წელს. ფიცრული ყდა შემოდან გადაკრულია წითელი ხავერდითა და მოოქრული ვერცხლის მოჭედილობით, შიგნით კი მუყაოზე დაკრული ტყავით. მოჭედილობის ცენტრში გამოსახულია ჯვარცმა, კუთხეებში — ანგელოზები; ჯვარცმის ზემოთ ამადლებია გამოსახული, ქვემოთ მღვდელმთავარი. ჯვარცმის მარჯვნივ და მარცხნივ კი ანგელოზები. ს. ჯანაშიას თქმით — „მოქვის ოთხთავი“ იმითაცაა ღირსშესანიშნავი, რომ იგი „შესრულებულია მაშინ, როდესაც საქართველოს ნახევარ საუკუნეზე უფრო ხანგრძლივ ჰქონდა გამოვლილი მონღოლთა ბატონობის უღელი და ეს ძეგლი მჭევრმეტყველურად მიგვანდინებს იმაზე, თუ როგორ გრძელდებოდა ჩვენი კულტურული შემოქმედება, როგორ შეინარჩუნა ხალხმა მისი მაღალი დონე ამ უძიმესა და უძნელეს პირობებში“.

გარდა შესანიშნავი ხელნაწერებისა, უცხოეთში გატანილ განძში იყო რამდენიმე პირველნაბეჭდი სახარება, 1709 წელს ნუსხურად ნაბეჭდი ვახტანგის სტამბაში.

როგორც ცნობილია, სულ საზღვარგარეთ გატანილ იქნა 62 წიგნი, რომელთა დიდ ნაწილს ხელნაწერები წარმოადგენდა.

ხელნაწერებთან ერთად გამოფენილი იყო უცხოეთში გატანილი შესანიშნავი ძეგლები მატერიალური კულტურისა.

მივუთითებთ მხოლოდ რამდენსამე ექსპონატზე, შემოსენებული დროებითი გამოფენის მშვენებას რომ წარმოადგენდნენ. პირველ ყოვლისა არქეოლოგიურ კოლექციებზე შევჩერდებით, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმიდან რომ იყო გატანილი. აქ იყო ფრიალ ცნობილი კოლექციები: ახალგორის განძი, პანტიკაპეის კოლექცია, სტეფანწმინდის განძი, ნივთები სარგვეშიდან, ქსნის ხეობიდან, მცხეთის და მცხეთის რაიონიდან, ჩრდ. კავკასიიდან და ა. შ.

ამ კოლექციებს შორის არქეოლოგები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ ახალგორის განძს, ჩვენი კულტურის დიდებულ ძეგლს, რომელსაც ძველი წელთაღრიცხვის VI—IV საუკუნეებით ათარიღებენ. განძი აღმოჩენილ იქნა ქსნის ხეობაში, ახალგორის (დღევანდელი ლენინგორის) მახლობლად, სოფ. საძეგურში, რომელიც

მდებარეობს მდ. ქსნის მარცხენა ნაპირას, იქ, სადაც აღნიშნულ მდინარეს ერთვის საძვეურის წყალი.

ამ უკანასკნელის მახლობლად მიკვლეულ მდიდრულ სამარხში დაფლული აღმოჩნდა ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოსა და თიხის ნივთები. სამარხს შემთხვევით წასწყდომიან სოფლის მცხოვრებნი, ძვირფასი ნივთები მიუთვისებიათ და ნაწილი გაუყიდიათ კიდეც. ამ უკანასკნელთა მიკვლევასა და გამოსყიდვაში დიდი როლი შეასრულა ე. თაყაიშვილმა, რომელსაც მაშინ რუსეთის არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მდივნის თანამდებობა ეჭირა. 1908 და 1909 წლებში მან მოახერხა ამ შესანიშნავი განძის კავკასიის მუზეუმისათვის შექმნა. ზოგი ნივთიც გათხრების გზით შოიპოვა. განძის აღმოჩენისთანავე მისი შესწავლა დაიწყო რუსმა მკვლევარმა იაკობ სმირონოვმა, რომლის წიგნი „ახალგორის განძი“ („Ахалгорийский клад“) 1934 წელს, უკვე ავტორის გარდაცვალების შემდეგ, გამოსცა გ. ჩუბინაშვილმა.

ახალგორის განძში როგორც მხატვრული, ისე არქეოლოგიური მნიშვნელობის მხრივ ი. სმირონოვი პირველ ადგილს მიაკუთვნებს წყვილ სასაფეთქლე საკიდ სამკაულს, რომელთაგან თითოეული წარმოადგენს წყვილი ცხენების გამოსახულებას. სამკაულის ზედა ნაწილს ქმნიან მრგვალი ვარდულები, რომელთა მაქსიმალური სიგანე 35 მილიმეტრია. ვარდულის ყვავილს წარმოქმნიან ფართოწვეტიანი ფურცლები, რომელნიც ერთმანეთს ფარავენ. წინა პლანზე გამოსახულია ჯვრისგვარად ოთხი ფურცელი, მეორეზე — კვლავ ოთხი, მაგრამ დახრილი, მათ შორის კი მოჩანს მესამე წყების ფურცლების რვა ბოლო. ყველაზე საინტერესოა სამკაულის ქვედა ნაწილი — ორი წყვილი ცხენი, მეტად სკრუპულოზურად დამზადებული. ყოველი ცხენის სხეული შედგება ორი ურთიერთ მირჩილული წინასწარ გამოჭედილი ნაწილისაგან. ცხენების ცხვირზე და გავაზე რჩილვა ისე სუფთადაა შესრულებული, რომ არაფერი ამჩნევია. ცხენების მთელი სხეული, თავისა და გავის გარდა, შემკულია გავარსით შესრულებული სახეებით, რომელნიც, ალბათ, ცხენის გადასაფარებელს გამოსახავენ.

ი. სმირონოვის ანაზომების თანახმად, სამკაულის სიმაღლეა: ერთისა — 129,5 მმ, მეორისა — 131,5 მმ; სიმაღლე ვარდულისა, ვერტიკალური ზოლისა და უნაგირისა ერთად — 75 მმ; სიმაღლე ცხენებისა — 44,1 მმ; უნაგირის ქვედა ნაწილამდე — დაახლოებით 30 მმ; მაქსიმალური სიგრძეა — 42 მმ და 40,5 მმ. მაქსიმალური სიგანე — 29 მმ და 29,5 მმ. ერთი საკიდი იწონის 100,74 გრ, მეორე — 101,46 გრ.

ძველი ქართული ხელოვნების შედევრი — წმ. მამას (მამანტის) მ ა ღ ლ რ ე ლ ი ე ფ უ რ ი (მ ო რ ე ლ ი ე ფ უ რ ი) გ ა მ ო ს ა ხ უ ლ ე ბ ა, გატანილი გელათის მონასტრიდან, რომელსაც ცნობილი რუ-

სი ხელოვნების ისტორიკოსი, ხატების დიდი სპეციალისტი ნ. კონდაკოვი XI—XII საუკუნეებით ათარილებს, გ. ჩუბინაშვილი — XI საუკუნის დამდეგით, ხოლო შ. ამირანაშვილი — VI—VII საუკუნეების პერიოდით. გ. ჩუბინაშვილი უწოდებს მას „უნიკალურ ვერცხლის ჭედურ ტონდოს“ (დისკოს). მისი გაზომვის თანახმად, მრგვალი ვერცხლის ფირფიტის დიამეტრია 20,5 სმ და იგი 407 გრამს იწონის.

იმისათვის, რომ გამოსახულებისათვის მეტი შთაბეჭდილობა მიეცათ, ოქროთი დაუფერიათ მხოლოდ ნაწილები: წმ. მამას შარავანდელი, ჯვარი, თმა, ჩასაცმელი, ღომის ფაფარი. ესაა ვერცხლზე ქართული პლასტიკის შესანიშნავი ქმნილება: მაღალი რელიეფი ზოგან სკულპტურულ გამოსახულებას უახლოვდება.

გამოფენილ ექსპონატთა შორის იყო მარტვილის მონასტრიდან გატანილი შესანიშნავი განძი — ოთხი ნივთი. ისინი მარტვილის მონასტერშივე ინახულა ნ. კონდაკოვმა და დ. ბაქრაძის დახმარებით აღწერა.

ერთი მათგანია სამღვდელმთავრო გულსაკიდი ოქროს საკეცი ჯვარი (14,3 X 10 სმ), მასში მოთავსებულია ჯვარი, ნაკეთები „ძელისაგან ჭეშმარიტებისა“. ჯვრის წინა მხარეზე შუაში მთელი ტანითაა გამოსახული ღვთისმშობელი ყრმით ხელში; ჯვრის მკლავებზე გამოსახულია წელზევითა ნახევარფიგურები ოთხი მხარეებისა. ფიგურული გამოსახულებანი საკეციითაა შესრულებული ოქროზე და შემდეგაა მიმაგრებული ოქროს ფონზე. შარავანდედები და კვარცხლბეკი, რომელზედაც ღვთისმშობელი დგას, ისევე, როგორც ორი ვარდული ღვთისმშობლის ორსავე მხარეს, ტიხრული მინანქრისაა. ჯვრის ზურგზე გამოსახულია ჯვარცმა. ქრისტე შემოსილია გრძელი უსახელოებო კვართით. მას ოდნავ აქვს დახრილი თავი, თვალები გახელილი აქვს. იგი გამოსახულია ცისფერი ჯვრის მინანქრის ფონზე; მისგან მარჯვნივაა ღვთისმშობლის წელზევითა ნახევარფიგურა, სამი მეოთხედით შვილისაკენ მიბრუნებული, სევდის ნიშნად ხელები გაშვებული აქვს. ქრისტეს მარცხნივაა მწუხარე იოანეს წელზევითა ნახევარფიგურა. ზემოთ გამოსახულია მიქელ მთავარანგელოზი, ქვემოთ — გაბრიელ მთავარანგელოზი. ყველა ფიგურის შარავანდედები და ჯვარი მინანქრითაა ნაკეთები; ფიგურული გამოსახულებები ამოკვეთილია ოქროზე და შემდეგაა მიმაგრებული ოქროს ფონზე. ჯვარი მდიდრულადაა შემკული ძვირფასი თვლებითა და მარგალიტის ასხმებით. ხელოვნების ამ შედევრს VIII—IX საუკუნეებს აკუთვნებენ. იგი 369 გრამს იწონის³.

³ ნ. კონდაკოვი ამ ჯვრის შესახებ წერს: «Трудно было бы дать даже приблизительное понятие о необыкновенной красоте самых фигур, высокой чистоте и осмысленности их... стили; никакой рисунок не может передать всей тонкости экспрессии и стилистичности черт, овалов, драпировки...»

მეორეა სამღვდელმთავრო გულსაკიდი საეცი ოქროს ჯვარი (13,1 X 9,4 სმ), ღვთისმშობლის, წმ. დიმიტრის, წმ. ნიკოლოზისა და იოანე ოქროპირის მინაწერის ფიგურული გამოსახულებებით, მოჭედილი ძვირფასი თვლებით, რომელსაც X საუკუნით ათარიღებენ, მისი წონაა 268,5 გრ.

მესამეა ოქროს მედალიონისებრი ჯვრის მსგავსად მომრგვალებული ფორმის პანაგია (7,7 X 5,2 სმ), შემკული მარგალიტის ორი ასხმით. მედალიონზე წარმოდგენილია „ჯოჯოხეთის წარტყვევნა“. გამოსახულებები შესრულებულია ტიხრული მინაწერით. პანაგიას X საუკუნით ათარიღებენ, იგი 69 გრ იწონის.

დაბოლოს, მარტივლური განძის მეოთხე ნიეთია სახატესნაირი ოქროს მართკუთხა სანაწილე (6,4 X 3,5 სმ), რომლის ხუფი და ნაპირები შემკულია ძვირფასი თვლებით. სანაწილეზე გამოსახულია მჯდომარე ქრისტე. სანაწილეს X საუკუნით ათარიღებენ. მისი წონაა 155 გრ.

მეფე დავით კურაპალატის ჯვარი. ვერცხლის მოქრული დიდი ჯვარი ასომთავრული წარწერებით. ჯვრის წინა მხარეზე წარწერაა: „ქრისტე აღიდე დღეგრძელებით დავით კურაპალატი. ამინ.“ ჯვარს ზურგზე წარწერილი აქვს მისი გამომჭედავი ოსტატის სახელი: „ასათ მოქმედი“.

გ. ჩუბინაშვილი მაღალ შეფასებას აძლევს ასათ მოქმედის დიდად ნიჭიერ ოსტატობას და ჯვარს X საუკუნის უკანასკნელ ოცდაათწლეულს აკუთვნებს. ჯვარი შემთხვევით ყოფილა აღმოჩენილი. იგი უპოვია 1898წელს გორის მაზრის სოფელ ბრილის მცხოვრებ გლენს პეპო ქართველიშვილს ძველი მარნის კედლის დანგრევისას და გადაუცია ადგილობრივი ეკლესიისათვის, საიდანაც ეს უკანასკნელი გადაეგზავნა საეკლესიო მუზეუმს, რომელიც სხვა ექსპონატებთან ერთად აღწერა მოსე ჯანაშვილმა საეკლესიო მუზეუმის ნიეთების მის მიერ შედგენილ კატალოგში.

დავით აღმაშენებლის ჯვარი. გამოტანილია გელათიდან. ჯვარი ნაკეთებია ვერცხლის ერთი მთლიანი მოქრული ფირფიტისაგან, აქვს ოთხი მართკუთხა მკლავი; ჯვრის სიმაღლე 42,2 სანტიმეტრია. ჯვრის ზურგი სრულიად სადაა. წინამხარე შემკულია გამოსახულებებით. ჯვრის ოთხსავე მკლავს ამშვენებს მრგვალი მედალიონები, რომლებშიც წმინდანების გამოსახულებებია სათანადო წარწერებით. ზემო მკლავზე ერთი მეორის გვერდით ორი ანგელოზია გამოსახული; მათ ქვეშ მედალიონია წმ. პეტრეს გამოსახულებით; მარცხენა მკლავზე ერთმანეთის გვერდზეა ორი მედალიონი მათე და მარკოზ მახარებლების გამოსახულებებით; მარჯვენა მკლავზე, აგრეთვე, ორი მედალიონია ერთმანეთის გვერდზე — ლუკა და იოანე მახარებლების გამოსახულებებით; ქვედა მკლავზე ერთი მეორის ქვეშაა

განლაგებული ორი მედალიონი წმ. ბარბარეს და წმ. პავლეს სამხელეობით. ჯვრის მკლავები შემკულია თვლებით.

ჯვრის ქვედა მკლავის ძირშია 4,7 სანტიმეტრის სიმაღლის ოქროს ფირფიტა, რომელზედაც ნ-სტრიქონიანი ასომთავრული (ყოველი ასო შეგნით მოსევალებულია) წარწერაა: „ღმერთო, ყოვლისა დამბადებლო, აღიდე შენ მიერ გუირგუინოსანი დავით, აფხაზთა და ქართველთა, ჰერთა და კახთა მეფე, მზე ქეანობისაი⁴. ამინ“.

გ. ჩუბინაშვილის მიერ გამოთქმული მოსაზრებით, გელათური ჯვარი, რომელსაც, გადმოცემის თანახმად, დავით აღმაშენებელი ლაშქრობებში ყოველთვის თან დაატარებდა, გაცილებით უფრო ადრე უნდა იყოს გამოჭედილი, შესაძლებელია ბაგრატ III-ის დროს ანდა უფრო ადრეც, IX საუკუნეში. ჯვარი ძველი დროიდან იყო მოსილი ძლევაგამოსილების სახელით. როგორც ჩანს, დავით აღმაშენებელს მხოლოდ შეუშკია თავისი წარწერით ძველადვე სახელმწიფოებრივი ჯვარი.

თ ა მ ა რ მ ე ფ ი ს გ უ ლ ს ა კ ი დ ი ჯ ვ ა რ ი. ხობის მონასტრიდან გამოტანილი ბაჯალლო ოქროს ჯვარი (6,7 X 4,1 სმ). შედგება ოთხი თლილი ზურმუხტისაგან, რომელთა კიდებებზე და ცენტრში ჩასმულია ხუთი მსხვილი ლალი; ჯვრის მკლავებს შორის დამაგრებულია ოთხი მსხლისებრი მსხვილი მარგალიტი; ორი ასეთივე მარგალიტი განლაგებულია აქეთ და იქით იმ სახსრისა, რომელიც აერთებს ჯვარს აფურულ მძივთან. ჯვრის ზურგზე სევალითაა შესრულებული ასომთავრული წარწერა: „ძელო ჭეშმარიტო, ძალო ჯუარისაო, შენითა წინ[წარ]-მდომითა ყოვლადვე შემწე და მფარველ ექმენ მეფესა და დედოფალსა თამარს“.

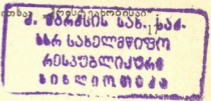
ს. 11

იქვე ესვენა ოქროს ორკარედი კილობანი (14 X 11 სმ), შემკული ძვირფასი თვლებით (ფირფიტა, საფირონი, იაგუნდი, ამეთვისტო), რომელშიც ჯვრის სახედ ჩაჭრილ ბუდეში ინახებოდა თამარის ჯვარი. ეს კილობანი დაუმზადებიათ თამარ მეფის შეკვეთით. 1927 წელს მთავრობის სპეციალურმა კომისიამ ეს ჯვარი თავისი სასვენებლით ორ მილიონ ოქროს მანეთად შეაფასა.

გამოფენაზე იყო XVI საუკუნის ორი შესანიშნავი ძეგლი, ორივე დამზადებული აფხაზეთის კათალიკოსის ევდემონ ჩხეტიძის დაკვეთით. ორივე გატანილი გელათიდან.

პირველი მათგანია ცნობილი ბ ი ჭ ვ ი ნ ტ ი ს ღ ვ თ ი ს მ შ ო ბ ღ ი ს ხ ა ტ ი. გელათში ინახულა ეს ხატი არაერთმა ცნობილმა მეცნიერმა, მათ შორის ნ. კონდაკოვმა და აღწერა იგი (ხატის ზომაა 40 X 32 სმ). ხატის ზედაპირზე ცენტრში გამოსახულია ღვთისმშობელი მთელი ტანით, მარცხენა ხელზე მჯდომი ყრმით; მის გარშემო ლამაზ ორნამენ-

⁴ ამ დაქარაგმებულ სიტყვაში აკაკი შანიძემ ამოიკითხა

ტშია ჩანასკვეული გამოსახულებანი და ასომთავრული წარწერები. შემოთ, მარცხნივ და მარჯვნივ გამოსახულნი არიან მიქელ და მარკოპოლოს მთავარანგელოზები, ქვემოთ — იოანე ნათლისმცემელი და იოანე ოქროპირი.

ხატი უხვადაა შემკული ძვირფასი თვლებით — ფირუზით, ლალით, საფირონით, კვარცით და სხვ. ხატის ვერცხლის ზურგზე ასომთავრულით ამოკვეთილია 14-სტრიქონიანი წარწერა, რომელიც იუწყება, რომ ხატი შეამკო ოქროთი, თვლებითა და მარგალიტით „ყოვლისა ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთისა კათალიკოსმან ევდემონ ჩხეტისძემან“ და დაასვენა „ტაძარსა წმინდასა ღმრთისმშობლისასა ბიჭუინტისასა“ 1568 წელს; წარწერაში იხსენიებიან: „დადიანი მამია ... და ძე მისი დადიანი ლეონ ...“, ე. ი. ოდიშის მბრძანებლები მამია III დადიანი და ლევან I მამიას ძე დადიანი, რომელიც მბრძანებლობდა 1532 — 72 წლებში. ეს ხატი გ. ჩუბინაშვილს მიაჩნია XVI საუკუნის ქართული ოქრომჭედლობის აღმავლობის ნიმუშად.

მეორეა ევდემონ ჩხეტიძისავე დაკვეთით დამზადებული ე. წ. გელათური საწინამძღვრო ოქროს ჯვარი, გატანილი გელათის მონასტრიდან. ჯვარი შედგება 11 ასასხმელი ნაწილისაგან. უცხოეთში გაიტანეს იგი დაშლილად და დაშლილადვე ჩამოიტანეს სამშობლოში. დაუშლელ მდგომარეობაში ჯვარი (25,3X 17,5 სმ) ემყარება მომცრო სფეროს (დიამეტრი — 4,3 სმ), რომელიც, თავის მხრივ, დაყრდნობილია წმ. ნაწილების მოსათავსებელ სიონზე (16 X 8,4 სმ); ეს უკანასკნელი ემყარება მოზრდილ სფეროს (დიამეტრი — 5,8 სმ), რომელიც წამოცმულია ძეწკვიან ოქროს მილაკზე (სიგრძე — 14,3 სმ.).

მათი გაგრძელებაა ერთი მეორეზე წამოსაცმელი სამი მოზრდილი სფერო და სამიც მილაკი, რომელნიც შეადგენენ ჯვრის ტარს. ტარზე ასაცმელი მოზრდილი სფეროები და მილაკები ორნამენტირებულია. ჯვრის წინა მხარეზე გამოსახულია ჯვარცმა ასომთავრული წარწერით; ჯვარცმა გარშემოვლებულია მარგალიტებით, ლალებითა და ფირუზებით; ქრისტეს ფერხთან ჩასმულია დიდი კვარცი. ჯვრის ოთხივე მკლავის ბოლოებთან შედალიონებია, რომლებზედაც გამოსახულნი არიან სათანადო წარწერებით: მთავარანგელოზი, ღვთისმშობელი, იოანე მახარებელი და წმ. ნიკოლოზი. ჯვრის ზურგზე მოთავსებულ სტილიზებულ 18-სტრიქონიან წარწერაში იხსენიებიან: „მეფეთა მეფე პანკრატი“, „დედოფალი მართა“ და „ძე მათი მეფეთა მეფე გიორგი“, ე. ი. იმერეთის მეფე ბაგრატ III, მისი თანამეცხედრე დედოფალი მართა და ძე მათი, იმ დროს, მბრძანებელი გიორგი II (1563 ან 1564 — 1585); იმავე წარწერაზე იხსენიებიან: „დადიანი მამია“, „დედოფალი ელისაბედ“ და „ძე მათი ლეონ“, ე. ი. მამია III დადიანი, მისი თანა-

მეცხედრე ელისაბედი და ძე მათი, იმ დროს მბრძანებელი **ლევან I** მამიას ძე დადიანი (1532—72).

ერთ-ერთ მოზრდილ სფეროზე გაკეთებულ სტილიზებულ 4 სტრიქონიან წარწერაში იხსენიებიან „შვილი მეფეთ მეფისა ვახტანგ“, „მამია გურიელი“ და „ძე მისი გურიელი როსტომ“, ე. ი. იმერეთის მეფის ალექსანდრე II-ის ძე და ბაგრატ III-ის ძმა ვახტანგ, მამია I გურიელი და ძე მისი, იმ დროს მბრძანებელი როსტომ მამიას ძე გურიელი (1534—64).

მეორე, ასეთსავე მოზრდილ სფეროს თავზე ამოკვეთილ წარწერაში იხსენიება ჯვრის დამამზადებელი ოსტატი მამნე და მისი მეუღლე („წმიდაო ღმერთო შეიწყალე სული ოქრომჭედლისა მამნესი, მეუღლისა მისისა ოლიმპიასი“). ხოლო მომცრო სფეროზე ამოკვეთილ 4-სტრიქონიან მოსევადებულ წარწერაში მოხსენიებულია: „აფხაზეთისა კათალიკოზი ევდემონ, რომელმან შექმნა ჯვარი ესე“.

წარწერების ურთიერთ შეჯვერებიდან ირკვევა, რომ აფხაზეთის კათალიკოს ევდემონ ჩხეტიძის (გარდ. 1578) დაკვეთით ეს საწინამძღვრო ჯვარი (უცხოეთში გატანამდე გელათში დაცული) გამოუჭედია ოქრომჭედელ მამნეს 1563 ან 1564 წელს, ე. ი. გელათური საწინამძღვრო ჯვარი 4 ან 5 წლით ადრე ყოფილა გამოჭედილი ბიჭვინტის ღვთისმშობლის ხატზე.

გამოფენილი იყო ისტორიულ პირთა იარაღი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო მუზეუმიდან გატანილი: მეფე ერეკლე II-ის ხმალი და კაჟიანი თოფი, ალექსანდრე ბატონიშვილის ხმალი და კაჟიანი თოფი, მდივანბეგ სოლომონ ლიონიძის ხმალი, იმერეთის უკანასკნელი მეფის სოლომონ II-ის კაჟიანი თოფი და სხვ.

იქვე იყო თვალწარმტაცი სილამაზის მქონე სამკაული, რომელიც ოდესღაც სამეგრელოს დედოფლის ეკატერინე დადიანის — პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასულის საკუთრებას წარმოადგენდა. ესაა ეკატერინეს გარნიტური: დიადემა, კულონი, საყურე და სამაჯურები. ექვთიმე თაყაიშვილმა ამ ნახელავს უწოდა: „ქართულ-სპარსული მინანქრის“ ნაკეთობა.

მთავარი ამ სამკაულთაგანი — სამეგრელოს დედოფლის დიადემა 156,4 გრამს იწონის. ჩვენი განძის შემცველი ყუთების გახსნისას, 1934 წელს ფრანგმა იუველირმა-ექსპერტმა ლენზელერმა შემდეგნაირად აღწერა ეს სამკაული: „ოქროს მომინანქრული დიადემა შედგება სახსრებით აწყობილი ხუთი ნაწილისაგან. თეთრი მინანქრის ფონი მორთულია კვადრატულად განლაგებული წითელი და მწვანე ფოთლებითა და ყვავილებით, რომელთა ცენტრში ჩასმულია თვლები ან განცალკევებულად, ანდა ვარდულებად. დიადემის თავშიამოქცეული თერთმეტი სამყურა, ფირუზებით მოჭედილი. ზურგი მომინან-

ქრულია ყვავილებითა და ფრინველებით. XVIII საუკუნის სპარსული ნახელავი“. ამ სამკაულს 1868 წელს აღტაცებაში მოუყვანია პარიზელნი, პარიზის გაზეთებში დაბეჭდილია კიდევ ცნობები ეკატერინეს დიადემის შესახებ.

ასეთივე ნაკეთობაა კულონი, რომელიც 65 გრამს იწონის. ლენსელერი ასე აღწერს მას: „ნაჭედი ოქროს დიდი კულონი, დაკბილული ფარის ფორმისა; თავში მოქცეულია სამყურა. ნაბეჭდ ფოთლოვან ორნამენტს შუა განლაგებულ ბუდეებში ჩასმულია ფირუზები ... ქვემოთ ჰკიდია ფირუზებით შემკული შვიდი ფოთოლაკი ... XVIII საუკუნის სპარსული ნახელავი“.

წყვილი საყურე, რომელთაგან თითო იწონის 54,82 გრამს. ლენსელერი მას ასე აღწერს: „წყვილი ოქროს საყურე. ოთხ ფირუზის ვარდულს ქვეშ მოთავსებულია პირველი ოქროს მართკუთხედი, მის ცენტრში ფირუზის თვალია და მას ეყრდნობა ორი ფირუზით მოჭედილი მსხლისდაგვარი ფოთოლაკი. ეს მართკუთხედი დაკავშირებულია 5 ფირუზის თვლისაგან შემდგარი ღერძით მეორე მართკუთხედთან, რომელიც მწვანედაა მომინანქრული. შემკულია 8 ფირუზით — გვერდებზე და ქვემოთ ჰკიდია ფირუზებით შემკული ხუთი ფოთოლაკი ... XVIII საუკუნის სპარსული ნახელავი“.

ეკატერინე დადიანის გარნიტურის ეს სამი სამკაული მემკვიდრეობით დარჩა მის ასულს სალომეს, პრინც აშილ მიურატის (ნაპოლეონ I-ის დის შვილშვილი) მეუღლეს; სალომეს გარდაცვალების შემდეგ გარნიტური მემკვიდრეობით მიიღო სალომეს ასულმა ანტუანეტ, ანუ ბებე მიურატმა; ხოლო ამ უკანასკნელისაგან შეიძინა ექვთიმე თაყაი-შვილმა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმისათვის, რაშიც ექვთიმეს დახმარებია ამიერკავკასიის ბანკი, რომლის დირექტორად ყოფილა იასონ ლორთქიფანიძე, ცნობილი მწერლის ნიკო ლორთქიფანიძის უფროსი ძმა და ექვთიმეს დიდი მეგობარი, მოგვიანებით საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი და ისტორიკოსი. ამ მუზეუმის სხვა განძეულობასთან ერთად ეკატერინეს გარნიტურის ეს სამი სამკაული გატანილ იქნა საფრანგეთში.

რაც შეეხება ეკატერინეს გარნიტურის მეოთხე სამკაულს — ასეთსავე ნახელავ წყვილ სამაჯურს, რომელთაგან ერთი იწონის 97,1 გრამს, მეორე — 102,02 გრამს, ეს სამკაული განძისაგან დამოუკიდებლად გავიდა პარიზში; იქ „კერძო გზით“ შეიძინა იგი ექვთიმე თაყაი-შვილმა და, როგორც ზემოთ იყო ნახსენები, 1945 წლის 4 ივლისს გადაუგზავნა განძის მიმღებ კომისიას თავის მეგობრის იროდიონ სონდულაშვილის ხელით.

წიგნებთან და ექსპონატებთან ერთად იყო ეროვნული გალერეიდან

გატანილი რამდენიმე სურათი, მათ შორის ცნობილი ფრანგი მხატვრის
ჟაკ-ლუი და ვი დის (1748—1825) სურათის ესკიზი; მასზე გამოსა-
ხულია ნაპოლეონ ბონაპარტი — პირველი კონსული, რომელიც ხევეს
ამიენის ტრაქტატს; ესკიზი, რომელზედაც ენერგიული და ამაყი ნაპო-
ლეონია გამოსახული, განსაკუთრებით ყოფილა დაფასებული თვით და-
ვიდის მიერ.

ცნობილი გერმანელი მხატვრის ლუკა კრანახ-უფროსის
(1472—1553) „უთანასწორო ქორწინების“ თემაზე სურათი, ფერწე-
რა ხეზე (85 X 57,5 სმ), რომელსაც უწოდებენ „მაჭანკალს“, ხოლო
გ. ჩუბინაშვილი — „გასაყიდ სიყვარულს“.

ცნობილი გერმანელი მხატვრის ხრისტიან-ვილჰელმ-ერნსტ დი ტ-
რიხის (1712—74) ორი, ტილოზე ზეთით ნახატი სურათი, ერთნაირი
ზომისა (38 X 29 სმ). ერთი წარმოადგენს მოხუცი მამაკაცის, მეორე
მოხუცი ქალის პორტრეტულ გამოსახულებას.

ცნობილი ფრანგი მხატვრის პიერ-პოლ პრიუდონის (1758—
1823) მიერ ზეთით ტილოზე შესრულებული ფერწერული პორტრეტი
(25 X 16 სმ) გამომჩენილი ფრანგი დიპლომატი ტალეირანისა.

გამოფენაზე იყო სხვა სურათებიც. როგორც ცნობილია მართლ
ეროვნული (სამხატვრო) გალერეიდან უცხოეთში გატანილი იყო 18
სურათი.

* * *

კიდევ ბევრი რამ იყო იმ დღეს საინტერესო, მაგრამ ეს გამოფე-
ნა ხომ უცხოეთში გატანილი საუნჯის მხოლოდ მცირედ ნაწილს შეად-
გენდა.

დაუფიქვარია დამსწრეთა აღფრთოვანება, გამომხატველი სა-
ყოველთაო აღტაცებისა. ეს იყო ჭეშმარიტად ეროვნული ზეიმი...

დაუფიქვარია მოხუცი, რომელიც ჯოხზე დაყრდნობილი, კოჭლო-
ბით დააბიჯებდა გამოფენილ საუნჯესა და მის დამთვალეიერებლებს
შორის, თავმოწონედ შეჰყურებდა ერთსაცა და მეორესაც. მას მართ-
ლაც ბევრი რამ ჰქონდა საამაყო. იგი იმ დღის გმირი იყო.

ექვთიმე თაყაიშვილმა არა მართო უდიდესი როლი შეასრულა ჩვე-
ნი საუნჯის გადარჩენაში, არამედ შეძლო კიდევ მისი შევსება, მას თან
ჩამოჰყვა, თვითონ ცოცხალი „ექსპონატი“ და მოწმე ყველა იმ ამბი-
სა, რაც გადახდა თავს ქართულ განძს, ამ ამბების ისტორიკოსი და არ-
ქივის შემქმნელი.

აი, რას სწერდა რამდენიმე თვის შემდეგ, 1946 წლის 3 ივნისს,
თვითონ ექვთიმე თბილისიდან პარიზში ერთ თავის მეგობარს: „უკვე

ერთი წელი გავიდა, რაც ჩვენ მშვიდობიანად ჩამოვედით და ჩამოვიტანეთ ჩვენი განძეულობა და ჩავაბარეთ საქართველოს მუზეუმს. კომისიამ, შემდგარმა აკადემიკოსების, პროფესორების და მუზეუმის დირექტორის მიერ ს. ჯანაშიას თავმჯდომარეობით შეამოწმეს ყველა ნივთები აქოურ კატალოგებთან და მაქოურ ჩვენ და ფრანგების მიერ შედგენილ სიებთან. ყველაფერი რიგზე ზუსტად გამოვიდა, ერთი ქინძისთავიც არ დაგვკლებია, როგორც მაქოურმა ჩვენმა შედარებამაც ცხად ჰყო. შემდეგ მოაწყვეს საჯარო გამოფენა ჩამოტანილი განძეულობისა, რომელმაც დიდი ინტერესი და კმაყოფილება გამოიწვია. ხელმოწერედ მოწყობილი გამოფენა ზოგიერთი ნივთებისა ეხლაც გრძელდება ...⁵

⁵ მეორე დღეს, 1946 წლის 4 ივნისს, ექვთიმე დაახლოებით ამასვე სწერდა საბჭოთა გენერალური კონსულის მოვალეობის შემსრულებელს პარიზში ა. ა. გუზოვსკის: «Уже прошел год как мы с Вами (როგორც ქვემოთ დაეინახავთ, გუზოვსკიც ჩამოჰყვა განძეულობას თბილისში), с уважаемым П. А. Шария и профессором Амиранашвили благополучно прибыли в Тбилиси и привезли музейные сокровища Грузии. Комиссия из академиков и профессоров разобрала вещи, сверила их со всеми списками и каталогами, все найдено в целости и сохранности, как мы в этом убедились и в Париже, Мы не потеряли даже единой булавки. Потом устроили выставку привезенных сокровищ, что вызвало необыкновенную радость и довольство...»

**რა ღაიფერა ჩვენი განძის
შესახებ და რა წყაროები
მოგვაცოვება მისი
ისტორიის შესასწავლად**

ქართული განძის გატანის, საფრანგეთში მისი 24-წლიანი თავგადასავლისა და სამშობლოში დაბრუნების შესახებ არაერთხელ დაწერილა და ბევრი რამ გამოქვეყნებულა. წერდნენ მეცნიერები, ჟურნალისტები. ამ საკითხის შესახებ ყველაზე ადრეულ ისტორიულ ნარკვევს წარმოადგენს სიმონ ჯანაშიას მოხსენება, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წაიკითხა მან საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში 1945 წლის 15 აგვისტოს, განძის გამოფენის გახსნის დღეს. ამ მოხსენების სტენოგრაფიული ანგარიშის სამი პირი დაცულია ოქტომბრის რევოლუციისა და სოციალისტური მშენებლობის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში. ს. ჯანაშიას ნარკვევი შეიცავს განძის გატანისა და დაბრუნების მოკლე ისტორიას, აგრეთვე თვით განძის მოკლე დახასიათებას.

გამოქვეყნებული ნარკვევიდან ყველაზე უფრო საგულისხმოა ექვთიმე თაყაიშვილის თანაშემწის გიორგი ლომთათიძის მიერ სიყვარულითა და საქმის დიდი ცოდნით დაწერილი ნარკვევი, მოთავსებული ექვთიმესადმი მიძღვნილ 1966 წელს გამოცემულ კრებულში, რომელშიც განძის გატანა-დაბრუნების საკითხს სათანადო ადგილი დაეთმო. გ. ლომთათიძე (თავის მეუღლე ნინო ლოღობერიძესთან ერთად) 1948—52 წლებში თანამშრომლობას უწევდა ექვთიმეს ახალ-ახალი ლიტერატურის გაცნობაში, მასალების შეკრებაში, მოფიქრებულ ნაშრომთა დაწერაში, რედაქტირებასა და დასაბუჟდალ მომზადებაში. დღია გ. ლომთათიძის როლი ექვთიმეს მოგონებების ჩაწერაში; თამამად შეიძლება ითქვას, რომ გ. ლომთათიძის გარეშე ჩვენ შეიძლება ბევრი რამ ექვთიმეს ცხოვრებიდან არც გვცოდნოდა. მოგვიანებით გ. ლომთათიძემ ამ საკითხს კიდევ რამდენიმე ნარკვევი მიუძღვნა.

საგულისხმოა შ. ამირანაშვილის, შ. ბადრიძისა და რ. მეტრეველის ნარკვევები. ჩვენს განძის საკითხს მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი რ. მეტრეველისა და შ. ბადრიძის 1962 წელს გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში — „ექვთიმე თაყაიშვილი“ და აკაკი სურგულაძის 1977 წელს გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში — „ექვთიმე თაყაიშვილი (ცხოვრება და მოღვაწეობა)“.

შეგზავნეთ პირველწყაროებზე.

პირველ ყოვლისა, ესაა ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი ჩამოწერილი, რომელიც მან უანდერძა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის, ხოლო აკადემიის პრეზიდიუმის დადგენილებით გადაეცა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს, სადაც იგი დაამუშავა გ. ლომთათიძის დახმარებითა და კონსულტაციით ელენე კელენჯერიძემ; მანვე გამოაქვეყნა 1972 წელს ექვთიმე თაყაიშვილის არქივის აღწერილობა, რომელსაც დაურთო ექვთიმეს ნაშრომთა ბიბლიოგრაფია, შედგენილი თვით ექვთიმეს მიერ (ექვთიმეს ნაშრომთა ბიბლიოგრაფია ცალკე წიგნაკად პირველად ე. კელენჯერიძემ 1953 წ. გამოაქვეყნა).

ექვთიმე თაყაიშვილის არქივი ძალიან მდიდარია. ექვთიმეს ჩვეულებად ჰქონდა შეენახა მის ხელში მოხვედრილი ყველა დოკუმენტი და მიღებული წერილი, ხოლო თუ თვითონ უგზავნიდა ვისმე, გადაწერდა ხოლმე და შავს იტოვებდა.

ჩვენს ხელში მოხვედრილი წყაროები შეიძლება დაიყოს რამდენსამე კატეგორიად.

1. ე. თაყაიშვილის მოგონებები და მემუარული ხასიათის ჩანაწერები, ექვთიმეს მიერ პირადად ან კარნახით ჩაწერილი როგორც მისი ემიგრაციაში ყოფნისას, ასევე ექვთიმეს სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ. ასეთებია ექვთიმეს მოგონება — „პირადი ჩემი მოგზაურობა თბილისიდან საფრანგეთში“, რომელიც ჩაწერილი უნდა იყოს 1921 წლის 11 მაისის შემდეგ, ამ თარიღის ახლო ხანებში, საფიქრებელია, მარსელში; ექვთიმეს ნარკვევი — „სტემატიური ცნობები ჩემი ცხოვრების შესახებ“, ჩაწერილი 1922 წელს ან მის ახლო ხანებში, სოფელ ლევილში, რომელიც 26 კილომეტრითაა დაშორებული პარიზიდან და წარმოადგენდა ემიგრაციაში ექვთიმეს სამყოფელს; ექვთიმეს კარნახით (მომეტებულად მედია ღამბაშიძის ხელით) ჩაწერილი მოგონება — „სამუზეუმო განძეულობის წამოღება საფრანგეთში“, რომელიც წარმოადგენს ჩვენი განძის საფრანგეთში გატანის ფრიალ დეტალურ აღწერას და დათარიღებულია 1944 წლის 23 სექტემბრით (ეს მოგონება, დაცული პარიზში მოღვაწე კ. სალიას არქივში, ამ უკანასკნელმა 1972 წელს გამოუგზავნა ხელნაწერთა ინსტიტუტს); ექვთიმეს ხელით ნაწერი შესავალი მის მიერ 1946 წელს გაკეთებული მოხსენებისა. მან ეს შესავალი ასე დაასათაურა: „პროგრამა მოხსენებისა“.

მოხსენება ექვთიმემ გააკეთა თბილისის უნივერსიტეტში 1946 წლის ივნისში, თემაზე: „ევროპაში ნახული ქართული ძეგლები და იქვე შეკრებილი ცნობები ქართულ სიძველეთა შესახებ“. ამ მოხსენებაში ექვთიმემ მოკლედ მიმოიხილა განძის გატანისა და დაბრუნების ისტორია და თავისი მიმოწერა და მოლაპარაკებანი საბჭოთა საქართველოს წარმომადგენლებთან 20-იან წლებში. იქვეა ექვთიმეს მოგონება,

კარნახით ჩაწერილი 1949 წელს; ექვთიმეს მოგონება — „განძეულთა“
 გატანა და შენახვა საფრანგეთში და მისი დაბრუნების ისტორია“, რომელიც
 კარნახითაა ჩაწერილი, საფიქრებელია, 1952 წლის ნოემბერში
 (ეს მეტად მნიშვნელოვანი მოგონება ორჯერაა გამოქვეყნებული: რ.
 მეტრეველისა და შ. ბადრიძის მიერ 1967 წელს და გ. ლომთათიძის მიერ
 — ე. თაყაიშვილის „რჩეული ნაშრომების“ I ტომში); ე. თაყაიშვილის
 მოგონება გერმანელი ნაცისტების მიერ მის ბინაზე ჩატარებული ჩხრე-
 კის შესახებ, რომელიც კარნახითაა ჩაწერილი, საფიქრებელია, 1952
 წელს (გამოქვეყნებულია გ. ლომთათიძის მიერ ზემოხსენებულ 1952
 წლის ნომბრის მოგონებასთან ერთად, ექვთიმეს „რჩეული ნაშრომე-
 ბის“ I ტომში) და სხვ.

2. ექვთიმე თაყაიშვილის მიმოწერა დამიანე ჯგუ-
 შიასთან (1923), შალვა ამირანაშვილთან (1923), ვუკოლ ბერიძესთან
 (1935), გერმანე მგალობლიშვილთან (1936), პიერ ჟოდონთან (1945),
 იოსებ გიგოლაშვილთან (1946), ალექსანდრე ბოგომოლოვთან (1946),
 ალექსანდრე გუზოვსკისთან (1946).

3. ექვთიმე თაყაიშვილის განცხადებები:
 ექვთიმეს განცხადება-თხოვნა საფრანგეთის რესპუბლიკის მინისტრთა
 საბჭოს თავმჯდომარის (პ. -ე. ფლანდენის) სახელზე, 1935
 წლის 6 მაისს.

ექვთიმეს სტატიის შავი პირი, რომელიც შეიცავს მის პასუხს
 ქართულ ემიგრანტულ გაზეთ „თეთრი გიორგის“ 87-ე ნომერში (1935
 წლის მაისი) მოთავსებულ შეკითხვაზე ჩვენი საუნჯის შესახებ. ექვთი-
 მეს ეს სტატია ასე აქვს დასათაურებული: „ერთი შეკითხვის გამო“.

აკაკი ჩხენკელისა და ექვთიმე თაყაიშვილის საჯარო განცხადება
 — „ეროვნული განძეულობის თაობაზე“, დაწერილი 1936 წლის 15 ივ-
 ლისს.

ექვთიმე თაყაიშვილის განცხადება-თხოვნა საფრანგეთის რესპუბ-
 ლიკის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის (ლეონ ბლუმის) სახელზე,
 1937 წლის 19 იანვარს და სხვ.

4. განძის დაბრუნების საკითხთან დაკავშირებული მიმოწერა
 და დადგენილებები (1935—36, 1945, 1947).

5. განძის ჩაბარება-აღწერების ოქმები და აქტი-
 ბი.

ქ. მარსელში ე. თაყაიშვილის, ი. ელიგულაშვილის, ზ. ავალიშვი-
 ლისა და ა. დეკანოზიშვილის შემადგენლობით შექმნილი კომისიის ოქ-
 მი (შავი), რომელიც 1921 წლის 11 მაისს უნდა იყოს შედგენილი.

გატანილი განძეულობის სია, შედგენილი მარსელში იმავე კომი-
 სიის მიერ, საფიქრებელია, 1921 წლის 11 მაისს ან ამ თარიღის ახლო
 ხანებში.

სამუზეუმო და სხვა ნივთების შემცველი ყუთების სია ^{საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის კოლექციის ნაწილი}

ექვთიმეს ხელით და დათარიღებული 1924 წლის 17 აგვისტოთი. უცხოეთში გატანილი განძეულობის სია, შედგენილი თბილისში 1927 წლის გაზაფხულზე საქართველოს სსრ განათლების სახალხო კომისარიატის მიერ გამოყოფილი სპეციალური კომისიის მიერ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა საქართველოს განსახკომის სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარმმართველობის გამგე ვუკოლ ბერიძე, ხოლო კომისიის წევრებად იყვნენ გიორგი ჩუბინაშვილი, დიმიტრი შევარდნაძე, სერგი გორგაძე და მხატვრები — ჰენრიკ ჰრინვესკი და იოსებ შარლემანი. კომისიამ არა მარტო შეადგინა გატანილი განძეულობის სია, არამედ შეაფასა კიდევ იგი ოქროს მანეთებში. სია შეტანილ იქნა გაიოზ დევდარიანის მიერ 1931 წლის დამდეგს გამოცემულ კრებულში — „მენშევიკების ბატონობის დღენი საქართველოში, მასალები და დოკუმენტები“, საიდანაც გადაიბეჭდა და გამოქვეყნდა 1931 წლის 22 თებერვლის გაზეთ „კომუნისტის“ 45 (3000)-ე ნომერში.

პარიზში ქართული განძეულობის გახსნისა და აღრიცხვის ოქმების შემცველი აქტი, ე. წ. აღმნუსხავი ოქმი, შედგენილი ფრანგულად, 1934 წლის 19 სექტემბრიდან 9 ოქტომბრამდე.

განძის ჩაბარების ოქმი, შედგენილი ფრანგულ და რუსულ ენებზე, 1944 წლის 9 დეკემბერს პარიზში, სსრკ საელჩოს შენობაში.

დაბრუნებული განძეულობის სია, შედგენილი რუსულად 1945 წელს და გამოქვეყნებული ს. ჯანაშიას რედაქციით 1946 წელს, ხოლო ქართულად, ზოგიერთი შემოკლებით, შ. ამირანაშვილის მიერ 1968 და 1978 წლებში.

6. ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა პ ი რ თ ა მ ო გ ო ნ ე ბ ე ბ ი და მ ე მ უ ა რ უ ლ ი ხ ა ს ი ა თ ი ს ჩ ა ნ ა წ ე რ ე ბ ი. შალვა ამირანაშვილის ნარკვევები, გამოქვეყნებული სხვადასხვა დროს (1967, 1968, 1970); გამოუქვეყნებელი მოგონებები პეტრე შარიასი, გიორგი გეგელიასი, აკაკი ნიჭარაძისა, კოლია მელაძისა, თეიმურაზ შავდიასი, მანანა მჭედლიშვილისა, მარიამ ალშიბაია-გოგორიშვილისა, სიმონ გოგიჩაიშვილისა, მიხეილ მაიფორიასი, ნინო ნიჭარაძისა, გამოქვეყნებული მოგონება იოსებ მეგრელიძისა (1969).

რობორ იკრიბებოდ ჩვენი საუნჯე

ჩვენი სამშობლო არაერთხელ ყოფილა აოხრებული შემოსეული მტრის მიერ, რომელიც არა მარტო ხოცავდა მის შვილებს და აოხრებდა მის მიწა-წყალს, არამედ ანადგურებდა ძველი კულტურის ძეგლებს. კულტურის ძეგლების განადგურება კი ძლიერი ხერხია ერის სულიერი გაჩანაგებისა, ვინაიდან, ვინც ვერ შეისწავლის თავისი ერის წარსულს, ვგი ვერც მის აწმყოსა და მომავალში გაერკვევა.

საქართველოს რუსეთის იმპერიაში შესვლის შემდეგ ჩვენმა ერმა სული მოითქვა, დაისვენა ამ შემოსევათაგან, მოიშუშა ჭრილობები. რუსული კულტურის მეშვეობით მან აღადგინა თავისი კავშირი დასავლურ კულტურასთან. ეს კავშირი ძველისძველი დროიდან არსებობდა, მაგრამ უცხოელ მტარვალთა შემოსევების წყალობით თითქმის სრულიად მოშლილი იყო. იწყო გაფურჩქვნა ხალხის ნიჭმა ... მაგრამ ახლა ჩვენს კულტურულ ძეგლებს სხვა საშიშროება დაემუქრა. დასავლეთის ქვეყნებში დიდად გაიზარდა მათდამი ინტერესი, ამან გაუხსნა „სამოღვაწეო“ ასპარეზი ყოველგვარ გაიძვერა და ქურდბაცაცა არამზადებს, ისინი ჩალის ფასად იძენდნენ ანდა იპარავდნენ განძეულობას და ეზიდებოდნენ ქვეყნის ფარგლებს გარეთ, სადაც გატანილ განძეულობაში დიდ თანხებს ლეზულობდნენ. ამ „ოპერაციებში“ მონაწილეობის მიღებას არ თაკილობდნენ დიდი თანამღებობის პირნიც — „სასულიერონიცა“ და „სამოქალაქონიც“.

კარგადაა დახასიათებული ეს გაქურდვა და გატანა ქართული განძეულობისა ექვთიმე თაყაიშვილის წერილში, რომელიც მან საფრანგეთიდან მოსწერა მოსკოვში ქართველ საბჭოთა მოღვაწეს — საქართველოს სსრ აკადემიურ საქმეთა წარმომადგენელს რუსეთის სფს რესპუბლიკაში — დამიანე ჯგუშიას 1923 წლის 10 აპრილს.

„... უნდა მოგახსენოთ, — იწერებოდა ექვთიმე, — რომ საქართველოს სიძველენის ცარცვა სისტემატურად სწარმოებდა და იმდენი ძეგლებია საქართველოდან გატაცებული, რომ ენლა მესამედის მიგნებაც ძნელია. ოთხი მეხუთედი ზვენიგოროდსკის, ბოტკინის და ბალა-

შევის კოლექციებისა⁶ საქართველოს მონასტრებიდან არის მოტანილი. ესენი ბიზანტიურ-ქართული ხელობის მინანქრიანი ნივთებისაგან შესდგებიან... ამის გამო, მე რომ უნივერსიტეტიდან ტფილისში ჩამოვედი⁷, დ. ბაქრაძესთან ერთად მოხსენება-საჩივარიც წარვუდგინეთ მთავრობას, მაგრამ ყურადღება არ მოგვაქციეს, ვინაიდან ეკზარხოსი ერია საქმეში და ზვენიგოროდსკიმ თავისი კოლექციის მდიდრული გამოცემა ალექსანდრე III-ს უძღვნა. მერმე თქვენ მოგესხენებათ, რომ ზვენიგოროდსკის კოლექცია სამასი ათას მანეთად მორგანმა იყიდა და ესლა ნიუ-იორკის მუზეუმში ინახება და ზოგ ეტიკეტებს აწერია: „ჯუმათის მონასტრიდან“. ბოტკინის კოლექციაც გამოცემულია, მაგრამ ის რუსეთიდან გატანილი არ არის⁸.

არ ვიცი, რა ბედი ეწია ბალაშევის კოლექციას, ხოლო დანამდვილებით შემიძლია ვთქვა, რომ კონდაკოვის მიერ ზვენიგოროდსკის კოლექციის გაზოცემის სათაურში რომ ღვთისმშობლის ხატის სურათია მოთავსებული, ის ხატი ბალაშევის კოლექციას ეკუთვნის და საქართველოდან არის გატაცებული. მისი მეორე სურათი მხატვრის ვასილიევის ალბომშიც მოიპოვება, რომელიც ესლა აქ (ე. ი. პარიზში — გ. ყ.) კერძო პირს აქვს. ამ ალბომში მარტო გელათის, ქუთაისის, შემოქმედის და ჯუმათის ნივთების სურათებია მოქცეული და სხვა არაფერი. დიდ სამსახურს გაუწევთ საქართველოს სიძველენის საქმეს, თუ ბოტკინის და ბალაშევის კოლექციების გზა-კვალს მიაგნებთ და საქართველოს დაუბრუნებთ...⁹

... პეტერბურგში, ალექსანდრე III-ის მუზეუმში ბევრი ნივთია საქართველოდან გატანილი. სხვათა შორის თბილისის დროს 1916 თუ 1917 წელს ერთმა აგენტმა დასტყუვა ხევსურეთის ხევისბერებს

⁶ ეს შესანიშნავი მინანქრის კოლექციები მოხსენიებულია შ. ამირანაშვილის მონოგრაფიაში ქართული მინანქრების შესახებ, რომელიც გამოქვეყნდა ფრანგულ, იტალიურ და ინგლისურ ენებზე. ამის შესახებ მოკლე მოვონება შეტანილი შ. ამირანაშვილის წიგნში — „საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი სამუზეუმო განძეულობა და მისი დაბრუნება“, იხ. გვ. 3—6 (1968 წ. გამოც.), გვ. 3—9 (1978 წ. გამოც.).

⁷ როგორც ცნობილია, ე. თაყაიშვილმა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტი დაასრულა 1887 წლის სექტემბერში და იმავე წლის ოქტომბერში მიიწვიეს თბილისის სათავადაზნაურო სკოლაში ლათინურის, ბერძნულისა და გეოგრაფიის მასწავლებლად.

⁸ ბოტკინის შესანიშნავი კოლექცია ქართული მინანქრებისა, საბჭოთა მთავრობის გადაწყვეტილებით, 1923 წელს დაუბრუნდა სამშობლოს. იხ. შ. ამირანაშვილი, დასახ. თხზ., გვ. 5—6 (1968 წ. გამოც.), გვ. 7—8 (1978 წ. გამოც.).

⁹ ქართული ეკლესია-მონასტრების ძარცვის მრავალი შემთხვევაა მოყვანილი ნ. დურნოვის წიგნაკში — „ქართული ეკლესიის ბედ-იბაღი“, რომელიც გამოიცა მოსკოვში 1907 წელს. იხ. Н. Н. Дурново, Судьбы Грузинской церкви, М. 1907, გვ. 5—6, 10—22, 39—40 და სხვ.

საუცხოვო ვერცხლის დოქები და სხვა ჭურჭელი. დაბრუნებისას აგენტმა დამე სოფ. სტეფანწმინდაში ღენერალ გიორგი ყაზბეგისას გაათხოვას მას აჩვენა ნივთები და ისიც უთხრა, თუ როგორ მოატყუა ხევისბერები, უფრო დიდი დაბალი [ხარისხის] ვერცხლის ჭურჭელი მივეციო და ამას დაეხარბენო. გიორგი ყაზბეგმა მე ამის გამო წერილი მომწერა, და მთხოვა ყურადღება მიმექცია ასეთი ცარცვისათვის, თანაც დასძენდა, რომ მას ასეთი მშვენიერი ფორმის ვერცხლის ძველი ჭურჭელი თავის დღეში არ ენახა. მე ყაზბეგს ვუსაყვედურე, რომ ჭურჭელი მისას იყო და აგენტს დაანება, იმის მაგიერ, რომ გაეჩერებია, ხევისბერები დაებარებია და მათთვის აეხსნა საქმე. . .“

სწორედ ამ ძარცვა-გლეჯასა და გაქურდვას გულისხმობდა ექვთიმე თაყაიშვილი, როცა იგი საფრანგეთში ყოფნის ჟამს, 1936 წლის 25 ნოემბერს გამოქვეყნებულ თავის „მიმართვაში ქართველებისადმი“, წერდა:

„იყო დრო, როცა ჩვენი ინტელიგენცია ერთობ გულგრილად უცქეროდა ქართულ საკულტურო ნაშთებს და თავს არ იწუხებდა მათი შეგროვებისა და გამოცემისათვის. ამ გულგრილობამ დიდძალი პირველხარისხოვანი ძეგლები დაგვიკარგა. . . ქართული სულიერი, გონებრივი და მატერიალური კულტურა რთულია, მრავალმხრივია და ბევრ რაშიმე მეტად თავისებურია, იშვიათია პატარა ერი, რომელსაც ასეთი მდიდარი ძველი კულტურა ჰქონდეს. ამ კულტურამ გადაარჩინა ქართველი ერი მოსპობას ჟამთა ვითარების აბოზოქრებული ქარტეხილისაგან. მისცა უნარი სიმტკიცისა, გამძლეობისა და ყოველი ჭირის გადატანისა. . . . ამიტომ ყველა მოვალე ვართ ხელი შევეწყუთო ჩვენი კულტურის საფუძვლიანად შესწავლას, რაც, პირველ რიგში, უნდა გამოინახოს საკულტურო მასალების შეკრებაში და უკვე შეკრებილის გამოქვეყნებაში; უამისოდ ჩვენ ვერ აღვადგენთ ჩვენი კულტურის ნამდვილ სახეს და ვერ შევიგნებთ მის ცხოველმყოფელ ძალას...“

იმ მიზნით, რომ ჩვენი განქულობის ძარცვა-გლეჯა აღკვეთილიყო და გადაარჩენილიყო ის, რაც ჯერ არ იყო გაძარცვული, მაგრამ რასაც დაკარგვა მოელოდა, თუ არ უპატრონებდნენ, ქართული კულტურისა და სიძველეთა მოყვარულებმა იწყეს ამ სიძველეთა — ძველი ხელნაწერებისა და მატერიალური კულტურის ძეგლების შეკრება და სამუშეუშო კოლექციებისათვის საფუძვლის ჩაყრა. დიდია დვაწლი ამ მხრივ რაფიელ ერისთავისა, დიმიტრი ბაქრაძისა, თედო ჟორდანიასი, ექვთიმე თაყაიშვილისა, მოსე ჯანაშვილისა და სხვა მოღვაწეთა, რომელნიც სრულიად უანგაროდ და გატაცებით ემსახურებოდნენ, დიდ მეცნიერულ და საზოგადოებრივ მოღვაწეობასთან ერთად, ქართული ეროვნული საუნჯის გადარჩენის საქმეს.

ამავე მიზნით — კულტურული, ისტორიული ძეგლების გადარჩენის, დაცვისა და შესწავლისათვის — დაარსებულ იქნა საზოგადოებრივი და მათი მუზეუმები. რუსი და ქართველი მოწინავე ინტელიგენციის მეცადინეობით გასული საუკუნის ორმოცდაათიანი წლების დამდეგს საფუძველი ჩაეყარა კავკასიურ ანუ კავკასიის მუზეუმს, რომელიც რევოლუციის შემდეგ (1919 წ.) იქცა საქართველოს მუზეუმად. დიდი როლი შეასრულა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ, მისმა მუზეუმმა (დაარსდა 1879 წელს) და დიმიტრი ბაქრაძის თაოსნობით დაარსებულმა (1888 წ.) საეკლესიო მუზეუმმა. ძალიან დიდია ამაგი ძველი საბუთების, ხელნაწერებისა და მატერიალური კულტურის ძეგლების შეკრების საქმეში ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ 1907 წელს დაარსებულ საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა და მისი მუზეუმისა.

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, საეკლესიო და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმები მდებარეობდნენ თბილისის უნივერსიტეტის ამჟამინდელი პირველი კორპუსის მესამე სართულზე, ხოლო საქართველოს მუზეუმს ცალკე შენობა-კქონდა¹⁰.

¹⁰ საქართველოს მუზეუმი დაარსდა 1919 წლის აგვისტოში და მას გადაეცა კავკასიის მუზეუმის კოლექციები და მთელი ქონება. საქართველოს მუზეუმის პირველ დირექტორად დაინიშნა კავკასიის მუზეუმის ყოფილი თანამშრომელი, თბილისის უნივერსიტეტის პროფესორი ნოე ყიფიანი, ხოლო მუზეუმის 24 მეცნიერ-თანამშრომელს შორის იყვნენ ცნობილი მეცნიერები: გ. ჩუბინაშვილი, ალ. თვალჭრელიძე, ივ. ჩხიკვიანი, ელ. ქიქოძე, სოლ. იორდანიშვილი, შ. ამირანაშვილი, დ. გორდენევი, ბ. შიშკინი და სხვანი; ცნობილი მხატვარი ევგ. ლანსერე, ტაქსიდერმისტი კრელი. მუზეუმის მდივნებად მუშაობდნენ 1920 წლამდე სოლ. იორდანიშვილი, შემდეგ — მაკალათია. მამინვე განახლდა მუზეუმის ახალი შენობის აგება, რაც დაწყებული იყო რამდენიმე წლით ადრე. ამ შენობაში, რომლის ფასადი (რეკონსტრუირებული ცნობილი ზუროთმოძღვრის ნ. პ. სუვეროვის ხელმძღვანელობით) გადაკეთრებს შ. რუსთაველის პროსპექტს, დღესაც მოთავსებულია ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი. ეს ნაგებობა შექმნეს შენობაა, რომელშიც იმყოფებოდა მუზეუმი თავისი არსებობის მანძილზე. მისი წინაპრის კავკასიური (ანუ კავკასიის) მუზეუმის პირველ ბინას წარმოადგენდა ალ. ჰავეკავაძისა და გრიბოედოვის ქუჩების გადაკვეთაზე (ამჟამად ალ. ჰავეკავაძის ქ. № 6, გრიბოედოვის ქ. № 16) მდებარე ფართო აივნებიანი ორსართულიანი სახლი, რომლის მეორე სართულზე 1852 წლის აგვისტოში დაფუძნდა მუზეუმი, სადაც სამი წლის შემდეგ, 1855 წლის სექტემბერში გაიხსნა პირველი პატარა სამუზეუმო გამოფენა.

ამ სახლს ამშვენებს მემორიალური დაფა, რომელზედაც იხსენიება მუზეუმის ერთ-ერთი ფუძემდებელი — გამოჩენილი მწერალი, მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე რაფიელ ერისთავი.

მოგვიანებით, 1929—30 წლებში საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფონდებს შეუერთდა თბილისის უნივერსიტეტის შენობის მესამე სართულზე მოთავსებული წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, საეკლესიო და საისტორიო-საეთნოგრაფიო

ხელოვნების ძეგლების გადარჩენისა და შესწავლის საქმეში დიდი როლი შეასრულა ცნობილი ქართველი მოღვაწის დიმიტრი შევარდნაძის მიერ რევოლუციის შემდეგ დაარსებულმა საქართველოს ეროვნულმა (სამხატვრო) გალერეამ, რომელმაც დაიკავა რუსთაველის პროსპექტზე მდებარე ყოფილი კავკასიის სამხედრო-ისტორიული მუზეუმის, ე. წ. „დიდების ტაძრის“ („Храм Славы“) შენობა.

ამ მუზეუმებისა და სიძველეთა საცავების ფონდების საფუძველზეა შექმნილი ამჟამინდელი ცნობილი სამი მეტად მნიშვნელოვანი ქართული კულტურის ძეგლთა დამცველი და შემსწავლელი კერა: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, საქართველოს სსრ ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმი და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი.

მოწინავე საზოგადოება დიდი გულისყურით ეკიდებოდა ყველა ქართულ განძთსაცავს, ცდილობდა მათ მოვლა-პატრონობასა და დაცვას. გარდა ხსენებული მუზეუმებისა, რევოლუციამდე დიდძალი განძეული იყო დაცული საქართველოს ეკლესია-მონასტრებში და კერძო კოლექციებში. ამ უკანასკნელთაგან, ვფიქრობთ, ყველაზე მდიდარ კულტურულ საგანძურს წარმოადგენდა მინგრელსკის, ანუ სამეგრე-

საზოგადოების მუზეუმთა ძვირფასი კოლექციები, ბოტანიკური ბაღის მუზეუმის კოლექცია და ფოტოგრაფ ერმაკოვის ფოტო-სურათების მდიდარი კოლექცია.

მასშივე შევიდა დაუღალავი ქართველი საზოგადო მოღვაწის ალექსანდრე როინიშვილის (1846—98) მიერ XIX საუკუნის 80-იან წლებში დაარსებული კერძო მუზეუმის (მასაც „კავკასიური მუზეუმი“ ეწოდებოდა) კუთვნილი ექსპონატები (იარაღი, ჭურჭელი, ნუმისმატიკური კოლექცია და სხვ.), რომელნიც 1912 წელს გადაეცა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმს, და აგრეთვე ა. როინიშვილის მიერ გადაღებულ ისტორიულ ძეგლთა და ნაგებობათა ფოტო-სურათების ძვირფასი კოლექცია, რომელიც 1905 წელს შეიძინა ერმაკოვმა და ამ უკანასკნელის კოლექციასთან ერთად ახლა შეუერთდა საქართველოს მუზეუმის კოლექციებს.

კავკასიისა და საქართველოს მუზეუმების შესახებ იხ. Радде Г. И., Краткий очерк истории развития Кавказского музея, Т., 1891; Ган К. Ф., Биография Г. И. Радде, «Museum Caucasicum», VI, Т., 1912; ნოე ყიფიანი, მუზეუმის მოქმედების მოკლე ანგარიში, საქართველოს მუზეუმის „მოამბე“, № 1, 1922; გივიჯორდანი, კავკასიური მუზეუმის დაარსება, თბ., 1951; Г. Читаия, Сокровища грузинской культуры, «Заря Востока», 1967, 11. V, № 109; შ. ამირანაშვილი, ქართველი ერის დიდი საუნჯე, ვაზ. „კომუნისტი“, 1967, 11. V, № 109; В. Джaparидзе, Сокровищница Грузии, «Вечерний Тбилиси», 1967, 10. V, № 107; ნ. ჩერქეზიშვილი, საუკუნოვანი კერა, „ლიტერატურული საქართველო“, 1967, 19. V, № 21.

ალექსანდრე როინიშვილის მოღვაწეობას მიეძღვნა საარქივო საქმის დაუღალავი მუშაკის განსვენებულ ბესარიონ ტაბიძის მონოგრაფია. იხ. ბ. ტაბიძე, ალექსანდრე როინიშვილი, თბ., 1962.

ლოს ყოფილი მთავრის დადიანის ქონება. ამ მეტად მდიდარი ქონების ნაწილი ჯერ კიდევ რევოლუციამდე შევიდა ჩვენი ერის საგანძურის ფონდში. ასე, მაგალითად ნიკო დავითის ძე დადიანმა, „დიდ ნიკოდ“ წოდებულმა, 1885 წელს შესწირა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას ხელნაწერების თავისი მეტად მდიდარი კოლექცია¹¹. მოგვიანებით დადიანთა მემკვიდრეებმა ზოგი რამ გაყიდეს. ამ მხრივ საყურადღებოა ბედი ეკატერინე დადიანის შესანიშნავი ოქროს სამკაულების გარნიტურისა, რომელიც ზემოთ იყო ნახსენები.

ეტყობა ზუგდიდის ეკატერინესული სასახლიდან განძეულობა სხვა გზითაც გადიოდა¹².

დიდძალი განძეულობა იქნა გამოზიდული ზუგდიდის ეკატერინესულ სასახლიდან მენშევიკური მთავრობის განკარგულებით 1919 წლის დეკემბერში. ამის შესახებ მოგვითხრობენ არა მარტო მოგონებანი, რომელთა შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმ დროის ზუგდიდელი პედაგოგის სიმონ გოგიჩაიშვილის მოგონება (და ს. გოგიჩაიშვილისავე მონათხრობის საფუძველზე ჩაწერილი მ. მამფორის მოგონება), არამედ საარქივო მასალებიც, რომელთა შორის ყურადღებას იქცევს ექვთიმეს პირად არქივში დაცული ორი დოკუმენტი: ექვთიმე თაყაიშვილისათვის გაცემული მანდატი და სასახლიდან განძის გამომტანი კომისიის „ოქმი“, ანუ საანგარიშო მოხსენება, შედგენილი ე. თაყაიშვილის მიერ მთავრობაში წარსადგენად (არქივში დაცულია ამ ანგარიშის ორი შავი).

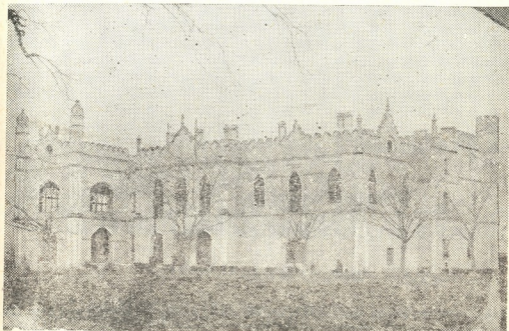
ამ დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ ექვთიმე თაყაიშვილსა და დამფუძნებელი კრების კიდევ ერთ წევრს დაევალათ ზუგდიდში მინგრელსკის სასახლის ქონების დათვალიერება, ცნობაში მოყვანა და თბილისში გადატანა იმ ნივთებისა, რომელთაც ისინი საჭიროდ ცნობდნენ „არქეოლოგიური“ ან სხვა რაიმე თვალსაზრისით, ე. ი. ამ ნივთების ისტორიული ღირებულების მიხედვით (იმ დროს ტერმინით „არქეოლოგია“ აღნიშნავდნენ ყოველგვარ ისტორიულ სიძველესა

¹¹ იხ. იონა მეუნარვას თხზ. „დავით დადიანი და მისი დრო“, გამოცემული ს. ცაიშვილის მიერ სათაურით: „სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი“, თბ., 1939, გვ. 138; სერგი ქილაია, შვილები (ქრონიკა), თბ., 1973, გვ. 24—26, 28—29.

¹² საყურადღებოა ამ მხრივ ერთი ფაქტი, მოხსენიებული სიმონ გოგიჩაიშვილის მოგონებაში, სახელდობრ, როდესაც ზუგდიდის ეკატერინესული სასახლის სამალავში ჩაუმარხათ განძეულობა (ამაზე იხ. ქვემოთ), ნიკო ნიკოს ძის („პატარა ნიკო“) მოურავს ვლადიმერ ალშიბაიას დაუტოვებია „რამდენიმე ოქროს საგანი, მათ შორის რუსეთის მთავრობის მიერ უნაჩუქარი ოქროს ხმალი“. ეს განძეულობა ვლ. ალშიბაიას პეტროგრაფში ჩაუტანა ნიკოსათვის გადასაცემად. ძვირფასი საგნები იქ დაქარაჯულა (იგივე ცნობა აქვს შეტანილი თავის მოგონებაში, ს. გოგიჩაიშვილის ნაამბობის მიხედვით, მიხეილ მამფორას).

და სიძველთმცოდნეობას). მიიღეს რა 1919 წლის 8 დეკემბერს ეს დავალება, საფიქრებელია, 14 დეკემბერს ისინი გამგზავრებულან თბილისიდან და მეორე დღეს, 15 დეკემბერს ზუგდიდს ჩასულან. 15, 16 და 17 დეკემბერს მათ უგროვებიათ ცნობები სამალავისა და იქ დამალული ძვირფასი ნივთების შესახებ. მაგრამ სამალავს მიაკვლიეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც 20 ან 21 დეკემბერს ზუგდიდს ჩავიდა მინგრელსკის მოურავი და მიუთითა სამალავზე.

მსოფლიო ომის დასაწყისში მინგრელსკის განძეულობა დაცული ყოფილა ზუგდიდის ეკატერინესეული სასახლის ზემო სართულის ორ

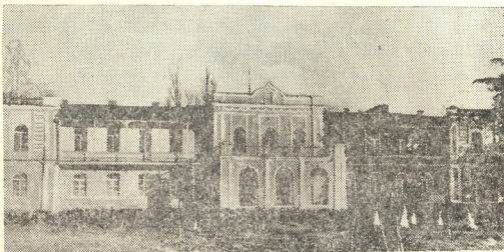

ზუგდიდის ეკატერინესეული სასახლე. ძველი ხედი

ოთახში მოთავსებულ „სალაროში“, სხვა ნივთებთან ერთად (ჭურჭელი, ყანწები, ნოხები, ტყავეული, ფარდები, სურათები, სარკეები და სხვა მრავალი). 1914 წლის დეკემბერში, როდესაც დაიწყო თურქოსმალთა ჯარების შეტევა რუსეთის კავკასიის არმიის წინააღმდეგ სარიცამისის მიმართულებით და მოსალოდნელად მიუჩნევიათ თურქთა შეჭრა სამეგრელოში, მოურავს გამოუყვია ოქრო-ვერცხლის ნივთები, რომელნიც მას ყველაზე ძვირფასად მიაჩნდა, ჩაულაგებია 4 ყუთში და ვლახერნის ღვთისმშობლის ვეებერთელა ხატთან ერთად მოუთავსებია ჯერ სასახლის ქვემო სართულის საყინულეში, შემდეგ კი იმავე ქვემო სართულის სამხარეულოში ღრმა და მაღალი კუთხის განჯინაში, რო-

მელიც ამოუქოლავთ ორი ფენა აგურით, გაჯით შეუღესით და, შენიღბვის მიზნით, შეუღებიათ ისევე, როგორც შეღებებიან ^{საქართველოს} კედელი.

ე. თაყაიშვილის კომისიაში, რომელსაც ექვთიმე უწოდებს „სამეგრელოს თავადის განძეულობის აღმწერ კომისიას“, შედიოდნენ თვითონ ე. თაყაიშვილი, მასთან ერთად ჩასული წევრი დამფუძნებელი კრებისა, ზუგდიდის სამაზრო ერობის გამგეობის თავმჯდომარე ლეო შენგელაია (ცნობილი მწერალი ლეო ქიაჩელი) და ადგილობრი-

ზუგდიდის ნიკოსეული სასახლის ხედი

ვი საზოგადოებრივი ორგანიზაციების რამდენიმე წარმომადგენელი. 21 დეკემბერს კომისიას შეუღია დალუქული კარი ეკატერინეს სასახლისა, დაუვლია სასახლის ზემო სართულის ოთახები, შემდეგ ჩასულა ქვემო სართულის სამაზარეულოში, სადაც მოურავს უჩვენებია სამალავი. გამოუნგრევიათ განჯინის ამოქოლილი პირი. შიგ აღმოჩენილა ოთხი ყუთი, სავსე ოქროს და ვერცხლის ნივთებით, და ცალკე ვლახერნის დიდი ხატი თავის „კიოტით“ ანუ კიდობნით. კომისიას დაწვრილებით აღუნუსნია ამ ყუთებში ჩალაგებული ძვირფასი ნივთები ცალკე სიით. მეორე დღეს, 22 დეკემბერს კომისიას დაუთვალაიერებია სასახლის ზემო სართულის ოთახები და აღუნუსნია „უმთავრესი საგნები და ნივთები ამ ოთახებისა“ (წვრილმანების აღნუსნვა შეუძლებელი იყოთ. კომისია ჩქარობდა). შემდეგ კომისიას დაუთვალაიერებია ზემო სართულის სალარო, ორ ოთახში მოქცეული, და შეუღდგენია სალაროში დაცული „თვალსაჩინო ნივთების სია“. ერთ ოთახში დაგროვილი იყო „სასადილო, საჩაიე და საყავე მოწყობილობა მრავალი, აგრეთვე დიდრონი

კილობნები ნოხებით, ტყავეებით, ფარდებით და სხვ.“, მეორეში დიდძალი ჭურჭელი ბროლისა, ყანწები, სურათები, სარკეები და სხვადასხვა ნივთები.

კომისიის გადაწყვეტილებით თბილისში გადაიტანეს ვლახერნის ხატი, სამალავში დაცული ნივთები, აგრეთვე „ხატები, სამი სახარება და ყანწები ვერცხლით შემკობილნი, ვერცხლის ნივთები და ერთი ღვთისმშობლის ხატი“ — ეკლესიიდან¹³.

ზუგდიდის ეკატერინესეულ სასახლეში კიდევ დარჩა დიდძალი ნივთები, ჭურჭელი, ხელნაწერები, წიგნები, ჟურნალები, ნოტები. მრავალი მეტად ძვირფასი ექსპონატი, რომელთა საფუძველზე, ისევე როგორც დადიანების სხვა სასახლეებში (სალხინო, გორდი) შემონახული განძეულობის საფუძველზე ცნობილმა ქართველმა მეცნიერმა და საზოგადო მოღვაწემ აკაკი ჭანტურიაშვილმა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე, ადგილობრივი პარტიული და საბჭოთა ორგანიზაციების ხელშეწყობით, საფუძველი ჩაუყარა სამეგრელოს მუზეუმს — ამჟამინდელ ზუგდიდის საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმს.

¹³ ზუგდიდის ეკატერინესეული სასახლიდან 1919 წლის დეკემბერში გამოტანილი განძეულობა, ისევე, როგორც ეკატერინე დადიანის გარნიტურის სამკაულები (დიადემა, საყურეები, კულონი), რომელნიც უცხოეთში გაიტანეს, როგორც საისტორიო საეთნოგრაფიო მუზეუმის განძეულობა და ჩვენთვის უცნობი გზით უცხოეთში გასული იმავე გარნიტურის სამაჯურები, უცხოეთიდან დაბრუნების შემდეგ შევიდა საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის ფონდებში, ხოლო მისი ნაწილი ამჟამინდელს ამ მუზეუმის სეიფის გამოფენას.

ზუგდიდის ეკატერინესეული სასახლიდან გატანილი განძეულობის ოდენობაზე წარმოდგენას გვაძლევს ამ განძეულობის საერთო წონა. როგორც იხსენებს პეტრე შარია, როდესაც 1945 წლის აპრილის დამდეგს განძეულობა უნდა დაეწყოთ თვითმფრინავზე სამშობლოში წამოსაღებად, აუწონიათ და ზუგდიდის სასახლის ვერცხლეულის საერთო წონა 900 კილოგრამი გამოსულა.

1945 წლის 15 აგვისტოს გაკეთებულ მოხსენებაში ს. ჯანაშიამ ასე დაახასიათა ზუგდიდის სასახლიდან გამოტანილი განძეულობა და განსაკუთრებით ვერცხლის ჭურჭლის კოლექცია: „...სბეციალურად უნდა დავასახელო შესანიშნავი კოლექცია ქართული სუფრის ჭურჭლისა, უმთავრესად ვერცხლეულის; განსაკუთრებით ბლომად მოდის ისინი სამეგრელოს მთავართა ოჯახიდან, უპირატეს — დავით დადიანისა და მისი მეუღლის ეკატერინე ჰავკავაძის ასულით. სიტყვამ მოიტანა და უნდა მოგახსენოთ: საერთოდ დავით და ეკატერინე დადიანების ოჯახი წარმოდგენილია უაღრესად საყურადღებო ექსპონატებით, რომელნიც ჩვენ სამუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ დიდი ქართველი ფეოდალის ოჯახი, ერთადერთი თითქმის იმ ოჯახთა შორის, რომელიც მეტნაკლებად დაუბრუნებელი გადარჩა“.

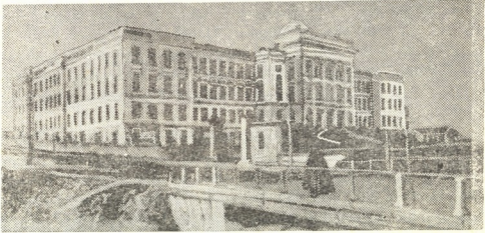
თბილისიდან გამგზავრება

თბილისიდან განძეულობის გატანა ხდებოდა დიდი აჩქარებისა და ნერვიულობის ატმოსფეროში. ასეთი აჩქარებისა და პანიკის განწყობილება ასახულია ექვთიმე თაყაიშვილის მოგონებებში. ექვთიმეს მოგონებებისა და ქრონოლოგიური ჩანაწერების მიხედვით დგინდება, რომ 1921 წლის 20 თებერვალს, საღამო ჟამს, მენშევიკების მთავრობის მეთაურს წინადადება მიუცია ექვთიმე თაყაიშვილისათვის, რომელიც დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის ამხანაგი და, ამავე დროს, მუზეუმების ზედამხედველი იყო, ხაზინის ქონებასთან ერთად, თბილისიდან ქუთაისში გაეტანათ ძვირფასი სამუზეუმო ქონებაც. თანაც მოუთხოვია, რომ ეს ქონება მეორე დღის 11 საათისათვის მიეტანათ რკინიგზის სადგურზე,

ე. თაყაიშვილს მაშინვე შეუყრია თბილისის მუზეუმების გამგეები და მათი „მრჩევლები“. ამ საპასუხისმგებლო თათბირის მონაწილენი ყოფილან: თვით ე. თაყაიშვილი, რომელიც ამავე დროს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმს განაგებდა, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმის გამგე დავით კარიჭაშვილი, საეკლესიო მუზეუმის გამგე მოსე ჯანაშვილი, საქართველოს მუზეუმის გამგე ნოე ყიფიანი, აგრეთვე მათი „მრჩევლები“ და ეროვნული (სამხატვრო) გალერეის წარმომადგენლები. შეკრების მონაწილენი დამორჩილებულან მთავრობის მეთაურის განკარგულებას სამუზეუმო ნივთების თბილისიდან ქუთაისის ევაკუაციის შესახებ.

ქართველი ინტელიგენციის ცნობილ წარმომადგენელთაგან, როგორც ჩანს, ბევრი არ იზიარებდა აზრს თბილისიდან განძეულობის გატანის აუცილებლობის შესახებ. ექვთიმე იხსენებს თბილისის უნივერსიტეტის რექტორ ივანე ჯავახიშვილთან საუბარს თბილისიდან ზანძის გატანის დღეს, 21 თებერვლის დილას. ამ შეხვედრისას ივ. ჯავახიშვილს განძეულობის თბილისიდან გატანის თაობაზე, გარკვეული მოსაზრებით, გამოუთქვამს თავისი უარყოფითი შეხედულება. „მაგრამ ეს, რასაკვირველია, მიღებულ გადაწყვეტილებას ვერ შეცვლიდა“, — დასძენს ექვთიმე.

ერთ-ერთ მოგონებაში ექვთიმე იხსენიებს იმ მოტივს, თუ რატომ დათანხმდნენ ექვთიმეც და მუზეუმთა ხელმძღვანელებიც მენშევიკური მთავრობის მეთაურის წინადადებას განძის თბილისიდან ვატანის მესახებ. როგორც ჩანს, მათი გადაწყვეტილება გამომდინარეობდა იმ პანიკური შიშისაგან, რომელსაც ავრცელებდნენ საბჭოთა ხელისუფლების მტრები. ამ სმების თანახმად, მენშევიკური მთავრობის თბილისიდან ევაკუაციისას სამუზეუმო განძეულობა თითქოსდა საფრთხეში ჩავარდებოდა. გამომდინარე აქედან, 20 თებერვალს, საღამოს, მუზეუმთა ხელმძღვანელებთან საუბრისას ექვთიმეს მათი ყურადღება მიუქცევია იმ გარემოებისათვის, რომ ნივთების ქუთაისში საევაკუაციოდ მომზადებისას ჰქონოდათ „სახეში მარტო ოქრო-ვერცხლის და ძვირფასი თვლების ნივთები და არა სხვა ძვირფასი საისტორიო და საარქეოლოგიო ნივთები, როგორც არის ხელნაწერები, სიგელგუჯრები, სურათები და სხვა ...“, რათა ამ ოქრო-ვერცხლისა და ძვირფას თვლებიან ნივთებს საეჭვო პირთა ყურადღება არ მიეპყრო ...

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი 1918 წელს

ექვთიმეს მოგონებიდან ირკვევა, რომ მუზეუმთა ხელმძღვანელებისათვის, ისევე, როგორც თვით ექვთიმესათვის, ჯერ კიდევ გაურკვეველი იყო ქუთაისში გაგზავნილი განძეულობის შემდგომი ბედ-იღბალი, ხოლო „საზღვარგარეთ გაგზავნაზე არც გვიფიქრიაო“, — შენიშნავს ექვთიმე.

მუზეუმთა მუშაკებს 21 თებერვლის წინა ღამეს სრულიად არ უძინიათ, უმუშავნიათ „დაუცხრომლად“ და მეორე დღეს, 21 თებერვ-

ლის დილის 8 საათზე ყუთები სამუზეუმო ქონებით გამზადებული და დაბეჭდილი იყო. აქ ლაბარაკია უნივერსიტეტის შენობის მესამე სართულზე მოთავსებული სამი მუზეუმის — საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა და ქართლ-კახეთის სამღვდლოების თბილისის საეკლესიო მუზეუმის ჯანძველობაზე.

ამ სამი მუზეუმიდან გასატანად სულ გამზადებული ყოფილა 10 ყუთი და ერთი დიდი კალათი. აქედან ექვს ყუთსა და დიდ კალათში ჩალაგებული ყოფილა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმის განძველობა, სამ ყუთში — წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმისა და ერთშიც — საეკლესიო მუზეუმისა. ყუთები დაუბეჭდიათ ლუქის ბეჭდებით. როგორც ეს ამოიკითხა პარიზის ბანკში 1934 წლის 4 ოქტომბერს ექსპერტად მიწვეულმა პარიზში მყოფმა ქართველმა ისტორიკოსმა შალვა ბერიძემ, ამ ათ ყუთზე ქართულად წარწერილი ყოფილა: „საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი“, ხოლო ყუთებზე დასმულ ლუქის ბეჭდებზე აღბეჭდილი ყოფილა: „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავი“. ყველა ეს აღნიშნულია პარიზულ 1934 წლის აღმწესსავ ოქმში. რაც შეეხება დიდ კალათს, მასში ჩაუწყვიათ დავით სარაჯიშვილის სამგლოვიარო ვერცხლის გვირგვინები — „ერთი კალათი ვერცხლის გვირგვინებით, რომელნიც დავით სარაჯიშვილის კუბოს ამკობდა“, — ჩაიწერა ამ კალათის შესახებ ექვთიმე¹⁴.

21 თებერვალს დილაადრიან თბილისის უნივერსიტეტის შენობაში, აღნიშნული სამი მუზეუმის სამყოფელში, დაუთვალეირებია ექვთიმეს ეს განძი და შეუტყვია, რომ მუზეუმთა ხელმძღვანელებს, წინააღმდეგ შისი მითითებისა, ყუთებში ჩაუწყვიათ „ოქრო-ვერცხლისა და თვალშარგალიტის ნივთებთან ერთად ძვირფასი ხელნაწერებიც“ (ხელნაწერები ჩაულაგებიათ ათიდან ორ ყუთში). ექვთიმეს, ცხადია, ეს არ მოსწონებია, მაგრამ აჩქარების პირობებში შეუძლებლად მიუჩნევია გახსნა-გადალაგება. თუ როგორი აჩქარებით გაიგზავნა ქუთაისის თბილისის მუზეუმების განძველობა, ამას მოწმობს არა მარტო ის გარე-

¹⁴ ეს დიდი კალათი, რომელშიაც ჩაუწყვიათ დ. სარაჯიშვილის 27 სამგლოვიარო ვერცხლის გვირგვინი, ნაკეთები მუხისა და დაფნის ფოთლების მაგვარად, რომელთაგან ზოგს შუაში გაკეთებული ჰქონია ვერცხლისავე პალმის ტოტი, შეადგენდა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმის კუთვნილებას; ხოლო წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმის კუთვნილ ერთ ყუთში ყოფილა კიდევ, აკაკი წერეთლის მემორიალურ ნივთებთან ერთად, ვერცხლის ხუთი სამგლოვიარო გვირგვინი, ნაკეთები დაფნის, მუხისა და პალმის ტოტების მსგავსად. ამ ხუთიდან ა. ხახანაშვილისა ყოფილა სამი, იაკობ გოგებაშვილისა და ილია ჭავჭავაძისა — თითო.

შობა, რომ ყუთებში ბევრი რამ ისეთიც ჩაალაგეს, რაც არ იყო წასაწილები. არამედ ისიც, რომ თბილისის მუზეუმებს ვერ მოუსწრიათ საევაკუაციო ნივთების სიის შედგენა და ყუთების გასაღებების გადაცემაც კი დაეწევიან განძის გამყოფლობის „... მუზეუმებმა ვერ მოასწრეს ვერც სიის გადმოცემა ჩვენთვის და ვერც გასაღებების. ევაკუაცია მოულოდნელი იყო“, — წერს ექვთიმე 1935 წლის მაისში პარიზში დაწერილ სტატიაში — „ერთი შეკითხვის გამო“.

ექვთიმე თაყაიშვილი. 1920-იანი
წლების დამდეგი

ყუთები თბილისის უნივერსიტეტის შენობიდან 21 თებერვალს დილის 9 საათზე გაუტანიათ რკინიგზის სადგურზე. ცოტათი მოგვიანებით ამ 11 ერთეულს — 10 ყუთსა და ერთ კალათს — შემატებია კიდევ ორი: ორ ჯონზე გაკეთებული ერთი შეკვრა ეროვნული (სამხატვრო) გალერეის 18 სურათისა და საქართველოს მუზეუმის (ყოფ. კავკასიის მუზეუმის) განძეულობა, ჩალაგებული ცეცხლგამძლე მძიმე თუჯის ყუთში, რომელიც, სიმძიმის გამო, ძნელად გადასატანი ყოფილა. ამ ყუთზე პარიზის ბანკში 1934 წლის 4 ოქტომბერს შ. ბერიძეს ამოუკითხია ქართული წარწერა: „საქართველოს მუზეუმი“.

საქართველოს მუზეუმის გამგეს ნ. ყიფიანს 21 თებერვლის დილის 10 საათზე ეს თუჯის ყუთი მიუტანია სამხატვრო გალერეის შენობაში და იგი გალერეის 18 სურათის შეკვრასთან ერთად სადგურზე გაუტანიათ.

გარდა თბილისის მუზეუმების განძეულობით დატვირთული ყუთებისა, კალათისა და ეროვნული გალერიის 18 სურათისა სადგურზე მიუზიდიათ ზუგდიდის ეკატერინესეული სასახლის განძეულობით დატვირთული 7 ყუთი, თბილისის სასახლის განძეულობა, მოთავსებული აგრეთვე 7 ყუთში, ყოფილი რუსული პოლკების ქონებით¹⁵ დატვირთული 7 ყუთი. სულ ამ კატეგორიის ქონება ჩალაგებული ყოფილა 37 ყუთში, რომელთაგან დოკუმენტებში ასახვა პოვა მხოლოდ ზემოთ ხსენებულმა 21 ყუთმა¹⁶. სადგურშივე გაიტანეს გაუქმებული რუსული ეკლესიების ქონებით დატვირთული 6 ყუთი¹⁷. დაბოლოს, გასაგზავნად გამზადებული ყოფილა ს ა ხ ა ზ ი ნ ო ქ ო ნ ე ბ ა, რომელსაც მენშევიკური მთავრობა თავის კუთვნილ „ს ა ვ ა ლ უ ტ ო ქ ო ნ ე ბ ა დ“ თვლიდა. ექვთიმე თაყაიშვილი გაკვრით იხსენიებს ამ „სავალუტო ქონებას“. ერთგან იგი შენიშნავს, რომ ამ ყუთებში ელაგა მომეტებული „ხაზინაში დაგროვილი ვერცხლის მადნეულობა ალავერდის ქარხნიდან და შემოწირული ვერცხლის ნივთები“; მეორეგან მას მოხსენიებული აქვს: „ხაზინის 112 ყუთი ქარხნების ვერცხლეულით“. მაგრამ ჩვენი სახელოვანი მეცნიერის ეს ცნობა ზუსტი არ უნდა იყოს, რაც, როგორც ეტყობა, იმით აიხსნება, რომ ექვთიმეს ნაკლებ აინტერესებდა „მთავრობის კუთვნილი სავალუტო ქონება“ და დეტალურად მას არც შეხებია.

რასაკვირველია, ექვთიმეს მიერ „სავალუტო ქონებად“ მოხსენიებული „ქარხნების ვერცხლეული“ და „შემოწირული ვერცხლის ნივთები“ გამოსარიცხი არაა. მაგრამ ხაზინის ქონებაში ვერცხლეულთან ერთად ბლომად ყოფილა ოქროც. ამას მოწმობს ე. თაყაიშვილის არქივშივე დაცული დოკუმენტები.*

¹⁵ ეს იყო ყაბარღოს მე-80 ქვეითი პოლკის, კურიის 79-ე ქვეითი პოლკის და კავალერგარდის ესკადრონის ქონება.

¹⁶ ჩვენთვის უცნობი დარჩა, ვისი და რა ქონება ელაგა ამავე კატეგორიის დანარჩენ 16 ყუთში. ვინაიდან, როგორც ნახსენები იქნება, ეს ყუთები 1921 წლის 21 მაისს გამოიტანეს საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებიდან და სახაზინო ქონებასთან ერთად მოახდინეს მისი, როგორც „არასამუხეუმო ქონების“, ლიკვიდაცია. მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

¹⁷ ამ კატეგორიის ქონება საქართველოდან მის ევაკუაციამდე, როგორც ჩანს, დაცული იყო თბილისში, სახელმწიფო ბანკში, რადგან ამ ქონებით დატვირთულ ყუთებს დასმული ჰქონიათ ბანკის ნომრები და პლომბები.

* მაგალითად, ექვთიმესათვის, როგორც განძის მცველისათვის, ქუთაისში გაცემულ მოწმობაში ამ სავალუტო ქონების შესახებ ნახსენები იყო, რომ მას, ექვთიმე თაყაიშვილს, მიაქვს საზღვარგარეთ მენშევიკური მთავრობის კუთვნილი „ოქრო-ვერცხლი ზოდებად და მონეტებად“; ისევე როგორც სხვა ძვირფასი ნივთები,“ ხოლო მარსელში მომუშავე კომისიის ოქმში იგივე სავალუტო ქონება მოხსენიებულია როგორც 112 ყუთი ხაზინის ოქრო-ვერცხლისა“.

აღსანიშნავია, რომ მარსელში მომუშავე კომისიამ, რომლის შემადგენელიც სახელობითი ქვემოთ იქნება ნახსენები, თავის ოქმში ჩაწერა, რომ „სახზინის ამ ყუთების შინაარსი დაწვრილებით არის წარმოდგენილი ცალკე სიით“. ამ „ცალკე სიის“ მიკვლევა ამჟამად ხერხდება. იგი აღმოჩნდა ჩვენი ცნობილი მწერლის ნიკოლორთქიფანიძის არქივში¹⁸ და, საფიქრებელია, ამ არქივში მოხვდა ნიკოს ძმის, ისტორიკოსის, ეკონომისტისა და საზოგადო მოღვაწის იასონლორთქიფანიძის მეშვეობით. ი.ლორთქიფანიძე იყო ჯერ ამიერკავკასიის, ხოლო შემდეგ საქართველოს სახელმწიფო ბანკის მმართველი (1927 წლამდე). როგორც ეტყობა მას შემოუნახავს და თავის ძმისთვის გადაუცია ერთად აკინძული ორი დოკუმენტი: სახაზინო, ანუ სავალუტო ფასეულობათა თბილისში შედგენილი სიის ნაწილი, რომლის გადარჩენაც მან შეძლო და ამ ფასეულობათა ქუთაისში გადაბარების ოქმი.

სია ასეა დასათაურებული: „სია იმ საფასურთა და საგანძეთა, რომელიც თბილისის ხაზინამ სახელმწიფო ბანკის გამგეობის თანადასწრებით ჩააბარა მთავრობის რწმუნებულთ“. სიას ხელს აწერენ: მენშევიკური მთავრობის, საქართველოს სახელმწიფო ბანკის, თბილისის ხაზინის, ქუთაისის ხაზინისა და სახელმწიფო კონტროლის წარმომადგენლები. როგორც იყო ნახსენები, ნ.ლორთქიფანიძის არქივმა შემოგვინახა ამ სიის მხოლოდ ნაწილი, მასში შეტანილია 42 ყუთსა და ერთ ტომარაში დაცული ქონება, რომლის საერთო წონა 139 ფუთსა და 14 1/2 გირვანქას, ანუ 2229 კილოგრამსა და 800 გრამს შეადგენდა. ამ ყუთებსა და ტომარაში ელაგა ოქროს ზოდები, მელდები, ორდენები, მინაწქრიანი ორდენები, ჯვრები, საათები, ბეჭდები და მონეტები; ვერცხლის ზოდები, მელდები, ორდენები, სხვადასხვა ნივთები და მონეტები.

მთელი ქონება — სამუზეუმო და სახაზინო — თბილისიდან გაისტუმრეს მატარებლით ქუთაისის 1921 წლის 21 თებერვალს, დილის 11 საათზე. იმავე დღეს, 21 თებერვალს, საფიქრებელია, სადამოყვამს ეს ქონება ქუთაისში ჩაუტანიათ და ქუთაისის ხაზინის შენობაში მოუთავსებიათ. იქ მენშევიკური მთავრობის კუთვნილებად გამოცხადებული სახაზინო, ანუ სავალუტო ქონება დაულაგებიათ ქუთაისის ხაზინის ცალკე განყოფილებაში და, საფიქრებელია, თან გაყოლილი სიების მიხედვით შეუჯამებია იქ შედგენილ ოქმში კომისიას, რომელშიაც შედიოდნენ ფინანსთა სამინისტროს, სახელმწიფო კონტროლის, ქუ-

¹⁸ ყველა ამის შესახებ ქვემოთ იქნება ნათქვამი. იხ. ნ. მერაბიშვილი, ისევ მწერლის საოჯახო არქივიდან, გაზეთი „კომუნისტი“, 2 ნოემბერი 1982; №251 (18.493); გივი ორდანიანი, დღემდე უცნობი ერთი დოკუმენტი, გაზეთი „თბილისი“, 19 იანვარი 1983, №15 (9033) და გაზეთი „სამშობლო“, 1983 წლის იანვარი, №2 (567).

თაისის ხაზინისა და თბილისის ხაზინის წარმომადგენელი. ეს ოქმებიც, ისევე, როგორც სახაზინო ქონების სიის ნაწილი, შედგენილი თბილისში, ინახება ნ. ლორთქიფანიძის საოჯახო არქივში. ოქმი 1921 წლის 21 თებერვლითაა დათარიღებული და მასში აღრიცხულია: 70 ყუთი და 507 ტომარა ფულითა და საფასეთი, 11 ტომარა საეკლესიო ნივთებით, 19 ჩანთა ოქროთი, 5 ჩანთა ვერცხლით და ბოლოს 6 ხატი.

მოგვიანებით ყველა დოკუმენტში იხსენიება, რომ სახაზინო, ანუ სავალუტო ქონება ჩალაგებული ყოფილა 100 ყუთსა და 12 ტომარაში (ხოლო სტამბოლში ამ 12 ტომრის ქონება გადაულაგებიათ ამდენივე ყუთში). როგორც ეტყობა, 30 ყუთში გადაულაგებიათ ტომრებისა და ჩანთების ქონება, ამას გარდა დარჩენილა კიდევ ქონება, რომელიც ჩალაგებული ყოფილა 12 ტომარაში.

სად გადაალაგეს ტომრები და ჩანთები დიდ ყუთებში, ძნელი სთქმევლია. შეიძლება ეს გააკეთეს ქუთაისის ხაზინაში, ხოლო შესაძლებელია უკვე თბილისშივე და ის გარემოება, რომ ზემოხსენებულ ოქმში მაინც მოიხსენიეს, ყუთებისაგან განსხვავებით, 518 ტომარა და 24 ჩანთა, ალბათ იმით შეიძლება აიხსნას. რომ ეს ტომრები და ჩანთები გაუხსნელად ჩალაგეს ყუთებში, გარდა 12 ტომრისა.

უკეთუ ტომრებისა და ჩანთების ყუთებში ჩალაგებას ჰქონდა ადგილი თბილისში, მაშინ თბილისიდან გატანილი იქნებოდა 154 დიდი ყუთი, 12 ტომარა, ერთი დიდი კალათი და ერთიც სურათების შეკვრა, ე. ი. სულ 168 საცავი ერთეული; ხოლო თუ გადალავება ქუთაისში მოხდა, მაშინ გამოდის, რომ თბილისიდან გაუტანიათ 124 დიდი ყუთი, 518 ტომარა, 24 ჩანთა, ერთი დიდი კალათი და ერთიც სურათების შეკვრა, ე. ი. 668 საცავი ერთეული.

თბილისიდან განძის ქუთაისში გატანის შემდეგ მალე, 25 თებერვლის წინა დამეს იქითკენვე გამგზავრნენ მენშევიკური მთავრობა და დამფუძნებელი კრების წევრები, ხოლო უკანასკნელებთან ერთად ექვთიმე თაყაიშვილი, ამ კრების თავმჯდომარის ერთ-ერთი ამხანაგი.

ქუთაისში

ქუთაისში ექვთიმე თაყაიშვილს გაუტარებია ხუთი დღე — 25 თებერვლიდან 2 მარტის დილაამდე, ხოლო თბილისიდან ჩამოტანილ განძეულობას და სხვა ქონებას ქუთაისის ხაზინაში დაუყვია რვა დღე — 21 თებერვლიდან. ამასთანავე მათთვის ქუთაისში ყოფნის თითქმის ბოლო დღემდე გარკვეული არა ყოფილა განძის საბოლოო ბედი: დანამდვილებით არ იყო ცნობილი, გაიტანდნენ თუ არა მას უცხოეთში. როგორც ჩანს, ყოყმანობდნენ. რაც შეეხება ექვთიმეს, იგი, საერთოდ, არც აპირებდა საზღვარგარეთ გამგზავრებას...

ჯერ კიდევ თბილისური განძისა და სხვა ქონების მიღებამდე 1920 წლის დაშლევს, ქუთაისის ხაზინას შემატებია მეტად ძვირფასი განძეულობა დასავლეთ საქართველოს მონასტერთა საცავებიდან — მარტვილიდან და გელათიდან. მაგრამ გელათის მონასტრის განძეულობა ჩამოუტანია არაკომპეტენტურ პირს, რომელსაც ძვირფას ნივთებთან ერთად გელათიდან წამოუღია ნაკლებ ღირებულები. ამიტომ მენშევიკური მთავრობის ფინანსთა, ვაჭრობისა და მრეწველობის მინისტრს კ. კანდელაკს უთხოვნია ექვეთიმესათვის გელათიდან და მარტვილიდან გადმოტანილი ნივთების გადარჩევა და წასაღები ნივთების ყუთებში ჩალაგება. გელათისა და მარტვილის ნივთები — ქუთაისის ხაზინაში მყოფი — ექვეთიმეს გადაურჩევია მთავრობისა და ქუთაისის ხაზინის წარმომადგენელთა თანადასწრებით. გადარჩევას ესწრებოდა ქუთათელ მიტროპოლიტ ნაზარის წარმომადგენელიც. სამონასტრო ნივთების გადარჩევა ქუთაისის ხაზინაში ორ დღეს გაგრძელებულა: „ორი დღე შეუსვენრად, დილიდან საღამომდის ვმუშაობდი“, — იხსენებს ექვეთიმე. ის, რაც ექვეთიმეს სამუზეუმოდ უცენია, ყუთებში ჩაულაგებიან, დაუბეჭდიან და ვაგზალზე გასაგზავნად გაუმზადებიათ; ხოლო დანარჩენი ქონება ხელწერილით ჩაუბარებიათ მიტროპოლიტ ნაზარის წარმომადგენლისათვის, მიტროპოლიტი ნაზარი, ისევე როგორც ქართველი სამღვდლოების მნიშვნელოვანი ნაწილი, წინააღმდეგი იყო ქართული სამონასტრო განძეულობის უცხოეთში გატანისა. ჯერ ერთი, მათი დაკარგვისა ეშინოდათ, და მეორეც, არ ენდობოდნენ მენშევიკებს. საქართველოს კათალიკოს ლეონიდეს მონასტრებიდან განძის გამოტანის თაობაზე კონფლიქტი ჰქონია მენშევიკური მთავრობის მეთაურთან, მას არ გაუტანებია ექვეთიმესათვის სიონის ეკლესიის განძეულობა, რომელიც იმ დროს ქუთაისში ჰქონდა ჩატანილი. საფიქრებელია, იგი არც გელათისა და მარტვილის განძეულობას გაატანდა, მის ხელთ რომ ყოფილიყო. მაგრამ ეს უკანასკნელი უკვე გამოტანილი იყო ხსენებული მონასტრებიდან, ქუთაისის ხაზინაში ინახებოდა მენშევიკური მთავრობის განკარგულებაში, რომელიც სამღვდლოებას ნაკლებად უწევდა ანგარიშს.

სამონასტრო ქონება ქუთაისის ხაზინაში ჩაულაგებიანთ მომცრო ყუთებში, რომელთა რიცხვი ცხრამეტი იყო.

ქუთაისშივე, განძის გატანის წინა დღეს, 1 მარტს საბოლოოდ გადაწყვეტილა განძის შემდგომი ბედ-იღბალი: მენშევიკური მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების მიერ ამორჩეულ კომიტეტს, რომელიც პარტიების წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა, გამოუტანია დადგენილება განძის ბათუმში გატანისა და იქ ფრანგულ კრეისერზე მოთავსების შესახებ.

საფიქრებელია, რომ იმავე დღეს, ე. ი. 1 მარტს, პარტიების წარმომადგენელთა კომიტეტის კრებაზე გადაწყდა საკითხი უცხოეთში გასატანი განძეულობის მეთვალყურის შესახებაც. როგორც ექვთიმე იხსენებს, ამ საკითხს დიდი კამათი გამოუწვევია: ყოველი პარტიის წარმომადგენელი თურმე თავიანთ კანდიდატს ასახელებდა. ბოლოს, კ. კანდელაკის წინადადებით, შეთანხმებულან ექვთიმე თაყაიშვილის კანდიდატურაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ექვთიმე ემიგრანტობას სრულიადაც არ აპირებდა, კ. კანდელაკს დაუყოლიებია იგი გაჰყოლოდა განძეულობას. ეტყობა, ექვთიმეზე იმოქმედა არა მარტო კ. კანდელაკის არგუმენტმა, რომ განძის გაყოლაზე მის მიერ უარის თქმის შემთხვევაში „განძეულობის გატანა გაძნელებოდა“, არამედ მისმა პირადმა რწმენამ: „მე შეშინოდა რაიმე ხიფათი არ მოსვლოდა ჩვენს მუზეუმის ნივთებს, ვინაიდან ჩემს გარდა ამ ნივთებს კარგად ვერავინ იცნობდაო“, — იხსენებდა ექვთიმე „... ძალაუნებურად მომიხდა ემიგრანტობა, — იხსენებს მეორეგან ექვთიმე, — რათა არ მოვშორებოდი ჩვენი ერის სასიქაღულო კულტურულ საგანძურს, დამეცვა იგი ყოველგვარი საფრთხისაგან“.

მენშევიკურ მთავრობას ექვთიმესთან ერთად განძის მეთვალყურედ გაუმწყესებია თავისი ფინანსთა მინისტრის ამხანაგი (თანაშემწე) იოსებ ელიგულაშვილი. განძის მეთვალყურედ, არსებითად, ექვთიმე თაყაიშვილი იყო. რაც შეეხება ი. ელიგულაშვილს, მას ევალებოდა, უმთავრესად, სახაზინო ქონების მოვლა-პატრონობა და, ამავე დროს, ექვთიმესათვის სამუზეუმო განძეულობის მოვლაში დახმარების აღმოჩენა.

ამგვარად, 1921 წლის 1 მარტიდან ექვთიმე უკვე იურიდიულადაც ითვლებოდა ჩვენი საუნჯის მეთვალყურედ და ზედამხედველად. პირველი მარტითაა დათარიღებული მენშევიკური მთავრობის მიერ ექვთიმესათვის გაცემული ფრანგულ ენაზე ხელის მანქანაზე ნაბეჭდი მოწმობა, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ საქართველოს დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის ამხანაგს ექვთიმე თაყაიშვილს მიაქვს საზღვარგარეთ „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის კუთვნილი ოქრო-ვერცხლი ზოდებად და მონეტებად, ისევე, როგორც სხვა ძვირფასი ნივთები, რათა ჩააბაროს ისინი ევროპის ბანკებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელით“, და რომ ამ განძის „გამგებლობის უფლება ეკუთვნის აღნიშნული რესპუბლიკის მთავრობას“, რაც იმას ნიშნავდა, რომ ქართული განძის პატრონად ცხადდებოდა მენშევიკური მთავრობა.

ქვემოთ ჩვენ დავინახავთ, რა ხიფათში ჩაავდო ამ იურიდიულმა სტატუსმა ჩვენი განძეულობა მაშინ, როდესაც შეიცვალა ქართული მენშევიკური „მთავრობის“ მიმართ საფრანგეთის მთავრობის დამო-

კიდებულება. მაგრამ ეს ხიფათი ჯერ შორს იყო. იმ დროს საფრანგეთის სათავეში ედგა არისტიდ ბრიანი — „ჟენევის სულის მოციქული“, ფრიად ანტისაბჭოურად განწყობილი. იგი, ცხადია, მზად იყო სტუმართმოყვრულად მიეღო ლტოლვილი ქართველი მენშევიკები და, ამასთან დაკავშირებით, როგორც ჩანს, მითითებაც მისცა საქართველოში საფრანგეთის რესპუბლიკის დიპლომატიურ წარმომადგენელს.

სრული საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ქუთაისში ამ გადაწყვეტილების მიღებისას მენშევიკებზე დიდი გავლენა მოახდინა საფრანგეთის მთავრობის „სრულუფლებიანმა მინისტრმა“ (დესპანმა) და „უზენაესმა კომისარმა ამიერკავკასიაში“ აბელ შევალიემ¹⁹, რომელმაც ალბათ თავისი მთავრობის სახელით დაარწმუნა მენშევიკების მთავრობა ესარგებლა საფრანგეთის მთავრობის „სტუმართმოყვარეობით“ და ფრანგულივე კრეისერით ვაეტანა ჩვენი საუნჯე ბათუმიდან საფრანგეთში.

2 მარტის წინა ღამე ქუთაისის ხაზინაში გაუთვევიათ ექვთიმე თაყაიშვილს, კ. კანდელაკს, ი. ელიგულაშვილს, თბილისის ხაზინის წარმომადგენელს და ქუთაისის ხაზინის თანამშრომლებს. თბილისიდან ჩამოტანილ და ქუთაისის ხაზინაში მყოფ, მათ შორის სამონასტრო ქონების შემცველი ყუთებისათვის მათ საერთო ნუმერაცია გაუკეთებიათ და ამის შემდეგ დაუწყიათ განძის სადგურში გაზიდვა სანდო გადაშინდავებსა და შოფრებს მძიმე ავტომანქანებით; ე. თაყაიშვილი და კ. კანდელაკი აგზავნიდნენ ყუთებს ხაზინის შენობიდან, ხოლო ელიგულაშვილი და თბილისის ხაზინის წარმომადგენელი სადგურზე იბარებდნენ მათ, რის შემდეგ აწყობდნენ ვაგონებში.

გადაზიდვა ხდებოდა დიდი აჩქარებით, რადგან მოსახლეობის მითქმა-მოთქმას ერიდებოდნენ. სურდათ 2 მარტის წინა ღამეს დაეტვირთათ ვაგონები განძეულობით და უთენია ვაეტანათ იგი მატარებლით ბათუმის მიმართულებით. მაგრამ ეს განზრახვა ვერ განუხორციელებიათ. აჩქარებაში მარტვილის ფასდაუღებელი განძით დატვირთული ბატარა ყუთი ვაგონში ჩადგმისას მოქცეულა მეორე ყუთქვეშ, თვალს მიჰფარებია და თავზარდაცემულ ექვთიმეს იგი დაკარგულად ჩაუთვლია... „შე თავზარი დამეცა, — იხსენებს ექვთიმე, — ჯერ არ გამოვსულვართ ქუთაისიდან და საუკეთესო განძეულობის იაშჩიკი აღარა ჩანს! ამაზედ მეტი უბედურება და მარცხი მე ვერ წარმომედ-

¹⁹ როგორც იმდროინდელ თბილისურ გაზეთებში მოთაქსებული ცნობებიდან ირკვევა, აბელ შევალიე (და არა „შევალიე“, როგორც მას ზოგჯერ იხსენიებენ) გამოცდილი, 50 წლის ასაკს მიღწეული დიპლომატი ყოფილა. დიპლომატიური მოღვაწეობის დაწყებამდე იგი ყოფილა პარიზის უნივერსიტეტის პროფესორი და გამოქვეყნებული ჰქონია გამოკვლევები ისტორიასა და ლიტერატურაში.

გინა. ძლიერ ავლელი ... გადავსწვვიტე, რომ აღარ გამოვსულიყავი ქუთაისიდან, მანამ იმ ყუთს არ იპოვიდენ“ ... კ. კანდელაკის მანძი დაუყოლიებია ექვთიმე გაპყოლოდა განძს (ეს ძვირფასი ყუთი აღმოუჩენიათ 5 მარტს, ბათუმში, ყუთების ვაგონებიდან კრეისერზე გადატანისას).

ამ თვალსმიფარებული ყუთის ქუთაისის ქუჩებზე ამო ძებნაში კარგა დრო დაკარგულა. ამასობაში გათენებულა კიდეც. საღვურზე ხალხი შეყრილა, ატეხილა ჩოჩქოლი და მითქმა-მოთქმა: მიდიან, მიაქვთ ჩვენი ავლა-დიდება და ჩვენ უსახსროდ და უბატრონოდ გვტოვებენო. უკმაყოფილება და აღშფოთება რომ დიდი იყო, ეს იქიდანაც ირკვევა, რომ განძის წაღების მიმართ მტრულ დამოკიდებულებას არ მალავდა თურმე თვით განძის მცველად გაყოლილი ექვსი კაციც კი, რომელნიც მენშევიკური მთავრობის შინაგან საქმეთა მინისტრის „საგანგებო რაზმიდან“²⁰ იყენენ, ე. ი. განსაკუთრებით სანდოდ ითვლებოდნენ მენშევიკური მთავრობისათვის.

მართალია, ექვთიმეს ვერ უბედავდნენ ვერაფრის თქმას, მაგრამ ი. ელიგულაშვილისა და ექვთიმეს მეუღლის გასაგონად ხმაშალა ლაპარაკობდნენ თურმე: ყველა ჩვენი სიმიდიდრე, ჩვენი საცხოვრებელი ამოთ მიაქვთ და ჩვენ შშიერ-მწყურვალს გვტოვებენ, არა, ამას ვერ მოვითმენტ, ვერ გავუშვებთო ... ისინი, რომ „მოეთაფლა“, ი. ელიგულაშვილი იძულებული იყო თურმე მათთვის ცოტ-ცოტა ფული ეძლია.

ტანჯვით მოგზაურობამ დღე-ნახევარს გასტანა. 3 მარტს საღამოთი მატარებელმა ბათუმს მიიღწია. ქუთაისიდან ბათუმს ჩაიტანეს სულ 187 საცავი ერთეული: 154 მოზრდილი და 19 მომცრო ყუთი (მომცრო ყუთებში ელაგა ქუთაისიდან გატანილი სამონასტრო ქონება, აქედან აღბათ ერთი იყო მარტვილის ქონებით დატვირთული, დანარჩენი თვრამეტი — გელათური ქონებით), 12 ტომარა, ერთი დიდი კალათი და სურათების ერთი შეკვრა.

ბათუმში

ექვთიმეს მოგონებებიდან და ქრონოლოგიური ჩანაწერებიდან ჩანს, რომ ჩვენს საუნჯეს დაუყვია ბათუმში შვიდ დღე-ნახევარი.

²⁰ ასე უწოდებს აქ ამ რაზმს ექვთიმე. ჩვეულებრივ კი მას „განსაკუთრებულ რაზმს“ უწოდებდნენ. იხ. „მენშევიკების ბატონობის დღენი საქართველოში. მასალები და დოკუმენტები“, კრებული, შედგენილი გაიოზ დვედარიანის მიერ, თბ., 1931, გვ. 143, 152, 154, 186, 189, 190, 199; 227, 284, 358, 420, 446, 451. აღნიშნულ კრებულში იგი მხოლოდ ორიოდ ადგილას იხსენიება „საგანგებო რაზმად“. იხ. იქვე, გვ. 153, 475.

„ ... საღამოს 3 მარტს მივედით ბათუმში, — იხსენიებს ერთ მოგონებაში ექვთიმე, — ჩვენი ვაგონები ვაგზლიდან შორს დააყენეს. მე ტყვეფონით ვაცნობე ქალაქის გამგეს²¹ რომ მცველები გამოეგზავნა ვაგონებისათვის, რომლებშიაც განძეულობა იყო მოქცეული. დამპირდა, მაგრამ არავინ გამოეგზავნა. ელიგულაშვილს იქ ბინა ჰქონდა, სადაც მამა და ოჯახობა ცხოვრობდა; ის იქ წავიდა და მე და ჩემი მეუღლე მარტო დავრჩით ვაგონებში. რაზემელებიც გაქრნენ ...“. ამგვარად განძის მცველად დარჩენილა ორი ხნიერი ადამიანი — ექვთიმე და მისი მეუღლე, რომელთაც უძილოდ გაუტარებიათ არა მარტო 3 მარტის ღამე, არამედ მთელი მეორე დღეც — 4 მარტი. მხოლოდ 5 მარტს განძით დატვირთული ვაგონები მიუყვებიათ ნავსადგურისათვის და დაუწყიათ ვაგონებში მოთავსებული ყუთების გადაზიდვა ფრანგულ კრეისერზე.

ამ დროს ბათუმში ჩასულა კიდევ რამდენიმე ვაგონი დატვირთული ბორჯომისა და ლიკანის სასახლეების ქონებით. გამოუცხადებიათ: „ესენიც უნდა მოთავსდეს კრეისერზეო“. მაგრამ ადგილის უქონლობის გამო ბორჯომიდან ჩატანილი ყველა ყუთი ექვთიმეს ვერ მოუთავსებია კრეისერზე. მას იქ მოუთავსებია ბორჯომის სასახლეების მდიდარი ბიბლიოთეკა, რომელიც 27 ყუთში ჩალაგებულ 2300-მდე ძვირფას წიგნს შეიცავდა²², მაგიდის, საწოლისა და სამზარეულოს აუარებელი

²¹ იმ დროს „ქალაქის გამგედ“ ბათუმში, ე. ი. საქართველოს მენშევიკური მთავრობის „საგანგებო რწმუნებულად“ (მას „საგანგებო კომისარსა“ და „გენერალ-გუბერნატორსაც“ უწოდებდნენ) იყო მენშევიკური მთავრობის ყოფილი სამხედრო მინისტრი გრიგოლ გიორგაძე. იხ. გ. დედეაიანის დასახელებული კრებული — „მენშევიკების ბატონობის დღენი საქართველოში. მასალები და დოკუმენტები“, გვ. 195, 230, 480, 485, 491.

²² ეს დიდი მთავრისეული ბიბლიოთეკა ჩვენი მთავრობის სპეციალურმა კომისიამ 1927 წელს ორას ათას ოქროს მანეთად შეაფასა. ექვთიმე იხსენებს, რომ მას ჯერ კიდევ მენშევიკების მმართველობაში გადაუწყვეტია ბორჯომის ბიბლიოთეკის გადმოტანა საქართველოს მუზეუმში ან უნივერსიტეტში და სათანადო ნებართვაც მიუღია, მაგრამ შემდეგ ამ წამოწყების განხორციელება ვეღარ მოუხერხებია, საფიქრებელია, ვერ მოუხსრია. ექვთიმე მალალ შეფასებას აძლევს ბორჯომისა და ლიკანის სასახლეების ბიბლიოთეკას; მისი სიტყვით, ბიბლიოთეკა „ფრიად მნიშვნელოვანია იმავითი გამოცემებით რუსულ და ევროპულ ენებზე“, მასშია წიგნები, ამსახველი „განსაკუთრებით ნაპოლეონ I-ის ეპოქისა“, თუმცა „საკმაოდ მოიპოვება სხვა საყურადღებო გამოცემებიც“ გარეგნულად ბიბლიოთეკის წიგნები კარგადაა მოვლილი: „წიგნები, მცირეოდენის გამოკლებით, დამოსილია ყდებით, ზოგჯერ მდიდრულით“.

ამჟამად, ამ ბიბლიოთეკის მნიშვნელოვანი ნაწილი თბილისის უნივერსიტეტის ფუნდამენტალურ ბიბლიოთეკაშია დაცული. ესაა მეტად ძვირფასი წიგნები რუსულ, ფრანგულ, გერმანულ და ინგლისურ ენებზე.

ქვემოთ ნახსენები იქნება, როგორ და როდის დაბრუნდა ბიბლიოთეკა საქართველოში.

თეთრეულით დატვირთული 6 ყუთი; მინის, ბროლის, ფაიფურისა და ფაიანსის დიდძალი ჭურჭლით დატვირთული 11 ყუთი; კაქსინური, სპარსული, ევროპული 41 ნოხით დატვირთული 3 ყუთი; თითო ყუთი ფიტულებითა და ოთახის ქანდაკებებით; ბრინჯაოს, სპილოს ძვლის, ბროლის, მარმარილოს, ფაიფურისა და სხვა საყოფაცხოვრებო ნივთებით (საათები, ვაზები, სასანთლებები, საფერფლები და სხვ.) დატვირთული 3 ყუთი. სულ გამოდის 25 ყუთი. ე. ი. კრეისერზე მოუთავსებით 52 ყუთი ბორჯომის სასახლეებისეული ნივთები. სასახლეების გამგის მეტისმეტი „გულმოდგინებით“ აიხსნება ის გარემოება, რომ ძვირფას, ღირებულ ქონებასთან ერთად, ბორჯომის სასახლეებიდან გამოუტანიათ ისეთი ნივთებიც, რომელთა გატანა სრულიად არა ღირდა. „მე ახლა გოცებული ვარ, — იხსენებდა ექვთიმე მოგვიანებით ბორჯომის სასახლეების გამგის ამგვარი „გულმოდგინების“ შესახებ, — როგორ მოასწრო ამ ახალგაზრდა ადამიანმა დეტალურად, სიტყვა-სიტყვით, აესრულებინა მთავრობის თავმჯდომარის განკარგულება. როგორც შემდეგ, ამ ნივთების აღნუსხვის დროს, მარსელში დავრწმუნდი, იქ დავიწყებული არ იყო უბრალო სამზარეულოს ჩვრებიც. . .“

ბორჯომის სასახლისეული ქონებიდან ექვთიმეს კრეისერზე არ მოუთავსებია და ბათუმში დაუტოვებია ყველა ყუთი დატვირთული ირმის რქებითა და 7 ყუთი სურათებით. უადგილობის გარდა, აქ, როგორც ჩანს, სხვა მოსაზრებასაც ჰქონია ადგილი: ექვთიმე არც ირმის რქებსა და არც ბორჯომისეულ სურათებს დიდ ღირებულებას არ აკუთვნებდა. „ის ნივთები, რომელიც ჩვენ კრეისერზე ვერ მოვითავსეთ, — იხსენებდა მოგვიანებით ექვთიმე ამ სურათების შესახებ, — შეიცავდა სურათებს ნაპოლეონის მარშლებისა, მისი მინისტრებისა და მისი ისტორიისა, ხოლო ეს სურათები იყო კობიოვზი ლუვრის სურათებისა და ამიტომ დიდ ღირებულებას არ წარმოადგენდნენ. . .“

ცხადია, ასეთი შეფასება იმით აიხსნება, რომ აჩქარებამ არ მისცა ექვთიმეს საშუალება კარგად გარკვეულიყო ამ სურათებში, რომელთა შორის იგი ნახავდა არა მარტო „ნაპოლეონის მარშლებისა და მინისტრების. სურათებს“ და არც მარტო „კობიოვზს“. თბილისური 1945 წლის სიის თანახმად, სულ ბორჯომის სასახლეებიდან გატანილი იყო 91 სურათი. ჩვენ შევძელით საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის დასავლეთ ევროპისა და რუსული ხელოვნების განყოფილებების საინვენტარო წიგნების მიხედვით 37 სურათის შემოწმება²³. ამათგან 70 ფერწერულია და 3 გრაფიკული. დედანია 41. ცნობილია 16 სურათის

²³ თბილისურ 1945 წლის სიაში 91 სურათიდან, რომლებიც ბორჯომის სასახლეებიდანაა გამოტანილი, ვერ მივაკვლიეთ საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის ვერც ფონდებში, ვერც საინვენტარო ჩანაწერებში 18 სურათს.

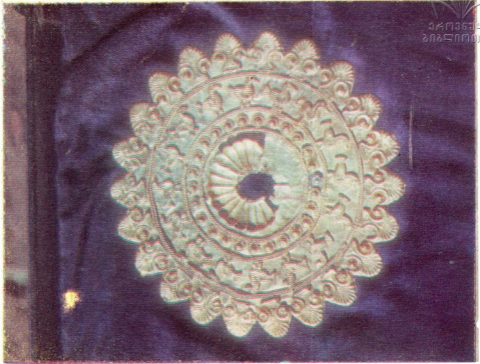

ახალგორის განძი, აღმოჩენილი 1908 წელს კსანის ხეობაში ძვ. წ. აღრ. VI—IV
საუკუნეებში.

Ахалгорийский клад, найденный в 1908 году в ущелье р. Ксани. VI—IV
века до н. э.

Trésor d'Akhalgori, découvert en 1908 dans les gorges de la Ksani, VIe—
IVe siècles av. notre ère.

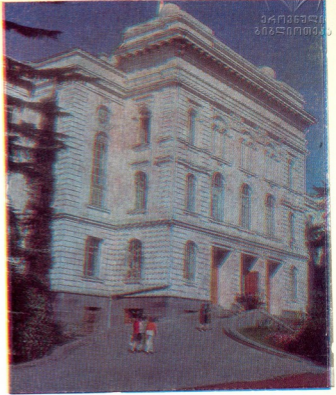

ახალგორის განძი, აღმოჩენილი 1908 წელს ქსნის ხეობაში. ძვ. წ. აღრ. VI—IV საუკუნეები.

Ахалгорийский клад, найденный в 1908 году в ущелье р. Ксани. VI—IV века до н. э.

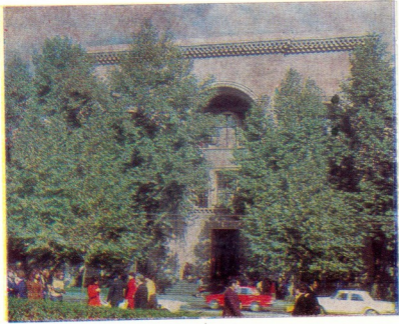
Trésor d'Akhalgori, découvert en 1908 dans les gorges de la Ksani, VIe—IVe siècles av. notre ère.

თბილისის სახელმწიფო უნივერ-
სიტეტი. თანამედროვე ხედი.
Тбилисский государственный
университет. Современный вид
Université d'Etat de Tbilissi
Aspect actuel.

ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, თანა-
მედროვე ხედი.
Государственный музей Грузии им. С. Н. Джанашина. Сове-
ренный вид
Musée national de Géorgie S. Djanachia. Aspect actuel.

«იადგარი» — მიქაელ მოდრეკილის საგალობელთა კრებული. X საუკუნის ხელნაწერი.
 ფორმატი (38×29 სმ), ფურც. 72რ.

«Иадгари» — сборник песнопений Микаэля Модрекили, рукопись X века, пергамент (38×29 см), лист 72 р.

Iadgari — recueil de chants d'église de Mikhaél Modrékili, manuscrit du Xe siècle, parchemin (38×29 cm). f. 72 r.

ტბეთის სახარება. XII საუკუნის ხელნაწერი. ფორმატი (27×19,5 სმ). მოჭრული ვერცხლის კედური ყდის ზემო ნაწილი.
 Тбетское Евангелие, рукопись XII века, на пергаменте (27×19,5 см).

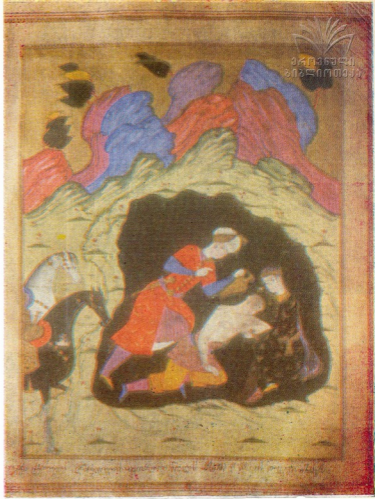
Evangile de Tbéti, manuscrit du XIIe siècle, sur parchemin (27×19,5 cm).

„ვეფხისტყაოსანი“. XVII
საუკ. ხელნაწერის მინია-
ტურა.

Миниатюра из поэмы
Руставели «Витязь в
тигровой шкуре». Руко-
пись XVII века

Miniature du poème de
Roustavéli, „Le Cheva-
lier à la peau de tigre“.
Manuscrit du XVIIe
siècle.

„ვეფხისტყაოსანი“, გადაწერილი
1646 წელს ლევან II დადიანის
კარზე მამუკა თაყაყარაშვილის
მიერ ფურც. 8v (27X17 სმ)
«Витязь в тигровой шкуре»,
переписанный в 1646 году при
дворе Левана II Дадияни кал-
лиграфом Мамука Тавакара-
швили. Лист 8v (27X17 см)

„Le Chevalier à la peau de tigre“,
recopié en 1646 à la cour
de Lévan II Dadiani, par le
calligraphe, Mamouka Tavaka-
rachvili (27X17 cm).

ილია ჭავჭავაძის სამგლოვიარო ვერცხლის გვირგვინის დაფნის ფოთოლი (სიგრძე — 8 სმ)

Серебряный лавровый лист (длина 8 см) из траурного венка Ильи Чавчаваძე

Feuille de laurier en argent (longueur 8 cm) provenant de la couronne mortuaire d'Ilia Tchavtchavadzé.

დავით სარაჯიშვილის სამგლოვიარო ვერცხლის გვირგვინი (57×43 სმ)

Траурный серебряный венок Давида Сараджишвили (57×43 см)

Couronne mortuaire en argent de David Saradjichvili (57X43 cm).

იაკობ გოგებაშვილის სამგლოვიარო ვერცხლის გვირგვინი (43×37 სმ).

Траурный серебряный венок Якова Горебашвили (43×37 см)

Couronne mortuaire en argent de Iakob Goguébachvili (43X37 cm).

ალექსანდრე ხახანაშვილის სამგლოვიარო ვერცხლის გვირგვინი (52×42 სმ)

Траурный серебряный венок Александра Хаханашвили (52×42 см)

Couronne mortuaire en argent d'Alexandre Khalanachvili (52X42 cm).

დავით კურაპალატის წინგასაძღოლი ქედური
ვერცხლის მოოქრული ჯვრის წინა მხარე. X
საუკუნის დამლევის ნაკეთობა (27,2X16,2 სმ).
ქვემო მკლავზე ასომთავრული წარწერაა:
ქ[რისტე] აღ[ი]ღე დღეგრ[ძე]ლებით დ[ავი]თ
კურაპალატი ა[მი]ნ".

Лицевая сторона выносного чеканного се-
ребряного позолоченного креста Давида
Куропалата. Произведение конца X века
(27,2X16,2 см). Внизу надпись асомтавру-
ли: «Христе, возвеличь во многолетии Да-
вида Куропалата, аминь»

Le côté face de la croix de vermeil en repou-
ssé de David Kouropalate. Oeuvre de
la fin du X-e siècle (27.2X16,2 cm).

დავით კურაპალატის ჯვრის ზურგი. ქვე-
მო მკლავზე დეკორში ასომთავრულითაა
ჩაქსოვილი. „ასათ მოქმედი“.

Оборотная сторона выносного кре-
ста Давида Куропалата. Внизу в де-
кор вплетена надпись асомтаврули:
«Асат мокмеди» (мастер Асат)

Le revers de la croix de David Kou-
ropalate.

მეფე ერეკლეს თოფი სპი-
ლოს ძეგლის კონდახით
(სიგრძე — 149 სმ).

Ружье царя Ираклия II
с прикладом из слонов-
вой кости (длина
149 см)

Le fusil du roi Irakli II
avec crosse en ivoire
(longueur — 149 cm).

ალექსანდრე ბატონიშვი-
ლის ხმალი (სიგრძე ტ-
რიანად — 92,9 სმ).
Сабля царевича Алек-
сандра (длина вместе
с рукоятью 92,9 см)

Le sabre du tsarevitch
Alexandre (longueur
poignée comprise—92,
cm).

მეფე ერეკლეს ხმალი (სი-
გრძე ტარიანად — 96,5
სმ)

Сабля царя Ираклия II
(длина вместе с руко-
ятью 96,5 см)

Le sabre du roi Irakli II
(longueur, poignée co
mprise,—96,5 cm).

მეფე ერეკლეს ხმლის
პირი, ზარნიშვიან მხედრუ-
ლი წარწერით
Лезвие сабли царя
Ираклия II, на нем над-
пись мхедрули золотой
насечкой

La lame du sabre du roi
Irakli II portant, inci-
sée en or, une inscripti-
on en mkhédrouli.

ვერცხლის (ადგილ-ადგილ ოქროთი დაფერილი) დისკო წმ. მამას (მამანტის) პორელიეფური გამოსახულებით. XI საუკუნის დამღების ძეგლი (დიამეტრი — 20,5 სმ, წონა — 407 გრამი).

Серебряный (местами позолоченный) диск с горельефным изображением св. Мама (Мамая). Памятник начала XI века (диаметр 20,5 см, вес 407 г)

Disque en argent (partiellement en vermeil) avec l'image en haut-relief de St Mama (Mamaï). Monument du début XIe siècle (diamètre—20,5 cm, poids—407 gr).

მდივანბეგ სოლომონ ლიონიდის ხმალი (სიგრძე ტარიანად — 97 სმ)

Сабля мдиванбег (канцлера) Соломона Лионидзе (длина вместе с рукоятью 97 см)

Le sabre du mdivanbeg (chancelier) Solomon Lionidze (longueur, poignée comprise —97 cm).

სამხატვრო გალერეა: თანამედროვე ხედი.
Художественная галлерея. Современный вид
Galerie d'art. Aspect actuel.

ჟაკ-ლუი დავიდი (1748—1825),
პირველი კონსულის ნაპოლეონ
ბონაპარტის პორტრეტი, ესკიზი.

ტილო, ზეთი (29×23 სმ)
Жак-Луи Давид (1748—1825).
Портрет первого консула На-
полеона Бонапарта, эскиз.
Холст, масло (29×23 см)

Jacques-Louis David (1748 —
1825). Portrait du Premier
consul Napoléon Bonaparte,
esquisse. Toile, peinture à
l'huile (29X23 cm).

ხრისტიან-ვილჰელმ-ერნსტ დიტრიხი (1712—74), მოხუცი ქალის პორტრეტი. ტილო, ზეთი (38×29 სმ)

Христиан-Вильгельм-Эрнст Дитрих (1712—74). Портрет старухи. Холст, масло (38×29 см)

Christian-Guillaume-Ernst Dietrich (1712—74). Portrait d'une vieille femme. Toile, peinture à l'huile (38X29 cm).

ხრისტიან-ვილჰელმ-ერნსტ დიტრიხი (1712—74), მოხუცი მამაკაცის პორტრეტი. ტილო, ზეთი (38×29 სმ).

Христиан-Вильгельм-Эрнст Дитрих (1712—74). Портрет старика. Холст, масло (38×29 см)

Christian-Guillaume-Ernst Dietrich (1712—74). Portrait d'un vieillard. Toile, peinture à l'huile (38X29 cm).

XVII საუკუნის უცნობი გერმანელი მხატვარი, „საჯიბნო“. ტილო, ზეთი (43×32 სმ).

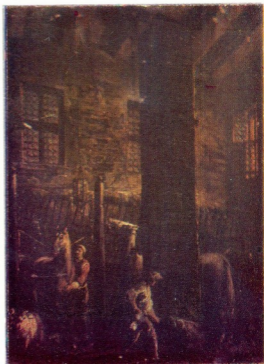
Неизвестный немецкий художник XVII века. «Конюшня». Холст, масло (43×32 см)

Peintre allemand inconnu du XVIIe siècle. „L'écurie“. Toile, peinture à l'huile (43X32 cm)

ერ-პოლ პრიუდონი (1758—1823), ფრანგი დიპლომატის პორტრეტი. ტილო, ზეთი (25×16 სმ)

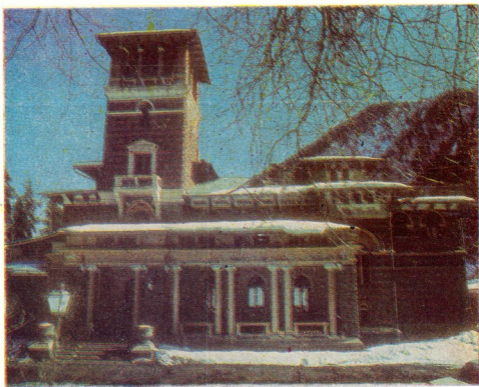
Эр-Поль Приудон (1758—1823). Портрет французского дипломата Шарля-Мориса де Талейрана-Перигора. Холст, масло (25×16 см)

erre-Paul Prud'hon (1758 — 1823). Portrait du diplomate français Charles Maurice de Talleyrand-Perrigord. Toile, peinture à l'huile (25X16 cm)

ლიკანის სასახლე. თანამედროვე ხედი
Ликанский дворец. Современный вид
Le Palais de Likani. Aspect actuel.

ბერთის სახარება, XII
საუკუნის ხელნაწერი, ეტ-
რატი (22,5×17 სმ). ბეშ-
კენ ოპიზარის ხელით მო-
ჭედილი მოოჭრული ვერ-
ცხლის ყდის წინა მხარე
Бертское Евангелие. Рукопись
XII века, на пергаменте (22,5×
17 см). Верхняя часть сереб-
ряного позолоченного чеканно-
го оклада работы Бешкена
Опизари

L'Évangile de Berti. manuscrit
du XIIe siècle, sur parchemin
(22,5X17 cm).

ბერთის სახარების ყდის
ზურგი

Нижняя часть оклада Берт-
ского Евангелия

La partie inférieure de la couver-
ture de l'Évangile de Berti.

წყაროსათვის სახარება. XII
 საუკუნის ხელნაწერი, ეტრატა
 (25×18 სმ). ბეჭა ოპიზრის ხე-
 ლით მოჭედული მოთქრული
 ვერცხლის უღის წინა მხარე.
 Цкароставское Евангелие. Ру-
 копись XII века на пергаменте
 (25×18 см). Верхняя часть
 серебряного позолоченного че-
 канного оклада Бека Опиза-
 ри

L'Evangile de Tskarostavi. Ma-
 nuscrit du XIIe siècle sur
 parchemin (25X18).

წყაროსათვის სახარების უღის
 ზურგი

Нижняя часть оклада Цкаро-
 ставского Евангелия

La partie inférieure de la couver-
 ture de l'Evangile de Tskaros-
 tavi.

წყაროსთავის სახარების
ფურცელი 72v
Цкароставское Еванге-
лие. Лист 72 v
L'Evangile de Tskarostavi
f. 72 v.

ვარძიის სახარება. XII—XIII სთუკ. ხელნაწერი, ეტრბტი: (23×
18 სმ), ფურც. 119v
Вардзийское Евангелие. Рукопись XII—XIII вв. на пергаменте
(23×18 см). Лист 119v
L'Evangile de Vardzia. Manuscrit des XIIe—XIIIe siècles sur
parchemin (23X18 cm). f. 119 v.

დავით აღმაშენებლის წინგასაძლოლი ვერცხლის მოოქრული ჯვარის წინა მხარე. X—XI საუკუნე (42,2×34 სმ). ქვედა მკლავის ძირშია 4,7 სმ სიმაღლის ოქროს ფირფიტა 6-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერით

Лицевая сторона выносного чеканного серебряного позолоченного креста Давида Строителя. Памятник X—XI вв. (42,2×34 см). Внизу золотая пластинка высотой в 4,7 см с 6-строчной надписью асомтаврули

Côté face d'une croix de vermeil en repoussé de David le Bâtitseur. Monument des Xe—XIe siècles (42,2X34 cm).

დავით აღმაშენებლის წინგასაძლოლი ჯვარის ოქროს ფირფიტის 6-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა: «ღ[მერთო ყ[ოვ]ლ[ის]ა და მბაღე მბელო აღ[იღ]ე შე[ენ] მ[ი]ერ გ[უ]ი[რ] || გუინოსანი ღ[ავი]თ აფხა[შ]თა და ქ[ა]რ[თ]ა[ვ]ლ[თ]ა ჰე[რ]ლ[თ]ა და კახთა მეფე მ[ი]ზე ქ[რისტ]ეანობისაი ა[მ]ინ»

Золотая пластинка выносного креста Давида Строителя с 6-строчной надписью асомтаврули: «Боже, творец всего сущего, возвеличь тобой венчанного Давида, царя абхазов и картов, эров и кахов, сдлнице христианства, аминь»

Plaque en or de la croix de David le Bâtitseur avec inscription en 6 lignes en assomtavruli.

ავტორი; ცხრა დახატა ჯ. დიუმ, ორი — კ. ფილიპოვმა და თითო — დ. ლევიციმ, ე. პ. ბერნ-ბელკურმა, რ. ფრენცმა, ტ. ლაურენსმა და პეტერსმა. 25 სურათ-დენდის ავტორი უცნობია. 32 სურათი — პირია გადახატული ცნობილი მხატვრების სურათებიდან; გადამხატავებს შორის იხსენიება ლ-ჟ. მპერმანი, რომლის ფუნჯს, თანახმად საინვენტარო ჩანაწერებისა, ეკუთვნის 7 სურათის პირი. შემოხსენებული 73 სურათიდან ნაპოლეონი და მისი გენერლები ასახულნი არიან 34 სურათზე, რომელთაგან ყველა არაა „კობიო“, ე. ი. პირი, 4 — დედანია, მათ შორის ერთის ავტორი ცნობილია (ესაა ე. -პ. ბერნ-ბელკურის „ნაპოლეონის გადადგომა“, წესრულებული 1886 წელს).

მაგრამ მარტო ბორჯომისა და ლიკანის სასახლეების ქონება არ დამატებია თბილისიდან და ქუთაისიდან გატანილ განძეულობას. ბათუმშივე ჩაუტანიათ ერთი პატარა ყუთი, დატვირთული ხობის მონასტრის ნივთებით, რომელიც მანამდე ინახებოდა ახალსენაკის (დღევ. ცხაკია) ხაზინაში. ხობის მონასტრის განძეულობას ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან იქ იყო თამარ მეფის გულსაკიდი ჯვარი, თავისი ოქროს ორკარედი კიდობნითურთ.

5 მარტს განძეულობით დატვირთული ყუთები აბელ შევალეს განკარგულებით მოუთავსებიათ ფრანგულ კრეისერ „ერნესტ რენან-ზე“. ბუნებრივი იყო, განძთან ერთად კრეისერზე მისი მცველების მოწყობაც, მაგრამ, მიუხედავად ე. თაყაიშვილის თხოვნისა, იგი და ი. ელიგულაშვილი კრეისერზე არ მოუთავსებიათ; შევალესა და კრეისერის კაპიტანს ერთმანეთში მოულაპარაკებიათ და უარი უთქვამთ ექვთიმესათვის იმის მომიზევნებით, რომ კრეისერი სამხედრო დავალებებს ასრულებდა შავ ზღვაზე, ამიტომ არასამხედრო პირის მასზე მოთავსება შეუძლებელიაო. ამავე დროს შევალეს დაპირება მიუცია, რომ როდესაც კრეისერი სტამბულისაკენ გამგზავრებას დააპირებდა, იგი აცნობებდა განძის მცველებს და მათ აუცილებლად მოათავსებდა კრეისერზე ...

ექვთიმეს კიდევ ერთი დამე გაუტარებია ვაგონში, უკვე უგანძოდ, რადგან განძით დატვირთული ყუთები კრეისერზე ეწყო, ისინი სიით ჰქონდა ჩაბარებული კაპიტანს, რომელმაც განძს მცველები დაუყენა.

„ერნესტ რენანზე“ მოთავსებული ყუთების საერთო ოდენობა, ჩვენი ვარაუდით, 240 უნდა ყოფილიყო.

მეორე დღეს, 6 მარტს, ექვთიმე მეუღლითურთ ბათუმის სასტუმროში დაბინავებულა, სადაც მათთვის გაჭირვებით უშოვნიათ ერთი ოთახი. ისინი და ი. ელიგულაშვილი, რომელიც საკუთარ ოჯახში ცნობრობდა, ზუთ დღეს ელოდნენ კრეისერის გასვლას და, ცხადია, არ უფიქრიათ, რომ ფრანგებს შეეძლოთ პირობის დარღვევა.

აბელ შევალემ იმუხანათა და დაბირება არ შეასრულა ...

საფრანგეთის ექსდესპანი, ჩანს, განძის წაღებაზე გაცილებით უფრო მეტ მზრუნველობას იჩენდა, ვიდრე მისი მცველების წაყვანაზე. იგი არხენინად წაბრძანდა ბათუმიდან „ერნესტ რენანი“ და წაიყვანა თან არა განძის მცველები, რომელთაც ამის მტკიცე პირობა მისცა, არამედ... მენშევიკური მთავრობის საგარეო საქმეთა მინისტრის ამხანაგი (თანამემწე) კ. საბახტარაშვილი, რომელთანაც, ალბათ, სამსახურებრივ ამბებთან დაკავშირებით, პირადი მეგობრობა ანდა კარგი დამოკიდებულება აკავშირებდა. შევალემ არც კი ჩათვალა თავი მოვალედ ეცნობებინა ექვთიმესათვის, რომ კრეისერის ბათუმიდან გასვლა გადაწყვეტილია 11 მარტს...

კრეისერი რომ გასვლას აპირებდა შეუტყვია ი. ელიგულაშვილს. იგი მაშინვე მიჭრილა ექვთიმესთან და უთქვამს: დაუყოვნებლივ უნდა წავიდეთ კრეისერზე, რადგანაც იგი ახლავე გადისო. სამივე — ექვთიმე მეუღლითურთ და ი. ელიგულაშვილი სასწრაფოდ მისულან პორტში ერთი საათით ადრე, ვიდრე დანიშნული ყოფილა კრეისერის გასვლა, მაგრამ გვიანდა იყო: თავზარდაცემულმა მგზავრებმა დაინახეს, რომ გემი უკვე გამგზავრებულყო და საკმაოდ მოშორებით მიმავალი მოჩანდა. ამავე დროს, მათდა საუბედუროდ, ცუდი ამინდი იყო: ქროდა საშინელი ცივი ქარი, წვიმიდა. პორტის გამგეებს ურჩევიათ გულგახეთქილი მცველებისათვის მოტორიანი ნავით დასწვოდნენ კრეისერს. მართლაც ჩამსწდარან „მოტორში“ (მეორეგან ექვთიმე მას „პატარა კატერს“ უწოდებს), მაგრამ „მოტორი“ კრეისერს აბა როგორ დაეწეოდა? ამო დევნამ ნახევარ საათს გასტანა. ამასობაში ქარმა და წვიმამ იმატა, მგზავრები გაითოშნენ სიცივისაგან. მოტორიანი ნავის წამყვანმა გამოუცხადა მათ, რომ ბენზინი ელევა და უკან თუ არ დავბრუნდით, დასაბრუნებელი საწვავი შეიძლება აღარც კი გვეყოსო, და მას ძლიერძლივობით მოუყვანია დატანჯული და გათოშილი მგზავრები პორტში.

ექვთიმე მეუღლითურთ სასტუმროში დაბრუნებულა, ხოლო ი. ელიგულაშვილს აუღია ბილეთები იუგოსლავურ პატარა კერძო გემზე და იმავე დღეს, 11 მარტს საღამო ჟამს გასულან ამ პატარა გემით ბათუმიდან, მიუხედავად იმისა, რომ მგზავრები გაუფრთხილებიათ ზღვის მოსალოდნელი დეღვისა და შესაძლებელი ხიფათის შესახებ. მართლაც შუაღამისას დაწყებულა საშინელი დეღვა, რომელიც დღე-ნახევარს გაგრძელებულა; გემი ისე ირწეოდა თურმე, რომ ჭურჭელი ცვივოდა და იმტვრეოდა. მგზავრები ცუდად გამსდარან. ერთხანს ისეთი კრიტიკული მომენტიც დამდგარა, რომ კაპიტანს გადარჩენის იმე-

დი დაჰკარგვია და მისი განკარგულებით დატანჯულ მგზავრებს „გადასარჩენი ფრთები“ შეუბამთ. მაგრამ ორი საათის შემდეგ ტარსი ცოტათი შენელებულა და 14 მარტს საღამო ჟამს ჩასულან სტამბულს, სადაც წინა დღეს, ე. ი. 13 მარტს მიცურებულა „ერნესტ რენანი“. მაშასადამე, განძს კრეისერით ორი დღე უცურვია, ხოლო განძის მცველებს პატარა ხომალდით — სამი დღე.

სტამბულში ექვთიმე და მისი მეუღლე მოუთავსებიათ საქართველოს საკონსულოში, რომელსაც განაგებდა ექვთიმეს ყოფილი მოწაფე და შემდეგ საფრანგეთში ლტოლვილობისას მისი განუყრელი მეგობარი იოსებ გოგოლაშვილი. მას და მის მეუღლეს, ასევე ექვთიმეს ყოფილ მოწაფეს, დიდი სტუმართმოყვარეობით მიუღიათ დატანჯული მგზავრები, რომელთაც დაჰყვეს სტამბულში დაახლოებით 6 დღეს — 14 მარტის საღამოდან 20 მარტამდე²⁴

სტამბულში განძის მცველებს ელოდათ იმედის ახალი გაცრუება: გამტყუნდა მათი იმედი, რომ სტამბულიდან მაინც გაემგზავრებოდნენ განძთან ერთად „ერნესტ რენანი“. სტამბულელ ფრანგ ხელისუფალთ განკარგულება გაუციათ კრეისერის ნაცვლად ჩვენი განძი სტამბულიდან მარსელამდე გადაეტანათ ფრანგული სამხედრო-სატრანსპორტო გემით, რომელსაც ჰქონდა ვიეტნამური სახელწოდება „ბიენ-ჰოა“ (ბიენ-ჰოა სამხრეთ ვიეტნამის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ძველი ქალაქია; იმავე სახელწოდებისაა პროვინცია, რომლის ცენტრს ეს ქალაქი წარმოადგენს). ამ განკარგულების გაცემაში, ცხადია, უკანასკნელ როლს არ შეასრულებდა აბელ შევალე, რომელიც იმ დროს სტამბულში იმყოფებოდა.

ექვთიმეს არქივმა შემოგვინახა საყურადღებო დოკუმენტი — „ბიენ-ჰოას“ კაპიტნის ბიერ ვანდიეს 1921 წლის 18 მარტით დათარიღებული ბრძანება, ფრანგულად, ხელის მანქანით ნაბეჭდი, შტამპიან ქალაღზე. კაპიტნის ბრძანებაში ჩაწერილია: „კავკასიაში საფრანგეთის უზენაესი კომისრის (ე. ი. ა. შევალეს — გ. ე.) შუამდგომლობით ბატონები თაყაიშვილი — საქართველოს დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის ამხანაგი, მეუღლითურთ, და ელიგულაშვილი — საქართველოს ფინანსთა მინისტრის ამხანაგი, გაემგზავრებიან „ბიენ-ჰოათი“ ქართული განძის თანხლებისათვის. მათი მოგზაურობის ხარჯებს კისრულობს საგარეო საქმეთა უწყება. ისინი დაიშვებიან მეთაურის სუფრაზე. „ბიენ-ჰოას“ გამგზავრება დანიშნულია კვირას, 1921 წლის 20 მარტს“. ბრძანების ასლები მიეცათ: „ბ. თაყაიშვილს, ბ. ელიგულაშვილს და ბ. შევალეს“.

²⁴ სტამბულში ყოფნისას ექვთიმეს მოუსწრია ძველი ქალაქის ისტორიული ძეგლებს, განსაკუთრებით კი აია-სოფიას — VI საუკუნის ბიზანტიური ხუროთმოძღვრების შედევრის, წმ. სოფიოს შესანიშნავი ტაძრის დათვალიერება.

ბრძანებიდან ჩანს, რომ ორი დღით ადრე გემის სტამბულში გამგზავრებამდე, 18 მარტს, ა. შევალეს შუამდგომლობით განძის მცველები მოუწყვიათ ფრანგულ სამხედრო-სატრანსპორტო გემ „ბიენ-ჰოაზე“, მათი გადაყვანის ხარჯები უკისრია საფრანგეთის საგარეო საქმეთა უწყებას და მგზავრებისათვის ნება დაურთავთ ესარგებლათ გემის კაპიტნის სუფრით. ამ უკანასკნელი გარემოების შესახებ ექვთიმე წერს, რომ „გემის კაპიტნის სუფრით სარგებლობა ... თურმე დიდი პატივი იყო“, ვინაიდან კაპიტანი „სხვა არავისთან სუფრას არ იზიარებდა, არც თავის თანაშემწესთან. ამას მათი დიდი პრესტიჟი და დისციპლინა მოითხოვდა თურმე“.

მაგრამ, საერთოდ ამ გემით მოგზაურობა, ცხადია, მაინცდამაინც სასიამოვნო პერსპექტივას არ წარმოადგენდა: ჯერ ერთი, გემი უნდა გაცურებულყო მარსელისაკენ არა პირდაპირი გზით, არამედ შემოვლით, რადგან ამ სამხედრო-სატრანსპორტო გემის ცურვის მიზანი იყო საფრანგეთისა და მისი მოკავშირეების განმგებლობაში მყოფი სახმელთაშუაზღვაო პორტების ჩამოვლა, იქიდან ომში დაჭრილებისა და ავადმყოფების მიღება, მათი მარსელში მიყვანა; მეორეც, მოგზაურობა უხიფათო არ ჩანდა, ვინაიდან „ბიენ-ჰოა“ იყო, ექვთიმეს სიტყვით, „დიდი დაძველებული გემი“, რომლის შესახებ თვით მისი კაპიტანი პიერ ვანდიე „ცუდი აზრის“ ყოფილა და მას გზაში უთქვამს: გემი მეტისმეტად დაძველებულია და რამდენიმე რეისის შემდეგ ხმარებიდან გამოვავ (როგორც ექვთიმეს მოგვიანებით გაზეთიდან შეუტყვია, ეს მართლაც ასე მომხდარა).

როგორც იხსენებდა ექვთიმე, იგი მეუღლითურთ და ი. ელიგულა-შვილი „ბიენ-ჰოაზე“ პატივით მიუღიათ. ექვთიმე უქებს პიერ ვანდიეს სტუმართმოყვარეობას: „საბედნიეროდ კაპიტანი დიდად პატიოსანი და თავაზიანი აღმოჩნდა“, „დიდის ყურადღებით და პატივისცემით გვეპყრობოდა ... , ყოველი სადილის შემდეგ დიდხანს არ გვიშვებდა, გვებასებოდა“. ჩანს, ფრანგი კაპიტანი პ. ვანდიე ჭეშმარიტად ფრანგულ თავაზიანობას იჩენდა მათდამი: კარგად, ალერსიანად ეპყრობოდა, სადაც კი მოისურვებდნენ, მოტორიანი ნავით გადასვამდა ხოლმე ნაპირზე ქალაქების დასათვალიერებლად ...

პ. ვანდიეს ბრძანებიდან ვგებულობთ, რომ განძის მცველების სტამბულში ჩასვლის მეხუთე დღეს, 18 მარტს, ისინი „ბიენ-ჰოაზე“ მოუთავსებიათ. საფიქრებელია, ერთდროულად ან შეიძლება უფრო ადრეც გადაიტანეს განძი ამავე გემზე კრეისერ „ერნესტ რენანიდან“. როგორც ჩანს, სტამბულში „ბიენ-ჰოაზე“ მოათავსეს არა მარტო „ერნესტ რენანი“ ჩატანილი განძი და სხვა ქონება, არამედ ბორჯომის სასახლეების ქონების ის ნაწილიც, რომელიც ექვთიმემ ბათუმში დატოვა და ეს ქონებაც დანარჩენს შეუერთეს. ეტყობა, სტამბულში მო-

გვიანებით ჩატანილი ეს ბორჯომისეული ქონება გადაურჩევიათ, მომეტებული ნაწილი ირმის რქებისა დაუტოვებიათ სტამბულში²⁵ ქართველ კათოლიკეთა მონასტერში, ხოლო სურათებით დატვირთული 7 ყუთი, რომლებშიც ეწყო 91 სურათი და 2 ყუთი ირმის რქებით, „ერნესტ რენანით“ მიტანილ განძეულობასთან და დანარჩენ ქონებასთან ერთად, მოუთავსებიათ „ბიენ-პოაზე“.

ნივთების „ბიენ-პოაზე“ დალაგებისას შეუმჩნევიათ, რომ სახაზინო ქონების, მომეტებულად ვერცხლეულის შემცველი ტომრები, რომელთაც ვერ გაუძღვს ნივთების სიმძიმეს, დახეულა; ამიტომ მათში ჩალაგებული ნივთები ახლად გაკეთებულ ყუთებში გადაუწყვიტათ — დახეული 12 ტომარა შეუცვლიათ ამდენივე ყუთით. ეტყობა სტამბულშივე ჩაუწყვიტათ ახლად გაკეთებულ ყუთში საქართველოს ეროვნული გალერეის 18 სურათიც, რადგან სურათების შეკვრა, რომელიც თბილისიდან გაიტანეს, დოკუმენტებში აღარ იხსენიება და, როგორც ჩანს, მარსელში ეს სურათები ყუთში ჩალაგებული ჩაუტანიათ.

სულ სტამბულიდან „ბიენ-პოას“ გადაუტანია განძითა და სხვა ქონებით დატვირთული 248 ყუთი და ერთიც დიდი კალათი, დ. სარაჯიშვილის სამგლოვიარო გვირგვინებით.

მიუხედავად იმისა, რომ „ბიენ-პოა“ ძალიან მოძველებული გემი იყო და საცაა ხმარებიდან უნდა გამოსულიყო, იგი მშვიდობით ჩასულა საფრანგეთში. ამისათვის ხელი შეუწყვია კარგ ამინდს; ამინდი არეულა მხოლოდ ორიოდ დღით ადრე მარსელში მისვლამდე.

20 მარტს „ბიენ-პოა“ გასულა სტამბულიდან და სამი დღის ცურვის შემდეგ, მცირე აზიის გარშემოვლით, 23 მარტს მიცურდა ზღვისპირა ქალაქ მერსინში, ანუ მერსინაში. 25 მარტს მიცურებულან სირიის ძველ ქალაქ ალექსანდრეტში, ანუ თურქულად ისკენდერონში. 27 მარტს „ბიენ-პოა“ გაჩერებულა სირიის ძველ ქალაქ ბეირუთში, რომელიც ამჟამად სირიისაგან გამოყოფილი ლიბანის რესპუბლიკის დედაქალაქია. ბეირუთში „ბიენ-პოა“ შეჩერებულა ოთხ დღეს. 31 მარტს მას დაუტოვებია ამ ქალაქის ნავსადგური და კურსი დასავლეთისაკენ აუღია. ხუთი დღის ცურვის შემდეგ, 5 აპრილს გემი მიცურებულა ტუნისის საზღვაო ქალაქ ბიზერტაში, რომელიც დაუტოვებია სამი დღის შემდეგ, 8 აპრილს²⁵.

²⁵ ისევე, როგორც სტამბულში ყოფნისას, ექვთიმე მოგზაურობისას იკმაყოფილებდა თავის ცნობისმოყვარეობას, როგორც ისტორიკოსი და სიძველეთა მოყვარული. ამაში მას დიდად უწყობდა ხელს პიერ ვანდიე: მგზავრების სურვილისამებრ, იქ, სადაც გემი არ უნდა შეჩერებულყო, თავაზიანი კაპიტანი მოტორიანი ნავით (ექვთიმე „კატერს“ უწოდებს) გადასვამდა ხოლმე ქალაქების დასათვალიერებლად. ხოლო იქ, სადაც გემი ჩერდებოდა თავის დანიშნულებებისამებრ (დაჭრილთა და დაავადებულთა საფრანგეთში

ბიზერტიდან გასვლისას ამოვარდნილა ქარი და ზღვა გაფუჭებულა, იმდენად, რომ კაპიტანი ვანდიე და მისი თანაშემწე, როგორც იხსენებს ექვთიმე, ბაქანს ვერ შორდებოდნენო. ამავე დროს კინალამ გემი კიდევ ერთ ხიფათს არ გადაჰკიდებია: ბიზერტიდან გასვლისას კაპიტანს მიუღია რადიოგრაფია, რომლითაც მას უბრძანებდნენ კუნძულ კორსიკისაკენ გამგზავრებას, სადაც მას უნდა მიეღო მონაწილეობა გასაჭირში მყოფი რომელიღაც ფრანგული გემის გადარჩენაში. ამ ცნობას შეუწუხებია პ. ვანდიე, რომელსაც უთქვამს მგზავრებისათვის: კორსიკის მახლობლად „შკერები“ (წყალქვეშა კლდეები) არი-სო. ცხადია, ეს უსიამოვნო ამბავი კაპიტანზე არანაკლებ შეაწუხებდა და საგონებელში ჩააგდებდა განძის მცველებს: განძს ახალი საფრთხე დაემუქრა ... მაგრამ, საბედნიეროდ, 4 საათის შემდეგ (მეორე მოგონების თანახმად, ნახევარი საათის შემდეგ) კაპიტანს მეორე რადიოგრა-მა მიუღია: კორსიკისაკენ წასვლა საჭირო აღარ არისო.

ჩვენი საუნჯისა და საქართველოდან გატანილი დანარჩენი ქონე-ბის გადაზიდვა — ხმელეთითა და ზღვით — გაგრძელებულა 48 დღეს.

წასაყვანად), ექვთიმეს უფრო მეტი შესაძლებლობა ჰქონდა დაეკმაყოფილებინა თავი-სი ცნობისმოყვარეობა. როდესაც „ბიენ-ჰოა“ სამი დღით შეჩერდა ტუნისის პორტ ბი-ზერტაში, ექვთიმეს და ი. ელიგულაშვილს დაუთვალა იერებიათ ძველი კართაგენის ნან-გრევები, სადაც წინათ გათხრები წარმოებდა, ძველი ცირკის შენობა და რომაული წყალსადენი, რომელიც, ფრანგების მიერ მისი შეკეთების შემდეგ, წყლით ამარაგებდა ბიზერტას და ა. შ.

ბ ა ნ ძ ი მ ა რ ს ე ლ შ ი

ჩვენი განძის თავგადასავალზე მარსელში, სადაც მოუხდება ყოფნა ცამეტი წლის განმავლობაში, მოთხრობილია ექვთიმე თაყაიშვილის მოგონებებსა და სხვა დოკუმენტებში, მათ შორის ექვთიმეს წერილში ვუკოლ ბერიძისადმი, რომელიც 1935 წლის 9 აპრილითაა დათარიღებული.

ჯერ კიდევ გემ „ბიენ-ჰოას“ მარსელში ჩასვლამდე ექვთიმეს გზიდან გაუგზავნია პარიზში დეპეშა მენშევიკური „მთავრობის“ დესპან აკაკი ჩხენკელისათვის და უთხოვია მისთვის, გამოეგზავნა პარიზიდან მარსელში რამდენიმე კაცი — საქართველოს ლეგაციის წარმომადგენელი, რომლებიც განძის მცველებთან — ე. თაყაიშვილთან და ი. ელიგულაშვილთან ერთად წესრიგში მოიყვანდნენ ჩატანილ ქონებას, აღნუსხავდნენ მას, გამოყოფდნენ სამუზეუმო განძეულობას „მთავრობის ქონებისაგან“ და ყველას თავის შესაფერ აღვილს მიუჩენდნენ.

ასევე გზიდან გაუგზავნია დეპეშა გემ „ბიენ-ჰოას“ კაპიტანს პ. ვანდიეს „მარსელის მთავრობისათვის“, ე. ი. ქ. მარსელის მუნიციპალური ადმინისტრაციისათვის და საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებისათვის, რათა დაეხვედრებინათ საიმედო სამხედრო დაცვა, რომელიც უზრუნველყოფდა განძეულობის გადაზიდვას გემიდან ბანკის შენობაში.

ორივე დეპეშას სასურველი შედეგი გამოუღია: როდესაც „ბიენ-ჰოა“ მარსელის ნავსადგურს მიაღწა, განძს და მის მცველებს უკვე ელოდნენ როგორც ა. ჩხენკელის მიერ გამოგზავნილი პირები, ისევე საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილების წარმომადგენლები და საიმედო დაცვა.

1921 წლის 10 აპრილს საღამო ჟამს გემი მარსელის ნავსადგურში შევიდა. განძის მცველებს ეს ღამე გემზე გაუტარებიათ. მეორე დილას, 11 აპრილს გემზე ასულან ბანკის წარმომადგენლები და აკ. ჩხენკელის მიერ გაგზავნილი პირები. მარსელის მუნიციპალურ ადმინისტრაციას დაუხვედრებია ყველაზე სანდო სამხედრო ნაწილი — „სენეგალის პოლკი“, რომელსაც ალყის შემორტყმით გადაუტანია ბანკში ქართული განძეულობა. ექვთიმე აქებს ამ სამხედრო ნაწილს: „სენეგალის პოლკი ... ყველაზე უპატიოსნეს პოლკად იყო მიჩნეული საფრან-

გეთის მთავრობის მიერ. ფრანგებიც თავიანთი ქონების ვალატანაში მხოლოდ მათ ენდობოდნენ“. „სენეგალელი მსროლელნი (Tiraillleurs sénégalais) წარმოადგენდნენ საკმაოდ ცნობილ ფრანგულ კოლონიურ სამხედრო ერთეულებს, რეჟიმანებს (ლევინებს), რომლებიც კომპლექტდებოდნენ დასავლეთ აფრიკისა და ეკვატორული აფრიკის ფრანგული კოლონიური სამფლობელოების შავკანიანი მოსახლეობით. ამ სამხედრო ერთეულებს ასეთი სახელწოდება მიენიჭათ, რადგან მათ თავდაპირველ ბირთვს შეადგენდნენ სენეგალის მკვიდრნი.

ბანკოში შეზიდულ ქართულ განმეულობასა და სხვა ქონებას, ჩალაგებულს 248 მომეტებულად დიდი ზომის ყუსთა და ერთ დიდ კალათში, დაუკავებია საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილების არა მარტო ოთახები, არამედ კორიდორებიც და ძლივს დატეულა.

განძის მცველები — ე. თაყაიშვილი მეუღლითურთ და ი. ელიგულაშვილი იმავე 11 აპრილს მოთავსებულან მარსელის სასტუმრო „რეჟინაში“. რაც შეეხება ა. ჩხენკელის მიერ მივლენილ წარმომადგენლებს საქართველოს ლეგაციისა, ესენი იყვნენ პროფესორი ზურაბ ავალიშვილი და ანდრია დეკანოზიშვილი. პირველი მათგანი ცნობილი ქართველი მეცნიერი-იურისტი და ისტორიკოსი იყო. მან ჯერ კიდევ რევოლუციამდე გაითქვა სახელი პეტერბურგში თავისი პროფესორული და ჟურნალისტური მოღვაწეობით; ხოლო იმ დროს, რომელზედაც აქაა საუბარი, იგი 47 წლისა იყო და, ექვთიმეს მოწმობით, „მენშევიკების მთავრობის საქმის მწარმოებლად“ მუშაობდა პარიზში. რაც შეეხება ანდრია დეკანოზიშვილს, როგორც ჩანს, მას ექვთიმესთან დიდი ხნის ნაცნობობა და საქმიანი ურთიერთობა აკავშირებდა. არქივში დაცულია ზ. ავალიშვილისა და ა. დეკანოზიშვილის წერილები ექვთიმესადმი.

აკაკი ჩხენკელს ამ თავისი ორი წარმომადგენლის ხელით წერილი გაუგზავნია ექვთიმესათვის, რომლითაც მითითება მიუცია, რომ განძის მცველებსა და საქართველოს პარიზული ლეგაციის წარმომადგენლებს გადაერჩიათ „ყველა წამოღებული ნივთი“; რასაც ისინი „სამუზეუმოდ“ სცნობდნენ, ცალკე ყუთებში მოეთავსებინათ და მისი, დესპანის სახელით მიებარებინათ შესანახად საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებაში; ხოლო რასაც ისინი „სამუზეუმოდ“ არა სცნობდნენ და რაც „რესპუბლიკის მთავრობის ქონებას შეადგენდა“, ცალკე აღენუსნათ.

ასე შედგა მარსელში კომისია ოთხი კაცის შემადგენლობით, რომელთაგან ორი — ე. თაყაიშვილი და ი. ელიგულაშვილი დანიშნულნი იყვნენ განძის მცველებად ჯერ კიდევ საქართველოში, პირველი — დამფუძნებელი კრების, მეორე — მენშევიკური მთავრობის მიერ;

ორიც — ზ. ავალიშვილი და ა. დეკანოზიშვილი მენშევიკური მთავრობის პარიზული ლეგაციის წარმომადგენელი იყვნენ. კომისიას სრულგებელი ჰქონდა ძალიან რთული სამუშაო: ბანკში ელაგა აუარებული ქონება, თანაც სამუზეუმო ნივთები და „მთავრობის ქონება“ არეული ყოფილა ერთმანეთში.

კომისიის მუშაობამ მთელ თვეს გასტანა. მუშაობა განძის მარსელში ჩატანისთანავე და ბანკის შენობაში დალაგებისთანავე, ე. ი. 1921 წლის 11 აპრილიდან დაწყებულა. ქონება გადააჩიეს, აღრიცხეს, ჩაალაგეს ყუთებში, რომლებიც დანომრეს. ექვთიმეს პირად არქივში ინახება კომისიის ოქმის შავი. ეს ოქმი შედგენილი უნდა იყოს იმ დღეს, როცა კომისიამ დაასრულა თავისი მუშაობა, ე. ი. 11 მაისს.

კომისიას არ გაუხსნია „მთავრობის ქონებით“, მომეტებულად ოქრო-ვერცხლით დატვირთული 112 ყუთი, თბილისის მუზეუმებისა და ეროვნული გალერეის ქონების შემცველი 13 ყუთი (ანდა 12 ყუთი და ერთი დიდი კალათი). კომისიის ოქმში ასეა ახსნილი ამ ყუთების გაუხსნელობის მიზეზი: „... ხაზინის 112 ყუთი და მუზეუმების 13 ყუთი არ გაუხსნია, ვინაიდან ხაზინის ამ ყუთების შინაარსი დაწვრილებით არის წარმოდგენილი ცალკე სიით და მუზეუმების ყუთების შინაარსი ცნობილი იყო“, „ყუთებს აჯდაო მუზეუმების და ხაზინის ბეჭდები, მაგრამ როგორც ეტყობა, „ცალკე სიაში“ შეტანილი ყოფილა მხოლოდ სახაზინო, ანუ სავალუტო ქონებით დატვირთული ზემოხსენებული 112 ყუთი და სწორედ ამ „ცალკე სიის“ ნაწილია დაცული დღეს ნიკო ლორთქიფანიძის საოჯახო არქივში, რაც ზემოთ ვახსენეთ. ხოლო სამუზეუმო განძეულობით დატვირთული ყუთების, უფრო სწორად — 12 ყუთისა და ერთი დიდი კალათის გაუხსნელობის ჭეშმარიტ მიზეზს ექვთიმე ხსნის პარიზში 1935 წლის მაისში დაწერილ ნარკვევში — „ერთი შეკითხვის გამო“, იქ წერია: „... 13 ყუთი, ტფილისის მუზეუმებიდან წამოღებული და დაბეჭდილი მუზეუმების ბეჭდით, კომისიას არ გაუხსნია, ვინაიდან მუზეუმებმა ვერ მოასწრეს ვერც სიის გადმოცემა ჩვენთვის და ვერც გასაღებების. ევაკუაცია მოულოდნელი იყო“.

მაშასადამე, თბილისის მუზეუმების განძის შემცველი ყუთების გაუხსნელობა იმით კი არ იყო განპირობებული, რომ „მუზეუმების ყუთების შინაარსი ცნობილი იყო“ (ქვემოთ დავინახავთ, რომ სინამდვილეში ამ ყუთების შინაარსი ცნობილი შეიქმნა მხოლოდ 1931 წლის თებერვალში, როდესაც მათი შემცველი ნივთების სია გამოქვეყნდა თბილისში, გაზეთ „კომუნისტში“), არამედ იმით, რომ პანიკის, აჩქარებისა და დაბნეულობის პირობებში, რაც თან სდევდა მოულოდნელ ევაკუაციას, განძის მცველთა და გამყოლთათვის ვერ მოუ-

სწორიათ სიის გადაცემა (თუ ასეთი სიები, საერთოდ, შედგენილი არაა) და ყუთების გასაღებების გადაცემაც კი დავიწყებიათ.

მაშასადამე, კომისიას გაუხსნელად და შეუმოწმებლად დაუტოვე-
ბია 125 ყუთი და ამ ყუთებში მოთავსებულ ქონებაზე კომისიას არა-
ვითარი მუშაობა არ უწარმოებია. სამაგიეროდ, კომისიას გაუხსნია
დანარჩენი 124 ყუთი, ნივთები გადაურჩევია და სამუზეუმო ფონდში
მოუთავსებია გელათის, მარტვილის, სობის მონასტრების, ზუგდიდისა
და თბილისის სასახლეების ნივთები; ყველა ის ნივთი, რომელიც მენ-
შევიკურ მთავრობას „ხაზინაში ჰქონდა შეგროვილი სხვადასხვა გაუქ-
მებულ დაწესებულებათაგან და რომელთაც ახლობელი თუ შორეული
მნიშვნელობა ჰქონდა მუზეუმებისათვის, ისტორიის, არქეოლოგიის,
ეთნოგრაფიის თუ ხელოვნების თვალსაზრისით“, ე. ი. ხაზინის ის ნივ-
თები, რომელთაც ჰქონდათ რაიმე სამუზეუმო მნიშვნელობა. ნივთე-
ბი დაწვრილებით აღუწესდებოდა, შეუდგენიათ მათი სია და ყუთებში ჩაუ-
ლაგებიათ; ამავე დროს ზოგიერთ ყუთში ჩაწყობილი განძეულობა
ახლებურად გადაულაგებიათ: სახელდობრ, როგორც ირკვევა, კომისი-
ას გადაულაგებია ძვირფასი სამონასტრო განძეულობა (გელათის, მარ-
ტვილისა და სობისა) 20 მცირე ზომის ყუთიდან 6 დიდ ყუთში, რის
გამოც ყუთების ოდენობა თოთხმეტით შემცირებულა და გახსნილი
124 ყუთის ნაცვლად დარჩა 110 ყუთი, ხოლო ქონების სათავსო ერთე-
ულების საერთო ოდენობა (გახსნილი და გაუხსნელი) 249-ის ნაცვ-
ლად შეიქმნა 235.

ამ 110 ყუთსა და თბილისის მუზეუმებისა და ეროვნული გალერე-
ის ქონების შემცველ 13 ყუთში, ე. ი. სულ 123 ყუთში მოთავსებული
ქონება კომისიას გაუნაწილებია ხუთ — A, B, C, E და S — კატე-
გორიად. ხოლო შინაარსის მიხედვით კომისიას ყუთებში ხუთ „დარ-
ვად“ დაუნაწილებია: „1. სამუზეუმო, 2. საბიბლიოთეკო, 3. სარეალი-
ზაციო, 4. საეკლესიო და 5. რომელთ დანიშნულება გადაწყვეტილი არ
არის“.

A კატეგორიისად კომისიას მიუჩნევია თბილისის მუზეუმებისა და
ეროვნული გალერეის განძეულობით დატვირთული 13 გაუხსნელი
ყუთი. ცხადია, ეს ყუთები კომისიას „სამუზეუმოდ“ უცვნია.

B კატეგორიისთვის კომისიას მიუკუთვნებია ზუგდიდისა და თბი-
ლისის სასახლეების, აგრეთვე ყოფილი რუსული პოლკების ქონება,
ჩალაგებული 37 ყუთში, რომელთაგან 20 ყუთი (ამათში ზუგდიდის
სასახლისეული — 7 ყუთი, თბილისის სასახლისეული — 7 ყუთი და
რუსული პოლკებისა — 6 ყუთი) კომისიას უცვნია „სამუზეუმოდ“,
16 ყუთი — „სარეალიზაციოდ“ და ერთიც (B 32, ყოფ. ყაბარდოული
მე-80 ქვ. პოლკის ქონება), საფიქრებელია, ისეთად, „რომელთ დანი-
შნულება გადაწყვეტილი არ არის“.

C კატეგორიაში კომისიას შეუყვანია დახურული რუსული ეკლესიების ქონება, მოთავსებული 6 ყუთში, რომელიც უცვნიად „საეკლესიო“ ხასიათისადა.

E კატეგორიისად კომისიას მიუჩნევია გელათის, მარტვილისა და ზობის საგანძურებიდან გამოტანილი ხელნაწერები და ნივთები, რომლებიც ადრე მოთავსებული ყოფილა 20 მცირე ზომის ყუთში, ხოლო კომისიამ გადააწყო 6 ჩვეულებრივ დიდი ზომის ყუთში. ცხადია, იგი კომისიას უცვნიად „სამუზეუმოდ“.

S კატეგორია კომისიას განუსაზღვრია ბორჯომისა და ლიკანის სასახლეების ქონების შემცველი 61 ყუთით, რომელთაგან 27 ყუთი შეიცავდა წიგნებს და კომისიამ მიიჩნია საბიბლიოთეკო ხასიათისად, ხოლო დანარჩენი 34 ყუთი ნაწილობრივ ისეთად „რომელთ დანიშნულება ვადაწყვეტილი არ არის“, ნაწილობრივ ისეთად, რომელნიც „სამუზეუმოდ“ იყო განკუთვნილი.

მთლიანად ამ 123 ყუთის ქონება, მისი ღირებულების მიხედვით, კომისიას ორ ჯგუფად გაუყვია: მისი აზრით, ნაკლებ ძვირფასი ქონების შემცველი 68 ყუთი (B 32, C 1—6, S 1—61) 1921 წლის 7 მაისს კომისიას მიუბარებია მარსელში „ქონების გადატანის ეროვნული საზოგადოებისათვის“ და კომისიის წევრთა „თანადასწრებითა და შედამხედველობით“ ისინი მოუთავსებიათ ამ საზოგადოების საწყობში; ხოლო უფრო ძვირფასი ქონებით დატვირთული 55 ყუთი (A 1—13, B 1—31, 33—37, E 1—6), ისევე, როგორც მენშევიკური მთავრობის „კუთვნილი“ ოქრო-ვერცხლისა და სხვა სავალუტო ქონების შემცველი 112 ყუთი, ე. ი. სულ 167 ყუთი, კომისიას 11 მაისს ჩაუბარებია საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებისათვის.

ბანკში დატოვებული ყუთები კომისიას დაუბეჭდია საქართველოს წარმომადგენლობის ბეჭდით. 11 მაისსავე კომისიას შეუდგენია თავისი ოქმი, რომლისთვისაც დამატების სახით დაურთავს კომისიის მიერ ბანკში გახსნილი 124 ყუთის შემცველი ნივთების აღწერა და მათი გადაწვლილება ახლებური ნუმერაციით. ამ დოკუმენტებმა ჩვენამდე არ მოაღწია (ისევე, როგორც ბანკის ქვითარმა ვემ „ბიენ-ჰოას“ კაპიტნისაგან ქართული ქონების შემცველი ყუთების ჩაბარების შესახებ, რომელიც გაცემული იყო, ალბათ, 1921 წლის 11 აპრილს და „ქონების გადატანის ეროვნულ საზოგადოების“ ქვითარმა მარსელში ჩატანილი ქონების არასამუზეუმო ნაწილის შემცველი 68 ყუთის ჩაბარების შესახებ, რომელიც გაცემული იყო 1921 წლის 7 მაისს), მაგრამ მას რამდენადმე უნდა ასახავდეს ე. თაყაიშვილის არქივში შემონახული საყურადღებო დოკუმენტი, რომელსაც ეწოდება: „პირი დოსიესი (ორიგინალის), სადაც არის აღნიშნული სია შენახულ ქონებისა მარ-

სელში“ და რომელსაც ჩვენ პირობითად მარსელურ 1921 წლის ბანკის
სიას ვუწოდებთ.

ექვთიმეს არქივმა შემოგვინახა ასლი საფრანგეთის ბანკის მარ-
სელის განყოფილების ქვეთრისა ანუ ხელწერილისა ქართული ქონე-
ბის შემცველი 167 ყუთის ჩაბარების შესახებ. ქვეთარი ფრანგუ-
ლადაა ნაწერი, მისი ტექსტი ვილაცის ხელითაა გადაწერილი და ამ
გადამწერის ხელით ქართულადაა დასათაურებული: „ბანკის კვიტან-
ცია“. ბანკის მიერ კომისიის წევრთა — ე. თაყაიშვილის, ი. ელიგულა-
შვილის, ზ. ავალიშვილისა და ა. დეკანოზიშვილის სახელზე გაცემულ
ქვეთარში, ანუ ხელწერილში ნათქვამია, რომ მათ, „მოქმედებდნენ რა
საქართველოს მთავრობის რწმუნებით“, ჩააბარეს ბანკს 167 ყუთი
დალუქული, როგორც საქართველოს პარიზული წარმომადგენლობის,
ისე თბილისის ხაზინის ქართული წარწერიანი ბეჭდებით. ბანკი, თავის
მხრივ, არ კისრულობდა არავითარ პასუხისმგებლობას ამ ყუთების
არც შინაარსზე და არც წონაზე.

ბანკში ამ ყუთების ჩაბარებითა და ოქმის შედგენით კომისიამ
დაასრულა მუშაობა და მისი წევრები — ე. თაყაიშვილი, ი. ელიგულა-
შვილი, ზ. ავალიშვილი და ა. დეკანოზიშვილი პარიზს გაემგზავრნენ.
ცოტა ხნის შემდეგ საფრანგეთის დედაქალაქში ჩასულა ლტოლვილი
მენშევიკური მთავრობა. ზურაბ ავალიშვილი და იოსებ ელიგულაშვი-
ლი ხელახლა გაუგზავნიათ მარსელში სახაზინო ქონების ლიკვიდაციი-
სათვის. ექვთიმესთვისაც უთხოვნიათ მათ გაპყოლოდა, მაგრამ
ექვთიმეს უარი უთქვამს: „ჩემი საქმე გავათავევ“.

ზ. ავალიშვილსა და ი. ელიგულაშვილს 21 მაისს ბანკში დატოვე-
ბული 167 ყუთიდან გამოუყვიათ და გამოუტანიათ 128 ყუთი. ამთგან
112 ყუთში ეწყო მენშევიკური მთავრობის მიერ თავის „კუთვნილე-
ბად“ გამოცხადებული სავალუტო ქონება, მომეტებულად ოქრო-ვერცხ-
ლი, ხოლო 16 ყუთი დატვირთული იყო B კატეგორიის იმ ქონებით,
რომელიც კომისიამ „სარეალიზაციო“ კატეგორიისად ცნო (ასეთები
ყოფილა B კატეგორიის ყუთები № № 2, 4, 6, 8—12, 15, 17, 19—21,
25, 28, 37). ამ 16 ყუთის შესახებ საარქივო დოკუმენტები ამის შემდეგ
სდუმან. ხსენებული 128 ყუთი ზ. ავალიშვილსა და ი. ელიგულაშვილს
მიუბარებიათ მარსელის „გარდ-მებლისათვის“ (ავეჯის საცავი საკანი),
სადაც მათ მენშევიკური მთავრობის „კუთვნილი“ ვერცხლეულობა
გადაუდნიათ და მთელი ქონება გაუყიდიათ 1. 200. 000 მანეთად²⁶.

²⁶ ამ ფულის ნაწილით მენშევიკურმა ექსმთავრობამ, საფიქრებელია, 1922 წლის
ზაფხულში, შეიძინა მამული და ორსართულიანი სახლი სოფ. ლევილში, რომლის შე-
სახებაც ქვემოთ იქნება საუბარი.

საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებაში დარჩა სამუზეუმო განძეულობის შემცველი 39 ყუთი. თუ როგორ გამოიყურებოდა გარეგნულად ჩვენი განძეულობის შემცველი ყუთები, ამაზე წარმოდგენას გვაძლევს პარიზში ჩვენი განძის გახსნისას შედგენილი აღმწესველი ოქმები. პირველ ოქმში, რომელიც შედგენილია 1934 წლის 19 სექტემბერს, იხსენიება, რომ ყველა ყუთი გარსშემოვლებული იყო თოკით ან მავთულით, რომელთა კიდვზე დადებული იყო წითელი ლუქის მრგვალი ბეჭედი, ფრანგული წარწერით: „საქართველოს დიპლომატიური წარმომადგენლობა — პარიზი“. ხუფები დალურსმული ყოფილა და ედო კლიტეები. ამას გარდა, როგორც ზემოთ იყო ნახსენები, თბილისის მუზეუმთა ყუთებზე, ერთის გარდა, ქართულად წარწერილი ყოფილა: „საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი“ და ამ ყუთებზე დასმულ ლუქის ბეჭედზე აღბეჭდილი ყოფილა: „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავი“; ხოლო საქართველოს მუზეუმის მძიმე თუჯის ყუთზე (A 13) წარწერილი ყოფილა: „საქართველოს მუზეუმი“.

ჩვენ უკვე ვახსენეთ, რომ ეს გარემოება — ყველა ყუთისათვის (გარდა ერთისა) ერთნაირი წარწერის გაკეთება და ერთნაირი ლუქის ბეჭედების დადება მოულოდნელ ევაკუაციასთან დაკავშირებული აჩქარებით აიხსნება, თორემ თერთმეტი ყუთიდან, რომლებიც საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმის წარწერას ატარებდა, ამ საზოგადოების მუზეუმის კუთვნილი ქონებით დატვირთული იყო მხოლოდ შვიდი (A 1, 3, 4, 7, 8, 10 და 12), დანარჩენი ოთხიდან სამში ელაგა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმის ქონება (A 5, 9 და 11) და ერთშიც — საეკლესიო მუზეუმებისა (A 6); თბილისური წარწერები სრულიად არა პქონია ეროვნული გაღერის სურათების შემცველ ყუთს (A 2), რომელშიც სურათების შეკვრა, როგორც ეტყობა, სტამბულში ჩაალაგეს და თვით ყუთიც სტამბულშივე იყო გაკეთებული.

მაშასადამე, მარსელში 1921 წლის აპრილსა და მაისში მომუშავე კომისიის მოღვაწეობის შედეგად საქართველოდან 248 ყუთითა და ერთი დიდი კალაით ჩატანილ ქონებას, რომელიც, კომისიის მიერ სამონასტრო ქონების ახლებურად გადალაგების შედეგად, ჩალაგებული აღმოჩნდა სულ 235 ყუთში (ან 234 ყუთსა და ერთ კალათში), ასეთი ბედი ეწია: ქონების გადატანის ეროვნულ საზოგადოებას 7 მაისს ჩაბარდა 68 ყუთი (B 32, C 1—6, S 1—61), საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებას 11 მაისს ჩაბარდა 167 ყუთი, რომელთაგან 21 მაისს გატანილ იქნა და ავეჯის საცავ საკანს ჩაბარდა, ხოლო შემ-

დევ გაიყიდა 128 ყუთი (მთავრობის სავალუტო ქონება — 112 ყუთი და B კატეგორიის 16 ყუთი); 21 მაისის შემდეგ ბანკში დარჩა მხოლოდ 16 ყუთი (A 1—13; B 1, 3, 5, 7, 13, 14, 16, 18, 22—24, 26, 27, 29—31, 33—36; E 1—6).

ეს 39 ყუთი ჩვენი საუნჯით მიბარებული იყო საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებაში მენშევიკური მთავრობის წარმომადგენლისა და პარიზში მისი დესპანის აკაკი ჩხენკელის სახელით და ყუთებს დადებული ჰქონდათ საქართველოს პარიზული წარმომადგენლობის (ლეგაციის) ლუქის ბეჭედი. ამ განძის შენახვისათვის საქართველოს ემიგრანტულ მთავრობას უნდა ეხადა წლიურად 2. 500 ფრანკი და გადაუხდია კიდევ, მაგრამ მხოლოდ ერთი წლის ქირა.

ჩვენი საუნჯით დატვირთულ ყუთებს წილად ხვდათ ცამეტი წელიწადი გაეტარებინათ საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილების სეიფში.

ვეოთხედ საუკუნოვანი
„ოდისეის“ „მშვიდობიანი
პერიოდი“

უცხოეთში ჩვენი განძის ყოფნის პირველი 13 წლის პერიოდს შეიძლება ვუწოდოთ უცხოეთში ყოფნის ისტორიის „მშვიდობიანი პერიოდი“, ე. ი. პერიოდი, როდესაც ჩვენს საუნჯეს ჯერ თითქოს არ ემუქრებოდა განსაცდელი და ქართველი ემიგრანტული მენშევიკური მთავრობა „მტკიცედ“ გრძნობდა თავს მის პატრონად.

განძისა და სხვა ქონების მარსელში ჩაბარების, ესე იგი, 1921 წლის 11 მაისის შემდეგ ექვთიმე თაყაიშვილი მეუღლითურთ პარიზს ჩასულა. თავდაპირველად ქართველი მენშევიკური ემიგრანტული „მთავრობაც“ და ე. თაყაიშვილიც საფრანგეთის დედაქალაქში ბინადრობდნენ. იქ მათ სამყოფელს წარმოადგენდა ქართული ლეგაციის ბინა, ე. წ. „ლეგაციის ოტელი“, მდებარე ვიქტორ ჰიუგოს პროსპექტზე, № 44 სახლში. ამ მისამართითა აქვს ექვთიმეს მიღებული მის არქივში დაცული ერთი წერილი ზ. ავალიშვილისა, დათარიღებული 1922 წლის 24 იანვრით. რაც შეეხება მარსელში დატოვებულ ქონებას, განძის შემცველი 39 ყუთი ბანკის სეიფში ელაგა, ხოლო დანარჩენი ქონებით დატვირთული 68 ყუთი ქონების გადატანის ეროვნული საზოგადოების საწყობში (გამორიცხული არაა, რომ ქონების ნაწილი სხვა საცავებში ყოფილიყო შესანახად მიბარებული).

დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ ექვთიმეს ბინა შეუცვლია: იგი გადასახლებულა მენშევიკების მიერ ახლად შეძენილ სახლსა და მამულში, რომელიც მდებარეობდა პარიზიდან სამხრეთით 26 კილომეტრით დაშორებულ სოფელ ლევილში; იქ გადაიტანა თავისი საზაფხულო რეზიდენცია მენშევიკურმა ექსმთავრობამ. თავის მოკლე ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერში, რომელსაც მან უწოდა „სქემატიური ცნობები ჩემი ცხოვრების შესახებ“, ექვთიმემ ჩაიწერა: „... როცა აქ, საფრანგეთში დავაარსეთ ქართული კერა სოფელ ლევილში, 1922 წელს, მას აქეთ აქ ვიმყოფები, ამ სოფელში“.

ექვთიმემ აქ მიუთითა მხოლოდ წელი, თვე არ მიუთითებია. ცხადია, ეს უნდა მომხდარიყო 1922 წლის 24 იანვარის შემდეგ, როდესაც

ზ. ავალიშვილმა მისწერა ექვთიმეს წერილი ლეგაციის ბინაზე პარიზის მისამართით. ლევილში დასახლების დროს აზუსტებს მარსელში 1921 წლის სიის ორი მინაწერი, გაკეთებული ნოხების შემცველი ორი — S 22 და S 24 ყუთების ჩანაწერებისათვის, რომლებშიაც აღნიშნულია, რომ ეს ნოხები „გადაეცა ლევილის მამულს 2 აგვ. 1922“. ამ მინაწერიდან ჩანს, რომ 1922 წლის 2 აგვისტოს ნოხების შემცველი ორი ყუთი გადაუტანიათ ლევილის მამულში. მაგრამ, ცხადია, ნოხებთან ერთად ერთდროულად გადაიტანეს მთელი ის ქონება, რომელიც 1921 წლის 7 მაისიდან ეწყობო მარსელში ქონების გადატანის ეროვნული საზოგადოების საწყობში.

რაკი 1922 წლის აგვისტოს დამდეგს მოხდა ლევილში ქონების გადატანა მარსელიდან, ცხადია, მამული შეიძინეს ამავე ცოტა ადრე მაინც, ვთქვათ, ივნისის ან ივლისის თვეში, ე. ი. 1922 წლის ზაფხულში. სწორედ აგვისტოს დამდეგს ამ მამულში და იქ მდებარე ორსართულიან სახლში გადაუტანიათ ეს ქონება.

მაგრამ „ქონების გადატანის ეროვნულ საზოგადოებაში“ მოთავსებული მთელი ქონება როდი გადაუტანიათ ლევილში.

ექვთიმეს წერილიდან საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის გ. მგალობლიშვილისადმი, რომელიც 1936 წლის 23 იანვრითაა დათარიღებული და ამავე წლის 16 მარტით დათარიღებული წერილიდან თბილისის უნივერსიტეტის რექტორისადმი, ირკვევა, რომ 27 ყუთი, დატვირთული ბორჯომისა და ლიკანის სასახლეების ბიბლიოთეკით, რომელიც მოითვლიდა 2.264 (ან ცოტა მეტ) წიგნს — რუსულ, ფრანგულ, გერმანულ და ინგლისურ ენებზე — გადაუტანიათ მარსელიდან, აღნიშნული საზოგადოების საწყობიდან, პარიზის მახლობლად ერთ-ერთი სოფლის საწყობში. სოფელში, ალბათ იმიტომ, რომ პარიზში წიგნების შენახვა გაცილებით უფრო ძვირად დაუჯდებოდათ, მით უფრო, რომ ისედაც წიგნების შენახვა საკმაოდ ძვირი დაჯდომიათ: მათ შენახვაზე და გადატანაზე, ექვთიმეს შემოხსენებული წერილების თანახმად, ამ ახალ სამყოფელ ადგილას დახარჯულა 10.000 ფრანკამდე. ამაში, ცხადია, შედიოდა ის ქირა, რაც გადაუხადეს წიგნების შენახვისათვის მარსელში „ქონების გადატანის ეროვნულ საზოგადოებას“, ის, რაც დაიხარჯა წიგნების გადაზიდვაზე პარიზის მახლობელ სოფლის საწყობში, მათ შენახვაზე დაახლოებით 14 წლის განმავლობაში (1922 წლის ზაფხულიდან 1936 წლის ზაფხულამდე).

ახლა თუ ჩვენ S კატეგორიის ამ 27 ყუთს გამოვაკლებთ 68-ს, რჩება 41 ყუთი, რომლებიც ლევილში გადაუტანიათ. ლევილშივე დაბინავებულია თავის მეულლითურთ ექვთიმეც, რომელსაც ახლად

შემდენილი ორსართულიანი სახლის მეორე სართულზე დაუთმეს ორი ოთახი²⁷.

როგორც ჩანს, მარსელიდან ლევილში ზემოხსენებული 41 ყუთის გადატანისთანავე იქ წამოჭრილა საკითხი ამ ყუთებში მოთავსებული ქონების მომავალი ბედ-იღბლის შესახებ. ეს იყო C კატეგორიის 6 ყუთი — რუსული ეკლესიების ქონებით, S კატეგორიის 34 ყუთი — ბორჯომისა და ლიკანის სასახლეების ქონებით და ერთი ყუთიც B კატეგორიის ქონებით.

ლევილში ეს ყუთები ორ კატეგორიად გაუნაწილებიათ:

1. ყუთები, რომლებშიც დაცული ქონების გაყიდვა ქართული კულტურისათვის საზიანოდ მიუჩნევიან. ასეთ ყუთებს მარსელურ 1921 წლის მაისის სიაში ექვთიმეს ხელით ქიმიური ფანქრით წინ მიწერილი აქვთ: „მუზეუმის“ ან „სამუზეუმო“. ასეთი მინაწერები გაკეთებული აქვს C კატეგორიის ექვსსავე ყუთს, რომლებშიც, თანახმად მარსელური 1921 წლის მაისის სიისა, ეწყო 25 საეკლესიო წიგნი და 264 სხვადასხვა საეკლესიო დანიშნულების ჭურჭელი და ნივთი (ხატები, ხატის პერანგები, ჯვრები, საცეცხლურები, ბარძიშები, ფეშხუმები, შანდლები და სხვ.) და S კატეგორიის 14 ყუთს, სახელდობრ, ყუთებს, რომლებიც შეიცავდნენ სურათებს (7 ყუთი 91-ზე მეტი სურათით), ნაპოლეონის ბრინჯაოს ქანდაკებას (1 ყუთი), ირმის რქებს (2 ყუთი), პეპლების კოლექციას (1 ყუთი), ვაზებს, საათებსა და სხვა საყოფაცხოვრებო ნივთებს (3 ყუთი). მაშასადამე, ასეთი კატეგორიისად უცვნიან სულ 20 ყუთში მოთავსებული ქონება.

2. ყუთები, რომლებშიც დაცული ქონება ნაკლები კულტურული ღირებულების მქონედ უცვნიან და რომლის გაყიდვა ქართული კულტურისათვის საზიანოდ არ მიუჩნევიან. ამ ყუთებს მარსელურ 1921 წლის მაისის სიაში არა აქვთ მიწერილი „სამუზეუმო“. ასეთებია B კატეგორიის ერთი ყუთი (B 32) და S კატეგორიის 20 ყუთი, სახელდობრ, ყუთები, რომლებიც შეიცავდნენ მაგიდის, საწოლისა და სამზარეულოს თეთრეულს (6 ყუთი), მინის, ბროლის, ფაიფურისა და ფაიანსის ჭურჭელს (11 ყუთი), ნივრებს (3 ყუთი), ე. ი. სულ „არასამუზეუმოდ“ უცვნიან ლევილში ჩატანილი ქონება, მოთავსებული 21 ყუთში.

²⁷ ლევილში მცხოვრებ ექვთიმეს წერილებს უგზავნიდნენ ასეთი მისამართით: „ლევილი ორჯზე, მონღერის გავლით (სენისა და უაზის დეპარტამენტი), ყიულ ფერის ქუჩა, № 10.

პატარა ქართული კოლონია, ანუ როგორც ე. თაყაიშვილმა უწოდა მას — „ქართული კერა“, სოფელ ლევილში დღესაც არსებობს. „შატო“ წარმოადგენს მოზრდილ ორსართულიან სახლს, რომლის მახლობლადაა ქართველთა სასაფლაო.

როგორც ჩანს, ლევილში ქონების ჩატანის შემდეგ ამ 21 ყუთში ჩაწყობილი ქონება გაუყიდათ. ამ ქონების ლიკვიდაცია დასრულებულა არა უგვიანეს 1924 წლის აგვისტოსი, ვინაიდან 1924 წლის 17 აგვისტოს სიაში, რომელიც ლევილში უნდა იყოს შედგენილი, S კატეგორიის ამ სამი ჯგუფის ყუთების შესახებ ჩაწერილია: „ლევილში გახსნეს და ლიკვიდაცია უქნეს“, ხოლო ამავე სიაში B 32 ყუთს, სადაც კი იგი იხსენიება, ირიბად აქვს ყველგან გადასმული ხაზი, ალბათ ნიშნად იმისა, რომ ამ ყუთში მოთავსებული ნივთები რეალიზებული იყო.

ამის შემდეგ გაუყიდავი დარჩა „სამუზეუმოდ“ ცნობილი C და S კატეგორიის 20 ყუთის ქონება. მაგრამ, როგორც ჩანს, ე. თაყაიშვილს მოსთხოვეს, გამოეყო სარეალიზაციოდ ლევილის მამულში მყოფი კიდევ რამდენიმე ყუთის ქონება. ექვთიმე იძულებული გამხდარა დათმობაზე წასულიყო და 1924 წლის 17 აგვისტოს სიაში მას რეალიზებული ყუთების სიის ქვეშ მიუწერია: „ლიკვიდაცია შეიძლება, თუ გაჭირდა საქმე, თუმცა ეს სასურველი არ არის“ და შემდეგ ჩამოთვლილია S კატეგორიის 6 ყუთი.

მაშასადამე, ექვთიმე დაუთანხმებიათ, რომ გაყიდულიყო კიდევ 6 ყუთის ქონება, რომელიც სამ ჯგუფს შეადგენდა: ვაზებს, საათებსა და სხვა საყოფაცხოვრებო ნივთებს (S 29, 42 და 47); ბრინჯაოს ქანდაკებას (S 14), ირმისა და სხვა რქებს (S 10 და 13). ცხადია, რაკი ექვთიმე დაითანხმეს, რეალიზაციას არ დააყოვნებდნენ ...

დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ მხოლოდ S 14 ყუთში მოთავსებული ცხენზე ამხედრებული ნაპოლეონის ბრინჯაოს ქანდაკება არ გაუყიდათ, ალბათ იგი ვერ გაიყიდა, რადგან, როგორც 1921 წლის მაისის სიაშია ჩაწერილი: ნაპოლეონის ცხენს ფეხები დამტკრვია („ცხენის ფეხები გატეხილია“). ქვემოთ ნახსენები იქნება, რომ პიტლერული ოკუპაციის ჟამს ექვთიმეს ბინაზე მოწყობილი ჩხრეკვისას ჩხრეკვის მომწყობლებმა „მიაკვიციეს“ ამ ქანდაკებას ...

საფიქრებელია, დანარჩენი 5 ყუთის ქონება — ვაზები, საათები და სხვა საყოფაცხოვრებო ნივთები — ბრინჯაოსი, სპილოს ძვლისა, ბროლისა, მარმარილოსი, ფაიფურისა და სხვ., აგრეთვე რქები — ირმისა და სხვ. — გაყიდეს. მაშასადამე, იმ 20 ყუთს, რომლებიც, თანახმად 1924 წლის 17 აგვისტოს სიისა, ჯერ არ იყო გაყიდული, დააკლდებოდა კიდევ 5 ყუთი და ამის შემდეგ ლევილში დარჩებოდა მხოლოდ 15 ყუთი, აქედან ექვსი ყუთი C კატეგორიისა და ცხრაც S კატეგორიისა, რომელთაგან შვიდი შეიცავდა 91-ზე მეტ სურათს, ერთი ნაპოლეონის ბრინჯაოს ქანდაკებას და ერთიც პებლების კოლექციას. ეს ყუთები დაულაგებიათ ლევილში ექვთიმეს ბინაზე. ამ ბინას დღესაც უჩვენებენ მიმსვლელთ ლევილში მცხოვრები ქართველები.

კ. მელაძე, რომელმაც ინახულა ექვთიმეს ბინა იქიდან წამოსვლის წინ, იხსენებს, რომ ექვთიმეს ბინა „მუზეუმივით ყოფილა მოწყობილი ... კედლებზე ეკიდა დიდი სურათები ... სურათები ბლომად ყოფილა ...“ მელაძეს ეს სურათები საკუთარი ხელით ჩამოუხსნია კედლიდან.

კიდევ უფრო სრულად აღწერს ექვთიმეს ბინას მანანა მჭედლიშვილი, ანტიპიტლერული მოძრაობის აქტიური მონაწილე ქართველი ქალი, რომელიც 1943 წლის დამლევებიდან ექვსი თვის განმავლობაში თავს აფარებდა ექვთიმეს ბინას, უვლიდა მოხუცს, მდივნობდა კიდევ — უკითხავდა და წერდა მისი კარნახით. აი, როგორ აღწერს იგი თავის მოგონებაში ექვთიმეს საცხოვრისს: „ლევლიში შემოღობილ ბაღში იდგა დიდი სახლი, რომელშიაც ქართველებს ბინები ჰქონდათ დანაწილებული, ათიოდე ოჯახს ... ბაღი ნამდვილი ქართული გეგონებოდათ, მათ თავიანთი ხელით დაურგავთ ხეხილი.“

ექვთიმე ძალიან ღარიბად ცხოვრობდა, მას რიგ-რიგობით უვლიდნენ ქართველებო, უსუფთავებდნენ, საჭმელს უმზადებდნენ... სახლის მეორე სართულზე ექვთიმეს ორი ოთახი ჰქონდა, ერთში იდგა ხის საწოლი, რბილი სკამები, ერთი ტანსაცმლის კარადა, ორი მაგიდა: ერთი საწერი და მეორე — უბრალო, ეწყო დოქები და სხვა ჭურჭელი და ელაგა დიდი ყუთები (არ ვიცი, რა ეწყო იმ ყუთებში, არ შევკითხივარ). იმ ოთახში ეძინა ექვთიმეს. მეორე ოთახში იდგა წიგნებით სავსე თაროები, ერთი მაგიდა და ერთიც ხის სკამი... ორივე ოთახში კედლებზე ეკიდა სურათები შეოქრული ჩარჩოებით...“

ეს მოგონებები ასახავენ ექვთიმეს ლევლიში ცხოვრების ბოლო პერიოდს და დაახლოებით ოცი წლით არიან დაშორებულნი იმ ამბებიდან, რომელთაც ჩვენ ახლა აღვწერთ. იმ დროს ექვთიმე არ იყო მარტო. მასთან ერთად მის ოროთახიან ბინაში ცხოვრობდა მისი განუყრელი მეგობარი ნინო თაყაიშვილი (გარდაიცვალა 1931 წლის ივლისში). მაგრამ, საფიქრებელია, ამ წლების განმავლობაში ბინა და მისი მოწყობილობა დიდად არ შეიცვლებოდა, მხოლოდ მოძველდებოდა ...

მ. მჭედლიშვილისა და კ. მელაძის მოგონებებიდან ჩანს, რომ, როგორც ეტყობა, სურათების შემცველი 7 ყუთი გაუხსნიათ და სურათები ორივე ოთახის კედლებზე დაუკიდიათ; თუ, როგორც საფიქრებელია, გახსნეს შვიდივე ყუთი, მაშინ 91-ზე მეტი სურათი უნდა ყოფილიყო დაკიდებული, რაც მართლაც, მუზეუმის შთაბეჭდილებას მოახდენდა. ასე მოიქცნენ ალბათ არა მარტო იმიტომ, რომ ოთახში შეემცირებინათ დიდი ყუთების რაოდენობა, არამედ იმიტომაც, რომ ჩამოკიდებული სურათი გაცილებით უკეთ ინახება, ვიდრე ყუთში ჩადებული. ამის შემდეგ ექვთიმეს საწოლ ოთახში დარჩებოდა სულ 8 ყუთი, რომელთაგან 6 ყუთში ეწყო რუსული ეკლესიების ქონება (C 1—6), ერთ ყუთში

ნაპოლეონის ბრინჯაოს ქანდაკება (S 14) და ერთშიც — ბეჭდების კოლექცია (S 36). თავის მოგონებაში ნაცისტი ოკუპანტების მიერ მის ბინაში მოწყობილი ჩხრეკის შესახებ თვითონ ექვთიმე იხსენებს: „მე მედგა ჩემს ოთახებში დიდი ყუთები საეკლესიო ნივთებისა და სხვა საარქეოლოგიო საგნებისა...“

საფიქრებელია, მარტო სურათებისა და ამ ყუთების თავშესაფარს არ წარმოადგენდა ექვთიმეს ღარიბული ბინა. როგორც ირკვევა ექვთიმეს ზემოხსენებული მოგონებიდან, პიტლერელების მიერ მის ბინაზე მოწყობილი ჩხრეკის დროს გესტაპოელს, სხვათა შორის, გულმოდგინედ გაუსინჯავს მის ბინაზე მენშევიკების საბუთები და უნახავს მიწერ-მოწერა მეორე ინტერნაციონალთან. ექვთიმეს ეს ფრაზა გვაფიქრებინებს, რომ მენშევიკების არქივი ანდა მისი ნაწილი მაინც ყოფილა დაცული ექვთიმეს ბინაზე, კერძოდ, ქართველი მენშევიკების მიმწერა მეორე ინტერნაციონალთან.

ზმები მენშევიკური ემიგრაციის პირველ წლებში საქართველოდან გატანილი ქონების გაყიდვის შესახებ ვრცელდებოდა და შემოფოთების იწვევდა როგორც ჩვენში, ასევე უცხოეთში გადახვეწილ ჩვენს თანამემამულეთა შორისაც.

ფიქრობდნენ რომ იყიდებოდა თვით საუნჯე...

მეორე მხრივ, განძს არაერთხელ შეექმნა საფრთხე სხვადასხვა მტერ-„მოყვარისაგან“. ექვთიმე თაყაიშვილი განსაკუთრებული გულმოდგინებით ცდილობდა, რომ საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებაში დაცულ ჩვენს განძს არავითარი, სულ მცირე საფრთხეც კი არ დამუქრებოდა. ვინც კი თავისი თვალთ იხილა ექვთიმეს დამოკიდებულება ჩვენს განძში შემავალი ნივთებისადმი (მაგ., გ. გეგელია და ა. ნიჟარაძე), ერთხმად აღნიშნავენ ექვთიმეს რაღაც „ავადმყოფურ“ მზრუნველობას და სიყვარულს ამ ნივთებისადმი. უმთავრესად ექვთიმეს გავლენით ეთქვა უარი ყველა იმათ, ვისაც სურდა რაიმე გზით განძის ნაწილის ხელში ჩაგდება. ასეთ ცდებს ჰქონდა ადგილი ნიუიორკის მუზეუმისა და ბრიტანეთის მუზეუმის მხრეც. უარი უთქვამთ ცნობილ ფრანგ ბიზანტოლოგ გაბრიელ მილესათვისაც კი, რომელმაც ოთხჯერ ნივთების ფოტოგრაფიულად გადაღების ნებართვა (მისთვის. ექვთიმეს მობოდიშებით განუცხადებია: „...ყუთები მუზეუმების ბეჭდებით არის დაბეჭდილი და გადმოცემული შესანახად და ჩვენ მოვალე ვართ ისე გაუხსნელად პატრონთ ჩაებაართო“); ასევე უარი ეთქვა ამერიკელებსაც, რომელთაც მიუმართავთ ემიგრანტული მთავრობისათვის თხოვნით, ნება დაერთოთ მათთვის გაეტანათ ქართული განძეულობა ფილადელფიის საერთაშორისო გამოფენაზე, რომელიც უნდა მოწყობილიყო 1926 წლის ივნის-დეკემბრის თვეებში.

ექვთიმე არავის რთავდა ნებას შეხებოდა განძს. იგი თავის თავსაც კი არ აძლევდა ამის ნებას. „თქვენ კარგად იცით, — სწერდა იგი ვაჟა-ფშაველას კოლ ბერიძეს 1935 წლის 9 აპრილს, — ... როგორ მიყვარს ქართულ სიძველენზე მუშაობა, მაგრამ ჩემს თავს ნება ვერ მივეცი, რომ რომელიმე ნივთი ან ხელნაწერი წამომედო და ჩემი შესწავლის ობიექტად გამეხადა იმ შიშით, რომ ის ხელნაწერი ან ნივთი არ დამკარგოდა ...“.

ამავე დროს ექვთიმეს საქართველოდან მიუვიდა მეტად სასიხარულო ცნობები, აქედან, რევოლუციამდე მეფის რუსეთში გატანილი განძეულობის სამშობლოში დაბრუნების შესახებ.

1922 წლის ზაფხულში საქართველოს საბჭოთა მთავრობამ რუსეთის სფსრ მთავრობის წინაშე აღძრა შუამდგომლობა, რათა საქართველოს დაბრუნებოდა მეფის რუსეთში სხვადასხვა დროს გატანილი და წიგნთსაცავებსა და მუზეუმებში დაცული ქართული ხელნაწერები და ექსპონატები. ვ. ი. ლენინის ინიციატივით მაშინვე იქნა გამოტანილი რსფსრ ცაკ-ის პრეზიდიუმის დადგენილება რუსეთიდან ქართულ სიძველეთა და ხელნაწერთა დაბრუნების შესახებ. ამ დადგენილების სისრულეში მოსაყვანად შეიქმნა კომისია, რომელშიც მთავარ როლს ასრულებდნენ რსფსრ განათლების სახალხო კომისრის მოადგილე, ცნობილი ისტორიკოსი მიხეილ პოკროვსკი და საქართველოს სსრ აკადემიურ საქმეთა წარმომადგენელი რუსეთის სფს რესპუბლიკაში დამიანე ჯგუშია. ექსპერტებად მიწვეულნი იყვნენ, რუსეთის მხრივ — აკად. ს. ოლდენბურგი და პეტროგრადის უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტი ა. გენკო, საქართველოდან განათლების კომისარიატმა და უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭომ მიაგლინეს პროფესორები კორნელი კეკელიძე, აკაკი შანიძე და სარგის კაკაბაძე (უკანასკნელი შემდეგ მივლენილ იქნა ჩრდილო კავკასიაში, 1914 წელს თბილისიდან გატანილი არქივების დაბრუნების თაობაზე). კომისიის მუშაობაში აქტიურად იყვნენ ჩაბმულნი პავლე ინგოროყვა, იური მარი, შალვა ამირანაშვილი. დ. ჯგუშიას მოადგილედ ენერგიულად მუშაობდა ისტორიკოს თედო ჟორდანიას ვაჟი, მოგვიანებით ცნობილი გინეკოლოგი იოსებ ჟორდანიას. საბჭოთა მთავრობისა და რუსეთის სფსრ განათლების სახალხო კომისარიატის და პირადად მ. ნ. პოკროვსკის ენერგიული მხარდაჭერით, საქართველოს 1923 წელს დაუბრუნდა შესანიშნავი ხელნაწერები და განძეულობა, მათ შორის ქართული მინანქრების დიდებული კოლექცია — ვ. პ. ბოტკინისა, რომელიც თავის დროზე შეადგინეს გელათის, მარტვილისა და ჯუმათის საგანძურებიდან გატანილი მინანქრებისაგან²⁸.

²⁸ ამ საკითხზე არაერთხელ აქვს გამოქვეყნებული ცნობები ამ ამბების მონაწილე შ. ამირანაშვილს თავის მონოგრაფიაში ქართული მინანქრების შესახებ, რომელიც

ამ ამბებით აღფრთოვანებულ შალვა ამირანაშვილს მოსკოვიდან 1923 წლის 17 მარტს წერილი მიუწერია თავის მასწავლებელ ექვთიმე თაყაიშვილისათვის, რომელშიც მან მოუთხრო ექვთიმეს დიდად გასახარელი ამბები. ეს წერილი ექვთიმეს არქივშია დაცული. ექვთიმე თაყაიშვილის არქივში შემოგვინახა მეორე ღირსშესანიშნავი წერილიც, რომელიც შ. ამირანაშვილის წერილზე ორი თვით ადრე მოსკოვიდანვე იყო გაგზავნილი ექვთიმესათვის. ესაა დამიანე ჯგუშიას წერილი დათარიღებული 1923 წლის 15 იანვრით.

აცნობებდა რა რუსეთიდან ქართული განძის დაბრუნების შესახებ, დ. ჯგუშია სწერდა ექვთიმეს: „დღეს კი მე მინდა მოგმართოთ თქვენ, რათა შეასრულოთ თქვენი დიდი მოქალაქეობრივი მოვალეობა: საქართველოს სიძველეთა სვე-ბედი საზღვარგარეთ თითქმის თქვენზეა დამოკიდებული, და ამისათვის მათი საქართველოში ხელუხლებლად დაბრუნება სწორედ თქვენს პირად მოვალეობას შეადგენს. საქართველოს საბჭოთა მთავრობას განზრახული აქვს ოფიციალური წინადადებით მიმართოს მენშევიკებს სიძველეთა დაბრუნების შესახებ,.... მაგრამ ჩვენ გავიგეთ, რომ საქართველოს სიძველენი იქ საიდუმლოთ გქონიათ შენახული და ამისათვის ფართო, ოფიციალურ ლაპარაკს შეუძლია დიდი საშიშროება მიაყენოს მათ უკან დაბრუნებას. რომ საფრანგეთის მთავრობა ამა თუ იმ მიზეზის გამო აღნიშნულ სიძველეებს ხელში ჩაიგდებს — ეს თქვენთვისაც ცხადია, ამიტომ სიფრთხილე მეტად საჭირო არის. მიუხედავად ასეთი შესაფერი, საიმედო და კეთილსინდისიერი მეთვალყურისა როგორც თქვენ ბრძანდებით, დღევანდელ მღელვარე ევროპაში ქართულ სიძველეთა სვე-ბედი მცირე რამ შემთხვევაზეა დამოკიდებული. ამისათვის ყველაფრის, რაც თქვენ გაბარიათ, დაუყოვნებლივ ჩამოტანა საქართველოში, და თქვენი ჩამოსვლაც თქვენი პირდაპირი მოვალეობის გასაგრძელებლად უნივერსიტეტში დღემდე ცარიელ კათედრაზე — აუცილებელი და საჩქარო საქმეა...“

წერილი წინასწარმეტყველურია: საბჭოთა საქართველოს აკადემიურ საქმეთა წარმომადგენელმა იგრძნო, განჭვრიტა ის, რაც ჩვენს საუნჯეს დაატყდა თავს 11 წლის შემდეგ. იგი მხოლოდ სწორად არ იყო ინფორმირებული იმის შესახებ, რომ განძის „სვე-ბედი“ ექვთიმეზე

დაიბეჭდა ფრანგულ, იტალიურ და ინგლისურ ენებზე. ქართულად ამის შესახებ მან გამოაქვეყნა მოკლე მოგონება თავის ნარკვევში, რომელიც მიუძღვნა ჩვენს განძს. 1971 წელს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნეში“ გრ. კაკიაშვილმა გამოაქვეყნა კორნელი კეკელიძის მოხსენებითი ბარათი, წარდგენილი 1923 წლის 1 თებერვალს. ამჟამად საქართველოს სსრ ლიტერატურული არქივის დირექტორი ვახტანგ გურგენიძე აზღალებს სათანადო დოკუმენტების პუბლიკაციას, რომლის საყურადღებო მასალები მან ჩვენ გაგვაცნო. ფრიად საინტერესო ცნობებს შეიცავს ცნობილი ისტორიკოსის სერგი გორგაძის შვილის დავით სერგის ძე გორგაძის გამოუქვეყნებელი მოგონება.

არ იყო დამოკიდებული, რადგან ბანკში ჩაბარებული საუნჯის პატრონად ითვლებოდა ქართველი ემიგრანტული მთავრობა და განძი მისი სახელით იყო იქ შეტანილი.

ექვთიმემ უბასუხა დ. ჯგუშიას წერილით, რომელიც იმავე 1923 წლის 10 აპრილითაა დათარიღებული. დ. ჯგუშიას წერილის მთავარი საგნის შესახებ ექვთიმემ შემდეგი უბასუხა: „.....თავ საგანს თქვენი წერილისა შეადგენს წინადადება, რომელსაც მაძლევთ: დავბრუნდე საქართველოში და მოვიტანო სიძველენი, რომელნიც მთავრობამ (იგულისხმება მენშევიკური, ემიგრანტული მთავრობა.—გ. ჟ.) ევროპაში წამოიღო ევაკუაციის დროს. და თქვენ ასე გაქვთ წარმოდგენილი, თითქოს ეს ჩემზე იყოს დამოკიდებული. მაგრამ ეს ასე არ არის. სიძველენი წამოღებულ იქმნა მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების გადაწყვეტილებით. მე დამფუძნებელი კრების თხოვნით გამოვეყევი ნივთებს, როგორც მეთვალყურე. დაბრუნება ნივთებისა შეიძლება მხოლოდ მთავრობის დადგენილებით. უამისოდ მე არ მაქვს უფლება მივიღო ნივთები, არც საშუალება შევასრულო ეს საქმე. როდესაც მთავრობა გადასწყვეტს დაბრუნებას, მე, რასაკვირველია, მოვალეობათ მივიჩნევ დავბრუნდე და ნივთები ჩამოვიტანო, მიუხედავად ყოველგვარი პირადი დაბრკოლებისა და უსიამოვნებისა. მაგრამ, მე თუ მკითხავთ, თქვენ მიერ განზრახული მომართვა მთავრობისადმი (იგულისხმება ემიგრანტული მთავრობა — გ. ჟ.) სიძველენის დაბრუნების შესახებ ამჟამად უშედეგოდ დარჩება და ამიტომ არ ვირჩევთ. თქვენ მართალი ხართ, რომ მეტი ხმაურობა ამის გამო საქმისათვის სახიერო არ იქნება. ისე შეიძლება დაგარწმუნოთ, რომ წადებული სიძველენი ხელუხლებელია და კარგად დაცული. ბევრი ნივთებიც შეემატეთ სამუზეუმო ფონდს ...“

წერილი მოწმობს, რომ ექვთიმე სრულიადაც არ აცხადებს უარს სამშობლოში დაბრუნებაზე, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იგი შეიძლება განძის ჩამოტანას, რაც მხოლოდ იმ შემთხვევაში ესაძებოდა მას შესაძლებლად, თუ მენშევიკების დაყოლიება მოხერხდებოდა, რაც იმ პირობებში ექვთიმეს, სავსებით სწორად, შეუძლებლად ეჩვენებოდა. როდესაც ექვთიმე ამშვიდებდა დ. ჯგუშიას განძი „ხელუხლებელია და კარგად დაცული“, ცხადია, იგი ვერ ითვალისწინებდა იმ განსაცდელს, რომელიც მოელოდა ჩვენს საუნჯეს. ვერც წარმოედგინა, რომ საფრანგეთის დემოკრატიული რესპუბლიკა განიზრახავდა ოდესმე ჩვენი განძის ხელყოფას. ამიტომ ამ მხრივ ოპტიმისტურად იყო განწყობილი.

დ. ჯგუშიას და ე. თაყაიშვილის მიმოწერის შემდეგ განვლო სამმა თუ ოთხმა წელმა და საბჭოთა საქართველოს მთავრობას კვლავ უცდია ასეთივე მოლაპარაკება გაემართა ექვთიმესთან მისი და განძის სამ-

შობლოში დაბრუნების თაობაზე. ამის შესახებ ექვთიმემ მთავრობის
 თავის მოხსენებაში თბილისის უნივერსიტეტში შეყრილ აუდიტო-
 რიას 1946 წლის ივნისში. ექვთიმემ გაიხსენა, რომ როდესაც საქართვე-
 ლოს სსრ განათლების სახალხო კომისარი დავით კანდელაკი ჩასულა
 პარიზს, ექვთიმესთან მიუგზავნია იმ დროს პარიზში სამეცნიერო მიგ-
 ლინებით მყოფი გიორგი ნიკოლაძე (ექვთიმე მას პროფესორად იხსე-
 ნიებს, თუმცა მაშინ იგი ჯერ დოცენტი იყო). დ. კანდელაკმაო,
 გაიხსენა ექვთიმემ, „პროფესორი გიორგი ნიკოლაძე²⁹ გამომიგზავნა და
 მთხოვა დავბრუნებულიყავი. მე უპასუხე: უნივეთბოდ მე დაბრუნება
 არ შემიძლია და ნივთებს ამჟამად მენშევიკები არ მომცემენ მეთქი.
 ხელმეორედ გამომიგზავნა ნიკოლაძე, დისტოვე ნივთები, თქვენ საჭირო
 ხართ და წამოდით. მე კატეგორიული უარი მივეცი ..., იქ უნდა ვიყო,
 სადღაც ნივთები არის, და რა გარანტია გვაქვს, რომ უჩემოდ ნივთები
 არ განიადლება მეთქი ...“

როდის აწარმოა დ. კანდელაკმა გიორგი ნიკოლაძის შუამავ-
 ლობით მოლაპარაკება ექვთიმესთან?

როგორც იხსენებს რუსუდან ნიკოლაძე-პოლიევქტოვისა, უფროსი
 და გიორგი ნიკოლაძისა, გიორგი გაემგზავრა პარიზს 1926 წლის სექ-
 ტემბერში, ხოლო დაბრუნდა სამშობლოში 1928 წლის სექტემბერში
 ან ოქტომბერში. ეს ცნობა სავსებით დასტურდება საარქივო დოკუმენ-
 ტებით.

გიორგი ნიკოლაძემ საფრანგეთში დაყო (თუ არ ჩავთვლით მის
 ჩასვლას ნიკო ნიკოლაძესთან ერთად პარიზს 1926 წლის შემოდგომა-
 ზე) 1927 წლის იანვრიდან 1928 წლის აგვისტომდე. ამ ოცი თვიდან იგი
 პარიზში არ იმყოფებოდა 1927 წლის ზაფხულის თვეებში. საფიქრებე-
 ლია, გიორგი ნიკოლაძემ ინახულა ექვთიმე თავაიშვილი ლევილში, სა-
 დაც იგი ორჯერ ჩასულა დავით კანდელაკის დავალებით, ან 1927
 წლის იანვრიდან-მაისამდე, ანდა 1927 წლის შემოდგომიდან —
 1928 წლის მაისამდე, უკიდურეს შემთხვევაში, — ივნისამდე. აი სწო-
 რედ ამ პერიოდში, უფრო კი 1927 წლის იანვრიდან მაისამდე უნდა
 მომხდარიყო ექვთიმეს მიერ მოხსენიებული მისი შეხვედრები გიორ-
 გი ნიკოლაძესთან.

²⁹ ქართული მათემატიკური სკოლის ერთ-ერთი ფუძემდებლის, ცნობილი მათემა-
 ტიკოსის, ინჟინერ-მეტალურგის, სპორტსმენისა და მთამსვლელის გიორგი ნიკოლაძის
 (1888—1931) ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ იხ. А. Н. Боголюбов
 Георгий Николаевич Николадзе, изд. «Наука», М., 1973 და ამავე თხზულების ქარ-
 თული თარგმანი — ა. ნ. ბოგოლიუბოვი, გიორგი ნიკოლაძე, თბ., 1978.

გიორგი ნიკოლაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ საყურადღებო ცნობები
 მოგვაწოდეს ნ. ნიკოლაძის უფროსმადამ პროფ. რუსუდან ნიკოლაძე-პო-
 ლიევქტოვისამ და პროფ. ქუჩი ძიძიშვილმამ.

სამშობლო გაფაციცებით აღევნებდა თვალყურს უცხოეთში გაზრდილი განძეულობის ბედ-იღბალს. პირველ ყოვლისა, საჭირო იყო უცხოეთში გაზრდილი საუნჯის ცნობაში მოყვანა, აღრიცხვა. ასეთი სახის სამუშაო, შ. ამირანაშვილის მოგონების თანახმად, დაწყებულია საქართველოში თითქმის საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე.

დაიწყეს მუზეუმთა საინვენტარო წიგნებიდან ამოწერა გაზრდილი განძეულობისა და სიების შედგენა. შედგენილა სიები საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა და საეკლესიო მუზეუმებიდან, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმიდან, ეროვნული გალერეიდან და ეკლესია-მონასტრების საგანძურებიდან გაზრდილი განძეულობისა. ეს სიები 1927 წლის გაზაფხულზე დაუზუსტებია და გაზრდილი განძი ოქროს მანეთებით შეუფასებია საქართველოს სსრ განათლების სახალხო კომისარიატის მიერ გამოყოფილ სპეციალურ კომისიას, რომლის თავმჯდომარე იყო საქართველოს განსაკვების სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარმმართველობის გამგე ვუკოლ ბერიძე, წევრები — გიორგი ჩუბინაშვილი, ეროვნული გალერეის დირექტორი დიმიტრი შევარდნაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის დირექტორი სერგი გორგაძე, მხატვრები ჰენრიკ ჰრინეცკი და იოსებ შარლემანი. ამ სიების რუსული თარგმანი, ზოგიერთი შემოკლებით, დაცულია არქივში, ხოლო მათი ქართული ტექსტი სრულად გამოაქვეყნა გაიოზ დევდარიანმა 1931 წლის დამდეგს გამოცემულ თავის კრებულში³⁰, მეცამეტე თავად³¹.

აღსანიშნავია, რომ გ. დევდარიანის კრებულში გამოქვეყნებული სიები უფრო სრულია, ვიდრე არქივში დაცული მათი რუსული თარგმანი; სახელდობრ, გ. დევდარიანის კრებულში მითითებულია სიებში შეტანილი ყოველი ნივთის, ხელნაწერისა და სურათის მუზეუმისეული ნომერი და კომისიის მიერ მისთვის დადებული ფასი; არქივში დაცული სიების რუსულ თარგმანში კი ნივთებს, ხელნაწერებსა და სურათებს მიწერილი აქვთ მხოლოდ სამუზეუმო ნომრები, კომისიისეული შეფასება გამოტოვებულია. გ. დევდარიანის კრებულის მიხედვით, ეს სიები გამოქვეყნდა გაზეთ „კომუნისტში“ 1931 წლის 22 თებერვალს (№45/3000). იქ ყოველ ნივთს მითითებული აქვს კომისიის მიერ და-

³⁰ „მენშევიკების ბატონობის დღენი საქართველოში, მასალები და დოკუმენტები“. კრებული, შედგენილი გაიოზ დევდარიანის მიერ, თბ., 1931. შედგენლის წინასიტყვაობა დათარიღებულია 1931 წლის იანვრით. იხ. აღნიშნული კრებულის გვ. 11.

³¹ ეს თავი კრებულში ასეა დასათაურებული: „საქართველოს გაძარცვა მენშევიკების მიერ“. იხ. გ. დევდარიანის ხსენებული კრებული, გვ. 494—527.

დებული ფასი, სამაგიეროდ, გამოტოვებულია გატანილ ნივთთა, ხელნაწერთა და სურათთა სამუზეუმო ნომრები.

სულ განათლების სახალხო კომისარიატის სპეციალურ კომისიას მთელი ჩვენი საუნჯე შეუფასებია 10 471 770 ოქროს მანეთად. როგორც ეს ამ სიებდათვის თანდართული შენიშვნებიდან ირკვევა, სიები ფრიად არასრულია: მათში არა ყოფილა ასახული ხაზინიდან, სახელმწიფო ბანკიდან, სასოფლო-სამეურნეო და შინამრეწველობის მუზეუმებიდან გატანილი ქონება; არ იყო შეფასებული აკაკი წერეთლისა და ალექსანდრე ხახანაშვილის ნივთები; სიებში ვერ პოვა ასახვა გელათის საგანძურის ხელნაწერების კომისიისეულმა შეფასებამ, რადგან კომისიას მიუღია მათ შესახებ ცნობები თავისი მუშაობის დასრულების შემდეგ. ჩვენი მხრით უნდა დაეუმატოთ, რომ სიებში არაა ასახული დიდძალი ქონება, რომელიც გამოტანილი იყო ზუგდიდის, ბორჯომისა და თბილისის სასახლეებიდან, ყოფილი რუსული პოლკების ქონება და ბევრიც სხვა.

ვფიქრობთ, ჩვენი ნარკვევიდან მკითხველი დარწმუნდა, რომ გატანილი ქონების ნაწილი მართლაც გაიყიდა უცხოეთში. ეს ქონება გაიყიდა ნაწილ-ნაწილ 1921 წლის მაისიდან 1924 წლის აგვისტოს ახლო ხანებამდე. 235 ყუთიდან, რომელნიც მარსელში აღრიცხა კომისიამ, გაყიდულა 154 ყუთის ქონება და დარჩა ბანკში, ლევილის მამულში და პარიზის მახლობელ სოფლის საწყობში მხოლოდ 81 ყუთის ქონება, აქედან ბანკში — 39 ყუთი, ლევილის მამულში — 15 ყუთი და პარიზის მახლობელი სოფლის საწყობში წიგნებით დატვირთული 27 ყუთი.

ამგვარად, მართალია, სამუზეუმო საუნჯე არ გაყიდულა, სამაგიეროდ, გაიყიდა უცხოეთში გატანილი მთელი ქონების ორ მესამედამდე. ამიტომ ჩვენს საზოგადოების შემოფოთება და გულისტკივილი „განძით ვაჭრობის“ გამო სავსებით გასაგებია და გაზეთ „კომუნისტში“ მოთავსებულ პუბლიკაციას არც გამოუწვევია ექვთიმეს თუნდაც ოდნავი წყენა. პირიქით, ექვთიმემ ასეთი გამოხმაურება, ეტყობა, დადებით მოვლენად ჩათვალა. ექვთიმეს უმოვნია გაზეთ „კომუნისტის“ 1931 წლის 45-ე ნომრის სამი ეგზემპლარი და ისინი პირად არქივში შეუნახია. მოგვიანებით, როდესაც ექვთიმე დაიწყებს ბრძოლას ჩამორთმეული განძის დაბრუნებისათვის, იგი სხვა საბუთებთან ერთად გამოიყენებს გაზეთ „კომუნისტში“ გამოქვეყნებულ სიასაც და, ამ მიზნით, იგი ამ სიას ფრანგულად გადაათარგმნინებს კიდეც.

აღნიშნული სიების გამოქვეყნება ექვთიმეს იმიტომაც გაუხარდებოდა, რომ მას აკლდა სწორედ თბილისის მუზეუმების, ე. ი. A კატეგორიის ყუთებში ჩალაგებული განძეულობის აღწერა, ვინაიდან

თბილისიდან ასეთი სიები არ გაუტანებიათ, მარსელში კი ეს ყუთები რომელთაც დადებული ჰქონიათ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავის ლუქის ბეჭედი, არ გაუხსნიათ. მარსელში კომისიამ შეადგინა B და E კატეგორიის განმეულობის სია—მარსელური 1921 წლის მაისის სია,

ახლა ხარვეზი შეავსო „კომუნისტში“ გამოქვეყნებულმა სიამ — თბილისურმა 1927 წლის სიამ, რომელშიც აღწერილი იყო მთლიანად A კატეგორიისა და, ნაწილობრივ, E კატეგორიის განმეულობა. ამავე დროს ექვთიმეს ყურადღება მიუქცევია იმ გარემოებისათვის, რომ „კომუნისტში“ გამოქვეყნებულ სიას არა მარტო აკლდა სისრულე, არამედ შეფასებითაც ზოგიერთი ნივთი უფრო ძვირად უნდა შეფასებულიყო. ჩანს, ასეთსავე აზრს იზიარებდა კომისიის ზოგიერთი წევრიც. ასე, მაგალითად, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის დირექტორის ს. გორგაძის აზრით ამ მუზეუმიდან გატანილი მდიდარი ნუმისმატიკური კოლექცია თავისი ნამდვილი ღირებულების შესამედდაც კი არ ყოფილა შეფასებული კომისიის მიერ.

ჩვენი საუკუნის 30-იანი წლების დამდეგიდან საერთაშორისო ვითარება მკვეთრად შეიცვალა. გერმანიაში გზას იკაფავდა ნაცისტები, რომელიც კონტრრევოლუციური გადატრიალების მეშვეობით დაეპატრონა კიდევ ძალა-უფლებას (1933 წლის იანვარი). ამან შეცვალა დასავლეთი სახელმწიფოების დამოკიდებულება საბჭოთა კავშირისადმი.

საბჭოთა კავშირთან დაახლოების ტენდენცია, პირველ ყოვლისა, ახასიათებს საფრანგეთს. საფრანგეთში საბჭოთა კავშირთან დაახლოების ტენდენციას ხელი შეუწყო, აგრეთვე, მისმა შინაგანმა განვითარებამ, დემოკრატიული ძალების კონსოლიდაციამ და ანტიფაშისტური მოძრაობის გაძლიერებამ, რამაც ჩაშალა ფაშისტური პუტჩი (1934 წლის თებერვალი).

საბჭოთა კავშირთან დაახლოების ტენდენციას სათავეში ეღვა საფრანგეთის რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე და საგარეო საქმეთა მინისტრი, ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე ედუარდ ერიო, რომელმაც, ჯერ კიდევ თავისი პირველი კაბინეტის ხანაში, ცნო საბჭოთა კავშირი (1924). ხოლო ერიოს მესამე კაბინეტის ხანაში, 1932 წლის 29 ნოემბერს პარიზში ხელმოწერილ იქნა სსრკ და საფრანგეთს შორის ურთიერთ თავდაუსხმელობის პაქტი, რატიფიცირებული 1933 წლის თებერვალში.

საფრანგეთის საბჭოთა კავშირთან დაახლოების პოლიტიკა ერიოს შემდეგაც გაგრძელდა და ისეთი რეაქციონერეც კი, როგორც იყო საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი (მაღე ამის შემდეგ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეც) პიერ ლავალი, იძულებული შეიქნა 1935 წლის 2 მაისს დაედო საბჭოთა კავშირთან ურთიერთდამარბის პაქტი.

ცხადია, საფრანგეთის დაახლოებას საბჭოთა კავშირთან არ შეეძლო გავლენა არ მოეხდინა სხვადასხვა ემიგრანტულ ანტისაბჭოთა „მთავრობების“ მდგომარეობაზე; ისინი თავს აფარებდნენ საფრანგეთს, ადრე ოფიციალურად ცნობილი იყვნენ საფრანგეთის მთავრობის მიერ და სარგებლობდნენ მისი სტუმართმოყვარეობით. სსრკ — საფრანგეთის თავდაუსხმელობის პაქტის მეხუთე მუხლით ორივე სახელმწიფო კისრულობდა პატივი ეცათ ყოველმხრივ ურთიერთის სუვერენიტეტი-

სათვის, არავითარ შემთხვევაში არ ჩარეულიყვნენ ურთიერთის შინაგან საქმეებში. ორივე მხარე კისრულობდა ვალდებულებას, „არ შეეკმნა, მხარი არ დაეჭირა, არ მოემარაგებინა, არ მოეხდინა სუბსიდირება და არ დაეშვა თავის ტერიტორიაზე არც სამხედრო ორგანიზაციები, რომელთაც მიზნად ჰქონდათ მეორე მხარის წინააღმდეგ შეიარაღებული ბრძოლა, არც ორგანიზაციები, რომელნიც იჩემებდნენ ყველა მისი ტერიტორიის ან მისი ნაწილის მთავრობის ან წარმომადგენლის როლს“.

პაქტის ეს მუხლი ეხებოდა ქართველ ემიგრანტულ „მთავრობასაც“. ამას არ შეიძლებოდა არ გამოეწვია შეშფოთება იმ ქართველი ემიგრანტებისა, რომელთათვისაც არ იყო სულერთი საქართველოდან გატაცებული და საფრანგეთში გატანილი საუნჯის ბედი. ამასთან დაკავშირებით, შეუდგენიათ კომისია სამი კაცის — ექვთიმე თაყაიშვილის, სამსონ ფირცხალავას და გიორგი გვაზავას — შემადგენლობით, რომელსაც დაევალა ემსჯელა განძის თაობაზე³². კომისია შეკრებილა 1933 წლის 4 მარტს, ე. ი. სსრკ — საფრანგეთის თავდაუსხმელობის პაქტის რატიფიკაციიდან დაახლოებით სამი კვირის შემდეგ და ჰქონია მსჯელობა განძის შესახებ, რაც აისახა გ. გვაზავას ხელით ნაწერ მოხსენებით ბარათში, რომელიც ასეა დასათაურებული: „საქართველოს განძეულობის შესახებ“. ეს მოხსენებითი ბარათი გ. გვაზავას 7 აპრილს წარუდგენია განსახილველად კომისიის დანარჩენი ორი წევრისათვის.

გ. გვაზავას მოხსენებითი ბარათიდან სრულიად არა ჩანს, რომ ქართველ ემიგრანტთა წრეებში იმ დროს ყოფილიყოს განძის საბჭოთა საქართველოსათვის დაბრუნების რაიმე სურვილი. კომისიამ მიზანშეწონილად და საუკეთესო გამოსავლად მიიჩნია განძეულობის საფრანგეთში დატოვება. ამის შემდეგ აკაკი ჩხენკელს, ვითარცა მენშევიკური „მთავრობის“ დესპანს ქართული ლეგაციის დახურვის წინ მიუმართავს კიდევ 1933 წლის 28 ივნისს სათანადო განცხადებით საფრანგეთის მთავრობისათვის. ამ განცხადებით ა. ჩხენკელი შეახსენებდა საფრანგეთის მთავრობას ქართული განძის მნიშვნელობას და შესთხოვდა მის დაცვას...

³² როგორც ცნობილია, ექვთიმე თაყაიშვილი და გიორგი გვაზავა იყვნენ ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრები, სამსონ ფირცხალავა კი სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიისა. სამივე იყო დამფუძნებელი კრების წევრი. ძნელია მტკიცება იმისა, რატომ არ იყვნენ შეყვანილნი ამ კომისიაში მენშევიკური პარტიის წარმომადგენლები. შეიძლება მენშევიკთა მესვეურნი ასე მოიქცნენ, რათა ამ თავსატეხი საკითხის გადაწყვეტისას სხვა პარტიებისათვის დაეკისრებინათ მძიმე პასუხისმგებლობა.

ამით ხელიდან იქნა გაშვებული უკანასკნელი, მათზე დამოკიდებული შესაძლებლობა განძის სამშობლოში დაბრუნებისა ახლოვდებოდა ის დრო, როცა უნდა გამართლებულიყო დ. ჯგუშის წინასწარგანჭვრეტა და ის, რაც მან ექვთიმეს მისწერა: „საფრანგეთის მთავრობა ამა თუ იმ მიზეზის გამო აღნიშნულ სიძველეებს ხელში ჩაიგდებს“.

ასეთ „მიზეზად“, უფრო სწორად, საბაბად იქცა ობოლენსკაიას მიერ აღძრული სასამართლო პროცესი, რომელიც ორჯერ იქნა წამოწყებული: პირველად წარმოებდა 1934 წლის 8 მარტიდან 8 მაისამდე, მეორედ — 1936 წლის დამლევებიდან 1941 წლის 19 თებერვლამდე, ე. ი. მთელმა პროცესმა შვიდ წელს გასტანა.

ჩვენ შევძელით დაახლოებით მაინც აღგვედგინა ამ პროცესის ისტორია ექვთიმეს მოგონებების, ნარკვევების, ჩვენი საუნჯის შემცველი ყუთების გახსნის აქტისა და პირველი, 1934 წლის 19 სექტემბრის ოქმის შესწავლის საფუძველზე.

რამდენიმე ხნით ადრე პარიზში საქართველოს ლეგაციის გაუქმებამდე, საფიქრებელია, სსრკ — საფრანგეთის ურთიერთ თავდაუსხმელობის პაქტის დადების (1932 წლის 29 ნოემბერი) ან მისი რატიფიკაციის (1933 წლის თებერვალი) შემდეგ, ნიკო დავითის ძე მინგრელსკის („დიდი ნიკოს“) ასულსა და უკანასკნელ მინგრელსკის, ნიკო ნიკოს ძის (1917 წელს გარდაცვლილი „პატარა ნიკოს“) დას სალომეს, თავად ალექსანდრე ობოლენსკის ქვრივს, მიუმართავს თხოვნით ქართველი ემიგრანტული მთავრობისათვის, რათა მას და მის შვილებს, როგორც მინგრელსკების უკანასკნელ შთამომავალთ, დაბრუნებოდნათ საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებაში მოთავსებული ქართული განძეულობის ის ნაწილი, რაც გამოტანილი იყო ზუგდიდის სასახლის საგანძურიდან.

ცხადია, ობოლენსკაიას ამ თხოვნის შესრულებაზე უარი უთქვამთ იმ მოტივით, რომ მისი ძმის გარდაცვალების შემდეგ, დამფუძნებელი კრების 1920 წლის 31 დეკემბრის დეკრეტის ძალით, მინგრელსკის ქონება საქართველოს რესპუბლიკის საკუთრებად გამოცხადდა, ხოლო ბანკში ინახებოდა ამ ქონების ის ნაწილი, რომელიც სამუხეუმო ფონდში იყო გადარიცხული.

უარის მიღების შემდეგ, ობოლენსკაიას საქმე გაუსაჩივრებია სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოში. როგორც ირკვევა, ამ ქალის ზურგს უკან მდგარან და მას დახმარებას უწყევდნენ არისტოკრატიის წარმომადგენლები და გავლენიანი ხალხი (საფიქრებელია, მომეტებულად ესენი იყვნენ რუსი ემიგრანტები, თუმცა, ეტყობა, ზოგიერთი ქართველი თავადიშვილიც კადრულობდა ასეთ საქმეს); ზოგი მათგანი ობოლენსკაიას საქმის თანამონაწილე გამხდარა და

დიდი ფულიც დაუხარჯია, ცხადია, იმ იმედით, რომ პროცესს მოიგებდნენ და ამ დანახარჯს ერთი ათად აინახლაურებდნენ ყოფილი დიანისეული ქონების ხარჯზე.

ობოლენსკაიას და მის წამქეზებლებს „რეფერეს პროცედურის“³³ წესით მიუმართავთ სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარისათვის, რათა მას წინასწარი განაჩენის, ე. წ. „რეფერეს“ წესით დაეკმაყოფილებინა მისი სარჩელი. სარჩელის მოტივად, ექვთიმეს მოგონების თანახმად, მოიყვანეს ის მოსაზრება, რომ საქართველოს მენშევიკურ მთავრობას უფლება არა ჰქონდა ჩამოერთმია ქონება მინგრელსკისათვის, რომელიც „რუსეთის ქვეშევრდომი იყო და არა საქართველოსი“. ობოლენსკაიას სარჩელი მიმართული ყოფილა როგორც ემიგრანტული მთავრობის წარმომადგენლების—ყოფილი დესპანის აკაკი ჩხენკელისა და ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრის ეგვენი გეგეჭკორის წინააღმდეგ (ბანკში ხომ განძი შეტანილი იყო ა. ჩხენკელის სახელზე), ისევე საფრანგეთის ბანკის წინააღმდეგ, ვინაიდან იგი იყო შემნახველი ქართული განძისა.

ობოლენსკაიას შეუტანია თავისი სარჩელი 1934 წლის 8 მარტს. მაგრამ მოულოდნელად მოსარჩელე წააწყდა ისეთ ძლიერ მოწინააღმდეგეს, რომელსაც სარჩელის შეტანისას ალბათ არც ელოდა. ეს იყო ფრანგი მოხელე პიერ ჟოდონი. ამ პიროვნებამ დიდი როლი შეასრულა ჩვენი განძის ბედ-იბდლის საქმეში და 10 წელს იყო მის მკველად, ამიტომ მოკლედ შევჩერდებით მის ვინაობაზე. ჟოდონი იყო ფრიად გავლენიანი პირი, აღჭურვილი საფრანგეთის მთავრობის დიდი ნდობით. მას იმ დროს სჭერია ორი საბასუხისმგებლო თანამდებობა: ყოფილა საფრანგეთის მთავრობის მთავარი აგენტი შერეულ საერთაშორისო სასამართლოებში და, ამავე დროს, მას სჭერია „საფრანგეთში უპატრონოდ მიტოვებულ რუსულ ქონებათა, უფლებათა და ინტერესთა დროებითი განმგებლის“ თანამდებობა.

ჟოდონი განაგებდა რუსეთის იმ „უპატრონო ქონებას“, რომელიც საფრანგეთის მთავრობას ჰქონდა „დროებით“ ჩაგდებული ხელში და რომლის მომავალ ბედს უკავშირებდნენ რუსეთის რევოლუციამდელი გადაუხდელი ვალების საკითხის გადაწყვეტას, ე. ი. იმ ქონებას, რომელ-

³³ „რეფერე“, ანუ „რეფერეს პროცედურა“ საფრანგეთში ეწოდება ისეთ სასამართლო პროცედურას, რომლის დროს სასამართლოს თავმჯდომარეს უფლება ენიჭება, გადაუდებელ შემთხვევაში გამოიტანოს წინასწარი განაჩენი საქმის არსებითად გაურჩევლად; საქმე წყდება პირველ ინსტანციაში. სასამართლოს თავმჯდომარე სპეციალურად დანიშნულ სხდომაზე უსმენს გამოძახებულ მოდავე მხარეებს და გამოაქვს თავისი განაჩენი, რომელსაც ეწოდება „რეფერეს-განაჩენი“. ეს განაჩენი შეიძლება გასაჩივრდეს ორი კვირის განმავლობაში, მაშინ საქმე ირჩევა ჩვეულებრივი სასამართლო წესით და საბოლოოდ წყდება.

საც არსებითად არა „ღროებით“, არამედ სამუდამოდ თავისად თვლიდა საფრანგეთის მთავრობა. ამ საპასუხისმგებლო პოსტზე ჟოდონს დანაშაულებულა სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარის განკარგულებით 1924 წლის 22 ოქტომბერს. ე. თაყაიშვილი და ა. ნიჟარაძე, რომელნიც პირადად კარგად იცნობდნენ პ. ჟოდონს, ძალიან დადებითად ახასიათებენ ამ ფრანგს, უქებენ მას იშვიათ პატიოსნებას.

1934 წლის 21 აპრილს, ე. ი. ობოლენსკაიას სარჩელის შეტანიდან თვენახევრის შემდეგ, პ. ჟოდონს, საფრანგეთის მთავრობის სახელით ყადაღა დაუდია ბანკში მიბარებული მთელი ქართული განძისათვის. ამიტომ ახლა ობოლენსკაიას სარჩელი მიმართული შეიქნა, ერთდროულად, ამ ფრანგი მოხელის წინააღმდეგაც.

სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარეს ობოლენსკაიას სარჩელის ვარჩევისას გამოუძახია აკაკი ჩხენკელი და ევგენი გეგეჭკორი. მაგრამ, არსებითად, ნამდვილ სასამართლო პროცესს არცა ჰქონია აღვილი: ეს იყო საქმის გარჩევა „რეფერეს წესით“.

სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარეს არ შეუწყნარებია ობოლენსკაიას „მოტივები“, სამაგიეროდ, მიუპყრია ყური ფრანგი მოხელისათვის, რომელსაც განუცხადებია სასამართლოში, რომ „ქონება, მოთავსებული ბანკში საქართველოს სახელმწიფოს მიერ, ე. ი. მეანბრის მიერ, რომელიც აღარ არსებობს, შეადგენს საფრანგეთში უპატრონოდ მიტოვებულ რუსულ ქონებას, ხოლო ამგვარი ქონების განმგებელი იგია, ჟოდონი. ამიტომ ჟოდონს მოუთხოვია განძის მის განმგებლობაში გადაცემა. ობოლენსკაიას უარი ეთქვა მის სარჩელზე და სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარის 1934 წლის 8 მაისის „რეფერეს განაჩენით“ საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებაში მოთავსებული ქართული განძეულობით დატვირთული 39 ყუთი დაუქვემდებარეს ჟოდონის „ღროებით განმგებლობას“.

პირში ჩალაგამოვლებული „უგანათლებულესი თავადის“ ასული-სათვის „ნება დაურთაეთ“, უკეთუ მოისურვებდა, ცდილიყო სასამართლო წესით აღედგინა თავისი უფლებები მის „კუთვნილ“ ნივთებზე... პირში ჩალაგამოვლებულნი დატოვეს ქართველი ექსდესპანი და ექსმინისტრიც. მათი ჩვენება სასამართლოში, არსებითად, გამოიყენეს მხოლოდ ობოლენსკაიას წინააღმდეგ. გამოიყენეს მათი მოტივირება, რომ საქართველოს რესპუბლიკა უფლებამოსილი იყო მოეხდინა მინგრელსკის ქონების საქართველოს რესპუბლიკის საკუთრებად გამოცხადება და მერე უკვე მათ... აღარაფერი ჰკითხეს.

მაგრამ რა საფუძველზე შეიტანეს ქართული განძი „საფრანგეთში უპატრონოდ მიტოვებული რუსული ქონების“ კატეგორიაში? ბათ გამომდინარე იმ „ლოგიკიდან“, რომ საქართველო რევოლუციამდე რუსეთის იმპერიის შემადგენელი ნაწილი იყო; შემდეგ, მართალია, საფრანგეთმა „ცნო“ საქართველოს რესპუბლიკა, მაგრამ ახლა ხომ გამოაცხადეს იგი „არარსებულად“, ე. ი. დაუბრუნეს იგი ძველ რევოლუციამდელ იურიდიულ სტატუსს?!

ერთი სიტყვით, საფრანგეთის მთავრობამ, მასთან შეთანხმებით მოქმედი სასამართლოს მეშვეობით, საქმე ისე გადაწყვიტა როგორც საჭიროდ მიიჩნია საკუთარი ინტერესებისათვის. ვერ გაჭრა ა. ჩხენკელის 1933 წლის 28 ივნისის მუდარამ... ლტოლვილთა ილუზიებისათვის „კეთილი მასპინძლის“ შესახებ 1934 წლის 8 მაისის „რეფერეს განაჩენს“ სასიკვდილო ლახვარი უნდა ჩაეცა.

რა იმოქმედეს ამის შემდეგ ემიგრანტული მთავრობის მესვეურებმა? საფრანგეთის კანონმდებლობა ანიჭებდა მათ უფლებას აპელაციის წესით გაესაჩივრებინათ საქმე ორი კვირის განმავლობაში. მაშასადამე, რაკი „რეფერეს განაჩენი“ გამოტანილი იყო 1934 წლის 8 მაისს, შეიძლებოდა საქმის გასაჩივრება იმავე წლის 22 მაისამდე, მაგრამ ემიგრანტული „მთავრობის“ მესვეურნი, როგორც ეტყობა, დაფაცურდნენ დავიანებით და ხელიდან გაუშვეს გასაჩივრებისათვის დაწესებული ვადა... ენერგიულ ფრანგ მოხელეს აღარ დაუყოვნებია და მოუთხოვია ბანკისათვის „აპელაციის წესით გაუსაჩივრებელი სასამართლო განაჩენის“ განხორციელება. როგორც ჩანს, ჟოდონს ოთხ თვეზე ნაკლები დრო დასჭირდა იმისათვის, რომ საბოლოოდ მოეგვარებინა ეს საკითხი: მაისის დამლევს (ალბათ არა უადრეს 1934 წლის 22 მაისსა) მან წაუყენა თავისი მოთხოვნა საფრანგეთის ბანკს, რომლის მარსელის განყოფილებაში იყო დაცული ჩვენი საუნჯე. ჩვენი განძის შემცველი 39 ყუთი მარსელიდან პარიზს ჩამოიტანეს, დააწყვეს ბანკის მთავარ შენობაში, რომელიც მდებარეობდა კრუა-დე-პტი-შანის ქუჩაზე, № 39 სახლში.

პიერ ჟოდონის მიერ ჩვენი განძის ჩაბარება ასახულია სათანადო აქტში და აღმნუსხველ ოქმებში, რომლებშიაც კონსტატირებულია პარიზის ბანკში ქართული განძეულობის შემცველი ყუთების გახსნა და აღწერილია მათი შინაარსი. ოქმებში საკმაოდ დეტალურადაა აღწერილი ჩვენი განძი და ეს ყველაზე უფრო საფუძვლიანი აღწერაა უცხოეთში გატანილი ჩვენი საუნჯისა იმ აღწერათა შორის, რაც კი ჩვენს ხელთ ყოფილა.

პიერ ჟოდონისათვის განძის ჩაბარებას აწარმოებდა არა „კომისია“ ან „სხვადასხვა უწყებათა წარმომადგენელი“, როგორც ეს შე-

უტყვია ექვთიმეს, არამედ ერთადერთი მოხელე — სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს უისიე (სასამართლო აღმასრულებელი) ფერნან-მარი-ფილიპ ბერლენი, ხოლო განძის აღწერას აწარმოებდა იმავე სასამართლოს ექსპერტი-იუველირი რობერ ლენზელერი.

1934 წლის 19 სექტემბრის ოქმში აღწერილია ყუთების გახსნა: ამ დღეს 14 საათზე ბანკის შენობაში შეკრებილი ჟოდონი, ბერლენი და ლენზელერი საფრანგეთის ბანკის რწმუნებულებმა ჩაიყვანეს ბანკის მიწისქვეშა სეიფებში. გააღეს სამი ოთახი, რომლებშიც ელაგა ქართული განძით დატვირთული 39 ყუთი, თითო ოთახში მდგარა ცამეტი ყუთი. ყოველი ყუთი გარშემოვლებული ყოფილა თოკით ან რკინის მავთულით; ხოლო ყუთების კიდებებზე მიმაგრებული ყოფილა მრგვალი წითელი ლუქის ბეჭედი, ფრანგული წარწერით: „საქართველოს დიპლომატიური წარმომადგენლობა — პარიზი“.

ოქმში აღნიშნულია, რომ ყუთები კარგ მდგომარეობაში დახვდათ და ბეჭდები — დაუზიანებელი. ამ შემოწმების შემდეგ ჟოდონს გაუცია განკარგულება ყუთების გახსნის შესახებ. მის ხელქვეით მოხელეს მოუხსნია ყუთებისათვის მავთულები და თოკები და ამოუძვრია მათი ხუფებიდან ლურსმნები, ხოლო ბანკის ზეინკალს გაუღია ყუთების კლიტეები. შემდეგ, ყუთების გაღებისთანავე, ყოველი ყუთიდან ამოულაგებიათ, რაც შივ ელაგა.

როგორც 4 ოქტომბრის სხდომაზე ამოიკითხა შ. ბერიძემ, კატეგორიის ყუთებსა და დიდ კალათს ჰქონია წარწერა: „საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი“, ხოლო ერთსაც (A 13 უნდა იყოს) — „საქართველოს მუზეუმი“. ამ კატეგორიის ყუთებს დადებული ჰქონიათ ორ-ორი ლუქის ბეჭედი, გარდა პირველი 19 სექტემბრის ოქმში მოხსენიებული საქართველოს პარიზული დიპლომატიური წარმომადგენლობის ბეჭდისა, მეორეც — „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავისა“.

ლენზელერის მიერ ჩვენი განძის აღწერა გაგრძელებულა სამ კვირას. სულ ჰქონიათ 14 შეკრება. პირველი შეკრება ჩატარებულა 1934 წლის 19 სექტემბერს, უკანასკნელი — 9 ოქტომბერს. რობერ ლენზელერი, როგორც ჩანს, თავისი საქმის დიდი მცოდნე და საკმაოდ მრავალმხრივი სპეციალისტი ყოფილა. მან კარგად და დეტალურად აღწერა არა მარტო საიუველირო ძვირფასი ნივთები, არამედ მას კარგად სცოდნია მხატვრობაც, რასაც მოწმობს A 2 ყუთში მოთავსებული 18 სურათის აღწერა. სხვა ექსპერტებისათვის ჟოდონს მიუმატრთავს მხოლოდ ორ შემთხვევაში: 27 და 29 სექტემბრის სხდომებზე მიუწვევიათ სენის დეპარტამენტის სასამართლოს ექსპერტი-ნუმიზ-

მატიკოსი ფლორანჯი A 13 და A 10 ყუთებში მოთავსებული ნუმისმატიკური კოლექციების შესამოწმებლად; ხოლო 4 და 8 ოქტომბრის სხდომებზე მიუწვევიათ ისტორიკოსი შალვა ბერიძე, რომელსაც იცნობდნენ, როგორც სააზიო საზოგადოების წევრს; ჟოდონს მისთვის დაუკისრებია ქართული და რუსული წარწერების ამოკითხვა და თარგმნა. ამის წყალობით ლენხელერს შეუტანია ოქმში რამდენიმე ქართული ხელნაწერის მინაწერებისა და ნივთებზე ამოკვეთილი ქართული წარწერების ფრანგული თარგმანი.

შ. ბერიძის თარგმანებმა მიგვაკვლევინა რამდენიმე ხელნაწერისა და წარწერაანი ნივთისათვის, რომელნიც ეწყო E კატეგორიის ყუთებში. ამას გარდა, შ. ბერიძეს გადაუთარგმნია A კატეგორიის ყუთებზე თბილისში გაკეთებული წარწერები, მათი სამუზეუმო კუთვნილების შესახებ და ამ ყუთებზე დადებულ ლუქის ბეჭდებზე ამოკვეთილი წარწერა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავისა“.

ყუთებიდან განძის ამოღებებისა და ლენხელერის მიერ ნივთებისა და წიგნების აღწერის შემდეგ, ექვთიმეს მოწმობით, მთელი ჩვენი განძი დაუწყვიათ საფრანგეთის ბანკის მთავარ შენობაში — კრუა-დე პტი-შანის ქუჩაზე მდებარე №39 სახლში. იგი დაულაგებიათ ერთ პატარა ოთახში თაროებზე მიჯრით.

ყუთების გახსნასა და ნივთების აღწერას ემიგრანტული ქართველი ექსმთავრობის წარმომადგენელნი არც კი დაასწრეს. ამასთან დაკავშირებით ექვთიმე გულასტიკივლით აღნიშნავდა თავის ერთ სტატილაში: „არც აკაკი ჩხენკელი, რომლის სახელზე ყუთები იყო ბანკში დადებული, არც ევგ. გეგეჭკორი, რომელიც მოპასუხედ სულში იყო დაბარებული, არ მიუპატიჟნიათ ყუთების გახსნის დროს, რათ ინებეს ეს, ჩემთვის გაუგებარია!“. ამასვე სწერს იგი ვუკოლ ბერიძესაც. მაგრამ ჩვენთვის ასეთი „უყურადღებობა“ და ანგარიშის გაუწევლობა ქართველი ემიგრანტული „მთავრობისათვის“ სრულიად გასაგები უნდა იყოს: მენშევიკური მთავრობა „არარსებულად“ იყო გამოცხადებული, განძი მიეკუთვნა მის „დროებით“ განმგებელ პიერ ჟოდონს. რა ანგარიში უნდა გაეწია ფრანგ მოხელეს ამის შემდეგ არარსებულ მთავრობისათვის?!

რაც შეეხება ქართველი ემიგრანტული „მთავრობის“ წარმომადგენლებს — აკ. ჩხენკელსა და ევგ. გეგეჭკორს — ისინი ჩვენების მისაცემად გამოიხზო სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარემ. მათ მისცეს ეს ჩვენება, რითაც გაუადვილეს საქმე ჟოდონს, რომელიც, არსებითად, იყო მთავარი მოწინააღმდეგე ობოლენსკაიასი; ამ უკანასკნელის მეორე 1934 წლის 8 მარტს აღძრული სარჩელის წინააღმდეგ გამოვიდა თავისი 21 აპრილის სარჩელით

და ყაღალა დაადო ბანკში ჩვენს განძს. ასეთ შემთხვევაში ჩხენკელი და ე. გეგეჭკორი მოპასუხებიდან იქცნენ, არსებითად, მხოლოდ მოწმეებად.

ექვთიმესათვის ა. ჩხენკელის მიერ გაგზავნილი წერილიდან, რომელიც 1934 წლის 19 სექტემბრამდე უნდა იყოს დაწერილი (მაშინ, როდესაც ჩვენი განძის შემცველი ყუთები პარიზში ჩამოტანილი, მაგრამ ჯერ გაუხსნელი ყოფილა), ირკვევა, რომ მენშევიკურ მთავრობას ამ დროს ვეჭილი აუყვანია. ასეთად მოუწვევიათ საფრანგეთის პარლამენტის ქვემო პალატის დეპუტატი შ. პომარე. „ჩვენი დამცველი მოსიე პომარე საფრანგეთის ქვემო პალატის დეპუტატი იყო“, — იხსენებდა მოგვიანებით მის შესახებ ექვთიმე. თავის წერილებში ექვთიმესალში ა. ჩხენკელი პომარეს ყველგან იხსენიებს როგორც „ავუეს“ (საფრანგეთში განასხვავებენ ორი სახის დამცველს — „ავუესა“ და „ადვოკატს“).

საქმის წარმოებისათვის, როგორც ჩანს, პომარეს მოუთხოვია სხვადასხვა დოკუმენტი, მათ შორის მენშევიკური მთავრობის მიერ ექვთიმე თაყაიშვილისათვის ქუთაისში 1921 წლის 1 მარტს გაცემული ფრანგულად ნაწერი მოწმობა იმის შესახებ, რომ მას საზღვარგარეთ მიჰქონდა საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის კუთვნილი ოქრო-ვერცხლი და სხვა ძვირფასი ნივთები ევროპის ბანკებში ჩასაბარებლად. ალბათ ამავე „ავუეს“ მოთხოვნითვე ათარგმნინა ექვთიმემ ქართულიდან ფრანგულ ენაზე ჩვენი განძეულობის მარსელური 1921 წლის მაისისა და თბილისური 1927 წლის სია (გამოქვეყნებული გაზეთ „კომუნისტში“ 1931 წლის 22 თებერვალს). სიების ეს ფრანგული თარგმანები ხელის მანქანაზეა ნაბეჭდი, მათი თითო ეგზემპლარი შემოგვინახა ექვთიმეს არქივმა. ორივე სიის თარგმანში ექვთიმეს შეუტანია თავისი შესწორებები და დამატებები.

ამგვარად, ექვთიმეს დოკუმენტებით შეუიარაღებია ქართველების ვეჭილი—ავუე შ. პომარე, მაგრამ, საფიქრებელია, ამ უკანასკნელმა ეს დოკუმენტები ვერც გამოიყენა, რადგან საქმის გასაჩივრება დაგვიანებული იყო... კანონით დაწესებული ვადა ამოიწურა და „არარსებულად“ გამოცხადებულმა ქართველმა ემიგრანტულმა „მთავრობამ“, არსებითად, დაკარგა ყოველგვარი უფლებები ჩვენს საუნჯეზე.

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, როდესაც ნივთების აღწერის შემდეგ, განძი მკვიდრად გადავიდა პიერ ჟოდონის ხელში და იგი მოათავსეს საფრანგეთის ბანკის შენობაში, თავაზიან ფრანგს მანინც შეუწყნარებია ქართველების თხოვნა და მიუწვევია ისინი განძის დასათვალიერებლად. როგორც ექვთიმეს 1935 წლის მაისში დაწერილი სტატიიდან ჩანს, განძი დაუთვალიერებია ბანკის პატარა ოთახში ხუთ კაცს: აკ. ჩხენკელს, ევგ. გეგეჭკორს, კ. კანდელაკს, ე. თაყაიშვილსა და ი. გოგო-

ლაშვილს. მათ მხოლოდ თვალი გადაუვლიათ თაროებზე მიჯრით და
ლაგებული საუნჯისათვის. უთხოვნიათ შემოწმება, ჟოდონი შეპირე
ბია კიდევ, მაგრამ, ცხადია, შემოწმება ვერ მოხერხდა და, როგორც
ექვთიმე წერდა, ეს შეუძლებელიც ყოფილა „სიციწროვის გამო“ ...

შექმნილმა მდგომარეობამ აიძულა საუნჯის მეთვალყურე ექვთიმე თაყაიშვილი მოემართა საქართველოს საბჭოთა მთავრობისათვის, ვინაიდან რეალური დახმარება მხოლოდ აქედან იყო მოსალოდნელი. ექვთიმემ მიმართა თავის ძველ ნაცნობს პროფესორ ვუკოლ ბერიძეს, რომელსაც ეკავა საქართველოს სსრ სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარმმართველობის გამგის თანამდებობა. ვ. მ. ბერიძის ღვაწლი ქართულ მეცნიერებაზე მზრუნველობის საქმეში საყოველთაოდ იყო ცნობილი, კარგად იყო ცნობილი ექვთიმესათვისაც და იგი მას საესე-ბით ენდობოდა.

ექვთიმეს პირველი წერილი ვუკოლ ბერიძისადმი დათარიღებულია 1935 წლის 9 აპრილით. წერილში ექვთიმე გადმოსცემდა განძის ისტორიას — დაწყებულს მისი გატანიდან და დასრულებულს მისი გადასვლით საფრანგეთის მთავრობის ხელში და ყუთების გახსნით პარიზის ბანკში. „ესლა კი მდგომარეობა ძირიანად შეიცვალა, — წერდა ექვთიმე, — ნივთები უბატრონოდ არის გამოცხადებული. მე აღარა მაქვს საშუალება და უფლება ნივთების დაცვას და ჯვროვანად შენახვას მეთვალყურეობა გაუწიო. ნებაც რომ მქონდეს, ფიზიკური მდგომარეობა არ მაძლევს ამის შეძლებას, მოვხუცდი, ფეხიც დავიშავე, ძლივს დავდივარ. დღეს ვარ, ხვალ აღარ ვიქნები და ჩემთვის მეორე სიკვდილი იქნება, თუ ის ნივთები ან მისი ნაწილი დაგვეკარგა! თქვენ უწყით, თუ რა წილი მიღვეს მე მათ შეკრებაში, და მათი დღევანდელი მდგომარეობა მტანჯავს, ვერ დავმშვიდდები, მანამ ის ნივთები საქართველოს არ დაუბრუნდება და მუზეუმებს არ ჩაბარდება“.

ექვთიმე იწერებოდა, რომ დასახული მიზნის — ნივთების დაბრუნების — განსახორციელებლად იგი თვითონაც აპირებდა მიემართა საფრანგეთის მთავრობისათვის და მას მიზანშეწონილად მიაჩნდა ერთდროულად სათანადო შუამდგომლობა აღძრულიყო საბჭოთა საქართველოს მხრივაც. აცნობდა რა ვ. ბერიძეს იმ არგუმენტებს, რომლებითაც აპირებდა იგი თავისი განცხადება-თხოვნის დასაბუთებას, ექვთიმე მოითხოვდა, რომ ერთდროულად საფრანგეთის მთავრობას წარსდგენოდა საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის შუამდგომლობა და გან-

ცხადებები თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის (როგორც წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმისა და საეკლესიო მუზეუმის „კანონიერი მემკვიდრის“), საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმის, ეროვნული გალერეისა და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გამგეობათაგან. ექვთიმე თხოულობდა, რაც შეიძლება სწრაფად ყოფილიყო გაგზავნილი საქართველოდან სათანადო შუამდგომლობა და საჭიროდ მიაჩნდა, საკითხის დადებითად გადაჭრის შემთხვევაში, განძის მისაღებად საქართველოდან პარიზს გაგზავნილიყო მცირე კომისია, რომელშიც შევიდოდა ორი-სამი კაცი და, მათთან ერთად, ვუკოლ ბერიძე. ამ კომისიას, ექვთიმეს აზრით, თან უნდა ჩაეტანა სათანადო საბუთები (მუზეუმების წესდებები და კატალოგები). თავის 1952 წლის ნოემბრის მოგონებაში ექვთიმე იხსენიებს, რომ მან მოსთხოვა ვ. ბერიძეს პარიზს გაეგზავნათ „ჩვენი უნივერსიტეტის პროფესორთაგან შემდგარი დეპუტაცია“.

ვუკოლ ბერიძისათვის წერილის გაგზავნასთან ერთად ექვთიმემ გადადგა მეორე ფრიად სერიოზული ნაბიჯი: თავისუფალი მოქმედებისათვისა და საფრანგეთის მთავრობისადმი მიმართვისათვის მას სჭირდებოდა იურიდიული დასაბუთება თავისი უფლებისა ჩვენს საუნჯეზე. ამ მიზნით ექვთიმეს მიუმართავს ემიგრანტული „მთავრობისათვის“, რათა მას უარი ეთქვა ამიერიდან განძის საქმეებში ჩარევაზე და იმ თავის უფლებაზე, რომელიც სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარის „რეფერეს განაჩენმა“, ფაქტიურად, არააობად აქცია.

ექვთიმეს არქივში დაცულია სათანადო დოკუმენტი. ესაა ამონაწერი მენშევიკების „მთავრობის“ 1935 წლის 10 აპრილის სხდომის ოქმიდან, მისი ფრანგული თარგმანითურთ. ამ დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ ამ თარიღამდე, საფიქრებელია, ორიოდე დღით ადრე, ექვთიმეს მიუმართავს თავისი განცხადებით ემიგრანტული „მთავრობის“ მეთაურისათვის, მოუთხოვია, რომ ამიერიდან მენშევიკურ „მთავრობას“ უარი განეცხადებინა ქართული განძეულობის მესვეურობაზე და ეს უფლებები მისთვის გადმოეცა. როგორც ჩანს, ეს განცხადება მენშევიკებს ჭკუაში დაუჯდათ: რას კარგავდნენ, გარდა მძიმე პასუხისმგებლობისა ქართველი ერისა და ისტორიის წინაშე. მათ ხომ სრულიად დაკარგული ჰქონდათ მიტაცებული განძის დაბრუნების იმედი.

1935 წლის 10 აპრილს შემდგარა მენშევიკური „მთავრობის“ სხდომა, რომელსაც ხუთი კაცი დასწრებია. მათ მიერ მიღებულ დადგენილებაში დასაბუთებული იყო ექვთიმე თაყაიშვილის უფლებები ქართულ განძეულობაზე. „ბ-ნი თაყაიშვილი, — ნათქვამი იყო ამ დადგენილებაში, — აქ ერთადერთი წარმომადგენელია საქართველოს მუზეუმების, ამ უკანასკნელების მიერ ნდობით იყო აღჭურვილი, მას

მიანდვეს მუზეუმებმა ზრუნვა ამ ქონებაზე..., ამიტომ ბ-ნ ე. ვილს აქვს უფლება ჩაერიოს ამ საქმეში და მიიღოს ის ზომები, რომლებსაც საჭიროდ დაინახავს ამ ქონების დასაცავად, ხოლო მის მიერ გადადგმულ ნაბიჯებში თვითონ იქნება სრული პასუხისმგებელი აღნიშნულ ქონების მებატრონეთა (ე. ი. მუზეუმებისა და ეროვნული გალერეის. — გ. ყ.) და საქართველოს წინაშე“.

ახლა დავსვათ კითხვა: ჰქონდა თუ არა რაიმე რეალური მნიშვნელობა 1935 წლის 10 აპრილის აქტს? ვფიქრობთ, ჰქონდა: ამ აქტით ყოფილი მთავრობა იძულებული შეიქმნა სამშობლოდან უცხოეთში გატანილი ქართული საუნჯის დაცვის ერთადერთ პასუხისმგებელ პირად ექვთიმე თაყაიშვილი გამოეცხადებინა. ამიერიდან ექვთიმეს შეეძლო ემოქმედა ამ საქმეში როგორც ერთადერთ პასუხისმგებელ პირს. მოხუც მეცნიერს არ შეშინებია ეკისრა ეს მეტად მძიმე პასუხისმგებლობა ისეთ მომენტში, როდესაც განძის დაბრუნების საქმე სრულიად უიმედო ჩანდა.

აღსანიშნავია, რომ 1935 წლის 10 აპრილის სხდომის ოქმის ამონაწერი, მისი ფრანგული თარგმანითურთ, ექვთიმესთვის გადაუციათ დიდი დაგვიანებით, მხოლოდ 25 დღის შემდეგ — 5 მაისს. „მთავრობა“ არ ჩქარობდა. სამაგიეროდ ექვთიმე ძალიან ჩქარობდა. მეორე დღესვე, 6 მაისს დაუსრულებია მას თავისი განცხადება-თხოვნის წერა საფრანგეთის მთავრობის მეთაურის სახელზე, რომელიც, საფიქრებელია, უკვე ერთი თვით ადრე, აპრილის დამდეგს ჰქონდა მოფიქრებული და შეიძლება დაწერილიც კი, რადგან იგი ამ თავის განცხადებას იხსენიებს უკვე ვუკოლ ბერიძისადმი მიწერილ წერილში, რომელიც 1935 წლის 9 აპრილითაა დათარიღებული.

ექვთიმეს არქივში დაცულია ამ განცხადების როგორც ფრანგული პირები, ისე რუსული ტექსტები. თავის განცხადება-თხოვნაში საფრანგეთის რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის სახელზე (ეს პოსტი მაშინ ეკავა პიერ-ეტიენ ფლანდენს, რომელიც სათავეში ედგა „დემოკრატიული ალიანსის ჯგუფს“ და არ გამოირჩეოდა დემოკრატიული სიმპათიებით. ხოლო მის მთავრობაში საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტი ეკავა აშკარა რეაქციონერს — პიერ ლავალს).

მოახსენებდა რა საფრანგეთის მთავრობის მესვეურს ქართული განძის წარმოშობის, მისი კუთვნილების, ევაკუაციისა და ჩამორთმევის გარემოებათა შესახებ, ექვთიმე მოითხოვდა განძის საქართველოს მუზეუმებისათვის დაბრუნებას და ამ თავის მოთხოვნას ასაბუთებდა შემდეგი არგუმენტებით: 1. ქართული განძეულობა არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც მენშევიკური მთავრობის კუთვნილება და, მაშასადამე, ამ მთავრობის არცნობასთან დაკავშირებით — არ შეიძლება მისი „უპატრონოდ“ გამოცხადება. განძე-

ულობა შეადგენს კუთვნილებას ქართული მუზეუმებისას, რომელთაც იგი მხოლოდ დროებით, ევაკუაციისა და დაცვისათვის, მიაბარეს ყოფილ მენშევიკურ მთავრობას, ცნობილს თავის დროზე საფრანგეთის რესპუბლიკის მთავრობის მიერ. 2. ქართულ განძეულობას საერთო არაფერი აქვს საფრანგეთში უპატრონოდ მიტოვებულ რუსულ ქონებასთან, რადგან იგი ევაკუირებულია დამოუკიდებელი საქართველოდან. 3. განძეულობა ევაკუირებულია საფრანგეთის მთავრობისა და მისი დესპანის აბელ შევალეს ხელშეწყობით, მაშასადამე საფრანგეთის მთავრობას ეკისრება გარკვეული მორალური ვალდებულება ქართველი ერის წინაშე. 4. საქართველო ამჟამად შედის სსრკ-ის შემადგენლობაში და სარგებლობს ავტონომიით. საქართველოს მუზეუმებს დაუბრუნდათ რეკოლუციამდე რუსეთში გატანილი სხვადასხვა სამუზეუმო განძეულობა. საბჭოთა წყობილების პირობებში ხელი არ ეშლება საქართველოში სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის განვითარებას, რომლის ცენტრს თბილისის უნივერსიტეტი წარმოადგენს. 5. ქართველი მეცნიერები ემზადებოდნენ შოთა რუსთაველის 750 წლისთავისადმი მიძღვნილი იუბილესათვის და ამზადებენ „ვეფხისტყაოსნის“ სამეცნიერო გამოცემას, რაც ძალიან ძნელია იმ სამი უძველესი და უძვირფასესი ხელნაწერის გარეშე, რომელნიც საფრანგეთში გატანილ დანარჩენ განძეულობასთან ერთად პარიზშია. 6. განძეულობა საფრანგეთის ბანკის შენობაში დამაკმაყოფილებლად ვერაა დაცული; პარიზში იგი უარესადაა დაცული, ვიდრე იყო დაცული მარსელში, სადაც ნივთები, ბამბით შეფუთული, ეწყობ ყუთებში; ამჟამად ისინი ერთმანეთზეა უწყსრიგოდ დაყრილი ბანკის პატარა დარბაზის თაროებზე, მტკრიანდება და ზიანდება.

გამომდინარე ზემოთქმულიდან, ე. თაყაიშვილი, ვითარცა საქართველოს მუზეუმთა წარმომადგენელი, თხოვნით მიმართავდა საფრანგეთის რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეს, რათა ქართველ ერს დაბრუნებოდა მისი წმიდათაწმიდა საუნჯე.

თუ ჩვენ გადავავლებთ თვალს ექვთიმეს ამ არგუმენტაციას, მთავარი არგუმენტი აქ ისაა, რომ ქართული განძი შეადგენდა საკუთრებას არა მენშევიკური მთავრობისა, არამედ კერძო საზოგადოებებისა და მუზეუმებისა და იგი მხოლოდ დროებით შესანახად ჰქონდა მიბარებული მენშევიკურ მთავრობას, ამიტომ ამ უკანასკნელის „არარსებულად“ გამოცხადების შემდეგ განძი უნდა დაუბრუნდეს მის კანონიერ პატრონებს.

როგორც ჩანს, ამ გარემოების მოყვანა არგუმენტად ურჩია ექვთიმეს ქართველების ვეჟილმა პომარემ. „ჩვენი დამცველი მოსიე პომარე ... , — იხსენებდა ექვთიმე თავის 1952 წლის ნოემბრის მოგონებაში, — მარწმუნებდა. მთავრობას არ შეუძლია ეს განძეულობა მი-

ითვისოსო, თუკი დაუშტკიცებთ, რომ ყველაფერი ეს ეკუთვნოდ
კერძო საზოგადოებებსო“.

1935 წლის 6 მაისით დათარიღებული თავისი განცხადება-თხოვნა
მინისტრთა საბჭოს კანცელარიისათვის, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდო-
მარისათვის გადასაცემად, თანახმად ექვთიმეს ქრონოლოგიური ჩანა-
წერებისა, მას ჩაუბარებია ორი დღით გვიან, 8 მაისს.

ვფიქრობთ, ექვთიმე სავსებით დაიმედებული იყო, რომ ამგვარი
დასაბუთების შემდეგ საფრანგეთის მთავრობა — ქართველთა „კე-
თილისმყოფელი“ და ქართველ ემიგრანტებზე „მზრუნველი“ — შე-
ისმენდა ამ ვედრებას და დაუბრუნებდა ქართველ ერს მის წმიდათა-
წმიდა საუნჯეს.

ექვთიმე, ცხადია, მოუთმენლად მოელოდა პასუხს როგორც ამ
თავისი განცხადება-თხოვნაზე, ისე ვუკოლ ბერიძისათვის გაგზავნილ
წერილზე. ვ. ბერიძის პასუხის ცდა ექვთიმეს თვენახევარს დასჭირდა.
1935 წლის 26 მაისს მან მიიღო ვუკოლის საპასუხო, 10 მაისით დათა-
რიღებული წერილი. ამ წერილით ვუკოლ ბერიძე ატყობინებდა ექვ-
თიმეს, რომ მისი განცხადება განძის თაობაზე მან გადასცა სრულიად
საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდო-
მარეს ფილიპე მახარაძეს და რომ „უკვე გადაიდგა სათანადო სასწრა-
ფო ნაბიჯები აღნიშნულ სიძველეთა საბჭოთა საქართველოში დაბრუ-
ნებისათვის“. ამავე დროს, ქართველ მეცნიერთა სახელით, ვ. ბერიძე
სთავაზობდა მოხუც მეცნიერს სამშობლოში დაბრუნებას და აქ თავისი
ნაყოფიერი მეცნიერული კვლევის გაგრძელებას.

ეს უკვე მესამე წინადადება იყო ექვთიმესათვის საბჭოთა მთავ-
რობის მიერ შეთავაზებული სამშობლოში დაბრუნების შესახებ, დ.
ჯგუშისას (1923) და კ. კანდელაკის (1927—28) მიერ შეთავაზებულ
წინადადებების შემდეგ, რაზედაც ზემოთ მოვიხსენიეთ.

მიუღია თუ არა ვ. ბერიძის წერილი, 1935 წლის 26 მაისს, ექვ-
თიმეს აღარ დაუყოვნებია და იმავე დღეს მიუწერია მისთვის. ვუკოლ
ბერიძისადმი მიწერილ ამ მეორე წერილიდან ირკვევა, რომ სამშობ-
ლოში დაბრუნების წინადადებაზე ექვთიმე გარკვეულ პასუხს არ იძ-
ლეოდა. მას ეს არც მიაჩნდა მნიშვნელოვან საკითხად. მთავარი
იყო სამშობლოსათვის განძის დაბრუნება, ამას თვლიდა ექვთიმე თა-
ვის ერთადერთ, თანაც უკანასკნელ ვალად მშობლიური ერის წინაშე.
იგი იწერებოდა: „ერთადერთი მიზანი ესლა ჩემი ის არის როგორმე
ეს ნივთები უკლებლად ჩაგაბაროთ და შემდეგ ჩემი მისია გათავებული
იქნება“. ექვთიმე დიდი კმაყოფილებით უქებდა ღვაწლს ქართველ
საბჭოთა მეცნიერებს; რომელნიც „ჩვენი ქვეყნის წარსულის და
აწმყოს შესწავლას ასე ღირსეულად ემსახურებით“-ო; მოხუცი მეც-
ნიერი უთვლიდა მათ: „მე სადაც არ ვიყო, თქვენთანა ვარ სულით და

გულით“, მაგრამ თქვენ მანდ „ველარ გამოგადგებით, ვინაიდან დრომ თავისი გაიტანა, მოვსუცდი და დავძაბუნდი, ის აღარა ვერ რაც ვიყავი, ...ზედმეტი ბარგი ვიქნები“. ამიტომ სწერდა ვუკოლს: „გთხოვთ ჩემს შესახებ თქვენს ვულწრფელ სურვილებს ამ საქმეს (განძის დაბრუნებას — გ. ჟ.) ნუ დაუკავშირებთო“.

ამ წერილთან ერთად ექვთიმეს ვუკოლისათვის გადმოუგზავნია ფლანდენისათვის მიერთებული განცხადება-თხოვნის პირი.

ექვთიმეს წერილიდან, სხვათა შორის, ირკვევა, რომ იმ დროს განძის სამშობლოში დაბრუნების საკითხთან დაკავშირებით ქართველ ემიგრანტთა შორის ორი მიმდინარეობა ყოფილა: პირველს შეადგენდნენ ისინი, ვის ვულშიც დიდი იყო ჭეშმარიტად პატრიოტული გრძნობები და რომელნიც ამ გრძნობებს თავიანთ პარტიულ და ანტისაბჭოურ განწყობილებაზე მალლა აყენებდნენ. ისინი მომხრენი ყოფილან განძის სამშობლოში დაბრუნებისა; მეორენი კი ამის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ, ბრალს სდებდნენ კიდევ ექვთიმეს, თითქოს იგი ცდილობდა განძის დაბრუნებას ეგოისტური მიზნით, რათა გაეკაფა გზა სამშობლოში დასაბრუნებლად (სხვათა შორის, შესაძლებელია, ამითაც აიხსნება, რომ ექვთიმე მაშინ თავს იკავებდა სამშობლოში დაბრუნებაზე). პირველთ იგი „შეუგნებულებს“ უწოდებდა, მეორეებს — „შეუგნებელთ და ბოროტებს“ და წერს: „შეუგნებული ხალხი ამ საქმეში ჩემთანაა, შეუგნებელნი და ბოროტნი კი ათას ჭორებს ავრცელებენ ჩემს შესახებ“.

დასასრულ, ექვთიმე აცხადებდა, რომ მას განზრახული ჰქონდა მიემართნა ქართველებისადმი კარგად განწყობილ ცნობილ დეპუტატებისათვის, მათ შორის ერთოსთვისაც.

საფრანგეთი განიცდიდა დიდ პოლიტიკურ კრიზისს, ახლოვდებოდა პიტლერიზმის საშიშროება, რომლის მიმართ შემარჯვენე და რეაქციული წრეები აშკარა სიმპათიებით იყვნენ განწყობილნი, ხოლო ამავე დროს იზრდებოდა მასების პოლიტიკური აქტივობა, რომელსაც დიდი ბიძგი მისცა 1934 წლის თებერვალში ფაშისტური პუტჩის ჩაშლამ. იმავე თვეში მოეწყო საყოველთაო გაფიცვა, ხოლო 27 ივლისს კომუნისტურმა და სოციალისტურმა პარტიებმა ხელი მოაწერეს ერთობლივი მოქმედების პაქტს. ცხადია, ამ განწყობილებამ მნიშვნელოვნად განაპირობა ფლანდენის მთავრობისა და მისი საგარეო საქმეთა მინისტრის — რეაქციონერი ლავალის მიერ 1935 წლის 2 მაისს საბჭოთა კავშირთან ურთიერთდახმარების პაქტის ხელმოწერა. იმავე წლის 14 ივლისს კომუნისტურმა, სოციალისტურმა და რადიკალ-სოციალისტურმა პარტიებმა შექმნეს სახალხო ფრონტი, რომელმაც 1936 წლის 26 აპრილსა და 3 მაისს საპარლამენტო არჩევნებზე გამარჯვებას მიაღწია...

ექვთიმე ფიქრობდა, რომ პოლიტიკურმა კრიზისმა განაპირობა საფრანგეთის მთავრობის პასუხის დაგვიანება (ამ აზრს გამოთქვამს იგი 1935 წლის მაისში დაწერილ თავის ნარკვევში). როგორც უკვე ვთქვით, 1935 წლის 8 მაისს ექვთიმემ მიართვა ფლანდენს თავისი განცხადება, მაგრამ იმავე თვეში ფლანდენის კაბინეტი გადადგა და, ვფიქრობთ, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ არც მოიცალა ექვთიმეს განცხადებისათვის. ივნისის დამდეგს მთავრობას სათავეში ჩაუდგა ლავალი, რომლის ამ მეორე კაბინეტმა შვიდ თვენახევარს იარსება (1935 წლის 7 ივნისიდან 1936 წლის 22 იანვრამდე). ცხადია, არც ამ პოლიტიკოსმა მოიცალა ექვთიმეს განცხადებისათვის. ამ განცხადებას არავითარი ყურადღება არ მიაქციეს და გინდაც გასცნობოდნენ მას, საფრანგეთის მესვეურნი სრულიადაც არ აპირებდნენ ჩვენი საუნჯის დაბრუნებას...

ეტყობა ექვთიმე არ იჯდა გულხელდაკრეფილი და ცდილობდა როგორმე მიექცია საფრანგეთის მთავრობის ყურადღება. როგორც თავის მეორე წერილში სწერდა ვუკოლ ბერიძეს, ექვთიმე აპირებდა მიემართა ერიოსათვის. ამ გავლენიან პოლიტიკოსს იმ დროს ეკავა როგორც ფლანდენის, ისე შემდეგ ბუისონისა და ლავალის კაბინეტებში „სახელმწიფო მინისტრის“³⁴ პოსტი. სწორედ მისდამი უნდა იყოს მიწერილი ექვთიმეს ხელით რუსულად ნაწერი განცხადება (იგი შემდეგ ფრანგულად უნდა გადათარგმნილიყო).

მართალია, განცხადება არაა დათარიღებული და არცაა ცნობილი რომელ მინისტრს მიმართავს ექვთიმე (განცხადება იწყება მიმართვით: „ბატონო მინისტრო“, სახელის მოუხსენიებელი), მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია დადგენა თარიღისაც და ადრესატისაც. ფრაზა, რომლითაც იწყება განცხადება: „ბატონო მინისტრო, აი უკვე შვიდ თვეზე მეტია, რაც მიემართე საფრანგეთის რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს ბატონ თავმჯდომარეს მემორანდუმ-თხოვნით...“, მიგვითითებს, რომ განცხადება დაწერილია 1935 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებში ან დამდეგს, ე. ი. ლავალის მეორე კაბინეტის მმართველობის ყამს; ხოლო ადრესატი რომ უდავოდ ერიოა, ამას გვაფიქრებინებს არა მარტო ის მოსაზრება, რომ ექვთიმე აპირებდა ამ პოლიტიკოსისათვის მიმართვას, არამედ ისიც, რომ განცხადების ადრესატი

³⁴ „სახელმწიფო მინისტრს“ „უპორტფელო მინისტრსაც“ უწოდებდნენ. „სახელმწიფო მინისტრს“ არ ევალებოდა რომელიმე სამინისტრო უწყების გაძლოლა, მისი როლი, არსებითად, პოლიტიკური იყო: იგი დიდი გავლენით სარგებლობდა კაბინეტში, მთავრობის მეთაურის არყოფნაში მას შეეძლო შეეცვალა იგი ან ეხელმძღვანელა სხვადასხვა სამინისტრო უწყების კოორდინაციისათვის და ინტერმინისტერიალური კომიტეტებისათვის, რომელთა მიზანს შეადგენდა გადაუღებელი და მნიშვნელოვანი საკითხების გადაჭრა.

უდავოდ ძალიან გავლენიანი მინისტრი იყო; ამავე დროს იგი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე, ვინაიდან ასეთს ექვთიმე იხსენიებს როგორც მესამე პირს. ყველაზე გავლენიანი მინისტრი კი, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის შემდეგ ლავალის, ისევე, როგორც ამის წინამორბედ, ფლანდენის კაბინეტში იყო ერთი. დაბოლოს, ამაზევე მიუთითებს ის გარემოებაც, რომ ექვთიმე იხსენიებს აღრესატს როგორც „ბატონ მინისტრს“, ამ მინისტრის უწყების მიუთითებლად, და, როგორც ცნობილია, სწორედ „სახელმწიფო მინისტრის“ თანამდებობა იყო ისეთი, რომელსაც არ ევალებოდა რაიმე სამინისტრო უწყების გაძღოლა. ერთის ეკავა ეს პოსტი ფლანდენის კაბინეტშიაც, როდესაც 1935 წლის მაისში ექვთიმემ მთავრთა თავისი განცხადება-თხოვნა, ამიტომ იმ კაბინეტის პოლიტიკაზეც იგი ერთგვარად პასუხისმგებელი იყო.

ექვთიმეს, ამ თავის განცხადებასთან ერთად, მიუერთებოდა ერთი-სათვის პირი ფლანდენისათვის წარდგენილ განცხადება-თხოვნისა. ამყარებდა რა იმედს ერთის „ურყევ სამართლიანობაზე“ და „ქართველი ხალხის ინტერესებისადმი კეთილ თანაგრძნობაზე“, ექვთიმე სთხოვდა მინისტრს დახმარებასა და შეწვევას საქართველოსათვის მისი საუნჯის დაბრუნების საქმეში.

ჩვენთვის უცნობია, გაეცნო თუ არა „ქართველ ერზე მზრუნველი“ სახელმწიფო მინისტრი ექვთიმეს ამ განცხადებას. ყოველ შემთხვევაში რეზულტატი იგივე იყო, რაც საფრანგეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარისადმი ამაზე შვიდი თვით აღრე წარდგენილი „ემორანდუმ-თხოვნისა“. ექვთიმეს პასუხიც კი არ აღირსეს!

* * *

ამასობაში საბჭოთა საქართველოს მთავრობა გულხელდაკრეფილი არ მჯდარა. საარქივო დოკუმენტები მოწმობენ, რომ ვუკოლ ბერიძეს თავის წერილში ტყუილად არ უცნობებია ექვთიმესათვის: „უკვე გადაიდგა სათანადო სასწრაფო ნაბიჯები.. სიძველეთა საბჭოთა საქართველოში დაბრუნებისათვის“.

ექვთიმეს პირველი, 1935 წლის 9 აპრილით დათარიღებული, წერილის მიღებისთანავე, ვუკოლ ბერიძეს 26 აპრილს გადაუცია იგი საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის — ცაკის თავმჯდომარე ფილიპე მახარაძისათვის, რომელსაც იმავე დღეს გადაუგზავნია იგი საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტში და მოუთხოვია, სასწრაფოდ ყოფილიყო მიღებული ზომები განქველდობის დასაბრუნებლად. ფილიპეს სავსებით მართებულად მიაჩნდა, რომ ამ საკითხის გადაჭრა შეიძლებოდა მხოლოდ სსრკ საგა-

რეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის ჩარევითა და დახმარებით, ხოლო იმჟამინდელ მომენტს განძის დაბრუნებისათვის ცაკის თავმჯდომარე ხელსაყრელად მიიჩნევდა.

საქმეს მიეცა მსვლელობა. საარქივო საქმეებიდან ჩანს, რომ განსაკუთრებული მზრუნველობა გამოუჩენია ჩვენი საუნჯის დაბრუნებაზე საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარეს გერმანე მგალობლიშვილს; არქივმა შემოგვინახა ჩვენი განძის თაობაზე გ. მგალობლიშვილის მიმოწერა სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის პასუხისმგებელ მუშაკებთან. ამ მიმოწერიდან ირკვევა, რომ ექვთიმეს 1935 წლის 9 აპრილის წერილის მიღების შემდეგ შეუწინააღმდეგებლად სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატისადმი მიმართვისათვის დასართავი მასალები: უთარგმნიათ რუსულად ექვთიმეს წერილი და განძეულობის სია, შედგენილი თბილისში 1927 წელს, და მის საფუძველზე შედგენილი ვრცელი მოხსენებითი ბარათი, საქართველოს სსრ განათლების სახალხო კომისარის ხელმოწერით.

ამავე დროს გ. მგალობლიშვილის დავალებით სათანადო ცნობები შეუკრებია სსრკ სახბანკის გამგეობის თავმჯდომარის მოადგილე ა. სვანიძეს, რომელსაც უცნობებია გ. მგალობლიშვილისათვის, რომ საქმის აღძვრისათვის საჭირო იყო საქართველოს სსრ მთავრობის მიერ სათანადო მინდობილობის გაცემა. საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს ამის შემდეგ უმსჯელია ამ საკითხზე და, ვინაიდან საქმის აღძვრისათვის პოლიტიკური ვითარება მას ხელსაყრელად უცვნია, დაუდგენია ეთხოვა სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატისათვის, რათა მას უახლოეს დროს დაესვა ეს საკითხი საფორანგეთის მთავრობის წინაშე და გაუცია კიდეც სათანადო რწმუნებულება სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარის მოადგილის ნ. კრესტინსკის სახელზე. გ. მგალობლიშვილის პირველი წერილი ნ. კრესტინსკისადმი 1935 წლის 11 სექტემბრითაა დათარიღებული. ამიერკავკასიის სფს რესპუბლიკის მუდმივ წარმომადგენელთან პირად საუბარში 21 სექტემბერს კრესტინსკის დაუდასტურებია, რომ „ქართული განძეულობის დაბრუნების თაობაზე მოლაპარაკებისათვის ვითარება ხელსაყრელია“. ნ. კრესტინსკის მიუცია სათანადო დავალება საბჭოთა სრულუფლებიან წარმომადგენლობისათვის პარიზში და გადაუგზავნია მისთვის გ. მგალობლიშვილის 11 სექტემბრის წერილისათვის თანდართული მთელი მასალა.

ერთდროულად საქართველოს მთავრობას მიუვლენია პარიზს განძის საკითხთან დაკავშირებით თავის წარმომადგენლად ამიერკავკასიის სფს რესპუბლიკის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის წევრი ბიქტორ კვიტაშვილი.

საარქივო დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ, როგორც ჩანს, ბ. კვიციანი ტაშვილის მივლენა გადაუწყვეტიათ უკვე 1935 წლის სექტემბერში, ოქტომბრის შუა რიცხვებში ან ამ თვის დამლევს გამგზავრებული იგი და ნოემბრის შუა რიცხვებში უნდა იყოს პარიზს ჩასული. დაახლოებით ორი თვე გაუტარებია მას საფრანგეთის დედაქალაქში. 1936 წლის იანვრის შუა რიცხვებში, არა უგვიანეს 20 იანვრისა, იგი გამოძახავრებულია სამშობლოში და თებერვლის შუა რიცხვებში, არა უადრეს 9 თებერვლისა, თბილისში ჩამოსულა. პარიზში ჩასვლისას ბ. კვიციანის დაუმყარებია კონტაქტი საბჭოთა სრულუფლებიან წარმომადგენლობასთან; როგორც იხსენებდა მოგვიანებით ექვთიმე, „ზრუნვა განძეულობის დაბრუნების შესახებ“ მიანდევს საბჭოთა წარმომადგენელს საფრანგეთში ვლადიმერ პოტიომკინსა და ბ. კვიციანს.

საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობის დავალებით ბ. კვიციანს კონტაქტი დაუმყარებია ექვთიმესთან: მასთან საკონსულტაციოდ იგი სამჯერ ჩასულა ლევილში, მაგრამ, ეტყობა, კარვად ვერ გარკვეულა საქმეში (ექვთიმე თავის მოგონებაში იხსენებდა ბ. კვიციანის შესახებ: იგი იყო „კარგი ადამიანი, მაგრამ განძეულობის საქმეში ნაკლებ ჩახედული“). მაშინ საბჭოთა წარმომადგენელს ვლადიმერ პოტიომკინს, თანახმად ექვთიმეს 1952 წლის ნოემბრის მოგონებისა, გაუგზავნია ლევილში თავისი მდივანი³⁵ და ამ მდივნის პირით უთხოვია ექვთიმესათვის გაეცნო მათთვის, ე. ი. საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობის მუშაკებისათვის და ბ. კვიციანისათვის საქმის ვითარება.

ექვთიმეს გადაუცია ბ. კვიციანისათვის განძის საქმესთან დაკავშირებული ყველა მის ხელში მყოფი მასალა: პირი თავისი განცხადება-თხოვნისა ფლანდენის სახელზე (ამ განცხადების მეორე პირი ექვთიმემ ხომ ვ. ბერიძეს გადმოუგზავნა), განძეულობის მარსელური 1921 წლის მაისის სიისა და თბილისური 1927 წლის სიის ფრანგული თარგმნები (ამ ორი სიის ფრანგულად თარგმნა დასჭირდათ ობოლენსკაიას მიერ წამოწყებულ სასამართლო პროცესთან დაკავშირებით) და პირი სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს დადგენილებისა (1934 წლის 8 მაისის „რეფერეს განაჩენი“). ექვთიმე თვითონაც ჩასულა პარიზში და იქ თითქმის მთელ თვეს (საფიქრებელია, ესაა 1935 წლის დეკემბერი) დარჩენილა, გაუცვნი

³⁵ შესაძლებელია, ექვთიმეს მიერ ვლ. პოტიომკინის მდივანად მოხსენიებული მუშაკი საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობისა იყო ამ წარმომადგენლობის მრჩეველი გიორგიშვილი, რომელსაც დაკისრებული ჰქონია ბორჯომის ბიბლიოთეკის საქართველოში გადმოგზავნის საქმე. საფუძველს მოკლებული არ იქნებოდა დავესვა კითხვა მასვე ხომ არა ჰქონდა დაკისრებული ჩვენი განძის საკითხის მოგვარება?

საქმის ვითარება და არსი საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობის მუშაკებისა და ბიქტორ კვიციანიშვილისათვის. ექვთიმეს უთხოვნია საბჭოთა წარმომადგენლობისათვის საქმის დაჩქარება.

მაშინვე შეუთავაზებია ექვთიმეს ბ. კვიციანიშვილისათვის და საბჭოთა წარმომადგენლობისათვის ბორჯომის სასახლეებიდან გამოტანილი ბიბლიოთეკის მიღება. მაგრამ ბ. კვიციანიშვილს პარიზში ყოფნისას ეს საქმე ვერ მოუგვარებია: როგორც ჩანს, ბ. კვიციანიშვილს ცერ უკისრია ბიბლიოთეკის გამოსაგზავნი „ხარჯის გაღება“ და საბოლოოდ ამ საქმესთან დაკავშირებით ექვთიმეს შეხვედრა მასთან ვერ მომხდარა. ლევლიდან ტელეფონით ლაპარაკით რომ არაფერი გამოსულა, ექვთიმე სპეციალურად ჩასულა პარიზს, მაგრამ ბ. კვიციანიშვილი მას იქ აღარ დახვედრია; ორი დღე უძებნიათ და მერე უთქვამთ: „პარიზში აღარ არის, წასულაო“.

საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობა აყოვნებდა საფრანგეთის მთავრობის წინაშე შუამდგომლობის აღძვრას; საფრანგეთის მთავრობა პასუხს არ იძლეოდა ექვთიმეს განცხადებებზე. ფლანდენისა და შემდეგ ერიოსათვის წარდგენილმა განცხადებებმა ნაყოფი ვერ გამოიღო. ყოველივე ეს აღშფოთებდა მოხუცს.

ეს თავისი გულისტკივილი ექვთიმემ გამოხატა წერილში გერმანე მგალობლიშვილისადმი, რომელიც 1936 წლის 23 იანვრითაა დათარიღებული. „თქვენის დავალებით სამჯერ მინახულა ბ-მა ... კვიციანიშვილმა. ყველაფერი მას დაწვრილებით გავაცანი და საქმის ვითარებას სამუზეუმო ნივთების შესახებ ის მოგახსენებია“, — სწერდა ექვთიმე გ. მგალობლიშვილს. — „როცა ბ-ნ ვუკოლ ბერიძისაგან მივიღე პასუხი ჩემ მიმართვაზე, რომ შესაფერი სწრაფი ნაბიჯები ნივთების დაბრუნების შესახებ გადადგმულიაო, — განაგრძობდა ექვთიმე, — მე მაშინვე საფრანგეთის მთავრობას მემორანდუმში წარვუდგინე³⁶. გარემოება აუხსენი და მოვითხოვე ნივთების დაბრუნება პატრონებისათვის, ესე იგი მუზეუმებისათვის. მე მინდოდა ჩემი და თქვენი მოთხოვნა ერთმანეთს შეხვედროდა, მაგრამ სამწუხაროდ ესლა გამოირკვა, რომ თქვენი ხელისუფლებისაგან ჯერჯერობით შუამდგომლობა არ აღძრულა. უხერხული მდგომარეობა გამოდის, მე ვასახელებ პატრონებს და ვამტიციებ, რომ განძეულობა მათ ეკუთვნის, და ვთხოვლობ მათ დაუბრუნდეს, ხოლო პატრონები და მათი წარმომადგენელი კი სდუმან და მოთხოვნილებას არ აღგენენ. მე მესმის, საბჭოთა წარმომად-

³⁶ შესაძლებელია, გარკვეული მოსაზრებით, ექვთიმემ აქ ქვეშარიტების წინაშე განხრახ შესცოდა, როცა წერდა, რომ მან საფრანგეთის მთავრობას მემორანდუმში წარუდგინა ვ. ბერიძისაგან პასუხის მიღების შემდეგ. ვუკოლ ბერიძის პასუხი მანქ. მიიღო 1935 წლის 26 მაისს, განცხადება-თხოვნა ფლანდენის სახელზე კი 8 ქ. მაისს ჩააბარა...

გენელს პარიზში და საფრანგეთის მთავრობას აუარებელი პირველნა-
 რისხოვანი პოლიტიკური საქმეები აქვთ და ჩვენი საქმისათვის არ სჯე-
 ლიათ ჯვრჯვრობით, მაგრამ თუ ასე გაგრძელდა, ჩვენ საქმეს უსა-
 თუოდ ავნებს, ამიტომ ვთხოვთ, რაც თქვენგან შეიძლება ცდა არ და-
 აკლოთ, რომ ამ საქმეს მსვლელობა მიეცეს, რომ მოკლე დროში ჩვენ
 სასარგებლოდ დაბოლოვდეს. იურიდიული და ზნეობრივი მხარე ჩვენი
 აშკარაა, და თუ სვინდისს გადალახავენ და ძალადობით სხვის კერძო
 მობარებულს ნივთებს მიითვისებენ, ეს ყაჩაღობა იქნება და მე მგონია
 ამას არ ჩაიდენენ...“.

გარდა განძის საქმისა, ექვთიმე სწერდა გ. მგალობლიშვილს
 ბორჯომის ბიბლიოთეკის შესახებაც და აჩქარებდა წამოეღოთ იგი
 საქართველოში: „დიდხანს მარსელში ინახებოდა ეს წიგნები, მერმე
 პარიზის მახლობლად სოფელში გადმოიტანეს, ათი ათას ფრანკამდი
 არის მის შენახვაზე და ჩამოტანაზე დახარჯული; და თუ მოკლე დრო-
 ში ეს არ მოგვარდა, უსათუოდ ლიქვიდაცია მოხდება მისი. გულით
 მოწადინებული ვარ არც ეს დაუკარგო ჩვენს უნივერსიტეტს, მაგრამ
 საქმე ეხლა თქვენზეა დამოკიდებული“.

ექვთიმეს წერილიდან ჩანს, რომ იგი მაინც იმედს არ კარგავდა:
 იმედოვნებდა, რომ საბჭოთა წარმომადგენლობისა და საქართველოს
 მთავრობის ენერგიული დემარშების შემთხვევაში საფრანგეთის მთავ-
 რობა „სვინდისს არ გადალახავდა“, „ძალადობით სხვის კერძო მობა-
 რებულს“ არ მიითვისებდა, „ყაჩაღობას“ არ ჩაიდენდა ...

ექვთიმეს ეს წერილი არქივშია დაცული. იგი, როგორც
 ეტყობა, ყურადღებითაა გადაკითხული: საყურადღებო ადგილები-
 სათვის გ. მგალობლიშვილს წითელი ფანქრით გაუსვამს ხაზი. საერ-
 თოდ, როგორც ჩანს, გ. მგალობლიშვილი ძალიან შეაფიქრიანა ექვ-
 თიმეს წერილმა. ამ წერილმა დაარწმუნა იგი, რომ საბჭოთა წარმო-
 მადგენლობას პარიზში ჯერ არა ჰქონდა გადადგმული სათანადო
 ნაბიჯები განძის დასაბრუნებლად. ასევე მიუქცევია მას ყურადღება
 ბორჯომის ბიბლიოთეკის საკითხისთვისაც.

ექვთიმეს წერილის მიღებისთანავე გ. მგალობლიშვილმა გაუგზავ-
 ნა ნ. კრესტინსკის მეორე წერილი, დათარიღებული 1936 წლის 9 თე-
 ბერვლით. აცნობებდა რა, რომ ე. თაყაიშვილმა წარუდგინა საფრანგე-
 თის მთავრობას მოხსენებითი ბარათი, გ. მგალობლიშვილი დაბე-
 ჯითებით სთხოვდა ნ. კრესტინსკის, დაეჩქარებინა განძის თაობაზე
 საქართველოს საბჭოთა მთავრობის შუამდგომლობის დადებითად
 გადაწყვეტა. ერთდროულად გ. მგალობლიშვილმა ამიერკავკასიის

სფსრ მუდმივ წარმომადგენელსაც წერილით სთხოვა დაეჩქარებინა აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტა. ჯერ კიდევ არა ჰქონდა მიღებული თავის წერილებზე, რომ 26 თებერვალს გ. მგალობლიშვილმა გაუგზავნა ახალი წერილები ნ. კრესტინსკის და ა/კ სფსრ წარმომადგენელს და აცნობა მათ იმ შემთავთებელი ამბების შესახებ, რაც ბ. კვიტაშვილმა პარიზიდან ჩამოუტანა. „... ვშიშობ, რომ თქვენს დაველებას სრულუფლებიანი წარმომადგენლობა პარიზში არ უთმობს საქმის წარმატებით წარმართვისათვის საჭირო ყურადღებას“, — სწერდა გ. მგალობლიშვილი. იგი დაბეჯითებით სთხოვდა ნ. კრესტინსკის „განსაკუთრებული ყურადღება“ მიექცია ამ საქმისათვის და დაეველებინა საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობისათვის პარიზში მოსალოდნელი სასამართლო პროცესისათვის შემზადება.

გ. მგალობლიშვილმა თავის 1936 წლის 9 თებერვლის წერილის პასუხად მიიღო ნ. კრესტინსკის 20 თებერვლით დათარიღებული წერილი, რომლითაც იგი იტყობინებოდა: „...წინასწარი სამუშაო საქმის ვითარების გამორკვევის მიზნით ჩვენი პარიზელი ამხანაგების მიერ ჩატარებულა, მაგრამ, ვინაიდან ჩვენი ურთიერთობა საფრანგეთთან ლავალის მთავრობის ხელისუფლების სათავეში ყოფნის უკანასკნელი თვეების განმავლობაში გაუარესდა, ამხანაგებს არ გადაუღვამთ ოფიციალური ნაბიჯები, რათა არ წასწყდომოდნენ უარყოფით პასუხს, რომლის დაძლევა შემდეგ უფრო გაძნელებოდა. ამჟამად, შეიქმნა რა ჩვენდამი უფრო მეგობრულად განწყობილი მთავრობა, მე ვწერ ამხ. პოტიომკინს იმის შესახებ, რომ გატარდება თუ არა საფრანგეთ-საბჭოთა პაქტის რატიფიკაციის საკითხი პალატაში და სენატში, დაუყოვნებლივ ოფიციალურად დავსვას საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წინაშე საკითხი საფრანგეთში სეკვესტრის ქვეშ მყოფ განძეულობათა თქვენი მუზეუმებისათვის დაბრუნების შესახებ“.

ბ. ლავალის მთავრობა გადადგა 1936 წლის 22 იანვარს, ხოლო ორი დღის შემდეგ თავისი მეორე კაბინეტი შეადგინა რადიკალ-სოციალისტმა ალბერ სარომ, რომელიც სათავეში ედგა ხელისუფლებას 1936 წლის 24 იანვრიდან 4 ივნისამდე. თებერვალ-მარტის თვეებში უნდა მომხდარიყო სსრკ-საფრანგეთის ურთიერთდამარების პაქტის რატიფიკაცია საფრანგეთის პარლამენტის მიერ. სწორედ ეს გარემოება მიაჩნდა კრესტინსკის ხელსაყრელად და, როგორც მისი წერილიდან ჩანს, მას მითითება ჰქონია მიცემული ვლ. პოტიომკინისათვის, რომ მოხდებოდა თუ არა პაქტის რატიფიკაცია, დაუყოვნებლივ დაესვა ქართული განძეულობის დაბრუნების საკითხი საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წინაშე.

როგორც ნ. კრესტინსკი, ისევე სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო
 კომისარიატის მესამე, დასავლეთის განყოფილების გამგე. ა. ნეიმანი
 რომელთანაც მიმოწერა ჰქონდა ჩვენი განძისა და ბორჯომის ბიბლი-
 ოთეკის თაობაზე გ. მგალობლიშვილს, საესებით სამართლიანად ფიქ-
 რობდნენ, რომ ჩვენი განძის ბედი დამოკიდებული იყო საფრანგეთ-
 სსრკ ურთიერთობაზე. გ. მგალობლიშვილის მიერ ნ. კრესტინსკისათ-
 ვის 26 თებერვალს გაგზავნილი წერილის პასუხად ა. ნეიმანი საკმაოდ
 საფუძვლიანად აცნობა გ. მგალობლიშვილს საქმის ვითარება.

„აღნიშნული განძეულობანი, — იწერებოდა ა. ნეიმანი 28
 მარტს, — ნამდვილად შეიქმნა სასამართლოში საქმის განხილვის საგ-
 ნად...ვინმე ობოლენსკაიას სარჩელის გამო. მაგრამ ეს გარემოება
 განძეულობის მიღების საკითხში არ ქმნის რაიმე ახალ სიძნელეებს...
 პირველ ყოვლისა, სასამართლომ უარი უთხრა ობოლენსკაიას სარჩე-
 ლის დაკმაყოფილებაზე. ეს გარემოება, განძეულობის საფრანგეთის
 მთავრობის ხელში გადასვლასთან ერთად, როგორც ჩანს, უფრო
 ხელსაყრელ ვითარებასაც კი ქმნის ემიგრანტების მხრივ განძეულობის
 რაიმე ახალი ხელყოფის ცდებისაგან გარანტიის თვალსაზრისით.
 განძეულობათა ცნობა „რუსულ უპატრონო ქონებად“ ნიშნავს, რომ
 ისინი გადაეცა განმგებლობაში სპეციალურ ადმინისტრატორს, რომე-
 ლიც განაგებს ამავე კატეგორიის მთელ ქონებას. „რუსული უპატრო-
 ნო ქონების“ ამ ფონდის საბოლოო ბედს საფრანგეთის მთავრობა
 უკავშირებს რევოლუციამდელი ვალების საკითხის გადაწყვეტას. მა-
 გრამ ჩვენს სრულუფლებიან წარმომადგენლობას მიცემული აქვს მითი-
 თება დაბეჯითებით მოითხოვოს, რომ საქართველოს სამუზეუმო განძე-
 ულობა, როგორც კულტურული და ეროვნული მნიშვნელობის მქონე,
 არ შეიძლება გაუთანაბრდეს ამ ფონდში მყოფ დანარჩენ ფასეულობებს,
 რომელთაც საფრანგეთის მთავრობა უდგება როგორც ფასეულო-
 ბებს, რომელნიც შეიძლება თავის დროზე კომერციულად რეალიზე-
 ბულ იქნენ.

გამომდინარე აქედან, სრულუფლებიანი წარმომადგენლობა წა-
 ყენებს მოთხოვნას, რათა საქართველოს კუთვნილი სამუზეუმო განძე-
 ულობა გამოეყოს „რუსული უპატრონო ქონების“ ფონდს და გადაე-
 ცეს საქართველოს სს რესპუბლიკის მთავრობას ახლავე. ამ საკითხის
 დადებითად გადაჭრა დამოკიდებულია მხოლოდ და მხოლოდ საფრან-
 გეთის მთავრობაზე, რომელსაც ექვემდებარება აღნიშნული ფონ-
 დის ადმინისტრატორი. მთავრობის გადაწყვეტილება, რასაკვირველია,
 არსებითად დამოკიდებული იქნება საფრანგეთთან ჩვენს ურთიერთ-
 ბათა პოლიტიკურ ვითარებაზე. ამიტომ სასურველი არ იქნებოდა
 საკითხის აღძვრა პაქტის საბოლოო რატიფიკაციამდე, მით უმეტეს,
 რომ მთავრობა თუ ერთხელ და ერთხელ დაადგა უარყოფით თვალსა-

ზრისს, შემდგომში მას ნაკლები თავისუფლება ექნება და დადგინდება გადაწყვეტიტოს საკითხი. მაგრამ ამჟამად, პაქტის რატიფიკაციის შემდეგ . . . სრულუფლებიან წარმომადგენლობას მითითება აქვს დასვას საკითხი საფრანგეთის მთავრობის წინაშე უახლოეს დროში. . .“

ა. ნეიმანის ამ წერილიდან ჩანს, რომ სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის მუშაკები სავსებით სწორად უკავშირებდნენ ჩვენი განაჩის დაბრუნების საკითხს საფრანგეთ-სსრკ კავშირის ურთიერთობის პოლიტიკურ ვითარებას და ფიქრობდნენ, რომ ნაადრევად, ზელსაყრელი ვითარების დადგომამდე საკითხის დასმას შეეძლო ევნო საქმისათვის. ასეთ ზელსაყრელ ვითარებად საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატსაც და საბჭოთა სრულუფლებიან წარმომადგენლობასაც პარიზში მიაჩნდათ საფრანგეთის პარლამენტის მიერ სსრკ-საფრანგეთის ურთიერთდახმარების პაქტის რატიფიკაცია.

იმ დროს, როცა ა. ნეიმანი ამას იწერებოდა, რატიფიკაცია უკვე ჩატარებული იყო³⁷ და, ახლა, საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის მიერ მიცემული მითითებების შესაბამისად, საბჭოთა სრულუფლებიან წარმომადგენლობას უნდა დაესვა საკითხი საფრანგეთის რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წინაშე. ეს მომხდარა კიდევ ორი დღით ადრე ა. ნეიმანის წერილის გამოგზავნამდე. თავის. 1936 წლის 11 აპრილით დათარიღებული წერილით ა. ნეიმანი ატყობინებდა გ. მაგლობლიშვილს: „დიპლომატიური ფოსტით, რომელიც მიღებული იყო მალე ჩვენი საუბრის შემდეგ (როგორც ჩანს, აპრილის დამდეგს მათ ჰქონიათ საუბარი ტელეფონით. — გ. ყ.) სრულუფლებიანმა წარმომადგენლობამ გვაცნობა, რომ ქართულ სამუხეუმო განძეულობათა მიღების საკითხთან დაკავშირებით უკვე გადაიღვა ნაბიჯები. 26 მარტს სრულუფლებიანი წარმომადგენლობის მრჩეველმა (საფიქრებელია, ეს იყო წარმომადგენლობის მრჩეველი გირშფელდი—გ. ყ.) ამ საკითხზე მემორანდუმში გადასცა საგარეო საქმეთა სამინისტროს. სამინისტრო შეჰპირდა, რომ შეისწავლის მემორანდუმს და აცნობებს თავის აზრს. უკეთუ სამინისტროს პასუხი დაყოვნდა, ჩვენ ამის შესახებ მას შევაცხენებთ. . .“

1936 წლის 26 მარტის მემორანდუმის შინაარსი მოკლედ აღმოცემულია ა. ნეიმანის 28 მარტის წერილში. ამ მემორანდუმში დასაბუთებული უნდა ყოფილიყო, რომ საქართველოს სამუხეუმო განძეულობა, როგორც კულტურული და ეროვნული მნიშვნელობის მქონე, არ შეიძლება გაუთანაბრდეს „რუსული უპატრონო ქონების“ ფონდში

³⁷ საფრანგეთის ნაციონალური კრების (პარლამენტის) დეპუტატთა პალატამ მოახდინა პაქტის რატიფიკაცია 1936 წლის 27 თებერვალს, სენატმა — 12 მარტს. სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლა მოხდა 27 მარტს.

მყოფ დანარჩენ ფასეულობებს, რომელთა საბოლოო ბედს საფრანგეთის მთავრობა უკავშირებს რუსეთის რევოლუციამდელი ვალდებულებების საკითხის გადაწყვეტას და განზრახული აქვს მათი „კომერციული რეალიზაცია“. ამიტომ შემორანდუმი ალბათ შეიცავდა მოთხოვნას, რათა ქართული სამუზეუმო განძეულობა გამოპყოფოდა „რუსული უბატრონო ქონების“ ფონდს და გადასცემოდა საქართველოს მთავრობას.

ჩვენთვის უცნობია, როგორ განიხილა ა. საროს მთავრობამ შემორანდუმი, ყოველ შემთხვევაში ამ „განხილვის“ შედეგი ნათელია: განძი არ დააბრუნეს. ამის მთავარი მიზეზი იყო არა ის, რომ საფრანგეთის მთავრობას კარგად ვერ „დაუხსაბუთეს“ ჩვენი საუნჯის ქართული ეროვნული კუთვნილება და რომ ეს საუნჯე შეადგენდა არა უბრალო „ფასეულობას“, არამედ სამუზეუმო განძს. არა, ყველაფერი ეს საკმაოდ კარგად და დამაჯერებლად იყო დასაბუთებული. მთავარი შემადგერჩებელი გარემოება, მთავარი დაბრკოლება, რომელიც წინ გადაედგო მაშინ ჩვენი საუნჯის სამშობლოში დაბრუნებას, იყო არა „უსაბუთობა“ ან „ნაკლებსაბუთიანობა“, არამედ საფრანგეთის მთავრობათა (ფლანდენის, ლავალის, საროს) სურვილი: ხელიდან არ გაეშვათ ქართული საუნჯე. ა. ნემიანი სავსებით მართალი იყო, როდესაც სწერდა გ. მგალობლიშვილს: „განძეულობის დაბრუნების საკითხი დამოკიდებულია მხოლოდ და მხოლოდ საფრანგეთის მთავრობისაგან“, ხოლო საფრანგეთის „მთავრობის გადაწყვეტილება, რასაკვირველია, არსებითად დამოკიდებული იქნება საფრანგეთთან ჩვენს ურთიერთობათა პოლიტიკურ ვითარებაზე“.

საბჭოთა საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატისა და სრულუფლებიანი წარმომადგენლობის მუშააკები პარიზში ფიქრობდნენ, რომ სსრკ-საფრანგეთის ურთიერთდამარების პაქტის რატიფიკაცია შექმნიდა იმდენად ხელსაყრელ პოლიტიკურ ვითარებას, რომ საფრანგეთის მთავრობა დათმობდა ქართულ საუნჯეს. მოლოდინი არ გამართლდა: საუნჯე არ დაგვიბრუნეს. ჩანს, საფრანგეთის მთავრობა, მიუხედავად პაქტის დადებისა, არ ფიქრობდა საუნჯის ხელიდან გაშვებას, ისევე, როგორც მთელი რუსული „უბატრონო ქონებისას“, აპირებდა მის მითვისებას რუსეთის მეფის მთავრობის რევოლუციამდელი გადაუნდელი ვალდების საფასურში. . . ამას კიდევ ერთხელ უნდა ჩაეცა ლახვარი ექვთიმეს ილუზიებისათვის, თითქოს საფრანგეთის მთავრობა „არ იკადრებდა“ მიბარებული ქონების მითვისებას. დიახ „ყაჩაღობა“ ჩადენილი იყო დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის მიერ და ახლაც ექვთიმესთვისაც ეს ცხადი იყო.

ექვთიმეს მიერ წამოწყებულმა საქმემ დაახლოებით ერთ წელიწადს გასტანა: დაიწყო იგი ექვთიმეს 1935 წლის 9 აპრილია წერილით

და, არსებითად, დასრულდა საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობის მემორანდუმის წარდგენით საფრანგეთის რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროსათვის 1936 წლის 26 მარტს. ბრძოლამ მაშინ შედეგი არ გამოიღო, მაგრამ მაინც არაა იგი მოკლებული დიდ მნიშვნელობას, რადგან მან დაამტკიცა, რომ ქართველმა ხალხმა და საბჭოთა მთავრობამ დაეწიეს არ მისცეს ჩვენი საუნჯის საკითხი და რომ არც აპირებდნენ შერიგებოდნენ საუნჯის დაკარგვას. ამას კი აშლიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ექვთიმეს მიერ წამოწყებული ამ საქმის უშუალო ნაყოფი იყო საქართველოსათვის ბორჯომის სასახლეებისეული მდიდარი ბიბლიოთეკის დაბრუნება. ექვთიმემ პირველად დასვა ეს საკითხი 1935 წლის დამლევს ლევილიდან პარიზში ჩასვლისას საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობისა და საქართველოს სსრ წარმომადგენლის ბ. კვიციანიშვილის წინაშე. შემდეგ ამაზე მოსწერა ჯერ გერმანე მგალობლიშვილს (1936 წლის 23 იანვარს) და შემდეგ თბილისის უნივერსიტეტის რექტორს (იმავე წლის 16 მარტს).

გ. მგალობლიშვილს ჯეროვანი ყურადღება მიუქცევია ექვთიმეს ამ წინადადებისათვისაც და უთხოვია ა. ნეიმანისათვის განძის საქმის მოგვარებასთან ერთად ბორჯომის ბიბლიოთეკის საქმის მოგვარებაც. ა. ნეიმანს გაუცია სათანადო განკარგულება და საბჭოთა წარმომადგენლობა პარიზში შესდგომია მის შესრულებას.

ა. ნეიმანის განკარგულების სისრულეში მოყვანა დაუკისრებიან წარმომადგენლობის მრჩეველ გირშფელდისათვის, რომელსაც ალბათ დავალებული ჰქონდა ჩვენი განძის დაბრუნების საკითხის მოგვარებაც. როგორც ჩანს, გირშფელდის ხელმძღვანელობით წარმოებდა 1936 წლის მაისში საბჭოთა წარმომადგენლობის მიერ ექვთიმესაგან წიგნების ჩაბარება, მათი შეფუთვა და სამშობლოში გამოსამგზავრებლად მომზადება. ეტყობა, წიგნები ჩაუწყვიათ ყუთებში იმავე წესითა და ოდენობით, როგორც ეწყო ისინი S კატეგორიის ყუთებში, ამიტომ ყუთების ოდენობა — 27 ყუთი — არ შეცვლილა; საფიქრებელია, წიგნები და მათი ოდენობა არც შეუმოწმებიათ, ისე შეუფუთიათ და ჩაულაგებიათ ყუთებში. გირშფელდს დაუსრულებია ექვთიმესაგან წიგნების ჩაბარება 1936 წლის 30 ივნისს და, ექვთიმეს ვარაუდით, 27 ყუთი ბორჯომის ბიბლიოთეკის წიგნებით 15 ივლისს უნდა დატვირთულიყო მარსელში გემზე ბათუმში წამოსაღებად.

ბორჯომის ბიბლიოთეკის წიგნებმა მშვიდობით მოაღწიეს დანიშნულებისამებრ. ე. თაყაიშვილის მეცადინეობისა და იმ ხელშეწყობის წყალობით, რომელიც ამ საქმეს აღმოუჩინეს გ. მგალობლიშვილმა, ა. ნეიმანმა და პარიზში საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობის მუშაებმა, უმთავრესად წარმომადგენლობის მრჩეველმა გირშფე-

ლდმა, თბილისის უნივერსიტეტის ფუნდამენტალურ ბიბლიოთეკას შეემატა ორი ათას სამასამდე ძვირფასი წიგნი.

ბორჯომის ბიბლიოთეკის წიგნებთან ერთად ექვთიმეს გადმოღუზავნია წიგნები თავისი საკუთარი ბიბლიოთეკიდან, რომელიც მან ლევილში მოიწყო (ექვთიმეს ძალიან მდიდარი ბიბლიოთეკა, რომელიც მან თბილისში დატოვა, დიდი ხანია, რაც შესული იყო თბილისის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის ფონდში). ექვთიმეს ლევილის ბიბლიოთეკის ამ გადმოღუზავნილი წიგნებიდან, რომელთა ოდენობა 135 ცალი ყოფილა, ყურადღებას იპყრობს 82 ცალი ექვთიმეს მიერ პარიზში 1933 წელს გამოცემული თხუშულელებისა — „პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიშანი“ და „სააზიო ჟურნალის“ 1925—1935 წლების, ე. ი. 11 წლის სრული კომპლექტი — 44 ცალი ჟურნალი³⁸.

* * *

1936 წლის 26 მარტს საბჭოთა სრულუფლებიანი წარმომადგენლობის მემორანდუმის წარდგენით საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროსათვის, არსებითად, დასრულდა ბრძოლა ჩვენი საუნჯისათვის, რომელსაც აწარმოებდა საბჭოთა საქართველოს მთავრობა

³⁸ ექვთიმე თაყაიშვილი პარიზის სააზიო საზოგადოების წევრად მიიღეს 1925 წლის 13 ნოემბერს და ერთხანს საკმაოდ აქტიურად მონაწილეობდა ამ საზოგადოების საქმიანობაში, განსაკუთრებით 1926-27 წლებში. ამ პერიოდში მას თითქმის არ გამოუტოვებია საზოგადოების სხდომები, მიუხედავად იმისა, რომ ამ მიზნით სპეციალურად უხდებოდა ლევილიდან პარიზში ჩასვლა. ამავე პერიოდში ექვთიმე მოხსენებითაც გამოსულა სააზიო საზოგადოების სხდომაზე, რომელიც მოუწვევიათ 1927 წლის 11 თებერვალს; ექვთიმე თაყაიშვილს გაუკეთებია მოხსენება თემაზე: „აფხაზეთის მეფეთა შესახებ იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსის ცნობების წყაროები“. ექვთიმემ წაიკითხა ეს მოხსენება ღირსშესანიშნავ თარიღთან დაკავშირებით: საზოგადოებამ მაშინ აღნიშნა ასი წლისთავი მ. ბროსეს მიერ სააზიო საზოგადოების 1827 წლის 4 ივნისის სხდომაზე წაკითხული მოხსენებისა — „შენიშვნა ქართული ენის შესახებ“, რომელიც იმავე წელს პარიზში ცალკე წიგნდაც გამოქვეყნდა და ეს იყო მაშინ ჯერ ახალგაზრდა, მომავალში დიდი ფრანგი მეცნიერის პირველი გამოკვლევა ქართული ენის შესახებ.

ექვთიმეს არქივში დაცულია ექვთიმეს ხელით ნაწერი შესავალი სიტყვა მისი 1927 წლის 11 თებერვლის მოხსენებისა — ამ სიტყვის რუსული ტექსტი და მისგან ექვთიმეს მიერვე თარგმნილი ფრანგული ტექსტი. სააზიო საზოგადოების სხდომის ოქმში ე. თაყაიშვილის მიერ წაკითხული მოხსენების შესახებ ჩაწერილია: „იმის შემდეგ, რაც მოხსენიებულ იქნა ხსოვნა ბროსესი, რომელმაც ერთი საუკუნეა რაც გააცნო საზოგადოებას თავისი ღირსსახეწებელი „შენიშვნა ქართული ენის შესახებ“, ბატონი თაყაიშვილი კითხულობს მოხსენებას აფხაზეთის მეფეებზე იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსის ცნობების წყაროების შესახებ“. ხოლო ოქმის დამატებაში მთლიანადაა შეტანილი ექვთიმეს მოხსენება.

და საბჭოთა წარმომადგენლობა ექვთიმეს დახმარებითა და ტაციით. ამის შემდეგ, საფრანგეთის მთავრობის უარყოფითი დებულების გამო, საბჭოთა სრულუფლებიანმა წარმომადგენლობამ, როგორც ჩანს, უაზროდ ჩათვალა ამ ბრძოლის გაგრძელება და დროებით შეწყვიტა იგი. მხოლოდ რვა წელიწადნახევრის შემდეგ, როდესაც შეიქმნა ამისათვის ხელსაყრელი პირობები, საბჭოთა დიპლომატიურმა წარმომადგენლობამ, საბჭოთა საელჩომ საბჭოთა მთავრობის მითითებით განაახლა ეს ბრძოლა.

ამ ხნის განმავლობაში ბევრმა წყალმა ჩაიარა. . .

მიუხედავად იმისა, რომ მას უკვე მოკავშირე აღარავინ ჰყავდა, ექვთიმე თავაიშვილი, მარტო დარჩენილი, მიანიც განაგრძობდა ბრძოლას. ამ პერიოდშიც იგი შეეცადა გამოეყენებინა ყველა საშუალება, რათა საუნჯე სამშობლოსათვის დაებრუნებინა.

თავდაპირველად ექვთიმეს დაუპირებია მიემართა სასამართლოსათვის, მაგრამ შემდეგ, როდესაც ხელისუფლებას სათავეში ჩაუდგა ბლუმი, ექვთიმეს გადაუფიქრია ეს განზრახვა, რადგან ბლუმის კაბინეტის შექმნამ ექვთიმეს იმედები გამოაცოცხლა.

ფრანგი სოციალისტებისა და მეორე ინტერნაციონალის ცნობილმა ლიდერმა ლეონ ბლუმმა, სახალხო ფრონტის ფამარჯვების შემდეგ, 1936 წლის ივნისის დამდეგს შეადგინა სახალხო ფრონტის პირველი კაბინეტი, რომელმაც სრულ ერთ წელიწადს იარსება, რაც საფრანგეთში იმდროინდელი კაბინეტების ხშირ-ხშირი ცვლის ფონზე საკმაოდ ხანგრძლივად გამოიყურებოდა. მაგრამ ექვთიმე გრძნობდა, რომ არც ამ კაბინეტს ეწერა ხანგრძლივი არსებობა და ამიტომ ჩქარობდა. უეჭველია, ექვთიმე იმედოვნებდა, რომ ბლუმი, როგორც „სოციალისტი“, უფრო მეტ ანგარიშს გაუწევდა თავის თანამოაზრე ქართველ მენშევიკებს, ვიდრე აშკარა ბურჟუაზიული მთავრობები — ფლანდენის, ლავალისა და საროსი, რომელნიც მათ, ქართველ მენშევიკებს არაფრად ავლებდნენ.

„იმ დროს, — იხსენებს ექვთიმე თავის 1952 წლის ნოემბრის მოგონებაში, — სოციალისტი ლეონ ბლუმი გახდა მთავრობის თავმჯდომარე. ლეონ ბლუმი დიდად დაახლოებული იყო მენშევიკების მთავრობასთან. . . ერთმანეთს კოცნიდნენ შეხვედრის დროს, ამიტომ მე იმედი მომეცა, რომ ის დაგვიბრუნებდა განძეულობას. მასაც გადუგზავენ რაპორტი. . .“

როგორც სააზიო საზოგადოების წევრი, ექვთიმე აღბათ დებულობდა „სააზიო ჟურნალის“ ტომებს შელავათიანი ფასით.

ეტყობა შემდეგაც, ომის მძიმე წლებშიაც კი, ექვთიმე არ წყვეტდა კავშირს პარტიის სააზიო საზოგადოებასთან.

ექვთიმეს არქივში დაცულია პირი ლეონ ბლუმისადმი წარდგენილი ფრანგულად შედგენილი განცხადება-თხოვნისა, რომელიც დათარიღებულია 1937 წლის 19 იანვრით. ექვთიმე ამ განცხადებაში ორი თხოვნით მიმართავდა სახალხო ფრონტის მთავრობის მეთაურს: ერთი მხრივ, იგი თხოულობდა პასუხს თავის პირველ, 1935 წლის 6 მაისის განცხადება-თხოვნაზე, რომელიც წარუდგინა მან საფრანგეთის მთავრობის მეთაურს; მეორე მხრივ, ექვთიმე სთხოვდა საფრანგეთის მთავრობას, რათა, საქართველოს მენშევიკური მთავრობის ლეგაციის გაუქმებასთან დაკავშირებით, საფრანგეთის მთავრობას თვითონ ეკისრა საქართველოს მუზეუმთა ინტერესების დაცვა „ზოგიერთ კერძო პირის“ „უკანონო პრეტენზიებისაგან“.

იმედოვნებდა რა, რომ ფრანგი სოციალისტების ცნობილი ლიდერი და ქართველ მენშევიკებთან „დიდად დაახლოებული“ ლეონ ბლუმი ანგარიშს გაუწევდა თავის „პარტიულ ამხანაგებს“, ექვთიმეს არამარტო მიუერთებდნენ მისთვის „განცხადება-თხოვნა“, არამედ უახლებია კიდევ სიმონ მდივანი³⁹.

ექვთიმეს იმედებს ამჯერადაც გაქარწყლება ეწერა... „ბლუმმა უთხრა [ს. მდივანს] მაგ საქმეს განვიხილავო, მაგრამ არც განუხილავს და არც პასუხი მოუცია“, — შენიშნავს ექვთიმე იმავე მოგონებაში.

ამგვარად, სოციალისტების ლიდერმა იგივე „პასუხი“ გასცა ექვთიმეს, რაც მემარჯვენე ფლანდენმა, რეაქციონერმა ლავალმა და რადიკალების ლიდერმა ერიომ. არც ერთმა ამ პოლიტიკურ მოღვაწეთაგანმა მას ყურით კი არ ათხოვა; საფრანგეთის მესვეურებმა, მიუხედავად მათი პარტიული კუთვნილებისა, მოხუცი ქართველი მეცნიერი პასუხის ღირსადაც კი არა სცნეს ...

განძის საკითხში ექვთიმეს, მის მიერ დაკავებულ პოზიციასთან დაკავშირებით, სხვა უსიამოვნებანიც ხვდა წილად, როგორც ზემოთ იყო ნახსენები, ქართველი ემიგრაციის ერთი ნაწილი, საფიქრებელია უმცირესობა, ეწინააღმდეგებოდა განძის სამშობლოში დაბრუნებას და ექვთიმე, როგორც ეს მისი წერილებიდან ჩანს, შიშობდა ამას არ ევნო განძის დაბრუნების საქმისათვის. სწორედ ემიგრაციის ამ ნაწილის ასეთი მტრული პოზიცია ექვთიმეს აიძულებდა მოეთხოვა საბჭოთა საქართველოს მთავრობისათვის საქმის დაჩქარება და თვითონაც, რაც შეეძლო, ცდას არ აკლებდა.

³⁹ „მასაც, — იხსენებს ექვთიმე თავის 1952 წლის ნოემბრის მოგონებაში, — ლ. ბლუმის შესახებ, — გავუგზავნე ჩემი რაპორტი და პირადად მოსალაპარაკებლად სოსიო (საფიქრებელია ექვთიმემ უკარნახა მოგონების ჩამწერს: „სისიო“, ე. ი. სიმონ — გ. ე.) მდივანი ვახლე, რომელიც თურქეთში იყო ელჩად გაგზავნილი მენშევიკების მიერ“. ეს იყო ფედერალისტი სიმონ გურგენის ძე მდივანი, დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის ამხანაგი, მოგვიანებით ანგორაში საქართველოს მისიის მეთაური.

სხვადასხვა ჭორისა და მითქმა-მოთქმის გასაქარწყლებლად, ქართველ ემიგრანტთა საყურადღებოდ ე. თაყაიშვილს საჯარო განცხადებაც კი გაუკეთებია. ექვთიმეს არქივში დაცულია ამ განცხადების შავი. საფიქრებელია, განცხადება გამოქვეყნდა კიდევ რომელსამე ემიგრანტულ პერიოდულ ორგანოში. იგი დათარიღებულია 1936 წლის 15 ივლისით და სათაურად აქვს: „ეროვნული განძეულობის თაობაზე“.

„ამ უკანასკნელ დროს ემიგრაციაში სხვადასხვანაირი, ყოველგვარ საფუძველს მოკლებული ჭორი ვრცელდება საქართველოდან ევაკუაციის დროს უცხოეთში გამოტანილი სამუზეუმო, საეკლესიო და ისტორიულ მნიშვნელობის ნივთების შესახებ. ამიტომ საჭიროთ მიგვაჩნია განვაცხადოთ შემდეგი ...“, — ასე იწყებოდა ეს განცხადება, რომელიც 10 მუხლს შეიცავდა. მასში მოკლედ, თეზისების სახითაა გადმოცემული ჩვენი საუნჯის უცხოეთში გატანის მთელი ისტორია. განცხადების მთავარი მიზანი იყო ხაზი გასმოდა იმ გარემოებას, რომ განძეულობა ხელუხლებელია და ნივთებს არავინ შეჰხვებია. სწორედ ეს იყო საჭირო ბრალდებების უარსაყოფად. თუ რაში მდგომარეობდა ეს ბრალდებები, ამაზე მეტყველებს განცხადების პირველი და მეხუთე მუხლები, რომლებითაც ასეთი ბრალდებები ბათილდებოდა.

როგორც ჩანს ამ მუხლებიდან, ქართველ ემიგრანტებში ვრცელდებოდა ხმები იმის შესახებ, რომ ქართული განძეულობა გამოჰქონდათ ბანკიდან, იგი იყიდებოდა, გირავდებოდა და ა. შ. ძველ ბრალდებებს ემატებოდა ახალი, წამოყენებული პირადად ექვთიმეს წინააღმდეგ: თითქოს ექვთიმეს მისწრაფება და ბრძოლა განძის სამშობლოში დასაბრუნებლად სამშობლოსაკენ „გზის გაკაფვის“ სურვილით იყო განპირობებული.

მაგრამ ექვთიმესადმი ასე ცილისმწამებლურად ყოფილა განწყობილი ქართველი ემიგრაციის მხოლოდ მცირე ნაწილი. ემიგრანტთა უმრავლესობა დიდის პატივისცემით ეპყრობოდა სახელოვან მეცნიერსა და საზოგადო მოღვაწეს. ამიტომ სწერდა ექვთიმე უუკოლ ბერიძეს: „შეგნებული ხალხი ამ საქმეში ჩემთანააო“. ამით აიხსნება ის, რომ, მიუხედავად ხელმოკლეობისა, რომელსაც განიცდიდნენ ქართველი ინტელიგენტები ემიგრაციაში, მათ განუზრახავთ აღენიშნათ ექვთიმეს პედაგოგიური მოღვაწეობის 50 წლისთავი, რომელიც 1937 წელს სრულდებოდა⁴⁰. ფრიალ ღირსშესანიშნავია ამის პასუხად

⁴⁰ ე. თაყაიშვილმა, როგორც პედაგოგმა, მუშაობა დაიწყო პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტის დამთავრებისთანავე, თბილისის სათავადაზნაურო სკოლაში ლათინურისა და ბერძნულის მასწავლებლად 1887 წლის ოქტომბერში.

ექვთიმეს მიერ დაწერილი „მიმართვა ქართულ ემიგრაციისადმი“
 დათარიღებული 1936 წლის 25 ნოემბრით. მიმართვა ნაბეჭდი სტამბით
 ბურად მოვრძო ფორმატის ქაღალდის ცალ გვერდზე, ორ სვე-
 ტად.

ექვთიმე მოუწოდებდა ქართველ ემიგრანტებს ხელი შეეწყოთ
 მისთვის მის მიერ შეკრებილი მასალების და, პირველ ყოვლისა, სა-
 მუსლიმო საქართველოს სახუროთმოძღვრო ძეგლების აღწერილობე-
 ბის გამოქვეყნების საქმეში. ქართული კულტურის, ისტორიისა და
 ლიტერატურის შესწავლის მნიშვნელობის შესახებ ექვთიმე წერდა:

„..... ამჟამად, ჩვენდა საბედნიეროდ, იშვიათია ისეთი განათლე-
 ბული ქართველი, რომელსაც არ შეეგნოს და რომელიც არ ცდილობ-
 დეს ქართული ისტორიის და ლიტერატურის გაცნობას. ეროვნული
 მიმართულება თანდათან ღვივდება და ეს თავისთავად იწვევს ქარ-
 თული კულტურის შესწავლას.

ქართული სულიერი, გონებრივი და მატერიალური კულტურა
 რთულია, მრავალმხრივია და ბევრ რაშიმე შეტად თავისებურია.
 იშვიათია პატარა ერი, რომელსაც ასეთი მდიდარი ძველი კულტურა
 ჰქონდეს, ამ კულტურამ გადაარჩინა ქართველი ერი მოსპობას ჟამთა
 ვითარების აბობოქრებული ქარტეხილისაგან, მისცა უნარი სიმტკიცე-
 სა, გამძლეობისა და ყოველი ჭირის გადატანისა.

ვინც ამ კულტურას ასე თუ ისე არ იცნობს, ის არასოდეს არ
 იქნება ნამდვილი ქართველი, ჭეშმარიტად ქართული სულის მატარე-
 ბელი, მას გადაგვარება მოეღის, თუ უკვე გადაგვარებული არ არის.
 ამიტომ ყველა მოვალე ვართ, ხელი შევუწყოთ ჩვენი კულტურის სა-
 ფუძვლიანად შესწავლას, რაც პირველ რიგში უნდა გამოიხატოს საკულ-
 ტურო მასალების შეკრებაში და უკვე შეკრებილის გამოქვეყნებაში;
 უამისოდ ჩვენ ვერ აღვადგენთ ჩვენი კულტურის ნამდვილ სახეს და
 ვერ შევიგნებთ მის ცნოველყოფელ ძალას, რომელიც იხატებოდა,
 პირველ ყოვლისა, მდიდარი ქართული ენის განვითარებაში, სასუ-
 ლიერო და საერო ლიტერატურაში, პოეზიაში, ფილოსოფიაში, ხუროთ-
 მოძღვრებაში და სხვა ყველა ხელოვნების დარგში, რჯულის და
 ზნეობის სიმტკიცეში, სოციალურ წყობილებაში, მეურნეობაში, ეკ-
 ონომიკაში და სხვა“.

ამის შემდეგ ექვთიმე შეჩერდა ქართული კულტურული ცენტრე-
 ბის — წერა-კითხვის გამავრცელებელი და საისტორიო-საეთნო-
 გრაფიო საზოგადოებების, საეკლესიო მუზეუმის, თბილისის უნი-
 ვერსიტეტის დამსახურებაზე და შეეხო საკუთარ მოღვაწეობას. იგი
 წერს: „... ხშირად მიხედებოდა მოგზაურობა და ექსპედიციების მო-
 წყობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში. შეგროვილი დიდძალი
 მასალა დაცულია ჩვენს მუზეუმებში, მცირე ნაწილი გამოცემულია...“

ხოლო ერთი ნაწილი მასალებისა თანა მაქვს და გამოუცემელე რჩება. საქმე კი საშურია: დრო მიდის, მე მივიწურე აღსასრულისა მის ტომთა წესითა“, და ჩემს შემდეგ ამ მასალას თავს ვერავინ გაართმევს. თანა მაქვს სხვათა შორის შესანიშნავი სახუროთმოძღვრო ძეგლების გეგმები სამუსულმანო საქართველოსი და მრავალი ფოტოგრაფიული სურათი, მათ შორის ისეთი პირველხარისხოვანი ძეგლების სურათებიც, რომელნიც დღეს სამუდამოდ მოსპობილია და მხოლოდ ჩემი აღწერილობა და გადმოღებული სურათებია დარჩენილი. ამათ გამოცემას მპირდებოდენ ექვს დიდ ალბომად, მაგრამ ეს იმედი ეხლა გაქრა, ამაზე ოცნებაც მეტია, ვინაიდან ამას, სულ ცოტა რომ ვთქვათ, დასჭირდება ნახევარ მილიონ ფრანკზე მეტი. ისიც დიდი საქმე იქნება, თუ აღწერილობათა ტექსტები გამოვეცით. ეს შეადგენს დაახლოებით 2000 გვერდს შუა ფორმატის წიგნისას. რასაკვირველია, ეს რამდენიმე წიგნად უნდა გამოვიდეს“⁴¹.

ექვთიმე თავმდაბლად უარს აცხადებდა იუბილეზე და მიმართავდა ქართველ ემიგრანტებს, რათა მათ იუბილეს ნაცვლად გაეღოთ სახსრები სხენებულ აღწერილობათა გამოცემისათვის.

„ახლო ხანში, — წერდა ექვთიმე, — 50 წელი შესრულდება, რაც მე საპედაგოგიო დარგში ... დავიწყე მუშაობა. ამის გამო ზოგმა ჩემმა ყოფილმა შეგირდებმა მომმართეს წინადადებით იუბილეს მოწყობისა, რაზედაც, რა თქმა უნდა, უარი განვაცხადე, პირველად მიტომ, რომ საიუბილეო არაფერი გამიკეთებია, მე მხოლოდ ჩემ ქართულ მოვალეობას ვასრულებდი; მეორედ მიტომ, რომ კიდევაც ღირსი ვიყო იუბილესა, ჩვენს პირობებში, ემიგრაციაში, იუბილე ვის

⁴¹ ზემოთ ჩვენ ვახსენეთ, რომ ექვთიმემ ბორჯომის ბიბლიოთეკის წიგნებთან ერთად თბილისში გადმოგზავნა 82 ცალი მის მიერ პარიზში 1933 წელს გამოცემული თხზულებისა — „პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიმუანი“. ეს წიგნაკი შეიცავს მცირე ზომის 64 გვერდს და დართული აქვს 5 ტაბულა.

წინასიტყვაობიდან, რომელიც დათარიღებულია 1933 წლის 10 თებერვლით, ისიცაჩანს, რა სიძნელებთან იყო დაკავშირებული იმ დროს პარიზში ქართული წიგნის გამოცემა. ექვთიმე წერს, რომ აღნიშნული წიგნაკი შედგენილი ყოფილა 1922 წელს. მისი პირველი 16 გვერდი დაბეჭდილა 1929 წელს, ე. ი. 7 წლის შემდეგ, ხოლო კიდევ 4 წლის შემდეგ, ე. ი. წიგნის შედგენიდან 11 წლის შემდეგ, 1933 წელს ექვთიმეს შესაძლებლობა მისცემია დაებეჭდა თხზულება მთლიანად, მაგრამ „უფრო შემოკლებულად, ვიდრე განზრახული იყო“.

გაუგონია! არ ეგების!⁴² იუბილეზე მეტად ჩავთვლი და უფრო სასარგებლოც იქნება, თუ ამ გამოცემათა საშვალებას მომიხერხებენ“.

დიდი ქართველი პატრიოტი მოუწოდებდა: „... ვკადნიერდები, ვინაიდან ეს საზოგადო ქართული საკულტურო საქმეა და მიემართავ ყველა საზღვარს გარეთ მყოფ ქართველ ორგანიზაციებს და თვითეულ საზღვარს გარეთ მყოფ ქართველს, განურჩევლად პარტიისა, კეთილ ინებონ და ვისაც რა შეუძლია, რამდენიც შეუძლია, დაგვეხმარონ ამ საქმეში ....“

„ნუ ვინ დამწამებს, — ასრულებდა ექვთიმე თავის მოწოდებას, — თითქოს მე ჩვენი ემიგრაციის სიღარიბე არ ვიცოდე. არა, ძლიერ კარგად ვიცი, მაგრამ ისიც კარგად ვიცი, ჩვენში საზოგადო საქმე, თუ რამე გაკეთებულა, ისევე ღარიბი ქართველის ჯიბით და მისი ინტელიგენციის წყალობით. მდიდრები ცოტა გვეყვანდნენ და ვინც გვეყვანდა, ბევრი საიმისო არაფერი გაუკეთებიათ. თუ გული გულობს და ყველანი შევევრთდებით, საერთო წვლილითაც ამ საქმეს ეშველება. ეს არის პირველი და უკანასკნელი ჩემი თხოვნა ქართველი ემიგრაციისადმი. ვინც პატივს დაგვდებს და დაგვეხმარება ამ საქმეში, მათ ვთხოვ წინდაწინვე მიიღონ ჩემი უღრმესი მადლობა და თანაგრძნობა“.

ექვთიმეს სურდა ამ მიმართებით გაეღვიძებინა ქართველ ემიგრანტებში პატრიოტული გრძნობები, რათა მათ გაეღოთ სახსრები თავიანთი მცირე დანაზოგებიდან დიდი ქართული საქმის — ექვთიმეს

⁴² მოგვიანებით, სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, როდესაც ასეთი ღონისძიება საცხებით „ეგებოდა“, შესაძლებელი იყო და საყოველთაოდ მიღებულად ჩვენ ცნობილ მეცნიერთა ღვაწლის აღსანიშნავად, ექვთიმეს მაინც უარი უთქვამს, როდესაც მას ეს შესთავაზეს. ამის შესახებ ი. მერგულიძე შემდეგს იხსენებს: „1948 წლის 5 იანვარს ექვთიმე თაყაიშვილს 85 წელი უსრულდებოდა (ექვთიმე დაიბადა 1863 წლის 5 იანვარს. — გ. უ.). წინასწარ ვუთხარით: იქნებ ამ თარიღის იუბილეთი აღნიშვნა მოხერხდესო. მან სასტიკი უარი თქვა. — არ გახსოვთ, რა მოგწერათ ნ. მარმა ასეთ საკითხზეო?“

— როგორ არა-მეთქი, — ეუბასუხე; — ლენინგრადიდან კონსტანტინოპოლში მივწერე მას: თქვენი მოღვაწეობის 45 წლისთავის აღნიშვნას აპირებენ-მეთქი. ნ. მარმა კი მომწერა, მაგ საქმეში ნურც მე გამრევთ და ნურც თქვენ ჩაერევით. მე იუბილეზე არც კი მოვალა...“

— ჰოდა, მეც მაგ აზრისა ვარ, — მიბასუხა ექვთიმემ.
გააღო მავლის ყუთი, საქალაქიდან ამოიღო ნაბეჭდი ფურცლები და ერთი ეგზემპლარი მაჩუქა. შინ წაიკითხო, მითხრა. — ეს მაშინ დავწერე, როდესაც პარიზში იუბილეს მოწყობას მიპირებდნენო.“

ი. მერგულიძე აქ იხსენიებს სწორედ ამ მიმართვას „ქართველ ემიგრაციისადმი“ და ასე ასრულებს ამ ამბავს: „იუბილეს მოწყობაზე თბილისშიც შევწყვიტეთ ლაპარაკი. აკაკი შანიძემ და გიორგი წერეთელმა გვითხრეს: შეხვედრა მაინც მოუწყეთო. ექვთიმემ არც ამისი ნება დაგვართო...“

მიერ შეკრებილი მასალების, განსაკუთრებით სამუსლიმო საქართველოს შესანიშნავი სახუროთმოძღვრო ძეგლების ფოტოსურათების აღწერილობათა გამოსაცემად.

როგორც ჩანს, ექვთიმეს 1936 წლის 25 ნოემბრის მიმართვას გამოეხმაურა არაერთი პატრიოტულად განწყობილი ქართველი ემიგრანტი, მათ ფული გამოუგზავნიათ ექვთიმესათვის მის მიერ შეკრებილი მასალების გამოსაცემად. ექვთიმე საკუთარ მცირე სახსრებსაც, შემთხვევით შექმნილ ფულსაც კი გადადებდა ხოლმე ამ საქმეზე. ექვთიმეს ამგვარი საქმიანობის დასახსიათებლად ფრიად საყურადღებოა მისი ანდერძი, დაწერილი 1941 წლის 25 ოქტომბერს, ნაცისტური ოკუპაციის ეამს⁴³.

ექვთიმეს ანდერძი მოწმობს, რომ მის 1936 წლის 25 ნოემბრის მიმართვას გამოეხმაურება ჰქონია ქართველ ემიგრანტთა ნაწილში: სამუსლიმო საქართველოს ძეგლთა აღბომის გამოსაცემად, რისთვისაც, მისი სიტყვით, სულ ცოტა, ასი ათასი ფრანკი იყო საჭირო, ექვთიმეს სხვადასხვა პირისაგან მიუღია შემოწირულებანი. ქართველ ემიგრანტთაგან შემომწირავებად ანდერძში დასახელებულნი არიან: იოსებ დადიანი⁴⁴, კოტე კობახიძე, ინჟინერი სერგი ტარასაშვილი, გრ. აღ-შიბაია და სხვანი.

შემომწირავეთა შორის ყოფილან აგრეთვე ამერიკაში, სპარსეთში. თურქეთში, პოლონეთში მცხოვრები ქართველები. ესმარებოდნენ უცხოელებიც, მათ შორის ექვთიმეს ანდერძში დასახელებულნი არიან: ფრანკი პრელატი და ცნობილი ორიენტალისტი რენე გრაფენი, ინგლისელი ისტორიკოსი ალენი⁴⁵. ექვთიმე წერს: „რამდენიმეჯერ ალენმა მომაწოდა გირვანქობით შემწეობა, მე არ მითხოვნია, მისით. რა თქმა უნდა, ანდრია გუგუშვილი ცდილობდა ჩემთვის“. ამავე ფონდში ჩაურციცხია ექვთიმეს ლატარიაში თავისი სამი მონაგები — სულ 28500

⁴³ ეს დოკუმენტი 1972 წელს შემოსწირა კ. კეკელიძის სახელობის ბელნაწერთა ინსტიტუტს კ. სალიამ და გამოატანა პარიზს მიღწინებით მყოფ ელ. მეტრეველს.

⁴⁴ იოსებ იულონის ძე დადიანი, სიყრმიდან ე. თაყაიშვილის დიდი მეგობარი, თავის დროის საკმაოდ ცნობილი საზოგადო მოღვაწე. მან დაამთავრა პეტერბურგის სამთო ინსტიტუტი და მუშაობდა, როგორც ინჟინერი, ბაქოს ნავთის წარმოებაში. ემიგრანტობისას ცხოვრობდა პარიზში. ი. დადიანის გარდაცვალებიდან წლისთავზე ექვთიმეს იქაურ გაზეთში მოუთავსებია თავისი მეგობრისადმი მიძღვნილი სტატია სათაურით: „ჩუმი მოღვაწის იოსებ დადიანის ხსოვნას“. ი. დადიანის სიძე, მისი ასულის ირინეს მეუღლე იყო ნაცისტების წინააღმდეგ მებრძოლი საფრანგეთის ცნობილი გმირი დიმიტრი (ბაზორკა) ამილახვარი.

აღნიშნული შენაწირავი ი. დადიანს მიუწოდებია ექვთიმესათვის რამდენიმე დღით ადრე თავის გარდაცვალებამდე (გარდ. 1937 წლის 30 მარტს).

⁴⁵ უ. ე. დ. ალენი, ინგლისელი ისტორიკოსი, ავტორი თხზულებისა — „ქართველი ხალხის ისტორია“, რომელიც ლონდონში გამოქვეყნდა 1932 წელს.

ფრანკი. ალენის შუამდგომლობით, ვილაც ამერიკელ მანდილოსანს გამოუგზავნია ექვთიმესათვის თვალების სამკურნალოდ 75 დოლარი და ეს თანხაც ექვთიმეს ალბომის გამოსაცემ ფონდში ჩაურიცხავს... ალბათ ამ ფონდში შესული თანხებით მოახერხა ექვთიმემ 1938 წელს გამოცემა „თურქეთის საქართველოში“ თავისი მეორე არქეოლოგიური ექსპედიციით მოპოვებული მასალები, სათაურით: „არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს“ (გვ. 3—87, ხუთი ტაბულა).

* * *

ქართულ საუნჯეს, არსებითად ჩამორთმეულს საფრანგეთის მთავრობის მიერ, ამ დროს კვლავ დაემუქრა საფრთხე ნიკო მინგრელსკის მემკვიდრის მხრივ. ექვთიმე ტყუილუბრალოდ როდი სწერდა ლეონ ბლუმს: „ზოგიერთი კერძო პირი პრეტენზიას აცხადებს, რომ ბევრი ამ განძეულობიდან მათი საკუთრებაა. ერთხელ საფრანგეთის სასამართლომ უკვე უარყო ასეთი პრეტენზიები, სცნო რა ისინი უსაფუძვლოდ“. ამავე დროს ექვთიმე გამოთქვამდა იმედს: „ვიმედოვნებ, რომ საფრანგეთის მთავრობა თვითონ დაიცავს საქართველოს მუზეუმთა ინტერესებს, ხელახლა უკუაგდებს ამ უკანონო პრეტენზიებს“.

როგორც გვახსოვს, ობოლენსკაიას სარჩელით წამოწყებული პირველი სასამართლო პროცესი, რომელიც ორ თვეს — 1934 წლის 8 მარტიდან 8 მაისამდე გაგრძელდა, დასრულდა ობოლენსკაიას დამარცხებით. ამ პროცესის შედეგი მხოლოდ ის იყო, რომ განძი ჩამოერთვა მენშევიკებს და დაუქვემდებარდა ჟოდონის „დროებით“ განმგებლობას. არ გამართლდა ქართველი ემიგრანტების მოლოდინი, რომ ობოლენსკაია თავს დაანებებდა დავიდარაბას. ამ ქალს 1936 წლის დამლევს ხელმეორედ აღუძრავს სასამართლო პროცესი. მხოლოდ ახლა ობოლენსკაიას სარჩელი მიმართული შეიქმნა განძის „დროებითი“ განმგებლის პ. ჟოდონის წინააღმდეგ.

ობოლენსკაიას მიერ ხელმეორედ აღძრული სასამართლო პროცესი არ შეწყვეტილა იმ მღელვარე ამბების გამოც კი, რაც იმ დროს თავს დაატყდა საფრანგეთს.

საფრანგეთი მთელ ევროპასთან ერთად მიექანებოდა მეორე მსოფლიო ომისაკენ, რომლის მთავარი გამჩაღებლები იყვნენ ჰიტლერელები. დასავლეთის სახელმწიფოების გავლენიანი ფენების რეაქციული, პროპიტლერული წაყრუებისა და „ჩაურევლობის“ პოლიტიკა, არსებითად, იქცა ნაციზმის წაქეზების პოლიტიკად და ამ პოლიტიკის სავალალო შედეგები მალე იწვინეს თვით წამქეზებლებმა... ჰიტლერული გერმანია სწრაფად მიიწვედა წინ, იგი არსად შეხვედრია სერიოზულ წინააღმდეგობას: მან „ჩაყლაბა“ ავსტრია (1938 წლის მარტი), შემდეგ, ინგლისისა და საფრანგეთის მესვეურთა ხელშეწყობითა და კურთხევით, — საფრანგეთის მოკავშირე ჩეხოსლოვაკია (1939 წლის მარტი); ხოლო ნახევარი წლის შემდეგ საფრანგეთის მეორე მოკავშირე, პოლონეთზე თავდასხმით 1939 წლის 1 სექტემბერს ჰიტლერულმა გერმანიამ გააჩაღა მეორე მსოფლიო ომის ხანძარი. ორი დღის შემდეგ, 3 სექტემბერს საფრანგეთისა და დიდი ბრიტანეთის მთავრობები იძულებულნი შეიქნენ „გამოსაჩრლებოდნენ“ პოლონეთს და ომი გამოეცხადებინათ გერმანიისათვის. გამოცხადებით კი გამოაცხადეს, მაგრამ კარგა ხნის, ე.წ. „უცნაური ომის“ (1939 წლის 3 სექტემბრიდან — 1940 წლის 10 მაისამდე) განმავლობაში საფრანგეთი, არსებითად, არ ომობდა. საფრანგეთისა და დიდი ბრიტანეთის უმოქმედობა გამოიყენა ჰიტლერულმა გერმანიამ და არხეინად „გადაყლაბა“ დანია და ნორვეგია (1940 წლის აპრილი), ხოლო 1940 წლის 10 მაისს იგი თავს დაესხა საფრანგეთს, დაიპყრო ნიდერლანდები, ბელგია და ლუქსემბურგი. განვლო ერთმა თვემ და ინგლისელთა არმიის დიუნკერკის კატასტროფის (1940 წლის 4 ივნისი) შემდეგ ფაშისტურმა იტალიამაც ომი გამოუცხადა საფრანგეთს (10 ივნისი).

საფრანგეთის მესამე რესპუბლიკა, აღმოცენებული 1870 წლის 4 სექტემბერს, სულსა დაფავდა. 16 ივნისს ძალა-უფლება ხელში აიღო მარშალმა ფილიპ პეტენმა. მან იკისრა ნაციისტებთან თანამშრომლობა, კოლაბორაციონისტობა და მესამე რესპუბლიკის მესაფლავის როლი. მთავრობის სათავეში ჩადგომისთანავე მან ითხოვა დაზავება.

ბიჭვინტის ლეთისშობლის ოქროს ხატი (40×32 სმ), გამოქედილი „ყოვლისა ჩრდილოეთისა და აფხაზეთისა“ კათალიკოსის ევდემონ ჩხეტიძის შეკვეთით 1568 წელს

Золотая икона Бичвинской (Пицундской) Богоматери (40×32 см), чеканенная по заказу абхазского католико́са Эвдемона Чхетидзе в 1568 году.

Icone de la Vierge de Bitchvinta (Pitsounda) en or. XVIe siècle (40X32 cm).

საწინამძღვრო წინგასადლოლი ოქროს ჯვარი (25,3×17,5 სმ), გამოქედილი 1563 ან 1564 წელს ოქრომქედელ მამნეს მიერ, აფხაზეთის კათალიკოსის ევდემონ ჩხეტიძის შეკვეთით.

Архиерейский выносной золотой крест (25,3×17,5), чеканенный в 1563 или 1564 году золотых дел мастером Мамнэ, по заказу абхазского католико́са Эвдемона Чхетидзе.

Croix de procession épiscopale en or. XVIe siècle (25,3X17,5).

მარტილური სამღვდელმთავრო გულსაკიდი ოქროს ჯვრის წინა მხარე (14,3X10 სმ; წონა — 369 გრ) აფხაზეთის მარტილური ეპისკოპოსის ოქროზე და შემდეგ მიმაგრებულია ოქროს ფონზე. შარავანდედები, კვარცხლბეკი, რომელზედაც დგას ღვთისმშობელი, და ღვთისმშობლის ორივე მხარეს ჯვრის მკლავებზე გამოსახული ვარდულები ტიხრული მინანქრისაა. ჯვარს მიაკუთვნებენ VIII—IX საუკუნეებს.

Лицевая сторона Мартвильского нагрудного архиерейского золотого креста с фигурными изображениями, выполненными по золоту резцом и затем прикрепленными к золотому фону. Нимбы и подножье, на котором стоит Богоматерь, и две розетки по сторонам Богоматери даны перегородчатой эмалью (14,3X10 см; вес 369 г). Крест относят к VIII—IX вв.

Côté face de la croix épiscopale péctorale en or avec figurines ornementales du Monastère de Martvili. On la situe aux VIIIe—IXe siècles (14,3X10 cm, poids—369 gr).

იმვე მარტილური სამღვდელმთავრო გულსაკიდი ოქროს ჯვრის ზურგი. მკლავები ჯვრისა, რომელზედაც ცმულია იესო, კვარცხლბეკი და ყველა ფიგურის შარავანდედები ნაკეთებია სხვადასხვა ფერის მინანქრებით: ფიგურული გამოსახულებები ამოკვეთილია ოქროზე და შემდეგაა მიმაგრებული ოქროს ფონზე

Оборотная сторона того же Мартвильского нагрудного архиерейского золотого креста. Нимбы у всех фигур и крест выполнены разноцветной эмалью; фигурные изображения резаны по золоту и затем прикреплены к золотому фону

L'envers de la même croix épiscopale en or de Martvili.

მარტვილური სამღვდელმთავრო გულსაკიდი ოქროს ჯვარი, მინანქრის ფიგურული გამოსახულებებით (13,1×9,4 სმ; წონა — 268,5 გრ.). თარიღდება X საუკუნით.

Мартвильский нагрудный архиерейский золотой крест с эмалевыми фигурными изображениями (13,1×9,4 см; вес 268,5 г). Датируется X веком

Croix épiscopale pectorale en or, de Martvili. Datée du Xe siècle. (13,1X9,4 cm, poids—268,5 gr).

ოქროს ჯვრისნაირი მომრგვალებული ფორმის პანაგია (7,7×5,2 სმ; წონა — 69 გრ). ყველა გამოსახულება ნაკეთებია ტიხრული მინანქრით. თარიღდება X საუკუნით.

Панагия в виде золотого медальона крестообразно закругленной формы (7,7×5,2 см, вес 69 г). Все изображения выполнены перегородчатой эмалью. Датируется X веком.

Panagie formant un médaillon en or, cruciforme, à bouts arrondis. Daté du Xe siècle (7,7X5,2 cm, poids—69 gr).

პირველნაბეჭდი, 1709 წლის სახარების ყდის ზედა მხარე (27,5×20 სმ). ამ სახარების პირველ პატრონად ჩანს XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში ნიკოლოზ აბაშიშვილი. შემდეგ წიგნი მოხვედრილა წერეთლების და, ბოლოს, დადიანების ოჯახში. ეკატერინე დადიანს, თავის ძე ნიკოსთან ერთად, მოუჭედინებია წიგნი, შეუმკია თვლებით და დაუსვენებია დადიანების საზაფხულო სასახლე გორდის ეკლესიაში 1872 წლის მაისში

Верхняя часть серебряного позолоченного, украшенного камнями оклада первопечатного Евангелия 1709 года (27,5×20 см), владельцами которого были в первой половине XVIII в. Николай Абашишвили, а затем семьи Церетели и, наконец, Дадияни. Екатерина Дадияни вместе с сыном своим Николаем, украсив книгу камнями, возложила в церкви летнего дворца Горди в мае 1872 г.

Partie supérieure de la couverture en vermeil ornée de pierres précieuses d'un Evangile de 1709 (27,5X20 cm).

სახატესნაირი ოქროს მართკუთხა სანაწილე (6,4×3,5 სმ; წონა — 155 გრ.) თარიღდება X საუკუნით

Золотая мощехранительница в виде киота (6,4×3,5 см, вес 155 г). Датировается X веком

Reliquaire en or. Daté du Xe siècle (6,4X3,5 cm, poids—155 gr).

ოქროს ორკარედი კილობანი (14×11 სმ), რომელშიც ინახებოდა თამარ მეფის გულსაკიდი ჯვარი. კილობანი დამზადებულია თამარ მეფის შეკვეთით Золотой двустворчатый ковчег (14×11 см), в котором хранился наперсный крест царицы Тамар, по заказу которой и изготовлен ковчег Arche à doubles battants en or (14X11 cm) qui contenait la croix pectorale de la reine Thamar et faite sur sa commande.

იმავე კილობნის შიდა მხარე. ერთ მხარეზე (ამ ფოტოზე — ხელმარცხნივ) მოთავსებულია თამარ მეფის გულსაკიდი ჯვრის შესანახი ბუდე.

Внутренняя сторона того же ковчега. На одной стороне (на этом фото-слева) помещено гнездо для хранения наперсного креста царицы Тамар L'intérieur de la même arche.

თამარ მეფის გულსაკიდი ოქროს ჯვარი
(6,7×4,1 სმ; ყუნწის სიფართოე — 2,7
სმ; წონა — 27,48 გრ.).

Золотой наперсный крест царицы
Тамар (6,7×4,1 см; ширина шарни-
ра, связывающего крест с ажурной
бусниной для ношения — 2,7 см, вес
27,48 г)

Croix pectorale en or de la reine Tha-
mar (6,7X4,1 cm), largeur du joint
unissant la croix à la perle ajourée
pour le port de la croix—2,7 cm,
poids—27,48 gr).

იგივე გულსაკიდი ჯვრის ზურგი, რომელ-
ზედაც სევადითაა შესრულებული 14-
სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა:
„ძელო || ჰეშუმ[ა]რიტლო: ძალო: ჯუ||-
არისაო შენითა: წ[ი]ნ: [წარ]ქლომითა:
ყო[ვ]ლ[ა]ლივე: შემწე და მფარველ იმ-
მენ: მეფე[ს]ა: დ[ა] დე[ლო]ფ[ი]ლ[ა]სა||-
თა || მარ||ს“.

Оборотная сторона того же наперс-
ного креста, на котором дана
14-строчная надпись асомтаврули
чернью: «Древо истинное, сила кре-
ста, под твоим водительство будь
вспомогателем и покровителем царя
и царицы Тамар»

L'envers de la même croix avec inscri-
ption de 14 lignes en assomtavruli

სვედასხვაფრად მომინანქრული და ფირუზის თვლებით შემკული ოქროს დიადემა (წონა — 156,4 გრ), XVIII საუკუნის ნახელავი. შემადგენელი ნაწილი ეკატერინე დადიანის გარნიტურისა.

Золотая диадема с расписной эмалью разных цветов, украшенная бирюзовыми камнями (вес 156,4 г). Работа XVIII века. Составная часть гарнитура Екатерины Дадияни

Diadème en or avec émaux décoratifs multicolores, ornée de turquoises (poids— 156,4 gr). XVIIIe siècle.

სვედასხვაფრად მომინანქრული და ფირუზის თვლებით შემკული ოქროს სამაჭურები (ერთის წონაა — 97,1 გრ, მეორისა — 102,02 გრ.). XVIII საუკუნის ნახელავი. შემადგენელი ნაწილი ეკატერინე დადიანის გარნიტურისა.

Золотые запястья с расписной эмалью разных цветов, украшенные бирюзовыми камнями (вес одного из них 97,1 г, другого — 102,02 г). Работа XVIII века. Составная часть гарнитура Екатерины Дадияни

Bracelets en or ornés d'émaux décoratifs multicolores avec turquoises (le poids de l'un—97,1 gr. de l'autre—102,02 gr). XVIIIe siècle.

სხვადასხვაფერად მომინანქრული და ფირფხის თვლებით შემკული ოქროს კულონი (წონა — 65 გრ) და წყვილი საყურე (თითო წონა — 54,82 გრ.). XVIII საუკუნის ნახელავი. ეკატერინე დადიანის გარნიტურის შემადგენელი ნაწილი

Золотой кулон (вес 65 г) и серьги (вес каждой 54,82 г) с расписной эмалью разных цветов, украшенные бирюзовыми камнями. Работа XVIII века. Составные части гарнитура Екатерины Дадияни

Coulon en or (poids—65 gr) et boucles d'oreilles (poids de chaque boucle—54,82 gr). XVIIIe siècle.

1940 წ. 22 ივნისს მოხდა საფრანგეთ-გერმანიის დაზავება კომპიენში (ჰიტლერელებმა განზრახ აირჩიეს დაზავების ადგილად კომპიენი, სადაც გერმანიის წარმომადგენლებთან მოხდა დაზავება 1918 წ. 11 ნოემბერს), ხოლო ორი დღის შემდეგ, 24 ივნისს — საფრანგეთ-იტალიის დაზავება. ამას მოჰყვა საფრანგეთის ტერიტორიის ორი მესამედის — პარიზის ჩათვლით მთელი ჩრდილო საფრანგეთის — ოკუპაცია ჰიტლერელთა ჯარების მიერ. 10 ივლისს შეიკრიბა საფრანგეთის ეროვნული კრება ქ. ვიშიში, რომელსაც ბედმა არგუნა ფრანგ კოლაბორაციონისტთა რეზიდენციად ქცევა. ჩატარდა კონსტიტუციური რეფორმა, რომელმაც, არსებითად, გააუქმა მესამე რესპუბლიკა. 12 ივლისს მარშალი პეტენი გამოცხადდა „საფრანგეთის სახელმწიფოს მეთაურად“, ხოლო მის მოადგილედ (ვიცე-პრეზიდენტად) შეიქმნა აშკარა რეაქციონერი და სულითა და გულით ნაცისტების ყურმობრილი ყმა პიერ ლავალი. 13 ივლისს აიძულეს გადამდგარიყო მესამე რესპუბლიკის უკანასკნელი პრეზიდენტი ალბერ ლებრენი.

მესამე რესპუბლიკას ბოლო მოეღო.

ჰიტლერელების სწრაფი წინსვლა გრძელდებოდა. მათ დაიპყრეს იუგოსლავია და საბერძნეთი (1941 წლის აპრილი), ბრიტანეთის კუნძული იქცა საშინელ, დაუნდობელ საპაერო დაბომბვათა ობიექტად. ჰიტლერელები ემზადებოდნენ საბჭოთა კავშირზე თავდასხმისათვის ...

მაგრამ ჰიტლერული აგრესია განაპირობებდა დამონებულ ქვეყნებში სახალხო-ანტიჰიტლერული მოძრაობის გაღვივებას. ფრანგი პატრიოტებიც იდგნენ ამ მებრძოლთა რიგებში. 1940 წლის 17 ივნისს პეტენმა ითხოვა დაზავება, ხოლო მეორე დღესვე, 18 ივნისს შარლ დე გოლმა ლონდონში გამოაქვეყნა ცნობილი მოწოდება („აპელ“) იმის შესახებ, რომ ფრანგები განაგრძობენ ბრძოლას ოკუპანტთა და კოლაბორაციონისტთა წინააღმდეგ, ე. წ. „წინააღმდეგობის მოძრაობას“, „რეზისტანს“.

ლონდონში დე გოლის მეთაურობით ფრანგმა პატრიოტებმა შექმნეს „თავისუფალი ფრანგების ძალები“. ფრანგი ხალხის ბრძოლას საფრანგეთის გარეთ და ზღვისგაღმა სამფლობელოებში ხელმძღვანელობდა „მებრძოლი საფრანგეთის ეროვნული კომიტეტი“ (შეიქმნა ლონდონში 1941 წლის სექტემბერში), ხოლო საფრანგეთში დაუცხრომელ ბრძოლას აწარმოებდნენ სხვადასხვა პატრიოტული მებრძოლი ორგანიზაციები, პარტიზანული რაზმები და საფრანგეთის იატაკქვეშ მყოფ კომუნისტური პარტიის ინიციატივით შექმნილი „ეროვნული ფრონტი“ (შეიქმნა 1941 წლის მაისში).

საფრანგეთში შექმნილმა მძიმე პირობებმა ხელი არ ააღებინა ობოლენსკაიას ხელმეორედ, 1936 წლის დამლევს წამოწყებულ სასამართლო პროცესზე. ამ პროცესის შესახებ ლევილში მყოფ ექვთიმეს პარიზიდან დროდადრო ატყობინებდნენ წერილებით. ე. თაყაიშვილის არქივის მიერ შემონახული ამ წერილების მიხედვით, ჩვენ შეგვიძლია დაახლოებით მაინც აღვადგინოთ ობოლენსკაიას მეორე პროცესის ვითარება და მსვლელობა. ეს მეორე პროცესი ჩატარებულა იმავე სასამართლოში, სადაც ჩატარდა პირველი პროცესი — სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოში. ქართველებისათვის საჭირო იყო ვეჭილ ავუესა და ვეჭილ ადვოკატის აყვანა⁴⁶.

რაც შეეხება პირველს, ქართველების ავუე იყო საფრანგეთის პარლამენტის დეპუტატი პომარე. მისი მეშვეობით გაცნო ექვთიმე ობოლენსკაიას სარჩელსა და ამ სარჩელზე ჟოდონის პასუხს, რომელთა პირები მას ლევილში გადაეგზავნა. ვინაიდან ეს ასლები თავის შენიშვნებითურთ ექვთიმეს აუუესათვის დაუბრუნებია, ამიტომ მისმა არქივმა ველარ შემოგვინახა ობოლენსკაიას სარჩელისა და მასზე ჟოდონის პასუხის პირები და ამ დოკუმენტებზე წარმოდგენა შეგვიძლია ვიქონიოთ მხოლოდ ექვთიმეს არქივში დაცული იმ წერილების მიხედვით, რომლებსაც იგი პარიზიდან ლეზულობდა.

თავის პასუხში, რომელიც საკმაოდ დასაბუთებულად ყოფილა შედგენილი, ჟოდონი მიუთითებდა ორ გარემოებაზე: 1. მომჩივანს, ე. ი. ობოლენსკაიას, არ წარმოდგენია მისი საკუთრების დამადასტურებელი საბუთები; 2. დადიანისეული ქონება, საქართველოს რესპუბლიკის დეკრეტის ძალით⁴⁷, ეკუთვნის საქართველოს მუხეუმებს და ქართველ ერს.

ვინაიდან ჟოდონისა და ქართველთა ინტერესები ემთხვეოდნენ ერთმანეთს, ამიტომ პომარეს ურჩევია: ჟოდონის ვეჭილს დავეხმაროთ რჩევით და მასალებით, მაშინ ცალკე ვეჭილი აღარ დაგვჭირდებაო. ეს რჩევა მით უფრო მისაღებად ჩანდა, რომ საკუთარი ადვოკატის აყვანა ძვირი დაჯდებოდა. სამაგიეროდ, ექვთიმეს ცდა არ დაუკლია, რომ სასარგებლო რჩევები მიეცა ჟოდონისა და მისი ვეჭილისათვის.

⁴⁶ ამ ორი ვეჭილიდან პირველის მოვალეობაა სასამართლო პროცესისათვის საქმის შემზადება, მეორე კი თვითონ გამოდის პროცესზე.

⁴⁷ საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ 1920 წლის 31 დეკემბერს მიღებული „დეკრეტი ყოფილი უგანათლებულესი თავადის ნიკოლოზ მინგრელსკის ქონების ჩამორთმევისა“.

ექვთიმეს კონსულტაციებმა, როგორც ჩანს, საკმაო გავლენა მოახდინა ჟოდონის ვეჟილზე და, შემდეგ, სასამართლოს დადგენილებაზე. ეს გავლენა ამჩნევია უკვე ჟოდონის წინასწარ პასუხს ობოლენსკაიას სარჩელზე. ცხადია, ქართველთაგან მომდინარეობდა ის არგუმენტი, რომ დადიანისეული ქონება საქართველოს რესპუბლიკის 1920 წლის 31 დეკემბრის დეკრეტის ძალით საქართველოს მუზეუმებს ეკუთვნის.

ობოლენსკაიას მეორედ აღძრული პროცესი ორჯერ გადადებულია: როგორც ჩანს, იგი დაუნიშნიათ 1940 წლის ნოემბერში და 18 დეკემბრისათვის გადაუდვიათ; შემდეგ, ობოლენსკაიას ვეჟილის თხოვნით, გადაუდვიათ 1941 წლის 5 თებერვლისათვის. ამ დღეს საქმე გაურჩევიათ, ხოლო განაჩენი გამოუცხადებიათ 19 თებერვალს.

როგორც შეიტყო ექვთიმემ პარიზიდან მიღებული წერილიდან სასამართლოს „მიუღებლად“ უცენია მინგრელსკაია-ობოლენსკაიას სარჩელი და გამოუტანია ასეთი განაჩენი: „სასამართლო თვლის, რომ ვინაიდან მინგრელსკის ქონება საფრანგეთის სახელმწიფოს მიერ ცნობილ სუვერენულ სახელმწიფოს მიერ გამოცხადებულია ამ სუვერენული სახელმწიფოს საკუთრებად, სენის დეპარტამენტის სასამართლოს შესაძლებლად არ მიაჩნია კანონიერად სცნოს ეს მოთხოვნა“ (ე. ი. ობოლენსკაიას პრეტენზია).

ექვთიმეს არქივმა არ შემოგვინახა სასამართლოს სრული განაჩენი (ისევე, როგორც პირველი პროცესის დროს გამოტანილი „რეფერეს ორდონანსი“), მაგრამ ექვთიმეს მიერ პარიზიდან მიღებულ წერილში გადმოცემული ძირითადი შინაარსი ამ განაჩენისა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ სენის დეპარტამენტის სასამართლო მთლიანად დაყრდნობია, ჟოდონის მიერ წარმოდგენილი წინასწარი პასუხის არგუმენტაციას, ჟოდონს და მის ვეჟილს კი უსესხიათ თავიანთი მთავარი არგუმენტი ექვთიმესაგან და ქართველთა ვეჟილ-აღუე პომარესაგან.

ობოლენსკაიამ მეორედაც წააგო პროცესი. მაგრამ აქ ყველაზე უფრო საყურადღებოა თვით სასამართლოს პოზიცია და მის მიერ საკუთარ განაჩენთა არგუმენტაცია — ორივეჯერ ნასესხები ჟოდონისაგან. პირველად (1934 წლის 8 მაისის „რეფერეს განაჩენი“) სასამართლომ გადაწყვიტა საქმე ამ ფრანგი მოხელის, ე. ი., არსებითად, საფრანგეთის მთავრობის სასარგებლოდ იმ მოტივით, რომ საქართველოს მთავრობა „ალარ არსებობს“, და, მაშასადამე, მისი ქონება განხილული უნდა იქნეს, როგორც „უპატრონოდ დარჩენილი რუსული ქონება“; მეორედ სასამართლომ გადაწყვიტა საქმე (1941 წლის 19 თებერვლის განაჩენი) იმავე ჟოდონის სასარგებლოდ იმ მოტივით, რომ განძი ეკუთვნის ქართველ ერს — საფრანგეთის სახელმწიფოს მიერ ცნობილ სუვერენულ სახელმწიფოს.

სასამართლო, ცხადია, არ ჩაუკვირდა იმას, რომ ეს ორი ეწინააღმდეგებოდა ერთმანეთს. ამ ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო არგუმენტის საფუძველზე სასამართლომ ორივეჯერ გადაწყვიტა საქმე საფრანგეთის სახელმწიფოს სასარგებლოდ.

პროცესის დასრულებისას პომარეს გამოუთქვამს მოსაზრება: საეჭვოა მომჩივანმა გადაიტანოს საქმე უმაღლეს ინსტანციაში და, ვინაიც გადაიტანოს, საეჭვოა ამ ინსტანციამ გააუქმოს პირველი ინსტანციის დადგენილება.

შ. პომარეს ეს მოსაზრება სავსებით გამართლდა. ამგვარად განძეულობის ნაწილის ხელყოფის ცდა მინგრელსკის ჩამომავლისაგან უნაყოფოდ დასრულდა. პირში ჩალაგამოვლებული დარჩნენ როგორც ს. ობოლენსკაია, ისევე ის საქმოსნები, ვინც ამ პროცესზე ბლომად ხარჯავდნენ ფულს⁴⁸.

მაგრამ, ამავე დროს, სასამართლომ ნაკლებ იზრუნა ქართველი ერის ინტერესებზე: ფრანგულმა სასამართლომ არგუმენტად კი გამოიყენა ობოლენსკაიას წინააღმდეგ ქართველი ერის „სუვერენობა“, მაგრამ ამ „სუვერენული ერისათვის“ მისი საუნჯის დაბრუნებას საფრანგეთის მთაერობა სრულიადაც არ აბირებდა.

მიუხედავად ამისა, ექვთიმეს და სხვა ქართველთა სიხარული სასამართლოს გადაწყვეტილების გამო მაინც სავსებით გასაგებია: კიდევ რჩებოდა რაღაც იმედი განძის სამშობლოსათვის დაბრუნებისა, ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ განძის მნიშვნელოვანი ნაწილი ხელში ჩაუვარდებოდათ ნიკო მინგრელსკის მემკვიდრეს და მასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ საქმოსნებს, მაშინ განძის ეს ნაწილი სამუდამოდ დაკარგული იქნებოდა სამშობლოსათვის.

ჩვენი საქმისათვის ჟოდონმა მაშინ ფრიალ დადებითი როლი შეასრულა და ექვთიმემაც მაღალი შეფასება მისცა მის ამ დამსახურებას⁴⁹.

⁴⁸ „სპეკულიანტებმა დიდი ფული დახარჯეს ობოლენსკის ქვრივის დასახმარებლად, იმ იმედით, რომ პროცესს მოიგებენ და ერთი ათად მეტ თანხას აიღებენ. — იხსენებს ექვთიმე თავის 1952 წლის ნოემბრის მოგონებაში. — ერთი მათგანი სიკვდილითაც მეშუქრებოდა. პროცესის წაგების შემდეგ ობოლენსკის ქვრივი ვერმანიაში გაიპარა, სპეკულიანტები კი ხელცარიელნი დარჩნენ“.

⁴⁹ საქართველოს წარმომადგენლების მიერ განძის ჩაბარების შემდეგ ექვთიმემ გაიხსენა ჟოდონის დამსახურება ჩვენი საუნჯის გადარჩენის საქმეში და 1945 წლის 28 თებერვალს მადლიერების გრძნობით აღსაესე წერილი მისწერა მას. ამ წერილში ექვთიმე, სხვათა შორის, სწერდა ჟოდონს: „... თქვენ არა მარტო გამოიჩინეთ მათზე (მუზეუმთა ნივთებზე, განძზე — ვ. ჟ.) განსაკუთრებული მზრუნველობა, არამედ, აგრეთვე, თქვენ დაიცავით კიდევ ისინი პრეტენზიებისაგან ზოგიერთ პირთა, რომელთაც სურდათ ხელთ ეგდოთ ამ ქონების ნაწილი. თავად ობოლენსკაისთან [სასამართლო] პროცესის დროს, თქვენმა მკაფიო და მიუღვამელმა ჩვენებამ ითამაშა მნიშვნელოვანი როლი ამ პროცესის მსვლელობაში“.

ყურადღებას იქცევს ობოლენსკაიას საქმესთან დაკავშირებით პარიზიდან ექვთიმესათვის გაგზავნილი ერთი წერილი, დათარიღებული 1941 წლის 20 თებერვლით, რომელიც ბოლოვდება ცნობით განძის აღვიღმდებარეობის შეცვლის შესახებ: „თვით განძეულობა ბანკიდან ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში გადაუტანიათ, რადგან ბანკში შენახვა ძვირი ჯდებოდა“.

მაგრამ, როგორც ჩანს, ჟოდონს სხვა მოტივები ამოძრავებდა, როდესაც განძი საფრანგეთის ბანკის პარიზში მდებარე შენობიდან სხვაგან გადაუტანია. ამ მხრივ საყურადღებო ცნობას შეიცავენ მოგონებანი იმ ქართველებისა, რომელნიც პარიზში ცხოვრობდნენ ომის წლებში და გაგვიზიარეს ის, რაც მათ იქ ყოფნაში სმენიათ განძის შესახებ: გიორგი გეგელია, რომელმაც 20 წელზე მეტი დაყო საფრანგეთში და აქტიური მონაწილეობა მიიღო ანტიჰიტლერული წინააღმდეგობის მოძრაობაში; აკაკი ნიჟარაძე, რომელიც 1944 წლის დამლევს მოხვდა საფრანგეთში და იქ ცხოვრობდა 1947 წლის დამთავრებამდე; კოლია (პოლიკარბე) შელაძე, ქართველი მუშა, მანქანათმშენებელი ქარხნის ოსტატი, რომელიც ომის წლებში მოხვდა საფრანგეთში და სამშობლოში დაბრუნდა ომის დასრულების შემდეგ. 1945 წელს ქვემოთ ვნახავთ, რომ სამივე არა მარტო ცხოვრობდა იმ დროს საფრანგეთში, არამედ თვითონაც უშუალოდ მონაწილეობდა განძის საბჭოთა წარმომადგენლობისათვის გადმობარებაში.

გ. გეგელიას სმენია, რომ „ომის დაწყებისას ჟოდონს გადაუტანია განძი ვერსალის ნაციონალური ბიბლიოთეკის სარდაფში, სადაც იგი გადაუშალიათ. ბიბლიოთეკის თანამშრომლებს განძი იატაკზე დაუწყვიათ და ზედ დაუყრიათ ღორღი და ყოველგვარი ნაგავი — ნაფოტები, წიგნის ნაფლეთები, მომეტებულად საამშენებლო ნაგავი...“ როგორც ეს პ. შარიამ გაიხსენა (1973 წლის აპრილში), ექვთიმეს უამბუნია მისთვის, რომ ჟოდონს სათანადო რჩევა მისცა მან, ექვთიმემ. ექვთიმე ამ მიზნით ჩასულა ვერსალში და იქ სამი დღე დაუყვია.

ა. ნიჟარაძეს სმენია, რომ „როდესაც ომი დაწყებულა, ჟოდონს განძეულობა გადაუშალავს: მოუთავსებია ვერსალის ეროვნული ბიბლიოთეკის დებო-სეიფებში, ბიბლიოთეკის ქვედა სართულზე...“ მას გაუცვნია განძის მცველი პ. ჟოდონი 1944 წლის დამლევს. იგი იმ დროს ხანში შესული კაცი ყოფილა. „დიდებული კაცი იყო“ — იხსენებდა მის შესახებ ა. ნიჟარაძე.

ცხადია, განძი იატაკზე კი არ ეყარა, არამედ ელაგა ყუთებში, რომლებითაც იგი პარიზიდან ვერსალში გადაიტანეს. კ. მელაძეს თა-

ვისი თვალთ უნახავს, რომ განძი ელაგა ვერსალის ნაციონალური ბი-
ბლიოთეკის ქვედა სართულზე, ერთ დარბაზში, დიდ ყუთებში. საქართველოს
საბჭოთაო მთავრობის
ყუთის სიგრძე ყოფილა დაახლოებით ერთი მეტრი, სიგანე და სიმაღ-
ლე — 80 სანტიმეტრი.

რასაკვირველია, იმ დროს, როცა კ. მელაძეს უნახავს ეს ყუთები
(1944 წლის დამლევით), ისინი ღორღისა და ნაგავისაგან უკვე გაწმენ-
დილნი იყვნენ. ცხადია, ეს ის ყუთები არაა, რომლებშიც ნივთები ელა-
გა საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებაში, რადგან იმ ყუ-
თებიდან განძეულობა ამოალაგეს პარიზში 1934 წლის სექტემბერ-ოქ-
ტომბრის თვეებში და დაალაგეს ბანკის ერთი მომცრო დარბაზის თა-
როებზე, სადაც, როგორც უკვე ვახსენეთ, უნახავთ განძი ე. თაყაი-
შვილს და ემიგრანტული „მთავრობის“ წარმომადგენლებს.

როგორც ჩანს, ან 1940 წლის დამლევს, ან 1941 წლის დამლევს,
ჰიტლერელთა ოკუპაციის ჟამს, ჟოდონმა პარიზის ბანკის ამ თაროები-
დან გადააწყო ბანკის განძეულობა იმ დიდ ყუთებში, რომლებიც საკუ-
თარი თვალთ ნახეს გ. გეგელიამ, ა. ნიჟარაძემ და კ. მელაძემ, და
გადამალა ვერსალის ბიბლიოთეკის ქვედა სართულზე თუ სარდაფში,
ნაგვისა და ღორღის ქვეშ.

ორიოდე სიტყვა იმ შენობის შესახებ, რომელიც ომის წლებში
იქცა ჩვენი საუნჯის თავშესაფრად. ესაა ვერსალის ნაციონალური
ბიბლიოთეკა, რომელიც წარმოდგენს საფრანგეთის ნაციონალური
ბიბლიოთეკის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილს. სწორედ ამ ბიბლიოთე-
კის შენობაში მოუთავსებია ჩვენი საუნჯე პიერ ჟოდონს. ზემოხსენე-
ბულ ჩვენებებს ადასტურებს განძის საბჭოთა წარმომადგენლობისა-
თვის გადმობარების ოქმი, დათარიღებული 1944 წლის 9 დეკემბრით,
რომელშიც აღნიშნულია, რომ „... ვერსალში, ნაციონალური ბიბლიო-
თეკის შენობაში, მონბორონის ქუჩაზე... ინახებოდა განძი...“. ვერ-
სალის გეგმაზე მონბორონის ქუჩა აღნიშნულია ამ ქალაქის ცენტრა-
ლურ ნაწილში. სამხრეთით იგი უკავშირდება პარიზის პროსპექტს,
ჩრდილოეთით — სენ-კლუს პროსპექტს. ამ ქუჩის აღმოსავლეთით
გეგმაზე აღნიშნულია მონბორონის სტადიონი.

მაშასადამე, ქართული განძი დაცული ყოფილა ქ. ვერსალში,
მონბორონის ქუჩაზე მდებარე ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქვედა
სართულის დარბაზში.

რად გადამალეს ჩვენი საუნჯით დატვირთული ყუთები ? რად
დააყარეს მათ ნაგავი და ღორღი ? ვის უმაღაღდნენ განძს ?

ჰიტლერელ ოკუპანტებს, რომელთაც მოუწადინებიათ ქართული
საუნჯის დაუფლება და გერმანიაში გატანა.

ე. თაყაიშვილის არქივმა შემოგვინახა ექვთიმეს მოგონება ჰი-
ტლერელი ოკუპანტების მიერ მის ბინაზე მოწყობილი ჩხრეკისა და,

საერთოდ, ჰიტლერული ოკუპაციის პერიოდზე. მოგონება ჩაწერილი უნდა იყოს ექვთიმეს კარნახით, სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ მისი ცხოვრების ბოლო წლებში.

ამ მოგონების ბოლოს ექვთიმემ შემდეგი გაიხსენა: „ბოლოს და ბოლოს გერმანელებმა მოინდომეს განძეულობის მოთხოვნა საფრანგეთის მთავრობისაგან და ბერლინში გადატანა. კიდევ გამართეს მოლაპარაკება...“. შემდეგ ექვთიმემ გაიხსენა, რომ მას დაუხმარებია ზოგიერთი ქართველი ემიგრანტი, რომელთაც მხარი დაუჭურიათ ექვთიმესათვის. „... ზურაბ ავალიშვილმაც მხარი დამიჭირა, — იხსენებს ექვთიმე, — და არწმუნებდა გერმანელებს: ეს მართო საქართველოსათვის არის საჭირო, როგორც ისტორიული საბუთი და არა სხვებისთვის...“.

ექვთიმეს ამ მოგონებას ავსებს გ. გეგელიას და აკ. ნიჟარაძის მოგონებანი.

გ. გეგელიას სმენია, რომ, მიუხედავად განძის გადამალვისა, ჰიტლერულ ოკუპანტებს მაინც შეუტყვეიათ ქართული საუნჯის შესახებ. 1942 წელს ან 1943 წლის დამდეგს მათ დაუბრუნებიათ ჟოდონი, რომელზედაც მიუთითებია ვამეცმს. „ჟოდონს განუცხადებია გერმანელებისათვის: ქონება სასამართლო წესითა მაქვს ჩაბარებული და სად წაიღეს ბანკიდან, არ ვიციო...“.

„გერმანელებს შეუტყვეიათ, არ ვიცი კი რა გზით, — იხსენებს აკ. ნიჟარაძე, — განძის არსებობის შესახებ და ეძებდნენ მას. რამდენჯერმე გამოუხშიათ ჟოდონი, მაგრამ მას არ გაუცია განძის სამყოფელი ადგილი“. ჟოდონს უთქვამს ა. ნიჟარაძისათვის: „პირდაპირ მაწამეს, შეკითხებოდნენ სად იყო განძი, მაგრამ ვუთხარი, არაფერი ვიცი, არავითარი ქონება ჩემთან არ არის-მეთქი... ქართველთა შორის არავინ გამოჩნდა ისეთი, რომ გაეცა განძი...“.

ე. თაყაიშვილის, გ. გეგელიას და აკ. ნიჟარაძის ამ მოგონებებიდან ჩანს, რომ ჰიტლერული ოკუპაციის დროს ქართველი ემიგრაცია ერთსულოვანი არ ყოფილა: ნაწილი, ნაციისტური ორიენტაციის მქონე ქართველთაგან (საფიქრებელია, უფრო ისინი, ვინც გერმანიაში ცხოვრობდა) მომხრენიც კი ყოფილან იმისა, რომ განძეულობა საფრანგეთიდან გერმანიაში გაეტანათ. მაგრამ გავლენიანი პარიზელი ემიგრანტები, მათ შორის ექვთიმეს მიერ შთაგონებულნი, ამას წინ აღდგომიან. სწორედ ამ განწყობილებამ ათქმევინა სიცრუე ქართველ ისტორიკოს ზურაბ ავალიშვილს, რომელიც უმტიციებდა ჰიტლერულ ოკუპანტებს, ვითომც ჩვენს საუნჯეს მხოლოდ ვიწრო ქართული და არა მსოფლიო მნიშვნელობა ჰქონდა... .

საფიქრებელია, სწორედ ჰიტლერული ორიენტაციის მქონე რომელიღაც პირის მიერ დასმენილი ჟოდონი გამოუხშიათ ოკუპანტებს

და მოუთხოვიათ მისგან ქართული განძეულობის გაცემა⁵⁰. ფრანგ მოხელეს დიდი სულიერი სიმტკიცე გამოუჩენია, არ გაუცია განძეულობის სამყოფელი ადგილი — ვერსალის ნაციონალური ბიბლიოთეკა. თლო იმ პარიზულ ქართველთა შორის, რომელთათვისაც ცნობილი იყო ეს სამალავი, გამცემი არ გამოჩენილა.

დიდ მოწონებას იმსახურებს ფრანგი მოხელის პიერ ჟოდონის სიმტკიცე, რომელიც შეიძლება მთავარი მიზეზიცაა განძის გადარჩენისა, რადგან ნაცისტ ოკუპანტებს რომ მიეგნოთ განძისათვის და დაეყნოსათ მისი მნიშვნელობა და რაობა, არა გვეგონია მათ ზურაბ ავალიშვილის კეთილშობილი სიცრუისათვის დაეჯერებინათ! ცხადია, ფრანგი პატრიოტი ჟოდონი ზრუნავდა ამ შემთხვევაში არა ქართველი ერის, არამედ საფრანგეთის ინტერესებზე, რადგან განძეულობას თვლიდა თავისი ქვეყნის კუთვნილებად და ეს, არსებითად, ასეც იყო. მაგრამ ჩვენ მაინც დიდად მადლიერნი უნდა ვიყოთ ამ ფრანგის სიმტკიცისა, რადგან უმთავრესად სწორედ მისმა ფრანგულმა პატრიოტიზმმა გადაარჩინა ჩვენი ქართული ეროვნული საუნჯე ჰიტლერელთა კლანჭებს.

როგორც ჩანს, ჟოდონს გამოუყენებია იგივე „არგუმენტი“, რაც ზ. ავალიშვილს, მას განზრახ დაუმცირებია ოკუპანტთა თვალში ქართული განძის მნიშვნელობა: ამ განძს მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ ქართველებისა და მათი კულტურისათვის, არ გააჩნია არც მსოფლიო კულტურული და არც განსაკუთრებული მატერიალური ღირებულება⁵¹.

⁵⁰ საეცებთ დასაშვებია, რომ აქ რაიმე „დასმენასა“ და „გაცემას“ არცა ჰქონია ადგილი. საჭმე ისაა, რომ ობოლენსკაიას პროცესმა ძალიან გაახმაურა ჩვენი საუნჯის ამბავი და, რასაკვირველია, ეს არ შეიძლება არ მისულიყო ჰიტლერელ ოკუპანტთა ყურამდე; ხოლო თუ ნამდვილად ასეა, ეტყობა სწორედ ეს გარემოება აიძულებდა ექვეთმისა და ჟოდონს ეზრუნათ განძის გადამალვაზე, ამ სასამართლო პროცესის დასრულებამდე, ესე იგი, 1940 წლის დამდეგს ან 1941 წლის დამდეგს.

⁵¹ ჟოდონის განსაკუთრებული დამსახურების შესახებ ჩვენი განძის ჰიტლერელთაგან დახსნის საქმეში ექვეთმე ზემოხსენებულ, 1945 წლის 28 თებერვლით დათარიღებულ წერილში შემდეგსა სწერს ჟოდონს: „... განსაკუთრებით დავალებული ვართ თქვენგან იმით, რომ ეს ნივთები (ლაპარაკია განძზე—გ. ე.) არ ჩაუვარდათ ხელში იმათ, ვისაც ოთხი წლის განმავლობაში ეპყრათ საფრანგეთი და რომელნიც მოითხოვდნენ თქვენგან ყველა საჭირო ცნობას იმ საგნებზე, რომელთაც იცავდით. თქვენ მოახერხეთ დაგერწმუნებინათ ისინი (ოკუპანტები—გ. ე.), რომ ამ ნივთებს ჰქონდა ღირებულება მხოლოდ ქართველი ხალხისათვისა და მისი კულტურისათვის, მაგრამ არ წარმოადგენდნენ არავითარ განსაკუთრებულ მატერიალურ ღირებულებას...“

მაგრამ, ცხადია, მართო ასეთ „არგუმენტებს“ ვერ დაეყრდნობოდნენ. ამიტომ განძი გადამალეს კიდევც. ეტყობა ოკუპანტები დაჟინებით ეწეოდნენ ჟოდონის დაკითხვას, მაგრამ ამაოდ.

როდის ექებდნენ ჰიტლერელი ოკუპანტები ჩვენს საუნჯეს? გ. ვეველიას მოგონების თანახმად, ეს უნდა მომხდარიყო 1942 წელს ან 1943 წლის დამდეგს. თუ ეს ასეა, მაშინ ამ ძიებას ადვილი ჰქონია ნაცისტური ოკუპაციის უმძიმეს პერიოდში.

როგორც ცნობილია, 1940 წლის 22 ივნისის კომიუნის დაზავების შემდეგ საფრანგეთის ორი მესამედი, მისი მთელი ჩრდილო ნაწილი პარიზითურთ ოკუპირებული იყო ჰიტლერელების მიერ. მაგრამ „საფრანგეთის სახელმწიფოს მეთაური“ პეტენის ხელმძღვანელობით მოქმედი ვიშის მთავრობა თუ კიდევ ინარჩუნებდა რაღაც „დამოუკიდებლობის“ ნასახს, მდგომარეობა საფუძვლიანად შეიცვალა იმ დროიდან, რაც მთავრობის მეთაურად ფაქტიურად შეიქმნა ჰიტლერელთა ყურმოჭრილი ყმა — პიერ ლავალი, რომელსაც ივლისიდან ეკავა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილის (ვიცე-პრეზიდენტის) პოსტი. 13 დეკემბერს პეტენმა შეცვალა ლავალი ამ პოსტზე აღმირალი დარღვევით და დააპატიმრებინა კიდევ ლავალი. მაგრამ ჰიტლერული გერმანიის მესვეურთა მოთხოვნით პეტენი არა მართო იძულებული შეიქნა გაეთავისუფლებინა მოლაღატე, არამედ 1942 წლის 18 აპრილს დაენიშნა იგი „მთავრობის თავმჯდომარედ“. ამის შემდეგ, არსებითად, ლავალი მართავდა საფრანგეთის საქმეებს ორ წელზე მეტ ხანს, ვიშის „მთავრობის“ აღსასრულამდე⁵². ფრანგი ხალხის შეუპოვარ და გმირულ ბრძოლას, რომელშიც თვალსაჩინო როლს ფრანგი კომუნისტები ასრულებდნენ, ოკუპანტები და ვიშისტები უპასუხებდნენ მძვინვარე ტერორით.

კიდევ უფრო გაუარესდა ფრანგი პატრიოტების მდგომარეობა მსოფლიო ომში მომხდარ გარდატეხასთან დაკავშირებით. ეს გარდატეხა დაკავშირებულია იმ ძლიერ დარტყმებთან, რომელნიც იგემეს ჰიტლერელებმა და მათმა სატელიტებმა საბჭოთა კავშირთან ბრძოლაში.

სტალინგრადის ბრძოლების (1942 წლის ივლისი — 1943 წლის თებერვალი) პერიოდში, როდესაც ჰიტლერელების მძაფრი, გააფთრებული შეტევა თავის აღსასრულს უახლოვდებოდა და აშკარა იყო ბრძოლაში დიდი გარდატეხის მოახლოება, მოკავშირეებმა გადასხეს თავიანთი სამხედრო ძალები საფრანგეთის ჩრდილო აფრიკაში (1942 წლის 8 ნოემბერი).

⁵² 1944 წლის სექტემბერში ლავალი გაიქცა ვიშიდან, მაგრამ, შეპყრობილი მოკავშირეთა მიერ, წარსდგა სასამართლოს წინაშე და 1945 წლის 15 ოქტომბერს დახვრიტეს.

ამის საპასუხოდ გერმანელი ჰიტლერელებისა და იტალიელი ფაშისტების ჯარები, ლავალისა და მისი დამქაშების ხელშეწყობით, შეიჭრნენ მანამდე არაოკუპირებულ სამხრეთ საფრანგეთში (9 ნოემბერი). ახლა უკვე მთელი საფრანგეთი მოექცა საოკუპაციო რეჟიმის — ჰიტლერელთა ჩეკმის ქვეშ. განვლო ამის შემდეგ ათმა დღემ და სტალინ-გრადთან საბჭოთა არმიამ დაიწყო ძლიერი კონტრშეტევა (19 ნოემბერი). ფრანგი პატრიოტების მდგომარეობა აუტანელი შეიქნა. მეტად გაძნელდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი წინააღმდეგობის მოძრაობის მონაწილეთა მდგომარეობა; სამაგიეროდ, გაიზარდა იმედი ხსნისა: აღმოსავლეთიდან საფრანგეთში მოდიოდა ახალ-ახალი ცნობები, რაც აღაფრთოვანებდა ფრანგ პატრიოტებს და თავზარსა სცემდა ჰიტლერელებსა და ფრანგ კოლაბორაციონისტებს. რაც უფრო ახლოვდებოდა დღე მათი განკითხვისა, მით უფრო იზრდებოდა მათი გააფთრება და მძვინვარება ...

ფრანგი პატრიოტების დევნასთან ერთად, ნაცისტები ოკუპანტები უნდობლობით იყენენ განწყობილნი საფრანგეთში მცხოვრებ სხვა ეროვნების ხალხის მიმართაც, შიშითა და ეჭვით უთვალთვალებდნენ ყველას — ფრანგებსაც და არაფრანგებსაც. ეჭვიმიტანილთა შორის ექვთიმე თაყაიშვილიც კი მოხვედრილა.

ზემოხსენებულ მოვლენებაში ექვთიმემ შემდეგი გაიხსენა: „პირველად რომ გერმანელები მივიდნენ პარიზში, იმ დროს კომისია მოვიდა ჩემთან გასაჩხრეკად. სულ სამი კაცი იყო: ერთი — სამხედრო პირი, პოლკოვნიკი, მეორე — სამოქალაქო პირი, გამომძიებელი და მესამე — მათი დამხმარე. მე მედგა ჩემს ოთახებში დიდი ყუთები საეკლესიო ნივთებისა და სხვა საარქეოლოგიო საგნებისა ... პირველად მომთხოვეს ერთი ყუთის გახსნა, სადაც საეკლესიო ნივთები იყო. გავხსენი და ვაჩვენე პოლკოვნიკს. ერთი-ორი საგნის გასინჯვის შემდეგ მან ხელი დამიქნია, დახურეთო. ამ დროს გამომძიებელი სინჯავდა მენშევიკების საბუთებს და ნახა მიწერ-მოწერა მეორე ინტერნაციონალთან. ამან დააინტერესა გამომძიებელი და დაარწმუნა, რომ ჩვენ ყველანი სოციალისტები ვართ. მაშინ უთხრა პოლკოვნიკს: მეორე ყუთიც გასინჯეთო. გავუხსენი მეორე ყუთი და ვაჩვენე, რაც პირველად ხელში შემხვდა — ნაპოლეონ პირველის პატარა ქანდაკება. პოლკოვნიკმა ხელი გააქნია, თვითონ დახურა ყუთი. მე მას ვუთხარი: მეორე ინტერნაციონალთან მიწერ-მოწერას ჩვენი მთავრობა აწარმოებს. მე მიმართულებით სოციალისტი არა ვარ, არამედ ნაციონალ-დემოკრატი და არქეოლოგიას ვემსახურები-მეთქი, ჩვენი მთავრობა, რაკი სოციალის-

ტებია ისინი, რა თქმა უნდა, მეორე ინტერნაციონალთან აქვთ მიწერ-
მოწერა-მეთქი. სხვა იქ ვერაფერი ნახეს და წავიდნენ.“

აკ. ნიჟარაძის მოწმობით, ე. თაყაიშვილთან ჩხრეკა ოკუპანტებს
შოუწყვიათ „ისევე, როგორც ჩხრეკდნენ სხვა ქართველებსაც: ექებ-
დნენ მარქსისტულ ლიტერატურას...“. მაგრამ, შესაძლებელია,
როგორც ეს თვითონ ექვთიმემ გაიხსენა, იგი დაასმინეს, თუ ეს ასეა,
უნდა ვიფიქროთ, რომ მოხუცი დაასმინა რომელიღაც ექვთიმესადმი
მტრულად განწყობილმა პირმა. შესაძლებელია ამ მტრული დამოკი-
დებულების მიზეზი იყო ექვთიმეს მტკიცე პოზიცია განძეულობის
საკითხში: მისი სურვილი დაებრუნებინა განძი საბჭოთა საქართვე-
ლოსათვის და ის წინააღმდეგობა, რაც მან და მისმა დამხმარე ქართ-
ველმა ემიგრანტებმა გასწიეს განძის გერმანიაში გატანის წინააღმდეგ.

შესაძლებელია, ნაცისტ ოკუპანტთა ეჭვი ექვთიმეს მიმართ სხვა
გარემოებამაც გააღვივა. მაგალითად, საფრანგეთის პარტიზა-
ნული ანტიპიტლერული მოძრაობის აქტიური მონაწილე მანანა მჭე-
დლიშვილი ასე იხსენებს იმას, რაც მას სმენია ექვთიმეს ბინაზე მოწ-
ყობილი ჩხრეკის შესახებ: „ერთხელ ვიღამაც გამოაკრა ექვთიმეს
ჭიშკარზე სტალინის სურათი, ამიტომ გერმანელებმა ექვთიმეს
ბინაზე ჩხრეკა მოაწყვეს“.

საფიქრებელია, ეს მოხდა ნაცისტების მიერ განძის ძებნასთან
ერთდროულად, 1942 წლის ნოემბრის ამბების შემდეგ.

რა ყუთები და ნივთები გასინჯეს მჩხრეკავეებმა?

გაუსინჯიათ ექვთიმეს ბინაზე სულ ორი ყუთი. ამთგან პირველ-
ში, რომელშიც, როგორც ექვთიმე იხსენებს, ელაგა „საკლესიო ნივთე-
ბი“, ცხადია იყო C კატეგორიის ერთ-ერთი იმ ექვს ყუთთაგანი,
რომელნიც დახურული რუსული ეკლესიების ქონებას შეიცავდა და
ექვთიმეს ბინაში ელაგა; მეორე ყუთი, რომელშიაც „აღმოაჩინეს“
ნაპოლეონის „პატარა ქანდაკება“, ეჭვი არაა იყო S 14 ყუთი, რომელ-
შიაც, უცხოეთში გადატანილი ქონების სიების მიხედვით, ესვენა
ბორჯომის სასახლიდან გამოტანილი ცხენზე ამხედრებული ნაპოლეო-
ნის ბრინჯაოს ქანდაკება, თანაც ნაპოლეონის ცხენს ფეხები გატეხი-
ლი ჰქონია. როცა ექვთიმეს უჩვენებია ეს ნივთი, ობერსტს ხელი გა-
უქნევია და თვითონ დაუხურავს ყუთი ...

მჩხრეკავეები დარწმუნდნენ, რომ არც ექვთიმე, არც მის ბინაზე
დაცული ყუთების ქონება არ წარმოადგენდნენ პიტლერელებისათვის
რაიმე „საფრთხეს“ და თავი მიანებეს მოხუცს... ასე სამარცხვინოდ
დამთავრდა დამსმენთათვის ექვთიმეს წინააღმდეგ შეთითხნილი
„ბრალდება“.

პიტლერელ ოკუპანტთა კლანჭებს გადაურჩნენ ქართული საუნჯეც
და მისი ერთგული მცველიც. მიუხედავად ამისა, ექვთიმეზე აღბათ ამ

ჩხრეკამ წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა: მოხუცი მრეწველი ახალ-ახალ მუხანათობას და გამუდმებულ შიშში იმყოფებოდა. დროს იგი დიდ ხელმოკლეობას განიცდიდა, მაგრამ მაინც გულს არ იტენდა⁵³.

როგორც ეტყობა, ექვთიმე არ დარჩენილა გულგრილი სახალხო ანტიკონსერვატიული მოძრაობის მიმართ. იგი თანაგრძნობით ყოფილა გამსჭვალული ფრანგი ხალხის წინააღმდეგობის მოძრაობის მიმართ, თანაუგრძნობდა მას, ზრუნავდა თურმე იმ ქართველებზე, რომელნიც მონაწილეობდნენ ამ მოძრაობაში. ამის დამადასტურებელია ექვთიმეს შრტიტოვობა მანანა მჭედლიშვილთან*. ეს გმირი ქართველი ქალი, საფრანგეთის პარტიზანული მოძრაობის მონაწილე, მთელი სიცოცხლის განმავლობაში სიყვარულით იხსენებდა მოხუც მეცნიერს ... მანანა მონაწილე იყო დიდი სამამულო ომისა, იგი — წითელი არმიის ექთანი — ჩრდილო კავკასიის ფრონტზე, ბრძოლის ველზე დაჭრილი მებრძოლების მოვლა-პატრონობისას 1943 წლის ივლისის დამლევეს ტყვედ იგდეს პიტლერელებმა და სხვა საბჭოთა ტყვეებთან ერთად, უკან დახვევისას, მიერეკებოდნენ დასავლეთისაკენ. ბოლოს, როგორც ნაკლებად სანდო ტყვე, გაგზავნეს საფრანგეთში. პარიზში ჩასვლისას, როდესაც მატარებელი საფრანგეთის დედაქალაქს უახლოვდებოდა, მანანამ მოახერხა ტყვეთა ეშელონიდან გაპარვა და პარიზელი ქართველების, განსაკუთრებით კი ელენე ფერაძის დახმარებით — დამალვა⁵⁴.

⁵³ ი. მეგრელიძე იხსენებს: „ექვთიმე თაყაიშვილს უთქვამს ჩემთვის: გერმანელების მიერ საფრანგეთის ალების შემდეგ მუდმივ ტერორისა და შიშის ქვეშ ვიყავი, აღარც საარსებო საშუალება მქონდა. ასეთი გაჭირვების დროსაც კი არამც თუ სახელმწიფო ნივთი, რომელსაც ვეღარც მივიღებდი სეიფიდან, არამედ ჩემი საკუთარი ისტორიული ნივთებიც არ ვამიყიდია, თუმცა მქონდა ისეთი ნუმიზმატიკური ერთეულები, რომ შეიძლება გავმდიდრებულყავი... დაწყვეტილი მყავდა, განაგრძობდა ექვთიმე, ყოველი ის ქართველი, რომელიც ისტორიულ ნივთს სამშობლოს დაუტკარავდა. გამოცხადებული მქონდა, რომ ასეთი ნივთი ჩემთან უნდა მოეტანათ, და თუ ვერ შევიძენდით, მფლობელს მხოლოდ შემდეგ შეეძლო მისი უცხოელზე გაყიდვა“ ...

* მანანა ვასილის ასული მჭედლიშვილის, სამშობლოში მისი დაბრუნების შემდეგ საგარეო ექთნის, მოგონებები პირველად ჩაიწერა 1963 წელს გ. ლომთათიძემ, მეორედ ჩაეიწერათ ჩვენ 1973 წლის 27 მაისს ნინო ლოლაბერიძისა და თბილისელი ინჟინრის ელგუჯა მახარაძის დახმარებით და ამ უკანასკნელის ინიციატივით.

⁵⁴ ელენე ფერაძე და მისი მეუღლე მიხეილ ცაგარეიშვილი, რომელთაც საკუთარი რესტორანი ჰქონდათ პარიზში, დიდ მზრუნველობას იწენდნენ ქართველი საბჭოთა ტყვეებისა და ანტიკონსერვატიული მოძრაობის მონაწილეების მიმართ. როგორც გადმოგვცემენ, 1944 წლის აგვისტოს ბრძოლების დროს პარიზში მათ რესტორანში უფასოდ იკვებებოდა არაერთი ქართველი მებრძოლი. ბოლო დროს ელ. ფერაძის რესტორანი მდებარეობდა ლონჯუეში — პარიზიდან სამხრეთით, 19 კილომეტრის დაშორებით, ხოლო, როგორც ეს გვაცნობა ამას წინათ პარიზიდან ჩამოსულმა ერთმა ქართველმა, ელენეს გარდაცვალების შემდეგ (1973 წელს) მისი რესტორანი გაყიდულა.

მანანა იხსენებდა, რომ, როდესაც ე. ფერაძეს იგი თავის სახლში შეუფარებია და იქ მას 11 დღე უცხოვრია, მასპინძელს უთქვამს მისთვის: — ლევილში ცხოვრობს მოხუცი პროფესორი თაყაიშვილი, უძღვრია, მუდმივი მომვლელი არა ჰყავს, ხელი უკანკალებს, ვერა წერს; მიდი მიეხმარე, მოუარე და დაუწერო.

მანანას ამ წინადადებაზე თანხმობა გამოუცხადებია.

ე. ფერაძეს მანანა ჩაუყვანია ლევილში 1943 წლის 11 დეკემბერს. ექვთიმეს უკვე შეეტყო მანანას შესახებ და ელოდა მას. იგი გადაეხვია თურმე მანანას, „მშობლიურ მამასავით შემხვდაო“, — გაიხსენა მანანამ. მისი სიტყვით, მას ექვთიმეს ბინაზე ექვსი თვე უცხოვრია.

„ექვთიმე ძალიან ღარიბად ცხოვრობდა, — იხსენებს მანანა, — მას რიგ-რიგობით უვლიდნენ ქართველები, უსუფთავებდნენ, საჭმელს უმზადებდნენ. შინიდან ვერ გადიოდა, ფეხი სტკიოდა; მგონი ლევილში ხელმეორედ მოიტეხა. ხელი უკანკალებდა და წერა უჭირდა. მე კარნახით ვუწერდი ხოლმე. წიგნებს მაკითხებდა ...“ ექვთიმეს საჭმელს ვუკეთებდი, ვურეცხავდი. მას ორი ოთახი ჰქონდა. ერთში იდგა ხის საწოლი, რბილი სკამები, ერთი ტანსაცმლის კარადა, ორი მაგიდა — ერთი საწერი და მეორე — უბრალო, ეწყო დოქები და სხვა ჭურჭელი, ელაგა დიდი ყუთები. იმ ოთახში ეძინა ექვთიმეს. მეორე ოთახში იდგა წიგნებით სავსე თაროები, ერთი მაგიდა და ერთიც ხის სკამი. იქვე დამიდგეს მე საწოლი. ორივე ოთახში კედლებზე ეკიდა სურათები შეოქრული ჩარჩოებით.

ექვთიმეს ვუვლიდი როგორც მამას და მამასავით შემეყვარდა კიდევ. კარნახით მაწერიებდა ქართულად ისტორიულ თემებზე, საქართველოზე, აგრეთვე მიკარნახებდა, როცა ფრანგულიდან ქართულად თარგმნიდა.

ექვთიმესთან ბევრი ხალხი დაიარებოდა. მოდიოდნენ სანახავად ბანაკებიდან ჩვენი ქართველი ტყვეები, ესაუბრებოდნენ მას“.

ლევილში ყოფნისას მანანა დაუკავშირდა „რუსი პატრიოტების კავშირის“⁵⁵ ერთ-ერთ ღრმა იატაკქვეშა ჯგუფს. ამ პარტიზანული

⁵⁵ „რუსი პატრიოტების კავშირი (Союз русских патриотов), შემოკლებით СРП) შეიქმნა 1943 წლის 3 ოქტომბერს, როგორც პროგრესულად, პატრიოტულად და პროსაბჭოურად განწყობილი რუსი ემიგრანტების ორგანიზაცია, რომელიც აქტიურად ჩაება „რეზისტანსში“ — წინააღმდეგობის მოძრაობაში.

საფრანგეთის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის დახმარებით იგი სცემდა ორ არალეგალურ გაზეთს — „რუს პატრიოტსა“ და „საბჭოთა პატრიოტს“ (ეს უკანასკნელი განკუთვნილი იყო საბჭოთა სამხედრო ტყვეებისა და პარტიზანებისათვის). კავშირის მიზანი იყო ნაცისტურ საკონცენტრაციო ბანაკებში გამომწყვდეულ საბჭოთა ტყვეებს შორის პროპაგანდა, მათი გაქცევისათვის ხელშეწყობა, გაქცეულთა დამალვა, კვება, სამოქალაქო ტანსაცმლით მომარაგება, შემდეგ მათი დაკავშირება უკვე

ჯგუფის უფროსი ყოფილა მიხნევიჩი⁵⁶, მისი მოადგილე — ტენიონიკი, ხოლო შტაბის უფროსი — გიორგი გეგელია⁵⁷, რომელიც ძალიან თვალსაჩინო როლს ასრულებდა⁵⁸.

„ექვთიმესთან სამსახურისას, — იხსენებს მანანა, — ერთდროულად ვასრულებდი პარტიზანთა დავალებებს. დროდადრო მივდიოდი პარტიზანებთან, მიმქონდა მათთვის იარაღი, ტყვია-წამალი. . . პარტიზანებში წელიწად-ნახევარს ვიტრიალე. იმ პარტიზანების ჯგუფში

არსებულ ფრანგულ ან საბჭოურ პარტიზანულ რაზმებთან ანდა მათგან ახალი პარტიზანული რაზმების შედგენა. მოგვიანებით, 1944 წლის დამდეგს შეიქმნა საფრანგეთის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ხელმძღვანელობით მოქმედი ახალი მებრძოლი ორგანიზაცია — „საბჭოთა ტყვეების ცენტრალური კომიტეტი (Центральный комитет советских пленных, შემოკლებით ЦКСП), რომლის პერიოდულ ორგანოდაც იქცა „საბჭოთა პატრიოტი“. ამ ორგანიზაციებს შორის მკიდრო კავშირი არსებობდა. „რუსი პატრიოტების კავშირის“ ერთ-ერთი ორგანიზატორი და პირველი ხელმძღვანელი იყო ი. მიხნევიჩი (ტარასიჩი). 1944 წელს კავშირის საერთო ხელმძღვანელობა დაეკალა ნ. ს. კაჩვას.

საფრანგეთის განთავისუფლების შემდეგ „რუსი პატრიოტების კავშირმა“ (СРП) მიიღო ახალი სახელწოდება. „საბჭოთა პატრიოტების კავშირი“ («Союз советских патриотов», შემოკლებით — ССП, ფრანგულად — «Union des Patriotes Soviétiques»). მისი ცენტრალური კომიტეტის თავმჯდომარედ იყო ი. მიხნევიჩი. იხ. კრებული — «Против общего врага. Советские люди во французском движении сопротивления», под редакцией ген-майора И. В. Паротькина. იხ. კრებულის შემდგენლის ნ. გ. ცირულნიკოვის შესავალი სტატია და წინააღმდეგობის მოძრაობის მონაწილეების — ვ. კ. ტასკინისა და ი. ა. კრიგოშეინის მოგონებანი, გვ. 24—25, 199, 200—203, 280—285.

⁵⁶ ი. მიხნევიჩი (ტარასიჩი) იყო „რუსი პატრიოტების კავშირის“ (ამ კავშირის შესახებ იხ. წინა შენიშვნა სქოლოში) ერთ-ერთი ფუძემდებელი და პირველი ხელმძღვანელი; შემდეგ ამ კავშირის ერთ-ერთი დიდი სარაიონო გაერთიანების „ინსტრუქტორი“ (ხელმძღვანელი). იხ. კრებული «Против общего врага», გვ. 24, 281—283.

საფრანგეთის განთავისუფლების შემდეგ, როდესაც კავშირმა მიიღო „საბჭოთა პატრიოტების კავშირის“ სახელწოდება, ი. მიხნევიჩი იხსენიება მისი ცენტრალური კომიტეტის თავმჯდომარედ (ასე აწერს ხელს მ. მჭედლიშვილისათვის 1945 წლის 6 აგვისტოს გაცემულ დახასიათებას).

⁵⁷ გიორგი გეგელიას ანტიპიტლერულ მოღვაწეობაზე არაერთხელ ყოფილა დაწერილი. იხ., მაგალითად, С. Свердлин, Капитан не спускает флаг, Тб., 1969. მოთხრობათა ამ კრებულში მოთავსებულია ს. სვერდლინისა და ვ. ა. ხარაზოვის მოთხრობა: «Смерть смотрели в лицо» (გვ. 36—94), დაწერილი 1966 წელს, რომელშიც გ. გეგელიაზე მოთხრობილი.

⁵⁸ როგორც ჩანს, მანანა მჭედლიშვილი ჩაება ანტიპიტლერულ პარტიზანულ მოძრაობაში 1944 წლის თებერვლიდან, ე. ი. ლევილში დასახლებიდან ორი თვის შემდეგ. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ლევილის მერის მიერ 1945 წლის 20 ივლისს მისთვის გაცემული მოწმობის თანახმად მანანა ცხოვრობდა ლევილში 1944 წლის თებერვლიდან. საქმე ისაა, რომ ლევილის მერმა კომუნისტმა ეკან ოლიემა მანანას ეს მოწმობა გასცა მაშინ, როდესაც მანანა ჩაება პარტიზანულ მოძრაობაში, და, ამის წყალობით, გაიცნო მან მანანა; ხოლო შემდეგ, მანანას მოწმობით, ოლიეცა და მისი მეუღლე მერაბელიც, ისიც კომუნისტი, ყოველმხრივ უწყობდნენ ხელს და ეხმარებოდნენ.

ჩემს მეტი ქართველი ქალი არავინ ყოფილა, ქართველი მამაკაცები კი იყვნენ, რვანი... ვაკრავდი პროკლამაციებს თეატრებისა კინო-თეატრების შესასვლელებში, გზაჯვარედინებზე... დიდ დახმარებას გვიწევდნენ ლევილის მერი ოლივი და მისი მეუღლე მერაბელი. ორივენი კომუნისტები იყვნენ...“

1943 წელს ფრანგი პატრიოტების იმედები გაიზარდა. ეს იმედები კვლავ დაკავშირებული იყო საბჭოთა ხალხის დიდ სამამულო ომში მობრუნებულ გამარჯვებულებთან. ეს წელი დაიწყო გმირი ქალაქი ლენინგრადის ბლოკადის გარღვევით (იანვარი), ხოლო დაგვირგვინდა ორიოლ-კურსკის გრანდიოზული ბრძოლით (ივლისი—აგვისტო), დნეპრის ბრძოლებით (აგვისტო—დეკემბერი), დნეპრის გამაგრებული ზღუდეების გადალახვითა და კიევის განთავისუფლებით (6 ნოემბერი).

ერთდროულად ენერგიულად მოქმედებდნენ საფრანგეთის კოლონიების მიწა-წყალზე ფრანგი პატრიოტები გენერალ დე გოლის ხელმძღვანელობით. ფრანგული სამხედრო ნაწილები მოკავშირეთა ჯარების რიგებში აქტიურად ებრძოდნენ ჰიტლერულ არმიებს. „თავისუფალი ფრანგების ძალებმა“ გაითქვეს სახელი ლიბისა და ეთიოპიის ბრძოლებში, სადაც ფრანგებს ხელმძღვანელობდა „მებრძოლი საფრანგეთის ეროვნული კომიტეტი“; 1942—43 წლებში საფრანგეთის ყველა კოლონიის მოსახლეობამ მხარი დაუჭირა ამ კომიტეტს და საფრანგეთის კოლონიები იქცნენ მთავარ სამხედრო პლაცდარმად „თავისუფალი ფრანგების ძალებისა“ და მოკავშირეთათვის. საამაყოა ჩვენთვის, რომ ამ ბრძოლების ერთ-ერთი ყველაზე უფრო აქტიური მონაწილე ქართველი ვაჟკაცი და საფრანგეთის ეროვნული გმირი დიმიტრი ამილახვარი იყო⁵⁹.

59 დიმიტრი გიორგის ძე ამილახვარი (1906—42), დაბადების ადგილის — თერგის ოლქის სოფელ ბაზორკინოს (ამჟამად ჩერმენი, ჩრდილო ოსეთის ასსრ) მიხედვით „ბაზორკად“ წოდებული, 14 წლამდე იზრდებოდა საქართველოში, შემდეგ მამის ოჯახთან ერთად გადასახლდა უცხოეთში, 1922 წლიდან ცხოვრობდა პარიზში. სამხედრო ცოდნა მიიღო სენ-სირის სამხედრო სკოლაში. (1924—26), რომელმაც გამოზარდა არაერთი ცნობილი სამხედრო მოღვაწე, მათ შორის შარლ დე გოლი. ამ სკოლის დასრულების შემდეგ დიმიტრი მსახურობდა ჩრდილო აფრიკაში საფრანგეთის უცხოური ლეგიონის ლეიტენანტად, შემდეგ კაპიტნად (1936). მეორე მსოფლიო ომის დასაწყისში და ამილახვარი ჩაერიცხა სიდი-ბელ-აბესში (ალჟირი) შექმნილი უცხოური ლეგიონის მე-13 ნახევარ ბრიგადაში — ულნბ (1940 წლის თებერვალი) და თავი ისახელა ნარვიკის ბრძოლაში (ნორვეგია 1940 წლის მაისი—ივნისის დამდეგი) ჰიტლერული ჯარების წინააღმდეგ, ჩრდილო საფრანგეთის ჰიტლერული ოკუპაციის ეპოს (1940 წლის ივნისის დამდეგი) ულნბ გადავიდა ინგლისში, სადაც შეადგინა თავისუფალი ფრანგების ძალების პირველი ბირთვი.

ულნბ-ის მთელ შემადგენლობასთან ერთად დ. ამილახვარმა განვლო ევატორული აფრიკა დ კეთილი იმედის კონცხის შემოვლით მონაწილეობა მიიღო ერიტრეის კამპა-

1943 წლის 3 ივნისს ალჟირში ღე გოლის ხელმძღვანელობით შეიქმნა „ეროვნული განთავისუფლების ფრანგული კომიტეტი“, რომელიც წლისთავზე, მოკავშირეთა ჩრდილო საფრანგეთში შეჭრამდე სამი დღით ადრე, 1944 წლის 3 ივნისს გარდაიქმნა „საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებით მთავრობად“.

1944 წელმა დიდად მოახლოვა ნაციზმზე საბოლოო გამარჯვება. ამ წლის დამდეგი — იანვარ-თებერვლის თვეები აღინიშნა ჰიტლერელთა ჯარების სრული განადგურებით ლენინგრადთან, ხოლო მარტის დამლევს საბჭოთა ჯარებმა მდ. პრუტთან მიაღწიეს საბჭოთა კავშირის საზღვრებს; აპრილ-მაისის თვეებში გაათავისუფლეს ყირიმი, ივნის-ივლისში — ბელორუსია, ლიტვის დიდი ნაწილი და პოლონეთის ნაწილი, სექტემბერ-ოქტომბერში — ბალტიისპირეთის დიდი ნაწილი.

ამ წლის დამლევისათვის ჰიტლერელებმა დაკარგეს ყველა თავიანთი სატელიტი: განთავისუფლდა რუმინეთი, ბულგარეთი, იუგოსლავია; დაიწყო უნგრეთის განთავისუფლება; განთავისუფლდნენ ოკუპირებული ქვეყნები — საბერძნეთი, ალბანეთი. საბჭოთა ჯარებმა გაათავისუფლეს ამიერკავკასიის უკრაინა, ჩრდილო ნორვეგია.

ჯერ კიდევ 1943 წლის ზაფხულში ჰიტლერულმა გერმანიამ დაკარგა თავისი მთავარი მოკავშირე — ფაშისტური იტალია. ივლისში

ნიაში. განსაკუთრებით ისახელა თავი ქ. მასაუას აღებისას, სადაც მოულოდნელი შეტევით ხელთ იგდო იტალიელთა რამდენიმე საესკადრო ნაღმოსანი და მრავალი ტყვე (1941 წლის 7 აპრილი). დ. ამილახვარი მონაწილეობდა სირიის კამპანიაში და ქ. დამასკოს აღებაში, სადაც ულნბ-ს ბრძოლა მოუხდა მტრის არმიის შემადგენლობაში მოქმედ ვიშის მთავრობის მორჩილ ფრანგულ სამხედრო ნაწილებთანაც. ვიშის მთავრობამ მიუსაჯა დ. ამილახვარს დაუსწრებლად სიკვდილით სასჯელი, ხოლო პარიზში უსახსროდ დარჩენილი მისი ცოლ-შვილი დევნას განიცდიდა გესტაპოსა და პოლიციის მხრივ. დამსახურებისათვის დ. ამილახვარმა მიიღო ლეიტენანტ-კოლონელის წოდება და დაინიშნა ულნბ-ის მეთაურად (1941 წლის 16 სექტემბერი).

მისი ხელმძღვანელობით ამ სახელოვანმა სამხედრო შენერთმა გენერალი მ. -პ. კენიგის ბრიგადის შემადგენლობაში გმირული წინააღმდეგობა გაუწვია გენერალ რომელის არმიას „უღაბნოს ვერდენად“ წოდებულ ბირ-პაკეიმის 16 დღიან ბრძოლაში (1942 წლის 26 მაისი — 10 ივნისი), რისთვისაც დ. ამილახვარი დაჯილდოვდა „განთავისუფლების ჯვრით“ (1942 წლის 10 აგვისტო). დიმიტრი (ბაზორკა) ამილახვარი გმირულად დაიღუპა ელ-ალამეინის ბრძოლის დასაწყისში, 1942 წლის 24 ოქტომბერს. მისი ცხედარი დაკრძალეს ლიბიის უღაბნოში, ხოლო 1956 წლის 31 ივლისს ამილახვარის სახელი მიენიჭა სენ-სირის 143-ე (1954—56 წლების) გამოშვებას (600 კაცს).

არაერთი ნარკვევია გამოქვეყნებული ფრანგულ ენაზე ამ გმირის შესახებ, მისი ბიოგრაფია შეტანილია „დიდ ლარუსში“ (იხ. Grand Larousse encyclopédique en dix volumes, t. I, P., 1960, გვ. 348). რუსულ ენაზე იხ. Табагуа И., Мена-б де Э., Он сражался за свободу, გაზ. «Молодежь Грузии», 1970 წლის 10 მარტის ნომერი, გვ. 4. დიმიტრი ამილახვარზე მოთავსდა სტატია ჩვენს ენციკლოპედიაში. იხ. „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“, ტ. I, თბ., 1975, გვ. 391—392.

მოკავშირეთა არმია ჩრდილო აფრიკიდან გადავიდა კუნძულ სიცილიაზე; ორი კვირის შემდეგ დაემხო მუსოლინის ფაშისტური დიქტატურა. მარშალ ბადოლიოს მთავრობა იძულებული შეიქნა ომი გამოეცხადებინა ჰიტლერული გერმანიისათვის (1943 წლის ივლისი), რასაც მოჰყვა ჰიტლერელთა ჯარების მიერ ჩრდილო და შუა იტალიის ოკუპაცია. 1944 წლის იანვრის დამლევს მოკავშირეთა არმიები გადავიდნენ ჰიტლერელთა ხელში მყოფ იტალიის მიწებზე. ზაფხულში გაათავისუფლეს შუა იტალია — რომი (ივნისში), ფლორენცია (აგვისტოში). ჰიტლერელებს შერჩათ მხოლოდ ჩრდილო იტალია სპეცია-რომინის (ე. წ. „მწვანე“) ხაზის ჩრდილოეთით.

საბჭოთა არმიის დიდმა გამარჯვებებმა დააჩქარეს მოკავშირეების მიერ მეორე ფრონტის გახსნა ჩრდილო-დასავლეთ საფრანგეთში, ნორმანდიაში 1944 წლის 6 ივნისს, რაც დიდად გააადვილა სახალხო ანტიჰიტლერულმა მოძრაობამ და მასობრივმა გაფიცვებმა, რომელთაც 1944 წლის მაისში მოიცვეს საფრანგეთის უმნიშვნელოვანესი ცენტრები. ივნისის დამდეგს დაიწყო სახალხო აჯანყება საფრანგეთის სხვადასხვა რაიონში. მოკავშირეთა არმიებში იყვნენ „თავისუფალი ფრანგების ძალების“ სამხედრო შენაერთებიც.

საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებითი მთავრობის მეთაური გენერალი დე გოლი 14 ივნისს ჩაეიდა ნორმანდიის სანაპირო ქალაქ ბაიეში. საფრანგეთში გააქტიურდა წინააღმდეგობის მოძრაობა, იგი მალე გადაიზარდა ეროვნულ აჯანყებაში. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა აჯანყებას პარიზში, რომელსაც დასაბამი მისცა ეროვნული ფრონტის მოწოდებამ, გამოშვებულმა საფრანგეთის ეროვნული დღესასწაულის, ბასტილიის აღების დღეს, 14 ივლისს. იმავე დღეს ათიათასობით პარიზელმა მოაწყო დედაქალაქის ქუჩებში დემონსტრაცია. 16 ივლისს გაიფიცნენ პარიზელი რკინიგზელები; მათ მხარი დაუჭირეს საფრანგეთის სხვა რაიონების მუშებმა. ოკუპანტებისა და ვიშისტების მიერ მრავალი დემონსტრანტის დაპატიმრებამ მხოლოდ გააღვივა მოძრაობა. 10 აგვისტოს საფრანგეთის კომპარტიის მოწოდებით გაიფიცნენ მთელი პარიზის კვანძის რკინიგზელები, მათ შეუერთდნენ კავშირგაბმულობის მუშაკები.

15 აგვისტოსათვის პარიზის რაიონის წინააღმდეგობის მოძრაობის შეიარაღებული ძალები შეადგენდნენ 35 ათას კაცს, მათ შეუერთდა დაახლოებით 50 ათასი გაფიცული პოლიციელი. იმავე დღეს, 15 აგვისტოს დილაადრიან დაიწყო მოკავშირეთა არმიების შეჭრა სამხრეთ საფრანგეთში და რამდენიმე დღეში, წინააღმდეგობის ძალების აქტიური მხარდაჭერის წყალობით, მათ დაიკავეს ტულონი და მარსელი. 18 აგვისტოს შრომის საყოველთაო კონფედერაციამ და ეროვნული გან-

თავისუფლების პარიზის კომიტეტმა მოუწოდა მოსახლეობას აჯანყებისაკენ.

აჯანყება დაიწყო 19 აგვისტოს. აჯანყებულები იკავებდნენ მერიებს, საზოგადო მნიშვნელობის შენობებს; პატრიოტებმა დაიკავეს პოლიციის პრეფექტურა და ქალაქის საბჭოს სასახლე. ისინი ებრძოდნენ ჰიტლერელთა რაზმებს, ართმევდნენ მათ იარაღს. წარმოებდა ქუჩის ბრძოლები. სალამოსათვის პარიზის 80 უბნიდან 43 მოექცა აჯანყებულთა ხელში. 20 აგვისტოს აჯანყება მოედო თითქმის მთელ პარიზსა და მის გარეუბნებს. ჰიტლერელები გააფთრებულ წინააღმდეგობას უწყევდნენ მუშაობხეებს.

22 აგვისტოს სალამოსათვის აჯანყებულებმა გაათავისუფლეს პარიზის 70 უბანი. მოკავშირეების სარდლობა იძულებული შეიქნა, შეეცვალა თავდაპირველი გეგმა და გაეგზავნა პარიზში მეორე ფრანგული ჯავშან-სატანკო და მეოთხე ამერიკული დივიზიები, რომელთაც 23 აგვისტოს გაარღვიეს ჰიტლერელთა თავდაცვითი ხაზი და სალამო ჟამს შეაღწიეს აჯანყებულ ქალაქში. 23 და 24 აგვისტოს ჰიტლერელთა ძირითადი ძალები პარიზში განადგურებულ იქნენ, პატრიოტებსა და მათ დასახმარებლად მოსულ რეგულარულ ჯარებს წინააღმდეგობას უწყევდნენ მხოლოდ რამდენიმე შენობასა და პუნქტში ჩამსხდარი ჰიტლერელები. 25 აგვისტოს დილით დაიწყო ამ პუნქტებზე იერიში. სალამოს ჰიტლერელებმა შეწყვიტეს წინააღმდეგობა და დანებდნენ. ამ დღეს პარიზს ჩავიდა საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებითი მთავრობის მეთაური გენერალი დე გოლი.

ფრანგი ხალხის ამ დიად ეროვნულ მოძრაობაში მნიშვნელოვანი წვლილი აქვთ შეტანილი იმ დროს საფრანგეთში მყოფ საბჭოთა პატრიოტებს; ფრანგი პატრიოტების მხარდამხარ მებრძოლ საბჭოთა პატრიოტებს შორის, ჩვენდა სასახელოდ, ქართველებიც მონაწილეობდნენ. მათი გმირობის შესახებ ზოგი რამ დაიწერა⁶⁰ და, საფიქრებელია, კიდევ ბევრი დაიწერება.

თვალსაჩინო მონაწილეობა მიუღია პარიზისათვის ბრძოლებში ექვთიმესთან შეკედლებულ და მის მომვლელად და მდივნად ქცეულ მანანა მჭედლიშვილს, რომელიც, როგორც შემოთ იყო ნახსენები, დაკავშირებული იყო „პატრიოტების კავშირთან“ და პარტიზანებთან. მანანა მჭედლიშვილი პარიზში ჩასულა აჯანყებაში მონაწილეობის მისა-

⁶⁰ იხ., მაგალითად, საფრანგეთის „რეზისტანსის“, წინააღმდეგობის მოძრაობის მონაწილეების — ვ. თ. სოლომატინის, ვ. ვ. ალექსეენკოსა და ვ. კ. ტასკინის მოგონებანი, დასახელებულ კრებულში — «Против общего врага», გვ. 92—106, 149—172, 203—210. იხ. აგრეთვე ამავე კრებულის შემდგენლის ნ. გ. ცირულნიკოვის შესავალი სტატია, გვ. 30 და 31.

ღებად ჯერ კიდევ აჯანყების დაწყებამდე. ლევილიდან წამოსვლის წინ იგი გამომშვიდობებია ექვთიმეს. ამ გამომშვიდობებას მანანა ასე წერს:

„როცა აგვისტოში გამოსვლები დაიწყო, მივედი ექვთიმესთან გამოსათხოვებლად და ვუთხარი:

— ექვთიმე ძია, უნდა დაგტოვო, პარიზს მივდივარ, საწყენად არ მიიღო.

ექვთიმემ მკითხა წასვლის მიზეზი და, როცა შეიტყო რაში იყო საქმე, სულაც არ სწყენია, გზაც დამილოცა, თან დამარბია:

— შეილო, გეხვეწები, თავი არ დაიღუპო, ფრთხილად იყავი“.

„აქტიური მონაწილეობა მივიღე პარიზის ქუჩების ბრძოლებში, — განაგრძობს მანანა, — სენ-მიშელის, მონპარნასისა და პარიზის სხვა რაიონების განთავისუფლებაში... ექვთიმესთან დროდადრო დავიარებოდი და ცოტა ხნობით ვრჩებოდი ლევილში. მეცა და წინააღმდეგობის მონაწილე სხვა ქართველებსაც ექვთიმე გვეხმარებოდა, როცა მივდიოდით მასთან, ხელცარიელებს არ გვისტუმრებდა, გვაძლევდა ფულს, საჭმელს ...“

ამ ბრძოლებში მანანას მთავარი მოვალეობა იყო ექთნობა, სომედიცინო ჩანთასთან ერთად პისტოლეტსაც ატარებდა ჯიბით. ამას მოწმობს ლევილის მერის კომუნისტ ჟ. ოლივის მიერ მანანასათვის გაცემული მოწმობა, ხოლო „საბჭოთა პატრიოტების კავშირის“ ცენტრალური კომიტეტის მიერ გაცემულ მოწმობაში იხსენიება, რომ პარიზის აჯანყების დროს მანანა თავდადებით მუშაობდა მეამბოხეთა ჯგუფებს შორის მეკავშირედ⁶¹.

⁶¹ მოწმობა, გაცემული ლევილის მერის ჟ. ოლივის მიერ 1945 წლის 20 ივლისს, დაცულია მანანა მჭედლიშვილის პატარა პირად არქივში. მოგვყავს მისი ნაწილის თარგმანი:

„მოწმობა“

გამოწმებთ, რომ მადემუაზელ მანანა მჭედლიშვილი 1944 წლის თებერვლიდან ცხოვრობდა ლევილში ორჯზე, სადაც მუშაობდა პროფ. თაყაიშვილთან...

იგი სარგებლობდა ჩვენი დახმარებით გერმანული ოკუპაციის ქაშის და მონაწილეობდა ადგილობრივი წინააღმდეგობის მოძრაობაში. განთავისუფლების დღეებში იგი ჩვენს განკარგულებაში იყო როგორც ექთანნი.

ყველა ამ გაწეული სამსახურისათვის მადემუაზელ მჭედლიშვილს გამოეცხადა მადლობა და დაჯილდოვდა ჩვენის მეცადინეობით.

ლევილის მერი ჟ. ოლივი“.

მანანა მჭედლიშვილის პირად არქივში დაცულია საბჭოთა პატრიოტების კავშირის (ССП) ცენტრალური კომიტეტის (მისამართი: გალიერას ქ. № 4, პარიზის მე-16 რაიონი) მიერ 1945 წლის 6 აგვისტოს ამ ორგანიზაციის თავმჯდომარე მიხნევიჩის ხელმოწერით გაცემული, ხელის მანქანაზე რუსულად ნაბეჭდი მოწმობა. მოგვყავს ქვემოთ მისი ქართული თარგმანი:

მანანა მჭედლიშვილის ნაამბობი ბევრის მთქმელია: ქართველი მეცნიერი დაკავშირებული ყოფილა იმ ქართველებთან, რომელნიც მონაწილეობდნენ წინააღმდეგობის ნოდრაობაში. ეტყობა, ექვთიმე თანაგრძნობით იყო განწყობილი, საერთოდ, საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობის მიმართ; იგი გულგრილად არ შეჰყურებდა ფრანგი ხალხის დიად ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას და განა შეიძლებოდა ქართველ მეცნიერსა და დიდ მამულიშვილს არ ეთანაგრძნო დიდი ფრანგი ხალხის ბრძოლისათვის დამპყრობთა წინააღმდეგ?!

მაგრამ ყველა ამას დიდი ვაკლენა უნდა მოეხდინა ექვთიმე თაყაიშვილის მსოფლმხედველობაზე, არ შეიძლებოდა არ გაეზარდა მისი სიმბათიები საბჭოთა სახელმწიფოს მიმართ, რომელსაც იმ დროს საფრანგეთში დიდის იმედით შეჰყურებდნენ, მსხნელად თვლიდნენ. კიდევ ერთი ნაბიჯი და ექვთიმე თაყაიშვილი, ყოფილი ემიგრანტი, იქცევა მხურვალე საბჭოთა პატრიოტად, იგი ისურვებს განძის სამშობლოსათვის დაბრუნებასთან ერთად თვითონაც საყვარელ მიწაწყლისაკენ გამომგზავრებას ...

„სსკ (CCPI) ცენტრალური კომიტეტი ამოწმებს, რომ ამხანაგი მანანა მჭედლიშვილი მუშაობდა ჩვენს ორგანიზაციაში 1943 წლიდან.“

თავგანწირულებით აღსაესე, იგი წარმატებით ასრულებდა მისთვის დაკისრებულ ყველა დავალებას და პარიზში ქუჩების ბრძოლის დროს, საფრთხეთა უგულებელყოფით, უმძიმეს პირობებში მსახურობდა მეტროლო ჯგუფებს შორის მეკავშირედ“.

როდესაც თვალს ვავლებთ იმ ხიფათით აღსავსე „მეოთხედსაუკუნოვან ოდისეას“ ჩვენი განძისას, იმ ფათერაკებით აღსავსე გზას, რომელიც განვლო მან საქართველოდან მარსელამდე, მარსელიდან პარიზამდე და პარიზიდან ვერსალამდე, განსაკუთრებით ჰიტლერელთა კლანჭებიდან მისი გადარჩენის გარემოებებს, უნებლიეთ გვებადება კითხვა: რამ გადაარჩინა ჩვენი საუნჯე?

ამის მიზეზი რამდენიმეა: პირველია განძის მცველის და უცხოეთში მხოლოდ და მხოლოდ განძის მოვლა-პატრონობისა და დაცვისათვის გადახიზნული ქართველი მამულიშვილის ექვთიმე თაყაიშვილის დიდო სიმტკიცე და თავდადებული პატრიოტიზმი, ნამდვილი გმირობა.

მეორე — ჩვენი საუნჯის ფრანგი მცველის პიერ ჟოდონის დიდი სიმტკიცე და ფრანგული პატრიოტიზმი; ცხადია, იგი სათუთად იცავდა ქართულ საუნჯეს საფრანგეთისათვის, ვინაიდან თვლიდა საუნჯეს საფრანგეთის საკუთრებად, და 1934 წლიდან დაწყებული 10 წლის განმავლობაში, არსებითად, ეს ასეც იყო; მაგრამ მისმა ფრანგულმა პატრიოტიზმმა უდიდესი როლი შეასრულა ქართული საუნჯის გადარჩენაში.

მესამეა — ის ქართული პატრიოტიზმი, რომელმაც გაიღვიძა სამშობლოდან საფრანგეთს გადახიზნულ ჩვენს თანამემამულეებში; მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი მხარში ედგა ე. თაყაიშვილს.

საუნჯის გადარჩენის მეოთხე მიზეზია ქართველი ხალხის გულისტკივილი, გამოვლენილი ეროვნული საუნჯის დაკარგვის გამო. ქართველი ერი და მისი საბჭოთა მთავრობა არასდროს არ ივიწყებდნენ ეროვნულ საუნჯეს და 1923 წლიდან დაწყებული არაერთხელ სცადეს მისი დაბრუნება. არდავიწყებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ჭეშმარიტადაა ნათქვამი: „სადაცა არს საუნჯე თქუენი, მუნცა იყოს გული თქუენი“. და ეს გული ქართველი ერისა კვნესოდა, გოდებდა, სანამ საუნჯე უცხოეთში იყო და საფრანგეთში იმყოფებოდა.

მესუთე და მთავარი მიზეზი, რომელმაც განაპირობა ჩვენი საუნჯის დაბრუნება, საბჭოთა სახელმწიფოს საერთაშორისო ხვედრითი წონის ზრდაა, განპირობებული ჩვენი ქვეყნის ბრწყინვალე გამარჯვებით ნაცისტურ და იმ როლით, რომელიც საბჭოთა კავშირმა შეასრულა

პიტლერიზმის განადგურების საქმეში. ამან არაჩვეულებრივ საბჭოთა ქვეყნის საერთაშორისო ავტორიტეტი, ყოველ მის სიტყვას ახლა ძალიან დიდი წონა მიეცა. ცხადია, მას ისევე უყურადღებოდ ვეღარ მოექცეოდნენ საფრანგეთის მესეჟურნი, როგორც 1935—36 წლებში.

ექვთიმე თაყაიშვილი, რომელსაც კარგი პოლიტიკური აღლო ჰქონდა და ჯეროვნად ერკვეოდა საერთაშორისო პოლიტიკის საკითხებში, სწორად ხსნის საუნჯის დაბრუნების მთავარ მიზეზს: ეს იყო საბჭოთა კავშირის გამარჯვება და მისი საერთაშორისო ხვედრითი წონის ზრდა. ეს აზრი ექვთიმეს ასე აქვს შეტანილი თავის 1952 წლის ნოემბრის მოგონებაში: „გ ა ნ ძ ე უ ლ ო ბ ი ს და ბ რ უ ნ ე ბ ი ს ს ა კ ი თ ხ ი გ ა დ ა ს წ ე ყ ვ ი ტ ა ... ა მ ხ. ს ტ ა ლ ი ნ ი ს უ მ ა გ ა ლ ი თ ო გ ა მ ა რ ჯ ვ ე ბ ა მ, რ ი ს შ ე მ დ ე გ გ ე რ მ ა ნ ე ლ ე ბ მ ა მ ი ა ტ ო ვ ე ს პ ა რ ი ზ ი და ფ რ ა ნ გ ე ბ მ ა ს უ ლ ი მ თ ი თ ქ ვ ე ს. ა მ გ ა მ ა რ ჯ ვ ე ბ ა მ დ ი დ ი ს ა ხ ე ლ ი ვ ა უ თ ქ ვ ა ს ტ ა ლ ი ნ ს ს ა ფ რ ა ნ გ ე თ შ ი. ფ რ ა ნ გ ე ბ ი მ ა ს ზ ე ლ ო ც უ ლ ო ბ დ ნ ე ნ და ა მ ბ ო ბ დ ნ ე ნ: ჩ ვ ე ნ მ ა ს ო ქ რ ო ს ძ ე გ ლ ს და უ დ გ ა მ თ ო. ჩ ვ ე ნ ვ ე უ ბ ნ ე ბ ო დ ი თ, რ ო მ ს ტ ა ლ ი ნ ი ქ ა რ თ ვ ე ლ ი ა ტ ო მ ი თ, მ ა გ რ ა მ ა მ ა ს ე ჭ ვ ი ს თ ვ ა ლ ი თ უ ყ უ რ ე ბ დ ნ ე ნ: ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო პ ა ტ ა რ ა ა და ა ს ე თ გ ე ნ ი ო ს ს ვ ე რ წ ა რ მ ო შ ო ბ დ ა ო“.

მოგვიანებით იმავე მოგონებაში ექვთიმე შენიშნავს: „... ო მ ი გ ა თ ა ვ ე ბ უ ლ ი არ ი ყ ო, ს ა ბ ო ლ ო ო შ ვ ე ლ ა და ხ ს ნ ა ს ა ფ რ ა ნ გ ე თ ი ს ა ს ტ ა ლ ი ნ ზ ე ი ყ ო და მ ყ ა რ ე ბ უ ლ ი ...“

ექვთიმეს ამ მოსაზრების სისწორეს საეცებით ადასტურებს მსოფლიო ომის იმდროინდელი მსვლელობა⁶², რომლიდანაც ნათლად

⁶² პარიზის განთავისუფლების შემდეგ 1944 წლის აგვისტოში მოკავშირეთა მიერ გახსნილ მეორე ფრონტს მაინცდამაინც ბრწყინვალე წარმატებები არა ჰქონია. ამერიკულ-ინგლისურ-კანადური არმიები და, მათთან ერთად, თვითნაყოფი ფრანგების ძალები“ ნელა მიიწვედნენ წინ, მაუხედავად იმისა, რომ მოკავშირეები აწარმოებდნენ ბრძოლას მტრის მხოლოდ 65 დივიზიის წინააღმდეგ (იმ დროს, როდესაც საბჭოთა ჯარებმა გაანადგურეს მტრის 136 დივიზია). მოკავშირეთა სარდლობის უხვირო ხელმძღვანელობამ შეაძლებინა პიტლერელებს ხელთ ეგდოთ ბრძოლის ინიციატივა და გაერღვიათ არდენებში მოკავშირეთა ფრონტი (1944 წლის დეკემბრის მეორე ნახევარი და 1945 წლის იანვრის დამდეგი).

მძიმე მდგომარეობაში მყოფ მოკავშირეთა მესეჟურნი იძულებულნი შეიქნენ საბჭოთა მთავარსარდლობისათვის მიემართათ თხოვნით, რაც შეიძლება მალე დაწყებულყო საბჭოთა ჯარების „დიდი შეტევა“ და სწორედ მოკავშირეთა დახმარების მიზნით, 1945 წლის 20 იანვარს დანიშნული შეტევა საბჭოთა მთავარსარდლობამ გადაიტანა 12 იანვრისათვის. ამ დღეს დაიწყო საბჭოთა არმიის გრანდიოზული შეტევა 1200 კილომეტრიან ფრონტზე — ბალტიკიდან ბალკანეთამდე. მოკლე ხანში პიტლერელები, განიცადეს რა ძალიან

ჩანს, რომ მეორე ფრონტის მთელი არსებობის განმავლობაში — მისი გახსნიდან მსოფლიო ომის დასასრულამდე — დასავლელი მოკავშირეების წარმატებები დიდად იყო დამოკიდებული საბჭოთა კავშირსა და მისი არმიის წარმატებებზე. ცხადია, დიდ ბრიტანეთთან და ამერიკის შეერთებულ შტატებთან შედარებით კიდევ უფრო იყო დამოკიდებული საბჭოთა არმიის წარმატებებზე ახლად განთავისუფლებული საფრანგეთი, ქვეყანა, რომელმაც გადაიტანა ნაცისტური ოკუპაციის ოთხწლიანი მეტად მძიმე პერიოდი.

მაგრამ საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებითი მთავრობის მეთაური გენერალი დე გოლი ალბათ სხვა მოსაზრებებითაც ხელმძღვანელობდა, როდესაც განსაკუთრებულ დაინტერესებას იჩენდა საბჭოთა კავშირთან დაახლოების საქმეში.

საფრანგეთი შეუდარებლად სუსტი იყო დიდ ბრიტანეთზე და ამერიკის შეერთებულ შტატებზე. ამ სახელმწიფოთა მეთაურები მიაკუთვნებდნენ მას მომავალ მსოფლიო პოლიტიკაში ძალიან მცირე, მათდამი სავსებით მორჩილი პარტნიორის როლს, თვლიდნენ მას ისეთ სახელმწიფოდ, რომელიც დასავლელი მოკავშირეების ყურმოჭრილი ყმა უნდა ყოფილიყო. ეს სრულიადაც არ აწყობდა დე გოლს, საფრანგეთის შორსმხედველ სახელმწიფო მოღვაწეს; მას, ცხადია, არაფრად ეპიტნავებოდა, რომ ახალ, ნაციზმის სენისაგან განკურნებულ მსოფლიოში საფრანგეთს წილად რგებოდა „მიანჩალას“ როლი. დე გოლს სურდა, რაც შეიძლება მეტად გაეზარდა საფრანგეთის ხვედრითი წონა, ამაში კი იგი, სავსებით სწორად, განსაკუთრებულ როლს ანიჭებდა საფრანგეთის დაახლოებას საბჭოთა ქვეყანასთან. ადრეც, ეროვნული ინტერესები უკარნახებდა საფრანგეთის შესვეურთ, ეძებნათ რუსეთთან კავშირი და ახლა ნაცისტური ოკუპაციით დასუსტებული საფრანგეთი მით უფრო სისხლხორცეულად იყო დაინტერესებული.

ასეთ განწყობილებას დიდად უწყობდა ხელს ფრანგი ხალხის მისწრაფება საბჭოთა ხალხთან დაახლოებისაკენ და ის დიდი ავტორიტეტი, რომლითაც სარგებლობდა საბჭოთა მთავრობა საფრანგეთში;

დიდი დანაკლისი, იძულებულნი გახდნენ შეეწყვიტათ შეტევა დასავლეთის მიმართულებით (იანვრის შუა ხანები) და გადმოეყვანათ იქიდან ჯარების გარკვეული ნაწილი საბჭოთა ძალების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამგვარად, საბჭოთა არმიის დიდმა შეტევამ ჩაშალა გერმანიის სარდლობის განზრახვა მოეწყო მოკავშირეთა არმიებისათვის არდენებში „მეორე დიუნკერკი“.

პიტლერელთა მიერ ოკუპირებული ქვეყნების მოსახლეობის მხარდაჭერით საბჭოთა არმიებმა იანვარში გაანთავისუფლეს ვარშავა, მალე მთელი პოლონეთიც და ჩეხოსლოვაკიის ნაწილი, ხელთ იგდეს აღმოსავლეთი პრუსია და სილეზია. მარტში საბჭოთა ჯარები დაეუფლენ პომერანიას, აპრილში გაათავისუფლეს უნგრეთი და ავსტრია. საბჭოთა არმია 60 კილომეტრითა იყო დაშორებული ბერლინს.

ავტორიტეტი, რომელიც თაყვანისცემამდე მიდიოდა. აქვეთიმეს ზემომოყვანილი მოგონება.

საბჭოთა მთავრობაც საეკსპედიციო მიზანშეწონილად თვლიდა საფრანგეთთან დაახლოებას. პოლიტიკურ მოსაზრებებს ემატებოდა დიდი სიმპათიები, რომლებითაც იყვნენ განწყობილნი საბჭოთა პატრიოტები ფრანგი პატრიოტების მიმართ.

1944 წლის აგვისტოს დამლევს პარიზში საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებითი მთავრობის ხელისუფლების დამყარებას დაუყოვნებლივ მოჰყვა დიპლომატიური ურთიერთობის აღდგენა, გაიხსნა მოკავშირეთა საელჩოები. საბჭოთა კავშირის საგანგებო და სრულუფლებიან ელჩად პარიზში დაინიშნა ალექსანდრე ეფრემის ძე ბოგომოლოვი⁶³. მიზანშეწონილად იქნა ცნობილი ორივე მთავრობის ხელმძღვანელთა შორის პირადი კონტაქტების დამყარება. ამ მიზნით გენერალი დე გოლი, თანმხლებ პირებითურთ, 1944 წლის 2 დეკემბერს სპეციალური მატარებლით ჩავიდა მოსკოვს. მას ჩამოჰყვა ა. ე. ბოგომოლოვიც. დე გოლმა დაჰყო მოსკოვში 9 დღე, 2—10 დეკემბერს. მისი შეხვედრები და საუბრები ი. ბ. სტალინთან და საბჭოთა მთავრობის სხვა ხელმძღვანელებთან დაგვირგვინდა 1944 წლის 10 დეკემბერს „საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკათა კავშირისა და საფრანგეთის რესპუბლიკას შორის კავშირისა და ურთიერთდახმარების შესახებ ხელშეკრულების“ ხელმოწერით.

სწორედ ამ მოლაპარაკებას უკავშირებს ქართული განძის ბედის გადაწყვეტას ჩვენამდე მოღწეული ტრადიცია და სხვადასხვა მოგონება. ე. თაყაიშვილის მოწმობით, ქართული განძის საკითხი დაისვა ჯერ კიდევ სტალინისა და დე გოლის პირად შეხვედრამდე მოსკოვში.

⁶³ „მებრძოლი საფრანგეთის ეროვნული კომიტეტის“ შექმნისთანავე (24 სექტ. 1941), 1941 წლის 26 სექტემბერს, საბჭოთა მთავრობამ სენო ივი და დაამყარა მასთან დიპლომატიური ურთიერთობა, ჯერ საბჭოთა ლონდონელი ელჩის ი. მ. მისისის, ხოლო 1942 წლის აპრილიდან — მოკავშირე მთავრობებთან საბჭოთა ლონდონელი ელჩის ა. ე. ბოგომოლოვის მეშვეობით. როდესაც ალჟირში შეიქმნა „ეროვნული განთავისუფლების ფრანგული კომიტეტი“ (1943 წლის 3 ივნისს), საბჭოთა მთავრობამ სენო ივი (26 აგვისტოს) და დანიშნა ა. ე. ბოგომოლოვი სსრკ წარმომადგენლად ალჟირში; ხოლო როდესაც ეს კომიტეტი იქცა საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებით მთავრობად (1944 წლის 3 ივნისს) და მან გააერცელა თავისი ძალა-უფლება განთავისუფლებულ საფრანგეთზე, მოკავშირე მთავრობებთან ერთად, საბჭოთა მთავრობამ 1944 წლის 23 ოქტომბერს სენო ივი და საბჭოთა მთავრობის საგანგებო და სრულუფლებიან ელჩად დანიშნა ა. ე. ბოგომოლოვი.

„მებრძოლი საფრანგეთის ეროვნული კომიტეტის“ დიპლომატიურ წარმომადგენლად იყო როცა გარო, რომელიც მოსკოვში იმყოფებოდა 1942 წლის მარტიდან. შემდეგ იგი დარჩა „ეროვნული განთავისუფლების ფრანგული კომიტეტისა“ და საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებითი მთავრობის დიპლომატიურ წარმომადგენლად.

ყველა ჩვენს ხელთ მყოფი დოკუმენტისა და ამ მოგონებათა ურთიერთ
შეჯერების წყალობით, ვფიქრობთ, სერხდება ნამდვილი ისტორიული
სურათის აღდგენა.

პირველ ყოვლისა, გასარკვევია საკითხი: საიდან და ვისგან მიიღო
ინფორმაცია საბჭოთა მთავრობამ ჩვენი განძის შესახებ, რის საფუ-
ძველზედაც აღძრა მან საქმე?

ვფიქრობთ, არსებობდა ასეთი ინფორმაციის ორი ძირითადი
წყარო:

პირველი წყარო იყო საქართველო. როგორც ზემოთ ვთქვით,
საბჭოთა საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატს 1935—36 წლებში
უკვე მიღებული ჰქონდა ინფორმაცია საქართველოს სსრ სახალხო
კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე გერმანე მგალობლიშვილთან მიმო-
წერის დროს. მერეც, ალბათ, დროდადრო საქართველოდან მოსკოვს
იგზავნებოდა ინფორმაცია, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც განძის
დაბრუნების იმედები გაიზარდა.

ინფორმაციის მეორე წყაროს წარმოადგენდნენ საფრანგეთში
მცხოვრები ქართველები. გ. გეგელია იხსენებს, რომ პარიზის გან-
თავისუფლებისთანავე, მათ მიუმართავეთ მისთვის, გ. გეგელიასთვის,
რომელიც აქტიური მონაწილე იყო საფრანგეთის წინააღმდეგობის
მოძრაობისა და, ამავე დროს, „საბჭოთა პატრიოტების კავშირში“
ერთ-ერთ ხელმძღვანელ როლს ასრულებდა. იგი სანდო პიროვნებად
ჩანდა ფრანგებისათვისაც და საბჭოთა წარმომადგენლობისთვისაც,
ამიტომ ეს არჩევანი შემთხვევითი არ ყოფილა.

გ. გეგელია იხსენებს, რომ იგი ა. ნიჟარაძესთან ერთად მისულა
განძის მცველ პ. ჟოდონთან და მოუთხოვია განძის დაბრუნება. ჟოდონს
ამაზე უარი განუცხადებია. მაშინ გ. გეგელიას 1944 წლის 12, 13 ან 14
სექტემბერს მიუმართავეს საბჭოთა ელჩ ა. ე. ბოგომოლოვისათვის და
გენერალურ კონსულ ა. ა. გუზოვსკისათვის. ელჩსა და გენერალურ კონ-
სულს მოულაპარაკნიათ და შეჰპირებიათ გიორგის: მოსკოვში ვაცნო-
ბებთო. ორი დღის შემდეგ გუზოვსკის გამოუძახნია გიორგი და კვლავ
შეჰპირებია: ჩვენ ყველაფერს ვიმოქმედებთ იმისათვის, რომ განძი
საქართველოს დაუბრუნდესო.

ა. ა. გუზოვსკის, რომელსაც განსაკუთრებული ენერგია და მონდო-
მება გამოუჩენია ამ საქმეში, დეპეშა გაუგზავნია სსრკ საგარეო საქმე-
თა სახალხო კომისარისათვის, რომელსაც უცნობებია ეს ი. ბ. სტალი-
ნისათვის. როგორც ჩანს, საბჭოთა მთავრობამ მიუთითა თავის პარი-
ზელ ელჩს ა. ე. ბოგომოლოვს მიედო ენერგიული ზომები განძის დასა-
ბრუნებლად. მაშასადამე პარიზში საბჭოთა საელჩოს მიუღია ინფორ-
მაცია განძის შესახებ იქაურ ქართველთაგან, გ. გეგელიას მეშვეობით,
12, 13 ან 14 სექტემბერს, ე. ი. პარიზის განთავისუფლებიდან 18, 19 ან

20 დღის შემდეგ, მაშინ როდესაც, ის-ის იყო, პარიზში საბჭოთა საბჭოთა ელჩო გაიხსნა.

საფიქრებელია, სწორედ ამ კონტაქტით დაიწყო დაახლოება გ. გეგელიასი და ა. ნიჟარაძისა ა. ა. გუზოვსკისთან, რასაც მოწმობს როგორც ამ პირთა, ასევე ე. თაყაიშვილის მოგონება და სხვა დოკუმენტები. საფიქრებელია, პირველად ისინი დაახლოება ერთმა მიზანმა და ერთობლივმა მისწრაფებამ — ქართული განძის სამშობლოსათვის დაბრუნებამ. ა. ა. გუზოვსკი ენდობოდა ამ ორ ქართველს; ცხადია, იგი განსაკუთრებით უნდა ენდობოდა გიორგი გეგელიას, როგორც საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობისა და „საბჭოთა პატრიოტიზმის კავშირის“ ფრიად აქტიურ მოღვაწეს.

ეჭვობა, დაახლოებით თვენახევრის ან ორი თვის შემდეგ, 16 ნოემბრის წინა ხანებში — საფიქრებელია, 1944 წლის ნოემბრის დამდეგს, — როგორც ამას მოწმობს შ. ამირანაშვილის მოგონება⁶⁴, საბჭოთა მთავრობას უკვე მიუღია დადგენილება საფრანგეთის მთავრობისაგან განძეულობის გამოთხოვის შესახებ და ა. ე. ბოგომოლოვისთვის მიუცია სათანადო მითითება. გავიდა ამის შემდეგ რამდენიმე დღე და ექვთიმე თაყაიშვილს, თავის მხრივ, უცნობებია ა. ე. ბოგომოლოვისათვის, რომ სურდა მასთან შეხვედრა და უთხოვია მიღება. ცხადია, ბოგომოლოვისათვის ძალიან სასიამოვნო იქნებოდა ეს შეხვედრა, რადგან, ერთი მხრივ, როგორც ჩანს, მოსკოვიდან მას მითითება ჰქონდა მიღებული, ცდილიყო განძის დაბრუნებას და, მეორე მხრივ, ახლა მას შეეძლო ესარგებლა ამ საქმეში ისეთი ჩახედული კაცის კონსულტაციით, როგორც იყო ექვთიმე თაყაიშვილი, რომელიც ყველაზე უკეთ იყო გარკვეული განძის საკითხში და ამ საქმეში დაუფასებელი სამსახური შეეძლო გაეწია საბჭოთა ელჩისათვის. ალბათ, სწორედ ამიტომაც იყო, რომ ა. ე. ბოგომოლოვს მეტად გულლიად და სტუმართმოყვრულად მიუღია ექვთიმე: მისთვის თავისი მანქანა და გამცილებელიც კი გაუზზავნია, საუზმე გაუნართავს ...

⁶⁴ 1944 წლის 16 ნოემბერს შ. ამირანაშვილი, თანახმად მისი მოგონებისა, გამოუძახიათ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტში და მოუთხოვიათ მისთვის დაუყოვნებლივ გამგზავრებულიყო მოსკოვს, იქიდან კი — საფრანგეთში საქართველოს განძეულობის მისაღებად და ჩამოსატანად. შ. ამირანაშვილი დაუყოვნებლივ გამგზავრებულა მოსკოვს და, როგორც იქ შეუტყვია, სსრკ-ის მთავრობას უკვე მიეღო სათანადო დადგენილება საფრანგეთიდან საქართველოს განძეულობის დაბრუნების შესახებ. იხ. შ. ამირანაშვილი, საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი სამუზეუმო განძეულობა და მისი დაბრუნება, თბ., 1968, გვ. 10; 1978, გვ. 13—14.

მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ საბჭოთა მთავრობის ეს დადგენილება ქართული განძის დაბრუნების შესახებ მიღებული იყო რამდენიმე დღით ადრე მაინც 1944 წლის 16 ნოემბრამდე, საფიქრებელია, ნოემბრის დამდეგს.

შენვედრა მოხდა 1944 წლის 22 ნოემბერს. შენვედრისას ბოგომოლოვს უთქვამს ექვთიმესათვის: ამ საქმეში ჩანედული არა ვარ, რასაც მეტყვიოთ, ყველაფერს ავისრულებთო. ექვთიმეს მოუხსენებია საბჭოთა ელჩისათვის საქმის ვითარება. ექვთიმე სთხოვდა ბოგომოლოვს დაეჩქარებინა განძის დაბრუნების საკითხის გადაწყვეტა და გამოეწვია საქართველოს წარმომადგენელნი ნივთების მიღებისა და მისი, ექვთიმეს თანდასწრებით შემოწმებისათვის. ვინაიდან დე გოლი და მასთან ერთად ა. ე. ბოგომოლოვი მოსკოვს გასამგზავრებლად ემზადებოდნენ და ცნობილი იყო ამ გამგზავრების მიზანი — სამეგობრო ხელშეკრულების დადება საბჭოთა კავშირთან, ექვთიმეს უსარგებლია ამ ვარემოებით და უთქვამს ბოგომოლოვისათვის: მანამ გამგზავრებოდეთ, ვთხოვოთ დე გოლს განძეულობის დაბრუნებაო. ბოგომოლოვს უბასუხია: კარგი იქნება თქვენ მომცემდეთ ჯეროვან მოხსენებას, რომელშიაც გარკვეული იქნება საქმის ვითარება; მე კი ხელს მოვაწერიებ დე გოლსაო.

ექვთიმეს მიუცია ბოგომოლოვისათვის ვრცელი მოხსენება დე გოლის სახელზე. დე გოლს საჭიროდ ჩაუთვლია საბჭოთა მთავრობის მოთხოვნის დაკმაყოფილება და მაშინვე წაუწერია ექვთიმეს განცხადებაზე: „დაუყოვნებლივ დაუბრუნდეს“, ე. ი. გაუცია განკარგულება ქართული განძეულობის დაუყოვნებლივ დაბრუნების შესახებ.

როდის დაადო დე გოლმა ასეთი რეზოლუცია ექვთიმეს განცხადებას და გაცა სათანადო განკარგულება ჩვენი განძეულობის დაბრუნების შესახებ, დანამდვილებით არაა ცნობილი. საფიქრებელია, ა. ე. ბოგომოლოვი შეეცდებოდა რაც შეიძლება მალე ენახა საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებითი მთავრობის მესვეური, რათა შეესრულებინა საბჭოთა მთავრობის დავალება. ამიტომ, ვფიქრობთ, ბოგომოლოვმა ინახულა დე გოლი მეორე დღესვე, ე. ი. 1944 წლის 23 ნოემბერს. ამას მოწმობს, აგრეთვე, ექვთიმეს მადლობით აღსავსე წერილი ბოგომოლოვისადმი, მიწერილი თბილისიდან 1946 წლის 4 ივნისს. „... ჩვენს მიერ შემუშავებულ გეგმას სრული წარმატება ხვდა. მიიღეთ თუ არა თქვენ ჩემი რაპორტი და უკვე რამდენსამე საათის შემდეგ გაიცა განკარგულება ნივთების დაბრუნების შესახებ. შერჩეული იყო ხელსაყრელი მომენტი.. მოგვიანებით საქმე შეიძლება გართულებულიყო ...“ იხსენებს ამ წერილში ექვთიმე.

ამრიგად, დე გოლს გაუცია განკარგულება ქართული საუნჯის დაბრუნების შესახებ 1944 წლის 23 ნოემბერს. იგი ასრულებდა საბჭოთა მთავრობის, მისი მეთაურის ი. ბ. სტალინის თხოვნას, იქმნიდა ხელსაყრელ პირობებს მომავალი მოლაპარაკებისათვის⁶⁵.

⁶⁵ თავის მოგონებაში პეტრე შარიამ შემდეგი მოსაზრება გამოთქვა დე გოლის ამ პოზიციის შესახებ: „დე გოლმა სხვადასხვა არხებით შეიტყო, რა ჩაეთვლებოდა მას

სწორედ ინტერესთა ამ დამთხვევამ გადაწყვიტა ასე გადმოვიყვინო რად სწრაფად ჩვენი განძის ბედი.

ახლა საჭირო იყო დე გოლის რეზოლუციისა და განკარგულების სისრულეში მოყვანა. აი ამ საქმეში დიდი და დაუფასებელი როლი შეუსრულებია საბჭოთა საელჩოს და, განსაკუთრებით, ამ საელჩოს პირველ მდივანსა და გენერალური კონსულის ნოვალეობის შემსრულებელს ალექსანდრე გუზოვსკის. ამ ამბებისა და ა. ა. გუზოვსკის როლის შესახებ თავის 1952 წლის ნოემბრის მოგონებაში ექვთიმე ასე იხსენებს: „... ზრუნვა ამ განძეულობის შესახებ მე და მის საქმის მწარმოებელს და რუსეთის კონსულს საფრანგეთში ა. ა. გუზოვსკის მოგვანდო ბოგომოლოვმა. მეორე დღეს გუზოვსკი მივიდა ჟოდონთან, რომელსაც ებარა განძეულობა და მოსთხოვა დაბრუნება. ჟოდონი ამ საქმემ შეაშფოთა. მან განაცხადა: დე გოლს ამის უფლება არ ჰქონდაო, ეს საკითხი შინაგან საქმეთა მინისტრს უნდა გადაეწყვიტათ. გუზოვსკიმ უთხრა ჟოდონს, მინისტრი ხომ მთავრობის თავმჯდომარეს ექვემდებარებაო, რა ნება აქვს მის წინააღმდეგ წავიდესო. თუ ხვალ გადაჭრილი პასუხი არ მოგიცია ამის შესახებ, ტელეგრამას გაუგზავნი დე გოლს, რომ თქვენ არ ასრულებთ მის ბრძანებას. რა თქმა უნდა, ჟოდონმა ამის შემდეგ ჩაგვაბარა მთელი განძეულობა...“

ექვთიმეს აქ სრულიად გამორჩა იმ სასამართლო პროცესის მოხსენიება, რომელიც მოჰყვა შედეგად დე გოლის ზემოხსენებულ განკარგულებას. ამ ხარვეზებს ავსებს მოგონება გ. გეგელიასი, რომელიც არა მარტო კარგად იყო გაცნობილი ვითარებას, არამედ, როგორც პროფესიით იურისტი, კარგად ერკვეოდა ამგვარ საქმეებში (იგი ხომ რამდენიმე წელიწადს მუშაობდა საფრანგეთში იურისტად).

გ. გეგელია იხსენებს, რომ ჯერ კიდევ დე გოლის განკარგულებაში დე გოლის პარიზში არ ყოფნისას) იგი მიჰყოლია ა. ა. გუზოვსკის იუსტიციის მინისტრთან, რომელიც დე გოლის მოადგილეც ყოფილა და გუზოვსკის მოუთხოვია განძის დაბრუნება. მინისტრს გადაჭრით განუცხადებია უარი: „სასამართლოს დადგენილებას გვერდს ვერ აეღოლიო“. მას ცალკე საყვიელურიც კი უთქვამს გ. გეგელიასათვის: „საბჭოთა გენერალური კონსული რომ ამას მოითხოვს, ეს კიდევ ვასაგებია, მაგრამ თქვენ ხომ იცით აქაური წესები და ასეთი რისამე თხოვნა როგორ იკადრეთო?!“

ი. ბ. სტალინთან მოლაპარაკებისას დაობითაო, ამიტომ შეეცადა ეს საქმე მოსკოვში წასვლამდე გაეკეთებინა“. მოსაზრება საეცებით მართებულია. ხოლო რაც შეეხება ამ „არხებს“, მთავარი, ცხადია, იყო ის, რაც განუცხადა მას საბჭოთა ელჩმა ა. ე. ბოგომოლოვმა, რომელმაც აცნობა დე გოლს საბჭოთა მთავრობისა და მისი მეთაურის დაინტერესება ქართული საუნჯის ბედ-იბლის საკითხით.

ხოლო დე გოლის განკარგულების შემდეგ, გეგელიას მოგონების თანახმად, იუსტიციის მინისტრს დაუბარებია საკასაციო სასამართლოს თავმჯდომარე და უბრძანებია სასწრაფოდ გაერჩია ეს საქმე. პროცესი დასრულებულა არნახულად სწრაფად — ერთ კვირაში.

საქმე გარჩეულა საბოლოოდ სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოში, იმავე სასამართლოში, რომელმაც ჩამოგვართვა საუნჯე. ამ გარემოებაზე, ისევე, როგორც განძის გადმოცემის ამბების შესახებ, მოწმობს ერთი მეტად საყურადღებო დოკუმენტი, რომლის რამდენიმე ეგზემპლარი შემოგვინახა ექვთიმე თაყაიშვილის არქივმა. ესაა „ქართული განძის ჩაბარების ოქმი“, შედგენილი ფრანგულად და რუსულად.

პირველ ყოვლისა, ოქმის მეოხებით ზუსტდება ზემოხსენებული „სასამართლო პროცესის“ ამბები, რომლის შესახებაც მოგვითხრო გ. გეგელიამ. ოქმით სავსებით დასტურდება, რომ „პროცესი დასრულებულა არნახულად სწრაფად — ერთი კვირის განმავლობაში“. სახელდობრ, ოქმში ნათქვამია, რომ „საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკათა კავშირის მთავრობისათვის ქართული განძის შემცველი მოძრავი ქონების გადაცემის თაობაზე საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკათა კავშირის მთავრობასა და საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებით მთავრობას შორის მიღწეული შეთანხმების“ შესაბამისად, სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარეს 1944 წლის 30 ნოემბრის გადაწყვეტილებით გაუუქმებია თავისი 1934 წლის 8 მაისის დადგენილება ქართული განძის სასამართლო დროებით განმგებლების — ჟოდონისა და ლამპერიერისათვის (საფიქრბელია, ჟოდონის თანაშემწე იყო. — გ. ე.) გადაცემის შესახებ და ეს უკანასკნელნი გაუნთავისუფლებია ამ დროებითი ზედამხედველობისაგან.

თუ გავიხსენებთ, რომ დე გოლმა განკარგულება გასცა ქართული განძის დაბრუნების შესახებ 1944 წლის 23 ნოემბერს, გამოდის, რომ მართლაც ზუსტად ერთ კვირაში ჩატარებულა ეს „სასამართლო პროცესი“: 23 ნოემბრიდან — 30 ნოემბრამდე. ოქმში ისიცაა მოხსენიებული, რომ სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარემ მიიღო ეს გადაწყვეტილება საბჭოთა მთავრობასა და საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებით მთავრობას შორის მიღწეული შეთანხმების შესაბამისად. მაშასადამე, სასამართლოს თავმჯდომარეს საქმე გადაუწყვეტია დე გოლისა და ა. ე. ბოგომოლოვის 1944 წლის 23 ნოემბრის შეთანხმების შესაბამისად.

ამ ფაქტიდანაც კარგად ჩანს, რამდენად იყო დამოუკიდებელი ფრანგული სასამართლო თავისი მთავრობისაგან და როგორ შეეძლო გვერდის ავლა არსებული „წესებისათვის“, როდესაც იგი ზემოდან

მიიღებდა სათანადო მითითებას. როდესაც საფრანგეთის რესპუბლიკის მთავრობამ დაინტერესება გამოიჩინა ქართული საუნჯის მიტოვებაში, ში, სენის დეპარტამენტის სამოქალაქო საქმეთა სასამართლოს თავმჯდომარემ 1934 წლის 8 მაისის „რეფერეს ორდონანსით“ „უპატრონოდ“ გამოაცხადა ქართული განძი, შეიყვანა იგი „უპატრონოდ დარჩენილ რუსული ქონების“ კატეგორიაში და გადასცა ჟოდონს „დროებით“ გამგებლობაში; ხოლო ათნახევარი წლის შემდეგ იმავე მაგისტრატმა, როდესაც სათანადო მითითება მიიღო ზემოდან, 1944 წლის 30 ნოემბრის გადაწყვეტილებით (ალბათ ესეც „რეფერეს ორდონანსი“ იყო), ჟოდონი და მისი თანაშემწე „განათავისუფლა“ ქართული საუნჯის ზედამხედველობისაგან.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ საფრანგეთის „თემისი“ — მართლმსაჯულება ორივე შემთხვევაში (ისევე, როგორც ობოლენსკიას პროცესების დროსაც) კარგად ემსახურებოდა საფრანგეთის რესპუბლიკის ინტერესებს და მოქმედებდა თავის მთავრობის მისწრაფებათა შესაბამისად, იგი „თვალუბახვეულიც“ მშვენივრად ხედავდა, ვის მხარეზე გადაიწონა „მართლმსაჯულების სასწორი“: პირველ შემთხვევაში „თემისმა“ გამოგვწირა ჩვენი საუნჯე, მეორე შემთხვევაში კი — დე გოლის მიერ „ჩაგონებულმა“ — მან იგი დაგვიბრუნა.

განძის გადმობარება ჟოდონისა და მისი თანაშემწე ლამპერიერის ხელიდან საბჭოთა წარმომადგენლებისათვის მოუხდენია კომისიას, რომელიც თავისი შემადგენლობით შერეული იყო და შედგენილი „პარიტიტულ საწყისებზე“ (პ. შარიას მოგონება), თუმცა მასში სჭარბობდა საბჭოთა წარმომადგენლების რაოდენობა: კომისიაში შედიოდა საბჭოთა კავშირის ხუთი წარმომადგენელი, საფრანგეთისა — სამი. „ქართული განძის ჩაბარების ოქმის“ თანახმად, საბჭოთა მხარეს კომისიაში წარმომადგენდნენ საბჭოთა საელჩოს პირველი მდივანი და გენერალური კონსულის მოვალეობის შემსრულებელი ალექსანდრე გუზოვსკი, ექვთიმე თაყაიშვილი, ვიორჯი გეგელია, აკაკი ნიჭარაძე და კოლა (პოლიკარბე) მელაძე; საფრანგეთის რესპუბლიკას — პიერ ჟოდონი, ანრი ლამპერიერი და ლიზერე.

საბჭოთა წარმომადგენელთაგან, ცხადია, აქ მთავარ როლს ა. გუზოვსკი ასრულებდა⁶⁶. გ. გეგელიას მოწმობით, ა. ა. გუზოვსკი კომი-

⁶⁶ ა. გუზოვსკიმ დიდი როლი შეასრულა ჩვენი განძის დაბრუნების საქმეში. ამას ერთხმად აღნიშნავენ ის ქართველი საბჭოთა მოქალაქეები, რომელნიც მაშინ პირადად იცნობდნენ ა. გუზოვსკის: პ. შარია, გ. გეგელია, აკ. ნიჭარაძე, თ. შავდია. მათი მოწმობით, ჩვენი განძის ჩაბარების საკითხში საბჭოთა გენერალური კონსული მოქმედებდა დიდი ენერჯითა და საქმის ცოდნით. ამიტომ ქვასაგებია, რომ ექვთიმე თაყაიშვილი მას ყოველთვის მადლიერების გრძნობით იხსენებდა. „გუზოვსკი დიდს ენერჯით“

სიას თავმჯდომარეობდა. რაც შეეხება დანარჩენ სამ ქართველს, რომელნიც ა. გუზოვსკისა და ე. თაყაიშვილთან ერთად წარმოადგენდნენ კომისიაში საბჭოთა მხარეს, ე. თაყაიშვილმა აღნიშნა ერთ თავის განცხადებაში, რომელიც 1952 წლის 29 თებერვლითაა დათარიღებული, რომ „ამ აქტში (ლაპარაკია „ქართული განძის ჩაბარების ოქმის“ შესახებ, — გ. ყ.) მოხსენიებული გ. გეგელია, აკ. ნიჟარაძე და კ. მელაძე კონსულმა ალ. გუზოვსკიმ მოიყვანა თავის მხრით“, ე. ი. ექვთიმემ აქ ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ ეს სამი ქართველი საბჭოთა მოქალაქე კომისიაში შეიყვანა საბჭოთა გენერალურმა კონსულმა ალ. გუზოვსკიმ.

ზემოთ ნახსენები იყო, რომ ალ. გუზოვსკის ადრე გაუცვინია გ. გეგელია და აკ. ნიჟარაძე სწორედ ჩვენი საუნჯის საკითხთან დაკავშირებით; იცოდა, რომ ისინი დიდად ზრუნავდნენ ჩვენი განძის დაბრუნების საკითხზე. ნახსენები იყო, რომ განსაკუთრებული ნდობით უნდა ყოფილიყო განწყობილი ალ. გუზოვსკი გ. გეგელიას მიმართ, ანტიპიტლერულ მოძრაობაში მისი აქტიური მონაწილეობის გამო. ალბათ ამით აიხსნება, რომ გ. გეგელია, მისივე მოწმობით, დაუნიშნავთ კომისიის მდივნად, ხოლო რაც შეეხება კ. მელაძეს, თანახმად უკანასკნელის მოგონებისა, იგი წარუდგინა ალ. გუზოვსკის და რეკომენდაცია მისცა მას საბჭოთა გენერალური კონსულის წინაშე აკ. ნიჟარაძემ.

განძის ჩამბარებულ კომისიაში საბჭოთა წარმომადგენლებთან ერთად მონაწილეობდა საფრანგეთის რესპუბლიკის სამი წარმომადგენელი: პიერ ჟოდონი, ა. ლამპერიერი და ლიზერე. „ქართული განძის ჩაბარების ოქმში“ პირველი ორი შეყვანილნი არიან, როგორც განძის „სასამართლო დროებითი განმგებლნი“. განსაკუთრებით კარგად უნდა ახსოვდეს ჩვენი ნარკვევის მკითხველს პიერ ჟოდონის პიროვნება, რომელიც ათ წელზე მეტ ხანს პირნათლად უვლიდა და იცავდა ჩვენს საუნჯეს და არაერთხელ გადაარჩინა იგი დიდ განსაცდელს. გ. გეგელიას მოწმობით, კომისიის წევრები ფრანგთაგან წარმოადგენდნენ სამ უწყებას: საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენლად

მუშაობდა ამ განძეულობის საქმეში...“ — იხსენებს ექვთიმე თავის 1952 წლის ნოემბრის მოგონებაში. ხოლო განძის ჩამოტანის წლისთავზე, 1946 წლის 4 ივნისს ექვთიმე თბილისიდან პარიზს, სხვათა შორის, სწერდა ალ. გუზოვსკის: „... მე, რასაკვირველია, არ დამეწყებია და არასოდეს არც დამეიწყებია თქვენი ძალიან დიდი დამსახურება საფრანგეთის მთავრობისაგან ნიუტების მიღების, ვერსალში მათი ჩაბარების, პარიზში გადაზიდვისა და საელჩოში გულმოდგინედ დაცვის საქმეში, სანამ ჩვენ ისინი არ ჩავაწყვეთ ყუთებში გადმოსაზიდად. მე განმაცვიფრა, როგორი სიყვარულით, ენერგიითა და ენთუზიაზმით შეუდევით თქვენ ამ საქმეს და არაფერს არ ზოგავდით საქმის კეთილად დაგვირგვინებისათვის. მე ყველას, ვუამბე ამის შესახებ და ყველანი გემადლოვებოან“.

ანრი ლამპერიერი, ფინანსთა სამინისტროს — ლიზერე, ხოლო იუსტიციის სამინისტროს — ჟოდონი.

რაც შეეხება პიერ ჟოდონს, როგორც ჩანს, გარდა იუსტიციის სამინისტროსი, იგი ექვემდებარებოდა, აგრეთვე, საგარეო საქმეთა სამინისტროს უწყებასაც. იმ გარემოებაზე, რომ განძის საქმე ექვემდებარებოდა საგარეო საქმეთა სამინისტროს (იუსტიციის სამინისტროსთან ერთად), მიუთითებს ჟოდონისა და ლამპერიერის მიერ 1944 წლის 15 დეკემბერს გუზოვსკისათვის გაგზავნილი წერილი. რომელსაც ქვემოთ შევხებით. ამ წერილის შტამპზე აღბეჭდილია: „საფრანგეთის რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროს კერძო ქონებათა და ინტერესთა სამმართველო“.

მაშასადამე, პიერ ჟოდონიცა და ანრი ლამპერიერიც, რომელიც ქართული განძეულობის თანაგანმგებელი ყოფილა (არ ვიცით, როდის დაინიშნა იგი ამ თანამდებობაზე), ერთი მხრივ, იყვნენ „სასამართლო დროებითი განმგებელნი“, ხოლო მეორე მხრივ, ექვემდებარებოდნენ საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ე. წ. „კერძო ქონებათა და ინტერესთა სამმართველოს“, მოქმედებდნენ ამ დაწესებულების სახელით.

საფრანგეთის რესპუბლიკის სამი წარმომადგენლიდან, ცხადია, მთავარი იყო პ. ჟოდონი. გ. გეგელიას მოწმობით, პიერ ჟოდონი ყოფილა კომისიის თავმჯდომარის მოადგილე.

„ქართული განძის ჩაბარების ოქმიდანვე“ ირკვევა შერეული საბჭოთა-ფრანგული კომისიის მოქმედების ადგილი, მისი მუშაობის ხანგრძლივობა და ხასიათი. ამის შესახებ მეტყველებენ, აგრეთვე, კომისიის წევრების მოგონებებიც.

თავდაპირველად, ოთხი დღის განმავლობაში, 4 დეკემბრიდან, ორშაბათიდან — 7 დეკემბრამდე, ხუთშაბათამდე (ამ დღის ჩათვლით) კომისია ყოველდღე იკრიბებოდა და მუშაობდა ვერსალში, მონბორონის ქუჩაზე მდებარე ნაციონალური ბიბლიოთეკის შენობის ქვედა სართულის დარბაზში, სადაც ოკუპაციის წლებში გადაამალული იყო დიდი ყუთები ქართული განძით. კომისია ამოწმებდა ნივთებს 1934 წლის სექტემბერ-ოქტომბრის თვეებში რ. ლენხელერის მიერ შედგენილი აღმწესხავი ოქმისა და სიის საფუძველზე. ამისათვის, როგორც აკ. ნიჟარაძე და კ. მელაძე იხსენებენ, ე. თაყაიშვილი, ა. ნიჟარაძე და კ. მელაძე იღებდნენ ნივთებს ყუთებიდან, მათ სიაში აღნიშნავდა ა. ნიჟარაძე და შემდეგ კვლავ აწყობდნენ ყუთებში.

ეტყობა, 7 დეკემბერს, ხუთშაბათს დაუსრულებიათ ნივთების შეჯერება პარიზულ 1934 წლის სიასთან. 8 დეკემბერს, პარასკევს, ნივთებზე დატვირთული ყუთები კომისიის წევრებს, საბჭოთა გენერალური საკონსულოს თანამშრომლების დახმარებით, მსუბუქი

მანქანებით გადაუზიდიათ პარიზში, საბჭოთა საელჩოს შენობაში რომელიც გრენელის ქუჩაზე მდებარეობდა, სადაც მეორე დღეს, შაბათს, 9 დეკემბერს, უკანასკნელად შეკრებილა კომისია, რომელსაც შეუჯამებია თავისი მუშაობა, არსებითად დასრულებული ვერსალში, და შეუდგენია „ქართული განძის ჩაბარების ოქმი“, ანუ აქტი.

მაშასადამე, შერეული კომისიის მუშაობა გაგრძელებულა ერთ კვირას. იგი ხუთჯერ შეკრებილა. ოთხი შეკრების დროს, რომლებიც ეწყობოდა ვერსალში, ნაციონალური ბიბლიოთეკის შენობაში 1944 წლის 4, 5, 6 და 7 დეკემბერს, ორშაბათიდან — ხუთშაბათამდე, კომისიას დაუსრულებია განძში შემავალი ნივთების შეჯვრება ლენხელერის მიერ შედგენილ სიებთან (პარიზული 1934 წლის სია); ხოლო იმის შემდეგ, რაც ნივთები გადაიტანეს პარიზში (8 დეკემბერს, პარასკევს), შერეული კომისია შეკრებილა მეხუთედ, თავის შემაჯამებელ სხდომაზე საბჭოთა საელჩოში 9 დეკემბერს, შაბათს.

ე. თაყაიშვილის არქივმა შემოგვინახა კომისიის ფრანგი წევრების — პ. ჟოდონისა და ა. ლამპერიერის წერილი საბჭოთა გენერალურ კონსულ ა. ა. გუზოვსკისადმი, გაგზავნილი კომისიის მუშაობის დასრულების შემდეგ, 15 დეკემბერს, „ქართული განძის ჩაბარების ოქმის“, ანუ აქტის ხელმოწერასთან დაკავშირებით. ეს წერილი იმ გარემოებაზე მეტყველებს, რომ კომისიის საბჭოთა და ფრანგი წევრები მუშაობდნენ შეთანხმებულად და მათი ერთობლივი მუშაობისას კომისიაში სუფევდა კარგი, ურთიერთის მიმართ სიმპათიით აღსავსე დამოკიდებულება. „ჩვენ ბედნიერად ვთვლით ჩვენს თავს იმ გულითადი სიმპათიით აღსავსე ურთიერთობის გამო, რის მიზეზადაც შეიქმნა ეს გარემოება“ (ივლისსხმება ქართული განძის ჩაბარება), — სწერდნენ ჟოდონი და ლამპერიერი საბჭოთა გენერალურ კონსულს.

ცხადია, ფრანგების ასეთი სიმპათია საბჭოთა წარმომადგენლებსადმი (მიუხედავად იმისა, რომ ისინი იძულებულნი იყვნენ დაეთმოთ მათთვის ქართული განძი) აიხსნება უმთავრესად იმ დიდი იმედით, რომლითაც შეჰყურებდა მაშინ ფრანგი ხალხი საბჭოთა კავშირს, რომლის წყალობითაც ბოლო მოეღო ნაციზმის ბატონობას საფრანგეთში და ახლა მას ბოლო ეღებოდა მთელს ევროპაში.

იმის შემდეგ, რაც 1944 წლის 9 დეკემბერს შერეულმა კომისიამ დაასრულა თავისი მუშაობა, ექვთიმე თაყაიშვილი შესდგომია საბჭოთა საელჩოს შენობაში ნივთების შემოწმებას, მათ აღწერას, ყუთებში ჩალაგებასა და სამშობლოში გამოსამგზავრებლად შემზადებას. ცხადია, ნივთების შემოწმებისას ექვთიმე იყენებდა მის ხელში მყოფ სიებს: მარსელურ 1921 წლის სიასა და თბილისურ 1927 წლის სიას, გამოქვეყნებულს გაზეთ „კომუნისტის“ 1931 წლის 22 თებერვლის ნომერში.

მართალია, 4—7 დეკემბერს შერეულმა ფრანგულ-საბჭოთა კომისიამ უკვე შეამოწმა ნივთები პარიზული 1934 წლის სისის საფუძველზე, რომელიც მარსელიდან პარიზს ჩატანილი ჩვენი განძის შემცველი ყუთების გახსნისას შეადგინა რობერ ლენსელერმა, მაგრამ ექვთიმე ხომ არ დასწრებია ლენსელერის აღწერას და არ იცოდა, რამდენად სრული იყო მისი სია?

ექვთიმეს ამ აღწერაში ეხმარებოდნენ შერეული კომისიის ქართველი წევრები და საბჭოთა გენერალური საკონსულოს თანამშრომლები. როგორც ჩანს, ექვთიმე დიდი ენერჯითა და აჩქარებით მუშაობდა: ერთი მხრივ, მას აღელვებდა კითხვა: ხომ არაფერი დაიკარგა; მეორე მხრივ, ალბათ იგი გრძნობდა მოახლოებულ მძიმე დაავადებას და სურდა აღწერა თავის ლოგინად ჩავარდნამდე დაესრულებინა. ექვთიმეს ენერჯიული მუშაობისა და მის მიერ ნივთების აღწერა-ჩალაგების მოწმენი — გ. გეგელია და ა. ნიჟარაძე თავიანთ მოგონებებში აღნიშნავენ ექვთიმეს არაჩვეულებრივ, რაღაც „ავადმყოფურ“ სიყვარულს ქართული განძისადმი: ექვთიმეს თურმე არ ესიამოვნებოდა, როდესაც სხვა ვინმე შეახებდა ხელს ნივთებს...

ექვთიმეს აღუწერია და ჩაულაგებია ნივთები 25 ყუთში და ქართულად შეუდგენია ამ ყუთებში ჩალაგებული ნივთების სია⁶⁷. აქედან ჩანს, როგორ გაუადვილებია ექვთიმეს თავისი საქმის გამგრძელებელ შ. ამირანაშვილისათვის მის წინაშე დასახული რთული ამოცანის გადაწყვეტა.

ექვთიმეს არ დასცალდა ამ სამუშაოს ბოლომდე მიყვანა: დიდმა ნერვიულობამ, მძიმე განცდებმა, მრავალი წლის მღელვარებამ, ოკუპაციის მძიმე წლებში განვლილმა მატერიალურმა გაჭირვებამ და მუდმივმა შიშმა, ვერსალის ნაციონალური ბიბლიოთეკის შენობის ქვედა სართულის გათოშილ დარბაზში გატარებულმა ოთხმა დღემ მოტეხა ორგანიზმი მოხუცისა, რომელიც სიცოცხლის 82-ე წელს

⁶⁷ საქართველოს სსრ სახკომსაბჭოს კომისიის 1945 წლის 29 დეკემბრის აქტში, სხვათა შორის, ჩაწერილია: „... აღსანიშნავია, ... რომ პირველ ოცდახუთ ყუთში ჩალაგებული განქველბა წინასწარ ქართულად აღწერა პროფესორმა ე. თაყაიშვილმა, „პარიზული სია“ (ლაპარაკია შ. ამირანაშვილის მიერ პარიზში რუსულად შედგენილ სიაზე. — გ. ე.) ამ ნაწილში წარმოადგენს თაყაიშვილის აღწერის თარგმანს...“

1945 წლის 29 დეკემბრის აქტის თანახმად, პარიზიდან თბილისში სულ ჩამოტანილი იყო 44 ყუთი (№№ 1—37, 37a, 38—42, 43a) და ერთიც შეკერა (№ 43). აქედან პირველ 25 ყუთში ჩალაგებული განქველბა აღუწერია ექვთიმე თაყაიშვილს, დანარჩენი ყუთებისა კი შალვა ამირანაშვილს. მაშასადამე, გამოდის რომ ე. თაყაიშვილს აღუწერია განძი მოთავსებული № 1—25 ყუთებში, ხოლო განძი მოთავსებული დანარჩენ 19 ყუთსა (ყუთები №№ 26—37, 37a, 38—42, 43a) დაერთ შეკერაში (№ 43) — შ. ამირანაშვილს.

უახლოვდებოდა... ყველა ამას ახლა დაემატა მეტად აჩქარებული დამატებული მუშაობა პარიზში, საბჭოთა საელჩოს შენობაში.

როგორც ჩანს, ამ დამატებულ სამუშაოს ექვთიმე უკვე დაავადებული ეწეოდა, არ „ნებდებოდა“ ავადმყოფობას. აკაკი ნიჭარაძის მოგონების თანახმად, „მუშაობის დროს ექვთიმე ხშირად ავადმყოფობდა“ და, ცხადია, მისი ავადმყოფობის დროს ნივთებს აღარ აღწერდნენ და აღარ ალაგებდნენ. ეტყობა ცოტათი გამომჯობინდებოდა თუ არა, ექვთიმე კვლავ იწყებდა მუშაობას... ამ შეუპოვრობას ცუდი ნაყოფი გამოუღია: იმის შემდეგ, რაც ექვთიმეს 25 ყუთი ჩაულაგებია, იგი იმდენად სერიოზულად გამხდარა ავად, რომ, საერთოდ, შეუწყვეტია მუშაობა.

მძიმედ დაავადებული მოხუცი დაუწყენიათ საბჭოთა გენერალურ საკონსულოში (გ. გეგელიას მოწმობით, საკონსულო მდებარეობდა პარიზში, მალზერბის ქუჩაზე), სადაც ავადმყოფის მოვლა უკისრიათ საბჭოთა გენერალურ კონსულ ალექსანდრე გუზოვსკისა და მის მეუღლეს. გუზოვსკის ოჯახი ფრიად კეთილსინდისიერად მოპკიდებია ამ საქმეს. ამას გარდა ქართველთაგან ექვთიმეზე ზრუნვა საბჭოთა საკონსულოს დაუკისრებია აკაკი ნიჭარაძისათვის, რომელსაც ჩაუბამს ავადმყოფის მოვლაში პარიზში მყოფი ორი ქართველი — თეიმურაზ შავდია და კოლია მელაძე, რომელთაგან უკანასკნელი, როგორც დავინახეთ, განძის ჩამბარებელი კომისიის წევრიც იყო. ისინი დღე-ღამეობით დადიოდნენ ავადმყოფთან.

ე. თაყაიშვილის მთავარი მომვლელ-პატრონი იყო საბჭოთა გენერალური საკონსულო. განსაკუთრებული ღვაწლი ამ მხრივ მიუძღვის გენერალურ კონსულ ალექსანდრე გუზოვსკის მეუღლეს, რომლის მოვლა-პატრონობას დიდი მადლიერების გრძნობით იხსენებდა მოგვიანებით თვითონ ექვთიმე⁶⁸. ჭეშმარიტად, ჩვენც მადლობა გვმართებს ამ მადლიანი ოჯახის მიმართ: ქმარმა დიდი ღვაწლი დაგვდო ჩვენი შესანიშნავი ექსპონატების დაბრუნებაში; ცოლმა — „ცოცხალი ექსპონატის“, შესანიშნავი ქართველის ცოცხლად დაბრუნებაში... .

⁶⁸ ცოლ-ქმარ გუზოვსკების ეს ამავი ექვთიმე ასე გაიხსენა ზემოხსენებულ 1948 წლის 4 ივნისის წერილში: „...მით უმეტეს არ დამეწყებია, —სწერდა იგი ა. ა. გუზოვსკის, —თქვენი და თქვენი კეთილი მეუღლის ზრუნვა პირადად ჩემზე, როდესაც მე, 25 ყუთის ჩალაგების შემდეგ, ხანგრძლივად დაავადდდი და თქვენი მზრუნველობის წყალობით ისე გამოვმჯობინდი, რომ, წინააღმდეგ მოლოდინისა, შესანიშნავად გადავიტანე გადმოფრენა ავიონით პარიზიდან თბილისში. ვემთხვევი ხელზე თქვენს კარგ მეუღლეს, ჩემი გულისათვის მოკითხვა და მადლობა მას ჩემზე გაწეული ყველა ზრუნვისა და მომსახურებისათვის...“

საკითხი საბჭოთა საქართველოს წარმომადგენლების პარიზში გაგზავნის შესახებ ექვთიმემ დასვა ჯერ კიდევ თავის წერილებში ვუკოლ ბერიძისადმი (1935 წლის 9 აპრილისა და 26 მაისის წერილები). შემდეგ ასეთივე თხოვნით მიმართა მან პარიზში საბჭოთა ელჩს ა. ე. ბოგომოლოვს (1944 წლის 22 ნოემბრის განცხადება). ახლა, როცა განძი საბჭოთა საელჩოს ხელში გადმოვიდა, ექვთიმეს ეს სურვილიც განხორციელდა.

საქართველოს საბჭოთა მთავრობამ თავის წარმომადგენლებად პარიზს მიავლინა ორი ქართველი მეცნიერი — პეტრე შარია და შალვა ამირანაშვილი. მათი პარიზში გამგზავრების სამზადისი, როგორც ჩანს, ორ თვემდე გაგრძელებულა. იმის შემდეგ, რაც შ. ამირანაშვილი სასწრაფოდ გამოუძახიათ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტში, 1944 წლის 16 ნოემბერს, მას, ნივთების შემოწმების მიზნით, თან წასაღებად შეუშადათ საფრანგეთში გატანილი განძეულობის სიები, ამოკრებილი მუზეუმების არქივებიდან, ე. ი. თბილისური 1927 წლის სია, რომლის საფუძველზედაც, ნივთების ამ სიასთან შეჯერების შედეგად, პარიზში მას რუსულად შეუდგენია განძეულობის სია.

„1944 წლის 27 დეკემბერს სავსებით დამთავრდა საფრანგეთში გამგზავრებასთან დაკავშირებული დოკუმენტების გაფორმება“, — იხსენებს შ. ამირანაშვილი.

პეტრე შარიას და შალვა ამირანაშვილის მარშრუტი და გამგზავრების დრო შეიძლება დავადგინოთ მათივე მოგონებების მიხედვით. პ. შარიამ გაიხსენა, რომ ის და შ. ამირანაშვილი გაფრინდნენ თბილისიდან 1945 წლის 2 იანვარს და მიფრინავდნენ ასეთი მარშრუტით: ბაქო (2 დღიანი გაჩერება) — თეირანი (2 დღიანი გაჩერება) — კაირო (2—3 დღიანი გაჩერება) — ალჟირი (რამდენიმე საათიანი გაჩერება) — კორსიკა (ამ კუნძულზე იძულებულნი იყვნენ დაშვებულიყვნენ ძლიერი ქარის გამო, თვითმფრინავი ძლივს დამჯდარა) — მარსელი (რამდენიმე საათიანი გაჩერება) — დიჟონი (ერთი ღამის გაჩერება) — პარიზის ბურჟეს აეროდრომი.

პარიზში საბჭოთა საელჩოს თანამშრომლებს დიდის პატივით მიუღიათ საქართველოს წარმომადგენლები: პ. შარია დაბინავებულა სასტუმრო „ბრისტოლში“, ხოლო შ. ამირანაშვილი მოუწყვიათ საბჭოთა საელჩოში, გრენელის ქუჩაზე.

ჩაფრენის დღესვე საქართველოს წარმომადგენლებს უნახავთ ავადმყოფი მოხუცი, რომელსაც, ცხადია, მათი დანახვა დიდად განაარება. განსაკუთრებით ეს იამოვნა თურმე თავისი ყოფილი სტუდენ-

ტის⁶⁹, ხოლო იმ დროს უკვე სახელმძღვანელო მეცნიერის შ. ამირანაშვილის დანახვა.

შალვა ამირანაშვილი ჩასვლისთანავე შეუდგა ექვთიმეს მიერ აღწერილი და ჩაულაგებელი განძეულობის მის მიერ ჩატანილ თბილისურ 1927 წლის სიასთან შეჯერებას და მის რუსულად სელახალ აღწერას, რის შედეგადაც მან შეადგინა და თბილისში ჩამოიტანა განძეულობის სია, რომელსაც საქართველოს სსრ სახკომსაბჭოს კომისიის 1945 წლის 29 დეკემბრის აქტში ეწოდება „პარიზული სია“. სულ, შალვა ამირანაშვილს მოუხდა 19 ყუთსა და ერთ შეკვრაში მოთავსებული განძეულობის აღნუსხვა, სიასთან შეჯერება და აღწერა. ცხადია, საქმე მას დიდად გაუადვილა იმ გარემოებამ, რომ 25 ყუთში მოთავსებული ექსპონატები ექვთიმეს მიერ იყო უკვე აღწერილი. შალვას მოუხდა მხოლოდ ექვთიმეს მიერ შედგენილი სიის თარგმნა რუსულად და ასე შეუტანია იგი თავის ე. წ. „პარიზულ სიაში“.

შ. ამირანაშვილის ამ მუშაობასთან დაკავშირებით გ. გეგელიამ გაიხსენა, რომ, როგორც მას შეუტყვია, პარიზში მეტი განძეულობა აღმოჩენილა, ვიდრე შ. ამირანაშვილის მიერ პარიზში ჩატანილ სიაში იყო აღნიშნული, რადგან ეს სია სრული არ ყოფილა. როგორც ეტყობა, ეს დაკვირვება საფუძველს არაა მოკლებული.

ზემოთ უკვე იყო ნათქვამი, რომ თბილისური 1927 წლის სია, გამოქვეყნებული ვაზეთ „კომუნისტის“ 1931 წლის 22 თებერვლის ნომერში, სრული არ იყო: მასში არ იყო შეტანილი A კატეგორიის განძიდან — დიგორის ნივთები, კირიონის კარადის ნივთები; ასევე სრულიად არ იყო ასახული ზუგდიდისა და თბილისის სასახლეებიდან გატანილი დიდძალი ქონება — B კატეგორიის აუარებელი ექსპონატი; მით უფრო მასში არ იასახებოდა ბორჯომისა და ლიკანის სასახლეებისეული ქონება — სურათები და სხვ., რომლებიც არც პარიზულ 1934 წლის სიაში იყო ასახული.

„დაძაბული მუშაობის შედეგად, — წერს შ. ამირანაშვილი, — უკვე 15 თებერვლისათვის დავამთავრე კოლექციების აღწერა და სიის შეჯერება თბილისიდან ჩამოტანილ სიებთან. სავსებით დოკუ-

⁶⁹ თბილისის უნივერსიტეტის გახსნის დღიდან (1918 წლის დამდეგს), ვიდრე უცხოეთში გამგზავრებამდე, 3 წლის განმავლობაში, ექვთიმე თაყაიშვილი კითხულობდა ლექციებს არქეოლოგიაში, ე. ი. სიძველეთმცნიერებაში. ექვთიმეს მსმენელთა შორის იყვნენ ის სტუდენტები, რომელთაც 1922 წელს მიენიჭათ უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის დასრულების დიპლომი. დიპლომანტთა შორის იყვნენ: სიმონ ჯანაშია, ნიკო ბერძენიშვილი, სერგი მაკალათია, გიორგი ბოჭორიძე, თამარ ლომოური, ალექსანდრა წერეთელი, შალვა ჩხეტია, გრიგოლ ფურცელაძე, დიორთე უჩანეიშვილი, სოკრატ მძიმსტარაშვილი და სხვანი. მათთან ერთად, როგორც ხელოვნებათმცოდნე, დამთავრდა უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტი შალვა ამირანაშვილი.

შენტურად დადგინდა, რომ ყველა კოლექცია, ცალკეული ნივთი და დოკუმენტი უკლებლივ იყო შენახული⁷⁰. სიების შედგენისა და შეფასების შემდეგ ყველა ნივთი საგანგებოდ შეფუთეთ და ყუთებში ჩავალაგეთ“.

ე. თაყაიშვილი, ცხადია, მოუთმენლად ელოდა შ. ამირანაშვილის მიერ ამ სამუშაოს დასრულებას, რათა შეეცყო, ხომ არაფერი დააკლდა საუნჯეს?

„მე ხშირად ვნახულობდი მას, — იხსენებს შ. ამირანაშვილი ავადმყოფ ექვთიმეს შესახებ, — დაწვრილებით გავაცანი კოლექციების აღწერისა და შემოწმების შედეგები“; შემდეგ იგი უმატებს: „მუშაობის პერიოდში ექ. თაყაიშვილი ავადმყოფობდა, მაგრამ საქმის ვითარებას გაცნობილი იყო ჩემი მეშვეობით“. მეორე ადგილას შ. ამირანაშვილი აღწერს ექვთიმეს უსაზღვრო ბედნიერებას, როცა მოხუცს შეუტყვია, რომ განძეულობას არაფერი ჰქონდა მოკლებული. აი, სწორედ ამ დროს მიუწერია ალტაცებულ მოხუცს პიერ ჟოდონისათვის თავისი მადლობით აღსავსე წერილი, რომელიც 1945 წლის 28 თებერვლითაა დათარიღებული. ექვთიმეს არქივში დაცულია ამ წერილის როგორც ფრანგული, ისე რუსული ეგზემპლარები. „ნება მიბოძეთ, ბატონო, — სწერდა ექვთიმე პიერ ჟოდონს, — როგორც ქართული მუზეუმების წარმომადგენელმა, მოგიძღვნათ ჩემი მადლობა იმ ზრუნვისათვის, რაც თქვენ გამოიჩინეთ ზემოხსენებულ მუზეუმთა ნივთების დაცვის საქმეში, თქვენ და თქვენმა თანამშრომლებმა...“ ამის შემდეგ ექვთიმემ მოიხსენია პ. ჟოდონის განსაკუთრებული დამსახურება, როდესაც მან შესძლო განძის დაცვა და გადარჩენა როგორც თბოლენსკაიას პრეტენზიებისაგან, ისევე განძის ნაცისტთა მხრივ ხელყოფისაგან (ეს ადგილები ექვთიმეს ამ წერილებიდან უკვე მოყვანილია ჩვენი ნარკვევის სათანადო ადგილას).

„დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, — ასრულებდა წერილს ექვთიმე, — რომ მე ვაცნობებ ყველა ამ ფაქტს ქართულ მუზეუმებსა და მთელ [ქართველ] ხალხს, რომელნიც სამუდამოდ დავალებულნი იქნებიან თქვენგან და არ დაივიწყებენ თქვენს დამსახურებას“.

ექვთიმეს წერილი პიერ ჟოდონისადმი დათარიღებულია 28 თებერვლით. ჩანს, 1945 წლის თებერვლის დამლევისათვის საგსებით დასრულებული ყოფილა განძის სიებთან შეჯერება, აღწერა („პარიზული სიის“ შედგენა); საუნჯე, შეფუთული, ელაგა 44 დიდ ყუთში.

⁷⁰ ცხადია, შ. ამირანაშვილი აქ გულისხმობს უმთავრესად თბილისის მუზეუმებიდან გატანილ განძეულობას, ნაწილობრივ დასაჯლეთ საქართველოს ეკლესიამონასტრების ქონებას, რაც ასახული იყო თბილისურ 1927 წლის სიაში.

იგი იმყოფებოდა პარიზში, საბჭოთა საელჩოს შენობაში და ელდონის სამშობლოში გამოგზავრებას.

ცხადია, საჭირო იყო მოვლა ნაკლებ ღირებულ, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვანი ქონებისა, რომელიც, როგორც ზემოთ იყო ნახსენები, ინახებოდა ლევილში, ექვთიმე თაყაიშვილის ბინაზე. იქ ელაგა C კატეგორიის ქონებით (რუსული ეკლესიების ნივთები და წიგნები) დატვირთული 6 ყუთი და S კატეგორიის ქონება — ბორჯომის სასახლეებიდან გამოტანილი 90-ზე მეტი სურათი, რომლებიც ექვთიმეს ოთახების კედლებზე ეკიდა, ერთი ყუთი პეპლების კოლექციებითა და ერთი ყუთიც ცხენზე ამხედრებული ნაპოლეონის ბრინჯაოს ქანდაკებით, რომელიც, როგორც თავის დროზე იყო ნახსენები, „აღმოუჩინეს“ ექვთიმეს ნაცისტმა ოკუპანტებმა მის ბინაზე მოწყობილი ჩხრეკისას.

პ. შარიას და შ. ამირანაშვილის ვიზიტის შესახებ ლევილში იხსენებს თავის მოგონებაში კ. მელაძე. გამოგზავრებულან მსუბუქი მანქანით პ. შარია, შ. ამირანაშვილი, აკ. ნიჭარაძე და იგი, კ. მელაძე. როგორც კ. მელაძემ გაიხსენა, ექვთიმეს ბინაში „კედლებზე ეკიდა დიდი სურათები“ და ამას კოლიასათვის მუზეუმში გაუხსენებია: „მუზეუმით ჰქონიათ მოწყობილი ოთახი“. პ. შარიას დაუვალებია კ. მელაძისათვის, ჩამოესხნა ყველა სურათი და ჩაეწყო ისინი მანქანაში. სურათები ბლომად ყოფილა. კოლიას საკუთარი ხელით ჩამოუხსნია ისინი, მანქანაში ჩაულაგებია და საელჩოში გადაუტანია.

პ. შარია, შ. ამირანაშვილი და აკ. ნიჭარაძე კი აკაკი ნიჭარაძის მამის ნიკოლოზის ბინაში შეუპატიჟნიათ ...

კ. მელაძე აქ არ იხსენებს ექვთიმეს ბინიდან რაიმე ყუთების გატანას. საფიქრებელია, ისინი არც წაუღიათ, ვინაიდან ეტყობა C კატეგორიის ეს ნივთები და რუსული საეკლესიო წიგნები არ ცნეს დიდმნიშვნელოვნად ქართული კულტურისათვის; მით უფრო ეს ითქმის პეპლების კოლექციისაზე და ნაპოლეონის ბრინჯაოს ქანდაკებაზე, რომლის ცხენს ფეხები დამტვრეული ჰქონდა... წამოსაღები იყო დიდძალი, მეტად მნიშვნელოვანი ქონება და ალბათ ლევილში მყოფ სხენებულ ქონებას შეეშვნენ.

ქვემოთ ნახსენები იქნება, რომ პარიზიდან გამოფრენისას ექვთიმეს წიგნებიც კი ვერ მოთავსებულა თვითმფრინავზე, ვერ დატეულა.

საფიქრებელია, ლევილიდან ბორჯომის სასახლეებისეული სურათების გამოტანა მოხდა 1945 წლის თებერვლის დამლევეს ან ამის ახლო ხანებში, იმის შემდეგ, რაც შ. ამირანაშვილმა დაასრულა საბჭოთა საელჩოში განძის აღრიცხვა, სიებთან შეჯერება, აღწერა, შეფუთვა და ყუთებში ჩალაგება. განძი მზად იყო სამშობლოში გამოსამგზავრებლად

და ახლა მას შეუერთეს ლევილში, ექვთიმეს ბინაზე დაცული, ბორჯომის სასახლეებისეული სურათებიც⁷¹.

1945 წლის თებერვლის დამლევადან აპრილის დამდეგამდე, ესე იგი ერთ თვეზე მეტ ხანს ჩვენი განძი და მისი ვამყოლები ელოდებოდნენ სამშობლოში დაბრუნებას.

როგორც ეტყობა, სწორედ ამ ხნის განმავლობაში, რაკი დარჩა თავისუფალი დრო, მოახერხა შ. ამირანაშვილმა პარიზისა და მის ღირსშესანიშნობათა დათვალიერება, რაზედაც წერს იგი თავის მოგონებებში. ალბათ ამ დროს გაუცვნია მას გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერები — ორიენტალისტი რენე გრუსე, არქეოლოგი ჟორჟ კონტენო, არქეოლოგი ჟან შარბონო, ისტორიკოსი ანდრე გრაბარი, გამოჩენილი რუსი მხატვარი და ხელოვნების ისტორიკოსი ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე ბენუა.

შ. ამირანაშვილის მოგონების თანახმად, პარიზის მუზეუმების მეცნიერ მუშაკთა საერთო კრებაზე მას წაუკითხავს საინფორმაციო მოხსენება თრიალეთის არქეოლოგიური ძეგლების შესახებ. მოხსენებას გამოუწვევია გაცხოველებული აზრთა გაცვლა-გამოცვლა. ცნობილ არქეოლოგ ჟორჟ კონტენოს თრიალეთის ვერცხლის თასისათვის უწოდებია „ყველაზე თვალსაჩინო ნაწარმი იმ აღმოსავლური ხელოვნების ნაწარმთა შორის, რაც კი აღმოჩენილია უკანასკნელი ორმოცდაათწლეულის მანძილზე“.

არაერთ ფრანგ მეცნიერს დიდი ინტერესი გამოუჩენია ქართული ხელოვნების ძეგლებისადმი, რომელნიც სამშობლოში დასაბრუნებლად იყო გამზადებული; ზოგიერთი მათგანისათვის შალვა ამირანაშვილს დაუთვალიერებინებია კიდევც საბჭოთა საელჩოში დაცული ჩვენი განძი.

აღსანიშნავია, რომ ორი ანალოგიური მოხსენება გაუკეთებია შალვა ამირანაშვილს, ერთი — საბჭოთა საელჩოს თანამშრომლებისათვის, მეორე — ქართველ ემიგრანტთათვის; საბჭოთა საელჩოს თანამშრომელთათვის მოხსენება შალვას გაუკეთებია რუსულად, ხოლო ქართველ ემიგრანტთათვის — ქართულად. ეს კარგად დაამახსოვრდათ იმ ქართველებს, რომელნიც მაშინ პარიზში იმყოფებოდნენ (იხ. ე. თაყაიშვილის, გ. გეგელიას, აკ. ნიჟარაძის, თ. შავდიას, მ. მჭედლიშვილის მოგონებები). ამ მოხსენებას დასწრებია მთელი ქართველი ემიგრაცია, მენშევიკების „მთავრობის“ წევრების ჩათვლით; აგრეთვე, ყოფილი ტყვეები, ანტიპიტლერული და პარტიზანული მოძრაობის მონაწილენი, მათ შორის მანანა მჭედლიშვილი. ა. ნიჟარაძეს დაამახ-

⁷¹ საფიქრებელია, სწორედ ამ ბორჯომის სასახლეებისეულმა სურათებმა შეადგინეს ის ერთი შეკვრა, რომელიც 44 ყუთში ჩალაგებულ განძთან ერთად ჩამოიტანეს თბილისში.

სოვრდა მოხსენების წაკითხვის ადგილიც: სახლი გრენელის ქუჩაზე, საბჭოთა საელჩოს შენობის მახლობლად.

ემიგრანტებს უთხოვნიათ, რომ წაკითხულიყო ორსაათიანი მოხსენება, სინამდვილეში კი მოხსენება გაგრძელებულა ოთხ საათს.

შეკრების თავმჯდომარედ ყოფილა ექვთიმე თაყაიშვილი.

მოგონებებში შემონახულ ცნობებს აზუსტებს ერთი მცირე ზომის დოკუმენტი, რომელიც შემოგვინახა ექვთიმეს არქივმა. ესაა ხელის მანქანაზე ნაბეჭდი მოსაწვევი ბარათის ორი ეგზემპლარი.

მოგვყავს ერთ-ერთი მოსაწვევი ბარათის შინაარსი:

„კვირას, 11 მარტს, საღამოს 8 საათზე თბილისის უნივერსიტეტის პროფესორი შალვა ამირანაშვილი წაიკითხავს მოხსენებას ქართულ ხელოვნებაზე, პროფესორ ექვთიმე თაყაიშვილის თავმჯდომარეობით.

მისამართი: Salle d'Horticulture, გრენელის ქუჩა, 84.

მეტრო: სოლფერინო და სევერ-ბაბილონი“.

ამ მოსაწვევი ბარათის მიხედვით ზუსტად შეიძლება დადგენა მოხსენების ჩატარების ადგილისა და დროსი. იგი შემდგარა 1945 წლის 11 მარტს, კვირა დღეს მებაღეობის საზოგადოების დარბაზში (Salle de la Société d'Horticulture), რომელიც მდებარეობს გრენელის ქუჩაზე, № 84 სახლში, საბჭოთა საელჩოს მახლობლად (ეს უკანასკნელი ხომ მდებარეობს ამავე ქუჩაზე, № 79 სახლში).

მოსაწვევი ბარათი აზუსტებს შ. ამირანაშვილის მოხსენების სათაურსაც. მოხსენების თემა ყოფილა „ქართული ხელოვნება“. ცხადია მოხსენებაში უმთავრესი ყურადღება დათმობილი ექნებოდა იმ დროინდელ უკანასკნელ არქეოლოგიურ მონაპოვრებს — თრიალეთისა და მცხეთის გათხრებს და, საერთოდ, ძველ ქართულ კულტურულ კმრებში წარმოებულ არქეოლოგიურ გათხრებს. სწორედ ამიტომ დახსომებია ზოგიერთ დამსწრეს, რომ შ. ამირანაშვილს მოხსენება წაუკითხავს: „საქართველოში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების“ შესახებ (გ. გეგელიას, აკ. ნიჟარაძისა და თ. შავდიას მოგონებანი).

შ. ამირანაშვილის მოხსენებას ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონია. ა. ნიჟარაძე, რომელიც კარგად ერკვეოდა იმდროინდელ ვითარებაში, ამ შეკრებას „მეტად მნიშვნელოვან ღონისძიებად“ თვლის. მისი მოწმობით, „არც ერთ ღონისძიებას არ დასწრებია ამდენი ხალხი“; მოხსენებას დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია დამსწრეებზე, რომელთაც ოვაციები გაუმართავთ მომხსენებლისათვის. ხოლო ექვთიმე თაყაიშვილის მოწმობით, რომელიც თავმჯდომარეობდა ამ შეკრებას, შთაბეჭდილება ისეთი ძლიერი ყოფილა, რომ არაერთ ქართველ ემიგრანტს სამშობლოში დაბრუნების სურვილიც კი გამოუთქვამს ...

რაკი ექვთიმე თაყაიშვილი თავმჯდომარეობდა 1945 წლის მარტის შეკრებას, ჩანს, რომ ამ დროისათვის იგი უკვე განკურნებული იყო. მოხუცი ამ დროს უკვე იმდენად კარგად გრძნობდა თავს, რომ თურმე ბანკეტებზეც კი გამოდიოდა სიტყვებით...⁷².

იმ დროს, როცა ექვთიმე ამ სიტყვებს წარმოთქვამდა უკვე გადაწყვეტილი იყო საკითხი მისი სამშობლოში დაბრუნების შესახებ. აღსანიშნავია, რომ ეს საკითხი თავდაპირველად ექვთიმესათვის არ იყო გადაწყვეტილი. როდესაც განძის ჩამბარებელი შერეული კომისია მუშაობდა მისი მონაწილეობით და როდესაც განძი ჩაბარდა საბჭოთა საელჩოს, რომლის შენობაში ექვთიმე აწარმოებდა მის შეჯგობებას 1921 და 1927 წლების სიებთან, ექვთიმეს ალბათ ჯერ კიდევ საბოლოოდ არ გაეაზრებინა თავის სამშობლოში დაბრუნების საკითხი და, შეიძლება, ფიქრობდა კიდევ, რომ განძს გამოსიტუმრებდა, თვითონ კი დაღვედა თავის ღღეებს ლევილში და იქვე, ლევილის სასაფლაოზე დაიმარხებოდა მისი ნეშტი, დაიმარხებოდა იმ სასაფლაოზე, სადაც განისვენებდა მისი ერთგული მეგობრისა და მეუღლის ნინოს ნეშტიც ...

საკითხი გადაწყდა პ. შარიას პარიზში ჩასვლის შემდეგ, როდესაც დაავადებული ექვთიმე იწვა საბჭოთა გენერალურ საკონსულოში. პეტრეს უკითხავს ექვთიმესათვის: ხომ არ მოისურვებდა იგი სამშობლოში დაბრუნებას? მოხუცს უპასუხია, რომ მას ძალიან სწყყროდა დაბრუნება, სურდა მისი ძვლები დაიმარხულიყო მშობლიურ მიწაში ... პეტრეს გაუგზავნია დეპეშა მოსკოვში ჩვენი მთავრობისათვის და სამ დღეში თანხმობა მიუღია. როცა ეს უხარებია ექვთიმესათვის, შეუმჩნევია, რომ მოხუცის სიხარულით გასხივოსნებულ სახეს მწუხარების ღრუბელმა გადაჰკრა. ექვთიმეს ისე რომ სხვებს არ გაეგონათ, ჩუმად ყურში უთქვამს პეტრესათვის: — შვილო, ტიტველი ვარ, ასე როგორ წამოვიღე სამშობლოში?

⁷² პეტრე შარია იხსენებს გამოსათხოვარ ბანკეტს, რომელიც მოეწყო საბჭოთა საელჩოში. ამ ბანკეტზე მეტად შინაარსიანი მოკლე სიტყვა წარმოუთქვამს ექვთიმე თაყაიშვილს. საფიქრებელია, ეს ბანკეტი მოეწყო 1945 წლის მარტის დამლევს ან აპრილის დამდეგს, პარიზიდან გამოგზავრების წინა დღეებში. აქაი ნიყარაძე იხსენებს კიდევ ერთ ბანკეტს, რომელიც მას, აქაის მოუწყვია განძის ჩაბარების შემდეგ ქართველი პარტიზანების სახსრებით, ელენე ფერაძის რესტორანში, რომელიც მაშინ პარიზში მდებარეობდა. ა. ნიყარაძის მოწმობით, ბანკეტს დასწრებიან ე. თაყაიშვილი, გ. გველია, ქართველი პარტიზანები, ა. ე. ბოგომოლოვი, ა. ა. გუზოვსკი, საბჭოთა სამხედრო მისიის ოფიცრები. თამადად ამ ბანკეტზე ექვთიმე თაყაიშვილი ყოფილა. ექვთიმეს წარმოუთქვამს სიტყვა, რომლის თემად აურჩევია: „სტალინი, როგორც საერთაშორისო დემოკრატიის პელაღი“. ულაპარაკია მას ნახევარ საათს. ექვთიმეს ამ სიტყვას დამსწრეებზე წარუშლული შთაბეჭდილება მოუხდენია....

„ამას ამბობდა კაცი, რომლის ხელშიც იყო დიდი განძეულობა, მაგრამ მისმა პატიოსნებამ ნება არ მისცა მას პირადად თავისთვის რითიმე ესარგებლა!“ — აღტაცებით იგონებს პეტრე.

პეტრეს მოთხოვნით ბოგომოლოვს მიუცია ანგარიშქვეშ 50 ათასი ფრანკი. ამ ფულით კაიროში უყიდიათ ექვთიმესათვის ტანსაცმელი (საფრანგეთი ომითა და ნაცისტური ოკუპაციით სრულიად გამოფიტული იყო და იმ დროს იქ თურმე არაფერი იშოვებოდა).

რამდენიმე დღით აღრე გამომგზავრებამდე დაუნიშნიათ განძის მცველები. ესენი იყვნენ ყოფილი საბჭოთა ტყვეები — კოლია მელაძე და თეიმურაზ შავდია, რომელთაც უკვე წარმატებით შეასრულეს აღრე მიცემული დავალება — უვლიდნენ ავადმყოფ ექვთიმეს; ხოლო კ. მელაძე განძის ჩამბარებელი კომისიის წევრიც იყო და მონაწილეობდა განძის ვერსალიდან პარიზში გადატანაში; შემდეგ ლევილიდან პარიზშივე ჩამოიტანა ბორჯომის სასახლეების სურათები.

ორივე მცველი მაშინ ახალგაზრდა იყო: კოლია 30 წლისა, თეიმურაზი 22 წლისა. პეტრეს მოთხოვნით პარიზში საბჭოთა სამხედრო მისიის უფროსს განკარგულება გაუცია შეეკერათ მცველებისათვის საბჭოთა ოფიცრების ტანსაცმელი. როგორც ახსენდება თ. შავდიას, ორი კვირით აღრე პარიზიდან გამოფრენამდე იგი, თეიმურაზი და კოლია გაამწესეს განძის მცველებად. მათთვის შეაკერინეს საბჭოთა ოფიცრების სამხედრო ფორმა პარიზში მცხოვრებ ქართველ მკერავს გედევან ასათიანს. თითო ფორმა დამჯდარა 27 ათასი ფრანკი. შეაიარაღეს ისინი ინგლისური ავტომატებით. თეიმურაზს მიეცა ლეიტენანტის წოდება (ეს წოდება მას დატყვევებამდეც ჰქონია მინიჭებული), კოლია მელაძეს — უმცროსი ლეიტენანტისა.

თუ ვერწმუნებით თ. შავდიას ამ მოგონებას, გამოდის, რომ ის და კ. მელაძე განუმწესებიათ განძის მცველებად ორი კვირით აღრე პარიზიდან გამოფრენამდე, ე. ი. 1945 წლის 22 მარტს (რადგან, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, გამოფრინდნენ 5 აპრილს).

გამოფრინდნენ პარიზიდან ორი თვითმფრინავით. როგორც ეს ახსენდება თ. შავდიას, ეს იყო ორმოტორიანი „დუგლასები“, ნახევრად საბარგო. თვითმფრინავში მარცხნივ იდგა სავარძლები თითო რიგში — თითო (თეიმურაზს ახსენდება, რომ სულ 8 სავარძელი უნდა ყოფილიყო), მარჯვნივ ეწყო ყუთები განძით და დიპლომატიური ფოსტა. სულ, როგორც მას ახსენდება, წამოუღიათ 65 დიდი ზომის ყუთი⁷³.

⁷³ ჩვენი განძი ჩამოიტანეს ჩალაებულები 44 დიდი ზომის ყუთში და ერთ შეკვრად. საფიქრებელია, დანარჩენი იყო განძის გამყოლთა, მათ შორის ექვთიმეს პირადი ქონება — არქივი, დიპლომატიური ფოსტა და სხვ.

ეს ყუთები და მგზავრები გაუნაწილებიათ ამ ორ თვითმფრინავში. პირველში ჩამსხდარან ერთი მეორის მიყოლებით პეტრე შალვა ამირანაშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილი, ალექსანდრე გუზოვსკი⁷⁴ და თეიმურაზ შავდია; მეორეში — კოლია მელაძე და, როგორც თვითონ კ. მელაძე იხსენებს, ორი რუსი საბჭოთა პოლკოვნიკი⁷⁵. ყუთები ისე იყო განაწილებული, რომ მეტი ყოფილა მეორე თვითმფრინავში, რომლითაც კოლია მელაძე მოფრინავდა.

როგორც ჩანს, სწორედ ამ მეორე თვითმფრინავს გულისხმობს პ. შარია, როდესაც იხსენებს, რომ იმ თვითმფრინავით, რომელშიაც იგი არ იჯდა, გამოუგზავნია მას ზუგდიდის სასახლის ვერცხლეული — 900 კილოგრამის წონისა. ცხადია, ამ ტვირთს ნაკლები ფასი ჰქონია, ვიდრე მეორე თვითმფრინავისას, სადაც მოუთავსებიათ თბილისის მუზეუმებისა და დასავლეთ საქართველოს ეკლესია-მონასტრების განძეულობა.

ექვთიმეს 1946 წლის 4 ივნისის წერილიდან ა. ა. გუზოვსკისადმი, სხვათა შორის, ირკვევა, რომ ყველაფერი, რაც წამოსაღები იყო, ვერ მოუთავსებიათ თვითმფრინავებზე, ვერ დატყულა. ექვთიმე იძულებული გამხდარა დაეტოვებინა საბჭოთა საელჩოში რამდანიმე ყუთი თავისი წიგნებით, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მის მიერ გამოცემული წიგნები იყო, მათ შორის ეგზემპლარები ექვთიმეს მიერ პარიზში 1938 წელს გამოცემული წიგნისა — „არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს“ (ამ წერილით ექვთიმე სთხოვდა საბჭოთა გენერალურ კონსულს დაეჩქარებინა მისი წიგნების შემცველი ყუთების გადმოგზავნა).

როდესაც პ. შარია, შ. ამირანაშვილი, ე. თაყაიშვილი, ა. გუზოვსკი და მათი თანმხლები პირები — თ. შავდია, კ. მელაძე და ორი საბჭოთა პოლკოვნიკი გასულან აეროდრომზე თვითმფრინავებში ჩასასხდომად, პ. შარიას მოგონების თანახმად, ისინი გამოუცილებია საბჭოთა საელჩოს მთელ შემადგენლობას. აქ კიდევ ერთხელ უნდა გა-

⁷⁴ იმ გარემოებას, რომ საბჭოთა გენერალურმა კონსულმა ალექსანდრე გუზოვსკიმ ნამდვილად იმოგზაურა ქართულ განძთან ერთად, მოწმობს თ. შავდიას და კ. მელაძის მოგონებებს გარდა ე. თაყაიშვილის წერილი ა. ა. გუზოვსკისადმი, დათარიღებული 1946 წლის 4 ივნისით, რომელსაც ექვთიმე ასე იწყებს: „განჯლო უკვე წელიწადმა, რაც ჩვენ თქვენთან, პატივცემულ აკადემიკოს პ. ა. შარიასთან და პროფესორ ამირანაშვილთან მშვიდობით ჩამოვედით თბილისში და ჩამოვიტანეთ საქართველოს სამუზეუმო განძეულობა...“

⁷⁵ ერთი ამ ორ პოლკოვნიკთაგანი, როგორც ეტყობა, ყოფილა ამჟამად მოსკოვში მცხოვრები გენერალ-მაიორი გრიგოლ ვასილის ძე მალიუგა. იხ. ვ. ხარაზოვის სტატია დასათურებული: «Как это было», გაზეთი «Вечерний Тбилиси», 9. VIII. 1978, № 182 (10 178), გვ. 3.

ესვას ხაზი იმ დამსახურებას, რომელიც ჩვენი განძის დაბრუნების საქმეში საბჭოთა ელჩ ა. ე. ბოგომოლოვთან და გენერალურ კონსულ ა. ა. გუზოვსკისთან ერთად მიუძღვით საბჭოთა საელჩოს თანამშრომლებს. მათი დახმარებით გადაიტანეს განძი ვერსალის ნაციონალური ბიბლიოთეკის შენობიდან პარიზში, გრენელის ქუჩაზე მდებარე № 79 სახლში და იქ მას სათუთად ინახავდნენ; დიდ მზრუნველობას იჩენდნენ აქედან ჩასული პეტრე შარიას და შალვა ამირანაშვილის მიმართ, უკანასკნელი ხომ საელჩოს შენობაში ცხოვრობდა და დიდი პატივით სარგებლობდა საელჩოს თანამშრომელთა მხრივ; ისინივე უვლიდნენ დაავადებულ ექვთიმეს, რომელიც იმდენად გამოაჯანმრთელეს, რომ 82 წლის მოხუცმა კარგად გადაიტანა თვითმფრინავით საკმაოდ ხანგრძლივი მოგზაურობა, თანაც ეს ხომ იყო თვითმფრინავით მისი პირველი მოგზაურობა⁷⁶.

მოგზაურთა მოგონებების ურთიერთ შეჯგერებიდან ირკვევა, რომ თვითმფრინავები პარიზიდან გამოფრენილან 5 აპრილს და იმავე დღეს ჩაფრენილან რომში, სადაც ორი დღე გაუტარებიათ, 7 აპრილს აფრენილან რომის აეროდრომიდან და ის დამე გაუტარებიათ ბენგაზის ამერიკულ აეროდრომზე. 8 აპრილს ბენგაზიდან ჩაფრენილან კაიროში, სადაც ორი დღე დაუყვიათ, 10 აპრილს გასულან კაიროს აეროდრომიდან და ჩაფრენილან თეირანში, საიდანაც მეორე დღეს, 11 აპრილს აფრენილან და იმავე დღეს თბილისის აეროდრომზე დაშვებულან⁷⁷.

⁷⁶ საბჭოთა საელჩოს თანამშრომელთა დამსახურებას იხსენებს ექვთიმე თაყაიშვილი თბილისიდან პარიზს, ა. ე. ბოგომოლოვისათვის გავზავნილ წერილში, რომელიც 1946 წლის 4 ივნისითაა დათარიღებული.

„...მოვალე ვარ, აგრეთვე, გამოვხატო ჩემი მადლობა ყველა თქვენი თანამშრომლისადმი, — წერდა ექვთიმე, — რომელთაც თქვენი გამგზავრების შემდეგ (ლაპარაკია ა. ე. ბოგომოლოვის გამგზავრებაზე დე გოლთან ერთად პარიზიდან მოსკოვს. როგორც ცნობილია, იგი ესწრებოდა მოსკოვის მოლაპარაკებებს 1944 წლის 2—10 დეკემბერს. — გ. ე.) გამოიჩინეს დიდი გულმოდგინება, პატიოსნად და სიყვარულით დავეხმარნენ ნივთების მიღებაში, გადაზიდვაში, შენახვასა და შეფუთვაში. ყველა ამის წყალობით ჩვენ არაფერი დაგვიკარგავს, ყველაფერი მშვიდობით ჩამოვიტანეთ თბილისში...“

ამასვე სწერდა ექვთიმე იმავე დღეს გუზოვსკისაც: „გთხოვთ, გადასცეთ ჩემი მადლობა ყველა თქვენს თანამშრომელს, რომელნიც ენერგიულად და სიყვარულით გვეხმარებოდნენ...“

⁷⁷ ცხადია, გზაზე ჩვენი საუნჯე იმყოფებოდა განსაკუთრებული მზრუნველობისა და მეთვალყურეობის ქვეშ. ასე, მაგალითად, როგორც იხსენებდა განსვენებული ალექსანდრე კოჰლავაშვილი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერთანამშრომელი, რომელსაც მაშინ, განძის ჩამოტანის უამს, საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრის მოადგილის პოსტი ეკავა, მოსკოვიდან, სსრ შინაგან საქ-

სულ განძის დაბრუნებას სამშობლოში, შემოვლითი გზით, დისკრიმინაცია შეიძინა დღე, შეიძლება ნაკლები, ვიდრე მის უცხოეთში დასახლება!

თანამგზავრთა მოწმობით, ექვთიმე, უკვე პარიზში განკურნებული საბჭოთა საკონსულოს თანამშრომელთა და ქართველთა კარგი მოვლით და გამხნეებული მისი დიდი ხნის ნატურის შესრულებით, გზაში კარგად გრძნობდა თავს. ამან გადაატანინა მას მის სიცოცხლეში პირველად განცდილი საპაეო მოგზაურობა⁷⁸.

ექვთიმეს კარგ გუნებაზე მოგზაურობას მოწმობს ერთი ფაქტი, რომელიც გაიხსენა პეტრე შარიამ. გამოფრენის შესამე დღეს, თვითმფრინავი რომ ჰაერში იყო, ექვთიმეს უცებ კონიაკი მოუთხოვია. პეტრეს უფიქრია, რომ მოხუცი შეოძლოდ შეიქნა და შემფოთებულა: კონიაკი მიუციათ და ექვთიმეს შეუსვია პეტრეს სადღეგრძელო: გახსენებია თურმე, რომ იმ დღეს პეტრეს დაბადების დღე იყო ...

თვითონ ექვთიმე ხსნიდა თავის სიმხნევესა და გზის კარგად გადატანას იმ შესანიშნავი მოვლით, რომელიც მას ჰქონდა პარიზში, საბჭოთა საკონსულოში ყოფნისას. სწორედ ამიტომ სწერდა იგი საბჭოთა გენერალურ კონსულ ა. ა. გუზოვსკის თბილისიდან 1946 წლის 4 ივლისს: „თქვენი მზრუნველობის წყალობით ისე გამოვმჯობინდი, რომ, წინააღმდეგ მოლოდინისა, შესანიშნავად გადავიტანე გადმოფრენა ავიონით“.

მაგრამ, ცხადია, აქ სულიერ ფაქტორსაც ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: ექვთიმე უახლოვდებოდა მშობლიურ მიწა-წყალს, რომელსაც იგი თითქმის მეოთხედი საუკუნე იყო დამორებული და აი, უსრულდებოდა მას სურვილი: განძთან ერთად ბრუნდებოდა სამშობლოში, ნანატრ მშობლიურ მიწას დაადგამდა ფეხს.

მეთა სახალხო კომისარიატის სამდივნოს უფროსისაგან მიუღია საგანგებო დავალება: გაეგზავნა ირანის საზღვარზე ჯარისკაცების ჯგუფი, რათა უზრუნველყო განძის დაცვა ჯუღდიდან თბილისამდე. ეს დავალება მას შეუსრულდება.

⁷⁸ ამ თავის პირველსა და უკანასკნელ საპაეო მოგზაურობის შესახებ ექვთიმემ თბილისიდან შემდეგი მისწერა 1946 წლის 3 ივნისს თავის მეგობარ ი. გოგოლაშვილს: „...პირადად მე გზაში ავიონზე კარგად ვგრძნობდი თავს, არავითარი უხერხულობა არ გამომიცდია მაშინაც კი, როდესაც 4.500 მეტრის სიმაღლეზე ვიყავით...“

⁷⁹ ექ. თაყაიშვილი მეტად ღელავდა ამ ხანგრძლივი საპაეო მოგზაურობის დროს, — იხსენებს შ. ამირანაშვილი, — ეს იყო მისი პირველი მგზავრობა თვითმფრინავით. მან ჯერ კიდევ წამოსვლისას ჩამომართვა სიტყვა, რომ თუ გზაში ცუდი რამ მოუვიდოდა, არსად არ დავტოვებდით და ცოცხალსა თუ მკვდარს სამშობლოში ჩამოვიყვანდით. საბედნიეროდ, მან ეს ხანგრძლივი მგზავრობა კარგად აიტანა, ხოლო სამშობლოს ნახვამ მეტი მხნეობა და სულიერი ძალა შესძინა....“

შ. ამირანაშვილი იხსენებს, რომ, როდესაც ექვთიმე კიბით ჩამოვიდა თვითმფრინავიდან, მას ძალიან აღელვებულსა და თვალცრემლიანს მიუმართავს მისთვის, შალვასთვის შემდეგი სიტყვებით: „ანლა შემიძლია ვთქვა, რომ შევასრულე ჩემი ვალი სამშობლოსა და ხალხის წინაშე. მე ძალიან ბედნიერი ვარ და არა მაქვს უფლება ბედს დავემდურ“. საქართველოს
საგარეო
მინისტროს
საქმიანობის
სახელმწიფო
არქივი

თეიმურაზ შავდია, რომელმაც ექვთიმესთან ერთი თვითმფრინავით იმოგზაურა, იხსენებს, რომ, როდესაც ექვთიმემ „თბილისის აეროდრომზე ქართულ მიწას ფეხი დაადგა, მან ზევით აიხედა, ცას შეხედა, მერე დაიღუნა, მარჯვენა ხელით აიღო მიწა და ეამბოროა მას“.

ჩამოსვლისთანავე, როგორც იხსენებს თეიმურაზი, პ. შარიაშვილმა მანქანით წაიყვანა ექვთიმე, შალვა ამირანაშვილი და გუზოვსკი. თეიმურაზმა და კოლა მელაძემ კი ორი მძიმე მანქანით წაიღეს განძეულობა საქართველოს მუზეუმში და შეიტანეს საუნჯე მუზეუმში ეზოდან. . .

1945 წლის აპრილში დასრულდა ჩვენი საუნჯის მეოთხედასუკუნოვანი ფათერაკებით აღსავსე „ოდისეა“. მისი საქართველოს მუზეუმის შენობაში მოთავსებით დავიწყეთ ჩვენი ნარკვევი ამ „ოდისეის“ შესახებ და ახლაც აქამდე მოვიყვანეთ იგი.

საუნჯის სამშობლოსათვის ჩაბარებით აღსრულდა ექვთიმე თაყაიშვილის მთავარი ნატვრა. ამასთანავე მოხუცმა არ დაივიწყა ისინი, ვინც დიდი როლი შეასრულა ჩვენი განძის გადარჩენის საქმეში და ერთი წლის შემდეგ, 1946 წლის 4 ივნისს მისწერა მადლობით აღსავსე წერილები პარიზში საბჭოთა ელჩ ა. ე. ბოგომოლოვსა და გენერალურ კონსულ ა. ა. გუზოვსკის. წერილები ნაწერია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დარბაზებში განძის გამოფენის გახსნიდან ათი თვის შემდეგ. ექვთიმეს არქივმა შემოგვინახა ამ ორი წერილის შავები. ზემოთ ჩვენ არაერთხელ მოვიყვანეთ ადგილები ამ წერილებიდან. არც თავისი მეგობრები დავიწყებია მოხუცს. ხსენებული ორი წერილის მიწერის წინა დღეს, 1946 წლის 3 ივნისს ექვთიმემ წერილი მისწერა ემიგრაციის წლებში თავის გულითად მეგობარს იოსებ გოგოლაშვილს, რომელშიც გაუზიარა მას თავისი შთაბეჭდილება ახალ თბილისზე.

„თბილისს გარეგნულად ვეღარ იცნობ, — წერდა ექვთიმე, — ისე გამწვანებული და გამშვენიერებულია, აუარებელი დიდი და მცირე ნაგებობაა აშენებული, მაგრამ არაფერი არ ყოფნის, მცხოვრებთა რიცხვი ნახევარ მილიონზე მეტია. შეჩერებულ შენობათა აგებას უკვე შეუდგნენ. . . 79“

79 ექვთიმეს ამ შთაბეჭდილებას ახალ თბილისზე ეხმაურება მისი შთაბეჭდილება, რომელიც ჟურნალ „მნათობში“ გამოქვეყნდა:

„პირდაპირ ზღაპრულად გარდაქმნილი და გამშვენიერებული დამხვდა თბილისი რომ ჩამოვდი. მარტო სტალინის სახელობის სანაპირო, მისივე სახელობის პარკი, ყოფ. თავისუფლების მოედანი (ქარვასლა რომ დაუნგრევიათ და გაუფართოვებიათ) და კომკა შირის ხეივანი რაღა ღირს? სანაპიროს ადგილას ხომ აშშორებული სანაგვე-წუმპეები დავტოვე, როცა მივდიოდნი მთაწმინდის თხემიდან გადმოხედვას არაფერი შეეღრება! არსაღ მსოფლიოში ასეთი ლამაზი ქალაქი არ მოიძებნება, პარიზში არაფერი ამის მსგავსი არაა... მთაწმინდის პარკი ხომ წინათ ჩემი ცოლოურის, პოლტარაელების საკუთრება (გაბაშვილის

„ოცდახუთწლიანი ოდისეის“ განცდის შემდეგ, ექვთიმე თაყაი-შვილი პირველად წარსდგა ქართული აუდიტორიის წინაშე თავისი მოხსენებით, რომელიც გააკეთა 1946 წელს თბილისის უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში. მოხსენების თემა იყო: „ევროპაში ნახული ქართული ძეგლები და იქვე შეკრებილი ცნობები ქართული ძეგლების შესახებ“⁸⁰.

ქალის ნამშითვი) იყო და იმ მამულ-ადგილებში ხშირად მივლია... მაგრამ სად მაშინდელი ოქროყანა და მისი შიდამოები და სად ახლანდელი პარკი?! დიდი გაქანებითა და გემოვნებითაა ყველაფერი გაკეთებული! მთაწმინდის პანთეონიც რა კარგადაა მოწყობილი და მოვლილი? ბევრი ღირსეული ნეშტიც გადაუტანიათ იქ“. იხ. „მნათობი“, 1959, №9, გვ. 174.

⁸⁰ ამ შინაარსის სტატია ექვთიმე თაყაიშვილმა პირველად გამოაქვეყნა პარიზში, იქაური ქართული გაზეთის 1929 წლის მაისისა და ივნისის ნომრებში სახელწოდებით: „ქართული სიძველენი ევროპიელ ანტიკარებთან“; ხოლო ექვთიმეს არქივი შეიცავს ამ ნარკვევის სრული სახით (ნარკვევის შემცველი საგაზეთო ფურცლებითურთ). ეს გარემოება აღინიშნა უკვე ე. კელენჩერიძეს მიერ (იხ. მის მიერ გამოცემული „აკადემიკოს ექვთიმე თაყაიშვილის არქივი. აღწერილობა“, თბ., 1972, №18 1082, 1083, გვ. 124).

თბილისის უნივერსიტეტში ამ მოხსენების წაკითხვის შემდეგ განვლო რამდენიმე თვე და 1947 წლის 11 აპრილს ექვთიმემ წაიკითხა ორჯერ მოხსენება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების XXIV სამეცნიერო სესიაზე. უნივერსიტეტსა და მეცნიერებათა აკადემიაში წაკითხულ ამ მოხსენებას, თავის თავად, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. საკმარისია ერთი მაგალითი. ე. თაყაიშვილის ამ მოხსენებიდან პირველად გახდა ცნობილი ჩვენი მეცნიერებისათვის XI საუკუნის შესანიშნავი ძეგლის—პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის (წესდების) ქართული ტექსტის აღმოჩენის ამბავი. ექვთიმეს მოხსენებიდან შეიტყვეს ჩვენმა მეცნიერებმა, რომ, გარდა უკვე გამოცემული ბერძნული ტექსტისა (1888, 1904), არსებობს ამ ტიპიკონის ძველი ქართული ტექსტიც. სათანადო ცნობა ექვთიმეს მიუღია ლევილში ყოფნის დროს, მეორე მსოფლიო ომის წინ, საფიქრებელია, 1938 წელს ან მის ახლო ხანებში. ამასთანავე ექვთიმესათვის ხელნაწერის ადგილსამყოფლად შეცდომით დაუსახელებიათ კ. კვიციანი.

ექვთიმეს მიერ მოხსენიებულმა ამ მეტად მნიშვნელოვანმა ფაქტმა ბიძგი მისცა ჩვენი სახელოვანი მკვლევრის აკაკი შანიძის მიერ დაწყებულ ძიებას. 1949 წელს მოწყობილ სამეცნიერო ექსპედიციის დროს მის მიერ მიკვლეულ იქნა ბულგარეთში, ქ. სოფიის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ქართული ტექსტის გვიანი ხელნაწერი, რომელსაც უფრო ადრე მიაკვლია გრ. ფერაქემე (1936) და გამოსცა იგი თანდათუთი ლათინური თარგმანითურთ მის. თარხნიშვილმა (1954).

ა. შანიძის დაქინებითი მეცადინეობის შედეგად მიკვლეულ იქნა პეტრიწონის ტიპიკონის ქართული რედაქციის ძველი, XIII საუკუნეში გადაწერილი ტექსტის ადგილსამყოფელი—კ. ხოსის კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკა და შესაძლებელი შეიქნა ექვთიმეს მოხსენების 12 წლისთავზე, 1958 წელს მიღებულ ყოფილყო პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის როგორც ბერძნული, ისევე ქართული რედაქციის ტექსტების ფოტოპირები. პირველი — ბერძნული ტექსტი, მისი ახალ ქართულ ენაზე თარგმნითურთ გამოაქვეყნა ს. ყაუხჩიშვილმა თავისი „გეორგიის“ V ტომში (1963), ხოლო ტიპიკონის ქართული რედაქციის ტექსტი ხანგრძლივი და გულდასმითი შესწავლისა და კვლევის შედეგად, ფოტოპირების მიღებიდან 13 წლის შემდეგ, გამოაქვეყნა ა. შანიძემ, თანდართული თავისი შესანიშნავი გამოკვლევით, რომელშიაც სათანადოდაა აღნიშნული ამ ძვირფასი ძეგლის მიკვლე-

ამ შეკრებას თავმჯდომარეობდა უნივერსიტეტის რექტორი აკად. ნიკო კეცხოველი.

ექვთიმეს ამ მოხსენებამ, განსაკუთრებით კი სახელმწიფო „ოღისეაგადახდილი“ მომხსენებლის პირველმა გამოჩენამ ტრიბუნაზე, ბუნებრივია, ძალიან დიდი ინტერესი გამოიწვია. მოხსენებას აუარებელი ხალხი დასწრებია.

როგორც მოხსენების ერთ-ერთი დამსწრე პროფ. კოტე გრიგოლია იხსენებს, მოხსენება ჩატარდა ივნისის თვეში.

საზოგადოებაზე მეტად ძლიერი, პირდაპირ წარუშლელი შთაბეჭდილება მოუხდენია არა იმდენად თვით მოხსენებას, რამდენადაც შესავალ სიტყვას, რომელიც ექვთიმემ წარუმიძღვარა თავის მოხსენებას. ექვთიმეს არქივში დაცულია ამ შესავალი სიტყვის წინასწარი ჩანაწერი, რომელსაც ექვთიმემ წააწერა: „პროგრამმა მოხსენებისა“. და აი, როგორ დაიწყო ექვთიმემ ეს თავისი შესავალი სიტყვა:

„თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწაფენო, ახალგაზრდა სტუდენტებო, საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის მეცნიერებო და ინტელიგენტებო, საქართველოს საბჭოთა ინტელიგენციის წარმომადგენელნო, ამხანაგებო, პირველად მაქვს ბედნიერება წარმოვსდგე თქვენს წინაშე 25 წლის შემდეგ, რაც მე ეს ჩვენი სათაყვანებელი უნივერსიტეტი იძულებით, თვალცრემლიანმა დავსტოვე და ამიტომ ნება მომეცით ორიოდ სიტყვა როგორც იტყვიან pro domo sua⁸¹ მოვასხენოთ და ჩვენი დაუვიწყარი დიდი მგოსნის აკაკის სიტყვები [თ] დავიწყო. ეს სიტყვები პოეტურ აქსესუარებს გარდა ჩემზე გამოჭრილია:

„ცა - ფირუზ, ხმელეთ - ზურმუხტო,
 ჩემო სამშობლო მხარეო,
 სნეული დავბრუნებულვარ
 მკურნალად შემეყარეო!...“

„დიახ, სნეული დავბრუნდი, მაგრამ მაინც ხომ დავბრუნდი და შევსძელი ჩვენს ძვირფას სამშობლოსათვის დამებრუნებინა გატანილი

ვაში ე. თაყაიშვილის ღვაწლი. იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი. ტიპიკონის ქართული რედაქცია, თბ., 1971. იხ. შესავალი, გვ. 22—27, 40—41, 55—57.

⁸¹ «pro domo sua» ლათინური გამოთქმაა, სიტყვასიტყვით: „თავისი საკუთარი სახლისათვის“. ესაა სათაური ციკერონის მიერ წარმოთქმული ერთი სიტყვისა. ეს გამოთქმა იხმარება მაშინაც, როდესაც კაცი იცავს თავს, ანდა, სიტყვით გამოსული, ეხება საკუთარ თავს, საკუთარ საქმეებს.

სამუზეუმო ქონება და ეს ქონება კიდევ მეტად გამემრავლებინა...“
ექვთიმეს ამ სიტყვებზე ბევრს იქ დამსწრეთაგანს ცრემლი მოვ
ვია... .

საყვარელ სამშობლოს წინაშე ჭეშმარიტად ვალმოხდილი განაგრ-
ძობდა ექვთიმე მშობლიურ მიწაზე მოღვაწეობას, ეწეოდა მნიშვნელო-
ვან მეცნიერულ კვლევას, უკარნახებდა ჩამწერთ თავის მეტად საინ-
ტერესო მოგონებებს... მშვიდად უახლოვდებოდა იგი გარდუვალს...
ვფიქრობთ, ბედნიერი იყო, ვინაიდან მას ორივე ნატვრა აუსრულდა.

ნატვრა პირველი: მან ჩამოუტანა სამშობლოს მისი საუნჯე,
რომლის გადარჩენაში ექვთიმე თაყაიშვილის დეაწლი დაუფასებელია,
ამიტომაც არ შეიძლება ერის გულში ამ საუნჯის დამცველისა და
მისი მომვლელის სახელი სამუდამოდ აღბეჭდილი არ დარჩეს.

ექვთიმეს მეორე ნატვრა იყო, რომ მისი ნეშტი გულში ჩაეკრა
მშობლიურ მიწას, რომელიც მსოფლიოს ულამაზეს მხარედ მიაჩნდა
დიდ მამულიშვილს.

დიდი პოეტის სიტყვით რომ ენატრა მოხუცს, იმავე ლექსის
„განთიადის“ უკანასკნელი ტაეპით შეეძლო გამოეთქვა ეს თავისი
ნატვრა:

„დედა-შვილობამ, ბევრს არ გთხოვ:
შენს მიწას მიმაბარეო,
ცა-ფირუზ, ხმელეთ-ზურმუხტო,
ჩემო სამშობლო მხარეო!“⁸²

⁸² სტროფები აკაკი წერეთლის ცნობილი და პოპულარული ლექსისა — „განთიადი“. ლექსი შეთხზულია 1892 წელს, პირველად დაიბეჭდა 1893 წელს. იხ. აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1950, გვ. 238.

(Краткое резюме)

В сочинении о «Возвращенных сокровищах» повествуется о 24-летней «Одиссее» (выражение С. Н. Джанашиа) замечательных исторических памятников Грузии, вывезенных из Тбилисских музеев (Музей Общества распространения грамотности среди грузинского населения, Церковный музей, Музей Общества истории и этнографии, Музей Грузии), Национальной галереи, Гелатского, Мартвильского и Хобского монастырей, Тбилисского, Боржомского, Ликанского и Зугдидского дворцов — в феврале и марте 1921 г. эвакуированных во Францию бывшим меньшевистским правительством Грузии, при активном вмешательстве и по настойчивым советам французского посланника.

Вместе с сокровищами в вынужденную эмиграцию, в качестве главного хранителя сокровищ, выехал известный ученый Е. С. Такайшвили (1863—1953). Однако, вместе с тем, меньшевистское правительство объявило себя хозяином грузинских национальных сокровищ и другого многочисленного имущества, вывезенного из Тбилисского банка и Тбилисского и Кутаисского казначейств.

Добравшись после 7-недельных мытарств до Франции, лучшая часть эвакуированного имущества — музейные и монастырские сокровища, рукописные книги, картины из Национальной галереи, экспонаты из Зугдидского и Тбилисского дворцов — были сданы на хранение в Марсельское отделение Французского банка; книги из Боржомского и Ликанского дворцов были помещены на сельском складе поблизости от Парижа. Остальное же имущество, главным образом вывезенное из Боржомского и Ликанского дворцов (посуда, ковры, предметы домашнего обихода, статуэтки и проч.) — около двух третей всего вывезенного из Грузии имущества — было распродано, за исключением церковной утвари, некоторых других предметов и картин, ко-

торые хранились в 2-х комнатной маленькой квартире Е. С. Такайшвили в «Шато-Левиле» — двухэтажном доме в местности Левиль (деп. Сена-и-Уаза, в 26 км южнее Парижа) — ставшем центром маленькой грузинской колонии.

Вывезенные грузинские сокровища не раз подвергались опасности (попытки скупить часть сокровищ, предпринимаемые иноземцами; судебный процесс, дважды возбужденный в Париже наследницей Дадиани — С. Н. Мингрельской-Оболенской, с целью завладения частью грузинских сокровищ и т. п.).

Объявив в начале 1933 г. бывшее грузинское меньшевистское правительство «не существующим», французское правительство, посредством судебного процесса, объявило грузинские сокровища «бесхозным» имуществом (май 1934 г.), отобрало их и надзор за ними был поручен чрезвычайному агенту французского правительства — П. Жодону, который с 1924 г. заведовал таким же русским «бесхозным» имуществом.

Сокровища были перевезены из Марселя в Париж, в помещении Французского банка, подробно описаны судебным экспертом и запрятаны в сейфе банка.

Хранитель сокровищ Е. С. Такайшвили начал упорную борьбу за возвращение сокровищ Грузии. Он обратился к правительству Грузинской ССР, которое, при активном содействии НКВД СССР и советского полпредства в Париже, предприняло энергичные шаги с целью возвращения сокровищ (1935—1936 гг.). Однако все попытки полпредства и самого Е. С. Такайшвили, действовавшего в тесном контакте с полпредством, его рапорты, поданные французским министрам, не имели положительных результатов. Французские правительства, сменявшие друг друга, отклоняли все эти домогательства или отмалчивались. Меморандум Советского полпредства о грузинских сокровищах, поданный в МИД Франции (март 1936 г.), был также оставлен без удовлетворения. Е. С. Такайшвили удалось лишь передать Советскому полпредству богатую библиотеку, вывезенную из Боржомского и Ликанского дворцов, которая вошла в фонды фундаментальной библиотеки Тбилисского университета.

Правильно учитывая огромную опасность, нависшую над грузинскими сокровищами со стороны гитлеровских оккупантов, по совету Е. С. Такайшвили, П. Жодон припрятал сокровища в подвале Версальской национальной библиотеки, прикрыв ящики с сокровищами мусором и ремонтными отходами.

После освобождения Парижа от гитлеровской оккупации (конец августа 1944 г.), побуждаемый к тому проживавшими там грузинами, видный участник движения французского сопротивления Г. Д. Гегелия возбудил дело перед вновь восстановленным в Париже советским посольством (сентябрь 1944 г.), получил большую поддержку со стороны советского посла А. Е. Богомолова и ген. консула А. А. Гузовского, который снесся телеграммой с Советским правительством. Вскоре было принято решение советского правительства возбудить дело перед Временным правительством Франции, возглавляемым ген. Ш. де Голлем.

Весьма способствовал успешному завершению дела Е. С. Такайшвили, связавшийся с советским посольством в Париже (ноябрь 1944 г.).

Французское временное правительство удовлетворило ходатайство Советского правительства и грузинские сокровища смешанной франко-советской комиссией были переданы советскому посольству (декабрь 1944 г.), подробно описаны Е. С. Такайшвили (декабрь 1944 г — январь 1945 г.) и Ш. Я. Амираншвили (январь—февраль 1945 г.) и представителями Грузинской ССР (П. А. Шария и Ш. Я. Амираншвили) в апреле 1945 г. были привезены в Грузию, приняты правительственной комиссией под председательством С. Н. Джанашиа, распределены между музеями (апрель-декабрь 1945 г.).

Была устроена выставка привезенных сокровищ.

TRESORS RECUPERES

(Résumé)

Les monuments historiques et culturels reflétant l'originalité du peuple qui les a créés, ont une importance énorme pour l'histoire de tous les peuples. En Union Soviétique, on attribue un grand intérêt à la sauvegarde des monuments historiques, comme le témoigne la Loi sur la sauvegarde et la mise en valeur des monuments historiques et culturels, promulguée par le Soviet Suprême de l'URSS, le 29 Octobre 1976, et dans l'article 68 de la Constitution soviétique.

Un rôle important dans l'histoire du peuple géorgien incombe aux monuments historiques et culturels. «La culture spirituelle et matérielle du peuple géorgien est complexe, variée et fort originale... Cette culture a sauvé le peuple géorgien à des époques de rudes épreuves et lui a permis de supporter stoïquement toutes les adversités...» (extrait de l'article de E. Takaïchvili, publiée le 25. XI. 1936).

Notre ouvrage est consacré à l'«Odysée» de 24 ans (expression de S. Djanachia) qui fut celle des remarquables monuments historiques de Géorgie, évacués en France par l'ex-gouvernement menchéviste, des trésors extraits des Musées de Tbilissi (Musée de la Société d'alphabetisation de la population géorgienne, Musée de l'Eglise géorgienne, Musée de la Société historique et ethnographique et Musée de Géorgie), de la Galerie d'art géorgienne; des monastères de Guélati, Martvili et Khobi et des palais de Tbilissi, Borjomi, Likani et Zougdidî. Seule, la partie des collections emportées qui fut restituée, compte, selon des données incomplètes, près de cinq mille pièces, ou de leurs assortiments, plus de dix milles monnaies anciennes (dont un nombre assez importants de pièces rares ou uniques), plus de cent tableaux, dont un nombre considérables appartient au pinceau d'illustres artistes et plus de soixante remarquables ouvrages manuscrits et livres anciens (en 1927 rien que la partie des collections qui fut extraite des musées de Tbilissi, de la Galerie nationale et des monastères avait été estimée,

selon des calculs très incomplets d'une commission spéciale composée d'éminents savants et peintres à 10 471 770 roubles or en devises).

Grâce à l'active intervention et à l'instigation d'Abel Chevalley, Ministre plénipotentiaire et Haut commissaire de la République française au Caucase, le gouvernement menchéviste, à sa chute en février-mars 1921, a procédé à l'évacuation des trésors, tout d'abord de Tbiliss (21. II), ensuite de Koutaïssi (1—2. III) et enfin de Batoumi (11. III) sur le croiseur français «Ernest Renan». Ekvtimé Takaïchvili (1863—1953), homme de science réputé, s'est vu forcé de s'expatrier avec les trésors, en tant que leur conservateur-chef. Bien qu'il fut investi de cette charge à Koutaïssi le 1 Mars 1921, le gouvernement menchéviste déclara néanmoins avoir pleins pouvoirs tant sur le trésor national que sur beaucoup d'autres valeurs soustraites à la Banque de Tbilissi et aux trésoreries de Tbilissi et de Koutaïssi. Par la suite, ce néfaste statut juridique a grandement contribué à la confiscation de nos trésors par le gouvernement français (voir plus loin).

Amenés le 13 Mars à Stamboul, les trésors furent embarqués sur un vieux cargo militaire français, «Bien-Hôa» qui, après de longues tribulation les amena, le 10 avril, à Marseille, où une commission formée de quatre personnes (y compris E. Takaïchvili) procéda au triage et à l'inventaire de tous les biens nationaux évacués qui furent emballées dans 234 caisses et un énorme panier. C'est à la même époque (mai 1921) à Marseille que des valeurs entassées dans 128 caisses (dont 112 caisses remplies de valeurs «de devises», et 16 caisses comportant des objets de valeur soustraits du palais de Tbilissi) furent réalisés sur l'ordre des menchéviks pour une somme de 1.200 000 roubles en devises, dont une partie servit à acquérir en été 1922, le «Chateau-Leuville»—grand bâtiment à deux étages dans la commune de Leuville-sur-Orge, située à 26 km au sud de Paris (dép. Seine-et-Oise). Cette propriété servit de résidence d'été aux menchéviks et devint le centre d'une petite colonie géorgienne. Un petit appartement de deux pièces y fut attribué à Takaïchvili.

Les pièces les plus précieuses des biens évacués, notamment, les trésors provenant des musées et des monastères, des manuscrits, 18 tableaux de la Galerie nationale, des objets en argent, et autres retirés des palais de Tbilissi et de Zougdid, furent emballées dans 39 caisses d'énormes dimensions et déposés à la Succursale de la Banque de France à Marseille, 27 caisses remplies de livres, provenant des palais de Borjomi et de Likani, furent placées dans des entrepôts de la banlieue

de Paris et 41 caisses, chargées d'objets précieux extraits des églises de Tbilissi et des palais de Borjomi et de Likani (vaisselle, tableaux, tapis, ustensiles ménagers, statuettes et autres), furent transportés à Château-Leuville où, dans les années 1922 — 1924, le contenu de 26 caisses fut mis en vente et 8 énormes caisses contenant des ustensiles d'église et d'autres objets de valeur provenant, pour la plupart, de Tbilissi, furent déposés dans l'appartement de Takaïchvili; Quant aux 91 tableaux provenant des palais de Borjomi et de Likani, et formant le contenu des autres 7 caisses, ils prirent place sur les murs des deux pièces occupées par Takaïchvili.

Ainsi, au total, 154 caisses (sur 235 unités d'emballage), comportant des objets de valeur, furent réalisées par les menchéviks au cours des années 1921—1924, à Marseille d'abord, et à Leuville ensuite, ce qui représente près des deux tiers de toutes les valeurs sorties de Géorgie, dont un tiers seulement — le contenu de 81 caisses — a échappé à la liquidation, entre autre, les objets les plus précieux (39 unités d'emballage) déposés à la Succursale de la Banque de France à Marseille au nom du «gouvernement» menchéviste. Les menchéviks devaient verser annuellement à la banque une somme de 2 500 francs. Cependant, ils n'effectuèrent qu'un seul versement pour une année, et cessèrent de s'en occuper par la suite...

Des musées de différents pays étrangers avaient, plus d'une fois, tenté d'acquérir une partie des trésors géorgiens. Des tentatives de ce genre furent entreprises notamment par le Musée de New-York et le British Museum. Cependant, et en premier lieu grâce à l'attitude énergique du conservateur-chef des trésors, E. Takaïchvili, toutes ces tentatives avaient été vouées à l'échec.

Le Gouvernement soviétique géorgien avait plus d'une fois tenté de récupérer pour son peuple le trésor qui lui avait été soustrait, et s'était adressé par l'intermédiaire de ses représentants au Conservateur du trésor, E. Takaïchvili. Ces tentatives avaient été entreprises au début 1923 et au cours de la première moitié 1927. Cependant, elles s'étaient toujours heurtées à l'intransigeance de l'ex-gouvernement menchéviste qui bénéficiait, en ce temps, du soutien de la part du gouvernement français, et n'avaient abouti à rien.

Le changement dans les relations franco-soviétique, dû à la menace croissante du hitlérisme, qui marque la fin de l'année 1932, eut grande influence sur le sort des trésors géorgiens. Le pacte franco-soviétique de non-aggression fut signé à Paris le 29 Novembre 1932 et ra-

tifié le 15 février 1933. Se basant sur l'article 5 de ce pacte, le gouvernement français a supprimé, l'été 1933, la légation du «gouvernement» menchéviste géorgien qui fut déclaré «non existant». Selon toute probabilité, ce fut alors que le Gouvernement français prit la décision de s'approprier les trésors géorgiens qui, par suite de la liquidation du «gouvernement» menchéviste, devenaient des «biens à l'abandon».

Le procès intenté contre les menchéviks par la veuve du Prince Obolensky, née de Mingrélie, dernière «héritière» des biens ayant appartenu aux ex-princes sérénissimes de Mingrélie, descendants des princes régnants de Mingrélie Dadiani, servit de prétexte à cet acte d'appropriation contestant le droit des menchéviks sur les biens ayant appartenu naguère à son père et à son frère, nationalisés le 31 Décembre 1920 par décret de l'Assemblée constituante, et stimulée d'une part par des amis émigrés, et, en partie, par des capitalistes étrangers qui, dans l'espoir de gros bénéfices, financèrent largement Madame Obolensky, celle-ci déposa une plainte devant le Tribunal du département de la Seine le 8 Mars 1934. La cause fut entendue par le Président de la Cour en procédure de référé (débat extraordinaires et urgents). Des représentants du «gouvernement» menchéviste y furent convoqués en qualité de défendeurs. Or, le 21 Avril, Pierre Jaudon, nommé en Octobre 1924 administrateur judiciaire des biens russes laissés à l'abandon en France, autrement dit des richesses ramenées par les émigrés russes, que le Gouvernement français avait «provisoirement» saisis, vu le refus du Gouvernement soviétique de reconnaître les dettes du Gouvernement tsariste contractées avant la révolution, intervint dans le procès. Comme de bien entendu, le Président du Tribunal se rangea du parti de Jaudon et sur «ordonnance de référé» du 8 Mai 1934 déclara les biens nationaux géorgiens «biens russes laissés à l'abandon», partant du fait que la «souveraineté» de la Géorgie avait été déclarée «non existante» par le gouvernement français.

Ne s'attendant pas à une pareille attitude de la part de la «France hospitalière», les menchéviks, dans leur désarroi, laissèrent passer les délais du pourvoi en cassation de l'ordonnance de référé, et les trésors furent irrémédiablement perdus. Ils furent transportés par P. Jaudon de Marseille à Paris dans les locaux de la Banque de France où les caisses furent ouvertes et les trésors minutieusement inventoriés par le joallier expert Robert Linzeler (septembre-octobre 1934). Les trésors retirés des caisses furent déposés sur des rayons d'une petite pièce dans les coffres-forts de la Banque de France.

Contrairement aux menchéviks qui, ayant perdu tout espoir de récupérer les trésors, en firent leur deuil, le conservateur des trésors, E. Takaïchvili, entreprit une lutte acharnée en vue de la restitution des biens nationaux à leur propriétaire légitime, — au peuple géorgien et à ses musées. A ces fins, il obtint des menchéviks, en avril 1935, l'abolition du néfaste statut juridique et la délégation de tous les droits sur ces biens à lui, Takaïchvili; au début de mai de la même année, il adressa, en tant que conservateur officiel des trésors, un rapport au gouvernement français par lequel il exigeait la restitution des trésors à la Géorgie soviétique.

Par ailleurs, E. Takaïchvili, par l'intermédiaire du chef de l'administration générale des établissements scientifiques de Géorgie, auquel il écrivait le 9 avril 1935, s'adressait au gouvernement de la RSS de Géorgie pour lui demander aide et soutien. Ce dernier s'adressa en septembre de la même année, à son tour, au Commissariat du peuple des Affaires étrangères de l'URSS qui donna des instructions à la Représentation plénipotentiaire soviétique à Paris qui prit l'affaire en mains.

Cependant, toutes les tentatives entreprises par la Représentation et par E. Takaïchvili qui restait en contact permanent avec cette dernière, ses rapports adressés aux ministres français (mai et décembre 1935, janvier 1937) n'aboutirent à aucun résultat positif. Les ministères français qui succédaient les uns aux autres y répondaient soit par le refus, soit par le silence. Cette coopération rapprocha E. Takaïchvili des Soviétiques. La lutte en commun pour la récupération des biens nationaux amena même Takaïchvili à passer tout un mois dans les locaux de la Représentation Soviétique (décembre 1935), et, en janvier 1936, il adressa une lettre au président du Conseil des commissaires du peuple de la RSS de Géorgie. Le pacte franco-soviétique d'entraide mutuelle, signé à Paris le 2 mai 1935 et ratifié en février-mars 1936, n'eut également aucune influence sur cette affaire. Le Mémoire de la Représentation soviétique portant sur les trésors géorgiens, et adressé au Ministère des Affaires étrangères français, n'aboutit également à rien.

Le seul résultat de cette coopération qui dura près d'un an fut le fait que E. Takaïchvili réussit, en été 1936, à transmettre à la Représentation soviétique la bibliothèque rapportée des palais de Borjomi et de Likani. Cette riche bibliothèque (près de 2300 livres) a pris place dans la bibliothèque centrale de l'Université de Tbilissi.

Durant la deuxième guerre mondiale et l'occupation de la France par les hitlériens, E. Takaïchvili vivait à Leuville où il éprouvait de grosses difficultés matérielles, mais ne perdait pas courage et s'appliquait à sauvegarder les trésors qui lui avaient été confiés. Ses consultations furent très utiles à leur nouveau conservateur français — Pierre Jaudon qui, au nouveau procès, intenté pendant l'occupation par Mme Obolensky, a su sauvegarder une partie considérable de nos trésors, et le verdict rendu par le Tribunal en février 1941 fit définitivement perdre la cause de Mme Obolensky.

Se rendant très bien compte du danger qui menaçait nos biens nationaux de la part des autorités allemandes, P. Jaudon, sur le conseil de E. Takaïchvili, les mit en sûreté: tous les objets précieux, les manuscrits et les tableaux conservés dans les coffres-forts de la Banque de France furent rangés dans 44 caisses sorties secrètement (vraisemblablement en janvier 1941, avant la clôture du procès) des coffres-forts de la Banque de France de Paris, et transportés dans les sous-sols de la Bibliothèque nationale de Versailles, sise rue Montbauron. Le dépôt fut recouvert de débris et de gravats provenant de la restauration du Palais de Versailles. E. Takaïchvili s'y trouvait en personne et prenait une part active dans la dissimulation des trésors. Ces derniers restèrent ensevelis dans cette cachette durant tout le reste de l'occupation, et P. Jaudon a stoïquement tenu bon pendant les interrogatoires qu'on lui a fait subir à la Gestapo en niant le fait jusqu'au bout.

E. Takaïchvili prenait fortement à coeur les activités de la Résistance française auxquelles des Soviétiques — en premier lieu les prisonniers de guerre échappés aux camps de concentration hitlériens — prenaient une part active, et parmi lesquels se trouvaient des Géorgiens. Le vieux savant faisait son possible pour venir en aide à ses compatriotes. Ainsi, les six premiers mois de l'année 1944, il hébergea chez lui une jeune géorgienne échappée de captivité qui avait activement participé au mouvement de la Résistance, et en août 1944 — à la libération de Paris. Les opinions de E. Takaïchvili le rendirent évidemment suspect aux yeux des autorités nazistes et par suite, croit-on d'une dénonciation venant d'éléments pro-hitlériens, les autorités d'occupation et la Gestapo effectuèrent une perquisition à son domicile en fin 1942 ou début 1943.

Après la libération de Paris (fin Août 1944) les Géorgiens qui s'y trouvaient s'adressèrent à l'un des membres en vue de la Résistance, Guiorgui Guéguelia, qui fit des démarches auprès de l'Ambassade de l'URSS nouvellement réinstaurée. Il y reçut un soutien précieux de

la part de l'Ambassadeur de l'URSS, A. Bogomolov, et du Consul général par intérim, A. Gouzovsky qui adressa un télégramme au Gouvernement soviétique, et c'est, vraisemblablement déjà, vers la fin octobre que ce dernier prit la décision de s'adresser au Gouvernement provisoire de France sous la présidence du Général Charles de Gaulle. La réussite de l'affaire est due, en grande partie, à l'intervention de E. Takaïchvili qui, sans se douter des démarches entreprises, s'était personnellement adressé, le 22 novembre 1944, à A. Bogomolov. E. Takaïchvili fut très aimablement accueilli par ce dernier qui lui conseilla de rédiger un rapport détaillé au nom du Général de Gaulle. Ce rapport, appuyé et présenté par l'Ambassadeur de l'URSS, reçut le 23 Novembre, peu de temps avant son départ pour Moscou, une décision favorable du Chef du Gouvernement français; et le 30 Novembre, selon les directives du Gouvernement, le Tribunal français libéra Jaudon de ses fonctions de conservateur des biens géorgiens et décréta leur transmission à la Géorgie.

Le 9 décembre 1944, à Moscou, la veille de la signature du traité d'amitié et d'entr'aide franco-soviétique (10. XII. 1944), la question portant sur les trésors géorgiens fut à nouveau abordée pendant le dîner offert par Staline au Général de Gaulle.

En même temps, du 4 au 9 décembre 1944, siégeait à Paris une commission franco-soviétique mixte, composée de 8 membres dont faisaient partie A. Gouzovsky (président), P. Jaudon (vice-président), E. Takaïchvili, G. Guéguélia (secrétaire), et autres. La commission siégeait d'abord dans les sous-sols de la Bibliothèque nationale de Versailles où se trouvaient déposés les caisses avec les trésors et, par la suite, à l'Ambassade de l'URSS, rue de Grenelle à Paris. Pendant les délibérations dans les sous-sols glaciaux de la Bibliothèque nationale de Versailles, E. Takaïchvili prit froid et, par suite de sa maladie, ne put mener à bonne fin le travail entrepris, celui de l'inventaire détaillé des trésors. Il n'eut le temps d'inventorier que 25 des 44 caisses existantes, après quoi sa maladie s'aggrava et il ne dut sa vie qu'aux soins dévoués de la famille de A. Gouzovsky.

En Janvier 1945, des représentants du Gouvernement soviétique et des hommes de sciences géorgiens — les professeurs P. Charia et Ch. Amiranachvili — arrivèrent de Tbilissi à Paris. Le premier d'entr'eux se vit confier la charge laborieuse de l'organisation du transfert des trésors, et le second, celle de terminer l'inventaire commencé par E. Takaïchvili, ce qu'il mena à bonne fin vers les derniers jours de février.

Le 5 avril 1945, sur deux avions transportant les trésors, E. Takaïchvili, P. Charia, Ch. Amiranachvili et A. Gouzovsky prirent le vol pour l'URSS et arrivèrent à Tbilissi le 11 avril, où une commission gouvernementale, sous la présidence de S. Djanachia, prit possession des trésors aux réunions de la commission et des souscommissions (16. IV—29. XII 1945), et ouvrit le 15 août 1945 une exposition d'une partie des trésors récupérés.

L'«Odyssée» des trésors géorgiens qui avait duré près d'un quart de siècle prenait fin grâce aux efforts prodigués dans cette noble tâche par nos compatriotes et, en particulier, par le conservateur des trésors, E. Takaïchvili. Un grand mérite revient, par ailleurs, au citoyen français, Pierre Jaudon, qui a su, pendant les épreuves les plus dures, défendre contre les pilliers et sauvegarder les trésors dont il avait la charge.

Cependant, le rôle essentiel dans la récupération des biens nationaux géorgiens incombe indubitablement aux efforts entrepris par le Gouvernement soviétique qui a toujours pris à coeur les intérêts du peuple et la sauvegarde des trésors culturels légués par nos ancêtres et témoignant du passé glorieux de notre Patrie.

ს ა კ ი ე ბ ლ ე ბ ი

პირთა სახელები

- აბრამიშვილი გურამ 7
 აბრამიშვილი თამარ 10
 ადამია ნინო 7
 ავალიშვილი ზურაბ 25, 56, 57, 60, 63, 64, 119, 120
 ალენი უ. ე. დ. 110
 ალექსანდრე II, იმერეთის მეფე 19
 ალექსანდრე ბატონიშვილი 19
 ალექსანდრე III, რუსეთის იმპერატორი 28
 ალექსანდრია ეთერი 7
 ალექსეიეკო ვ. ვ. 130
 ალშიბაია გრიგოლ 110.
 ალშიბაია ელადიმერ 32—34
 ალშიბაია-გოგორიშვილისა მარიამ 26
 ამბრიაშვილი ანასტასია 10
 ამილახვარი დიმიტრი (ბაზორკა) 110, 127, 128
 ამირანაშვილი შალვა 7—9, 15, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 69, 70, 73, 138, 146, 148—153, 156—159, 166, 173, 174
 ასათ მოქმედი 16
 ასათიანი გედევან 155
 აფაქიძე ანდრია 8
 ბაგრატ III, საქართველოს მეფე 17
 ბაგრატ III, იმერეთის მეფე 18, 19
 ბაგრატიშვილი ქეთევან 7
 ბადლოლი, მარშალი 129
 ბაღრიძე შოთა 23, 25
 ბალაშვი, კოლექციონერი 27, 28
 ბარამიძე თამაზ 7
 ბარნაველი ელფრიდა 7
 ბაქრაძე დიმიტრი 15, 28—30
 ბეგთაბეგი, გადაშენი 11
 ბენუა ალექსანდრე 152
 ბერიძე ვუკოლ 25, 26, 55, 69, 73, 86—88, 90—93, 95, 96, 106, 148
 ბერიძე შალვა 38, 39, 82, 83
 ბერლენი ფერნან-მარი-ფილიპ, სასამართლო აღმასრულებელი 82
 ბერნ-ბელკუტი ე.-პ., მხატვარი 49
 ბერძენიშვილი ნიკო 149
 ბეჟა ოზიზარი, იხ. ოზიზარი ბეჟა
 ბეშქენ ოზიზარი, იხ. ოზიზარი ბეშქენ
 ბლუმი ლეონ 25, 104, 105, 111
 ბოგოლიუბოვი ა. ნ., მათემატიკოსი 72
 ბოგომოლოვი ალექსანდრე ეფრემის ძე 25, 136—140, 154, 155, 157, 160, 166, 172, 173
 ბოტკინი მიხეილ, მხატვარი და კოლექციონერი 27, 28, 69
 ბიკორიძე გიორგი 149
 ბრიანი არისტიდ 45
 ბროსე მარი-ფელისიტე 103
 ბუისონი 92
 ბაბაშვილის ქალი, ე. თაყაიშვილის სიდედრი 160
 გეგელია გიორგი 26, 68, 117—119, 121, 126, 137, 138, 140—144, 146, 147, 149, 152—154, 166, 172, 173
 გნგუშკორი ევგენი 79, 80, 83, 84
 გენკო ა. აღმოსავლეთმცოდნე 69
 გვაზავა გიორგი 77
 გიორგაძე გრიგოლ 47
 გიორგი XI, ქართლის მეფე 11
 გიორგი II, იმერეთის მეფე 18
 გირშფელდი, საბუთთა წარმომადგენლობის მრჩეველი—95, 100, 102, 103
 გოგებაშვილი იაკობ 38
 გოგიჩაიშვილი სიმონ 26, 32

გოგოლაშვილი იოსებ 25, 51, 84, 85, 158, 160
 გოლი შარლ დე 113, 127—130, 135, 139—142, 157, 166, 173
 გორგაძე დავით 70
 გორგაძე სერგი 26, 70, 73, 75
 გორდევი დიმიტრი 30
 გრაბარი ანდრე 152
 გრაფენი რენე 110
 გრიბოდოვი ალექსანდრე სერგის ძე 30
 გრიგოლ სეთაის ძე, გადამწერი 12
 გრიგოლია კონსტანტინე 10, 162
 გრუსე რენე 152
 გუგუშვილი ანდრია 110
 გუზოვსკი ალექსანდრე ალექსანდრეს ძე 22, 25, 137, 138, 140, 142, 143, 145, 147, 154, 156—158, 160, 166, 173, 174
 გუზოვსკის მეუღლე 147, 159
 გურგენიძე ვახტანგ 7, 70

დადიანები 32—35, 78, 79, 114—116, 165, 170
 დადიანი დავით 32, 35
 დადიანი ეკატერინე 9, 19, 20, 32, 34, 35, 40
 დადიანი იოსებ 110
 დადიანი ირინე 110
 დადიანი ლევან I 18, 19
 დადიანი ლევან II 11
 დადიანი შამია III 18
 დადიანი ნიკო დავითის ძე 31, 32, 78
 დადიანი ნიკო ნიკოს ძე 32, 33, 78, 114, 116
 დადიანი სალომე 20
 დავიდი ჟაკ-ლუი, მხატვარი 21
 დავით III კურაპალატი 16
 დავით IV აღმაშენებელი 16, 17
 დანიელი, მოქვის მთავარეპისკოპოსი 13
 დარლანი, აღმირალი 121
 დაუ ჯორჯ, მხატვარი 49
 დევდარიანი გაიოზ 26, 46, 47, 73
 დეკანოზიშვილი ანდრია 25, 56, 57, 60
 დიტრიხი ხრისტიან-ვილჰელმ-ერნსტ მხატვარი 21
 დოლაბერიძე ლია 7
 დოსითეოსი, პატრიარქი 103
 დურნოვო ნ. ნ. 28

მლიგულაშვილი იოსებ 25, 44, 47, 49—52, 55, 56, 60
 ელისაბედ, შამია III დადიანის მეუღლე—19
 ენგელსი ფრიდრიხ 3
 ერეკლე II 19
 ერიო ელუარდ 76, 91—93, 96, 105
 ერისთავი რაფიელ 29, 30
 ერმაკოვი, ფოტოგრაფი 31
 ევრემი, გადამწერი 13
 ევრემ მცირე 11

ზანდიე პიერ, გემის კაპიტანი 51—55, 59
 ვასილიევი, მხატვარი 28
 ვახტანგ VI 13
 ვახტანგ, შამია იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ისა 19

ზენიგოროდსკი, კოლექციონერი 27, 28

თავაქარაშვილი მამუკა, გადამწერი და მხატვარი 11
 თამარ მეფე 17, 49
 თარხნიშვილი მიხეილ 161
 თაყაიშვილი ექვთიმე 5, 6, 9, 14, 19—30, 32, 34, 36—40, 42—57, 59, 60, 63—72, 74, 77—79, 82—97, 101—111, 114—120, 122—125, 130—133, 136, 138, 139, 141—169, 171—174
 თაყაიშვილი ნინო 46, 49—52, 56, 64, 66, 154
 თვალპრელიძე ალექსანდრე 30

ინგოროვსკა პავლე 69
 იოანე ოქროპირი 16, 18
 იოანე პეტრიწი 11
 იოვანე ფუჟარალის ძე, გადამწერი 11, 12
 იორდანიშვილი სოლომონ 30
 იბერმანი ლ.-ჟ., მხატვარი 49

ბაკაბაძე სარგის 69
 კაკიაშვილი გრ. 70
 კანდელაკი დავით 72, 90
 კანდელაკი კონსტანტინე (კოწია) — 43—46, 84
 კაპანაძე დავით 10

კარიჭაშვილი დავით 36
 კახვა ნ. ს., საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობის მონაწილე 126
 კაჭარავა ვილი 7
 კეკელიძე კორნელი 24, 31, 69, 70, 110
 კელენჯერიძე ელენე 6, 24, 161
 კენივი მ.-პ., ფრანგი სამხედრო მოღვაწე 128
 კეცხოველი ნიკო 162
 კეიტაშვილი ბექტორ 94—96, 98, 102
 კირიონი, საეკლესიო მოღვაწე 149
 კლიმიშვილი აკაკი 10
 კობახიძე კოტე 110
 კონდაკოვი ნიკოდიმე 15, 17, 28
 კონტენო ყორე, ფრანგი მეცნიერი 152
 კორაისი, ბერძენი პოლიტიკური მოღვაწე 161
 კოჭლავაშვილი ალექსანდრე 157
 კრანახი ლუკა-უფროსი, მხატვარი 21
 კრელი, ტაქსიდერმისტი 30
 კრესტინსკი ნ. 94, 97—99
 კრივოშენინი, საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობის მონაწილე 126
 ლავალი პიერ 76, 88, 91—93, 98, 101, 104, 105, 113, 121, 122
 ლამპერიერი ანრი 141—145
 ლანსერე ევენი, მხატვარი 30
 ლაურენსი ტ., მხატვარი 49
 ლაშხი ნანა 7
 ლებრენი ალბერ, საფრანგეთის პრეზიდენტი 113
 ლევიცი დ., მხატვარი 49
 ლეკიშვილი სოლომონ 7
 ლენხელერი რობერ, ფრანგი იუველიერი-ექსპერტი 19, 20, 82, 144—146, 170
 ლენინი ვ. ი. 3, 4, 69
 ლეონიდე, კათალიკოსი 43
 ლიზერე, საფრანგეთის ფინანსური უწყების მოხელე 142—144
 ლიონიძე სოლომონ, მდივანბეგი 19
 ლომაშვილი ფარნაოზ 7
 ლომათიძე გიორგი 23—25, 124
 ლომოური თამარ 149
 ლორთქიფანიძე გულნაზ 7
 ლორთქიფანიძე იასონ 20, 41

ლორთქიფანიძე მარგალიტა 10
 ლორთქიფანიძე ნიკო 20, 41, 42, 43
 მაისკი ი. მ. 136
 მაკალათია სერგი 30, 149
 მალუფა გრიგოლ ვასილის ძე, საბჭოთა სამხედრო მოღვაწე 156
 მამია I გურიელი 19
 მამნე, ოსტატი 19
 მამფორია მიხეილ 26, 32
 მართა, იმერეთის დედოფალი 18
 მარი იური 69
 მარი ნიკო 109
 მარქსი კარლ 3, 7
 მაქაყარია გიორგი 7
 მაკეავერიანი თამარ 7
 მახარაშვილი ანა 7
 მახარაძე ელგუჯა 124
 მახარაძე ფილიპე 90, 93, 94
 მგალობლიშვილი გერმანე 25, 64, 94, 96—102, 137
 მგალობლიშვილი ვლადიმერ 8
 მდივანი სიმონ 105
 მეგრელიძე იოსებ 26, 109, 124
 მელაძე კოლია (პოლიკარპე) 26, 66, 67, 117, 118, 142—144, 147, 151, 155, 156, 159
 მერაბელი, ლევილის მერის ოლივის მეუღლე 126, 127
 მერაბიშვილი ნ. (ფსევდონიმი) 41
 მეტრეველი ელენე 7, 110
 მეტრეველი როინი 23, 25.
 მეუნარგია იონა 32
 მეფარიშვილი ლუბა 10
 მილე გაბრიელ, ფრანგი მეცნიერი 68
 მინკრელსკები, იხ. დაღანები
 მიურატი ანტუანეტ, ანუ ბებე 20
 მიურატი აშილ 20
 მიჩაელ მოდრეკილი 11
 მიხნევიჩი (ტარასიჩი), საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობის მონაწილე 126, 131
 მორგანი, ამერიკელი კაპიტალისტი 28
 მკედლიშვილი მანანა 26, 66, 123—126, 130—132, 152
 ნახარი, მიტროპოლიტი 43
 ნაპოლეონ I ბონაპარტი 20, 21, 47—

49, 65—67, 122
 ნემანი ა., სსრკ საგარეო საქმეთა სახ. კომისარიატის თანამშრომელი 99, 100, 102
 ნიკოლაძე გიორგი 72
 ნიკოლაძე ნიკო 72
 ნიკოლაძე რუსუდან 72
 ნიჭარაძე აკაკი 26, 68, 80, 117—119, 123, 137, 138, 142—144, 146, 147, 151—154
 ნიჭარაძე ნიკოლოზ 151
 ნიჭარაძე ნინო 26
 ობოლენსკაია სალომე 78—80, 83, 95, 99, 111, 113—116, 120, 142, 165, 170, 172
 ობოლენსკი ალექსანდრე 78
 ოლდენბურგი ს., აკადემიკოსი 69
 ოლივი ეან, ლევილის მერი 126, 127, 131
 ოლიშვილი, მამნე ოსტატის მეუღლე 19
 ოპიზარი ბექა 12
 ოპიზარი ბექაძე 12
 შავლე მტბევარი 11
 პეტენი ფილიპ 112, 113, 121
 პეტერსი ა., მხატვარი 49
 პოკროვსკი მიხეილ ნიკოლოზის ძე 69
 პოლტარაძეები 160
 პომარე შარლ, დეპუტატთა პალატის წევრი, ადვოკატი 84, 89, 114—116
 პოტიომკინი ვლადიმერ 95, 98
 პრიუდონი პიერ-პოლ, მხატვარი 21
 პროკლე დიადოხოსი 11
 შოდონი პიერ 25, 79—85, 99, 111, 114, 116—121, 133, 137, 140—145, 150 165, 170, 172—174
 ყორღანია გივი 31, 41
 ყორღანია თედო 29, 69
 ყორღანია იოსებ 69
 „რენანი ერნესტ“, ფრანგი მეცნიერი და მწერალი, რომლის სახელს გემი ატარებდა 49—53, 168
 რინინიშვილი ალექსანდრე 31
 რომელი ფონ 128
 როსტომ, ძე მამია გურიელისა 19

რუსთაველი შოთა 10, 30, 31, 89
 საბახტარაშვილი კონსტანტინე (კოწია) 50
 სალია კალე (კალისტრატე) 24, 110
 სარაჯიშვილი დავით 38, 53
 სარო ალბერ 98, 101, 104
 სევეროვი ნ. პ., ხუროთმოძღვარი 30, 31
 სენიძე ალექსანდრე 94
 სევერდლინი ს. 126
 სმირნოვი იაკობ, არქეოლოგი 14
 სოლომატინი ვ. თ., საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობის მონაწილე 130
 სოლომონ II 19
 სონდულაშვილი იროდიონ 10, 20
 სოსნოვსკაია ნატალია 7
 სტალინი ი. ბ. 123, 134, 136, 137, 139, 140, 154, 160, 173
 სურგულაძე აკაკი 23
 ტაბიძე ბესარიონ 31
 ტალეირანი, დიპლომატი 21
 ტარასიშვილი სერგი 110
 ტასკინი ვ. კ., საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობის მონაწილე 126, 130
 ტიხონოვი, საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობის მონაწილე 126
 უჩანეიშვილი დოროთე 149
 შერაძე გრიგოლ 161
 ფერაძე ელენე 124, 125, 154
 ფილიპოვი კ., მხატვარი 49
 ფირცხალავა სამსონ 77
 ფლანდენი პიერ-ეტენ 25, 88, 90—93, 95, 96, 101, 105
 ფლორანეი, სასამართლო ექსპერტი 82
 ფრენცი რ., მხატვარი 49
 ფურცელაძე გრიგოლ 149
 მანთარია ნიკო 10
 ქართველიშვილი პეპო 16
 ქაჭია ლამარა 6
 ქიქოძე ელისაბედ 30
 ქუთათელაძე ლილი 10
 ლამბაშიძე მელია 24

- ლოლობერიძე ნინო 23, 124
- შაზბეგი გიორგი 29
 ყაუხჩიშვილი სიმონ 161
 ყიფიანი ნოე 30, 31, 36, 39
- შაველია თეიმურაზ 26, 142, 146, 152, 153, 155, 156, 159
 შანიძე აკაკი 17, 69, 109, 161, 162
 შარაშიძე ქრისტინე 10
 შარბონო ჟან, ფრანგი მეცნიერი 152
 შარია პეტრე 22, 26, 35, 117, 139, 142, 148, 151, 154—159, 166, 173, 174
 შარლემანი იოსებ, მხატვარი 26, 73
 შევალე აბელ, ფრანგი დიპლომატი 45, 49—52, 89, 168
 შევარდნაძე დიმიტრი 26, 31, 73
 შენგელაია ლეო (ქიაჩელი) 34
 შიშკინი ბ. 30
 ჩერკასოვი არკადი 4
 ჩერქეზიშვილი ნიკოლოზ 31
 ჩიკვაძე ბონდო 7
 ჩიქობავა გიორგი 7
 ჩოლოყაშვილი კოტე 7
 ჩუბინაშვილი გიორგი 7, 14—18, 21, 26, 30, 73
 ჩუბინიშვილი ტარიელ 10
 ჩხენკელი აკაკი 25, 55, 56, 62, 77, 79—81, 83, 84
 ჩხეტია შალვა 149
 ჩხეტიძე ევდემონ 17—19
 ჩხიკვიშვილი ივანე 30
- ცაგარეიშვილი მიხეილ 124
 ცირტლნიკოვი ნ. გ. 126, 130
- ციცერონი 162
 ცხედაძე ქრისტინე 7
- ძიმისტარაშვილი სოკრატ 149
- წერეთელი აკაკი 38, 74, 162, 163
 წერეთელი ალექსანდრა 149
 წერეთელი გიორგი 109
- ჭავჭავაძე ალექსანდრე 19, 30
 ჭავჭავაძე ილია 38
 ჭანტურია აკაკი 35
 ჭელიძე მანანა 7
 ჭილაია სერგი 8, 32
- ხარაზოვი ვ. ა. 126, 156
 ხახანაშვილი ალექსანდრე 38, 74
 ხინტიკია ზეინაბ 7
 ხუსკივაძე ლეილა 7
- ჯავახიშვილი ალექსანდრე 7, 10
 ჯავახიშვილი ივანე 36, 157
 ჯანაშვილი მოსე 16, 29, 36
 ჯანაშია ლაშა 7
 ჯანაშია სიმონ 6, 8—10, 13, 22, 23, 26, 30, 31, 35, 149, 164, 166, 167, 174
 ჯანგირაშვილი ლამარა 7
 ჯაფარიძე ოთარ 10
 ჯგუშია დამიანე 25, 27, 69—71, 78
- ჰანი კ. თ. 31
 პრინცესკი პენრიც, მხატვარი 26, 73

გეოგრაფიული სახელები

- ბესტრია 112, 135
 აია-სოფია, წმ. სოფიოს ტაძარი სტამბულში 51
 ალავერდი 40
 ალბანეთი 128
 ალჟირი 128, 148
 ამერიკა 110
 ამერიკის შეერთებული შტატები (აშშ) 135
- ამიენი 21
 ამიერკავკასია 41, 97, 98
 ანგორა (ამჟამინდელი ანკარა) 105
 აფრთხა ეკვატორული 127
 აფხაზეთი 17
 ალმოსავლეთ პრუსია 135
 ახალგორი (ამჟამინდელი ლენინგორი) 13, 14
 ახალსენაკი (ამჟამინდელი მიხა ცხაკაია) 49

- ზაზორკინო** (ამჟამინდელი ჩერმენი, ჩრდ. ოსეთის ასსრ) 127
ბათუმი 43, 45—50, 52, 102, 168
ბაიე, ქალაქი ნორმანდიაში, ჩრდ. საფრანგეთი 129,
ბალტიისპირეთი 128
ბასტილია 129
ბაქო 110, 148
ბაირუთი 53
ბელგია 112
ბელორუსია 128
ბენგაზი 157
ბერთი 11
ბერლინი 119, 135
„ბიენ-პოა“, ვიეტნამის ქალაქი და გემის სახელწოდება 51—55, 59
ბიზანტია 28, 51
ბიზერტა 53, 54
ბირ-ჰაკეიმი 128
ბიჭვინთა 17—19
ბორჯომი 6, 47—49, 52, 53, 59, 64, 65, 74, 95—97, 99, 102, 103, 108, 149, 151, 152, 164, 165, 167—169, 171
ბრილი, სოფელი 16
ბულგარეთი 128, 161, 162
ბურჯე, პარიზის აეროდრომი 148
ბელატი 12, 14, 16—19, 28, 43, 58, 59, 69, 74, 164, 167
გერმანია 112, 118, 121, 123, 129, 135
გორდი 35
გორი 16
გრენელის ქუჩა, პარიზი 145, 148, 153, 157, 173
ღამასკო 128
ღანია 112
დასავლეთ ევროპა 56
დიგორი 149
დიდი ბრიტანეთი 112, 113, 127, 135
დიქონი 148
დიუნკერკი 135
დნეპრი 127
მეროპა 24, 48, 70, 71, 145, 161
ეთიოპია 127
ეკვატორული აფრიკა 56
ერიტრეა 127
ვარშავა 135
ვარძია 12
ვერდენი („უდაბნოს ვერდენი“, იხ. ბირ-ჰაკეიმი) 128
ვერსალი 117, 118, 133, 143—146, 165, 172, 173
ვიეტნამი 51
ვიქტორ ჰიუგოს პროსპექტი, პარიზი 63
ვიში 113, 121, 128
ვლახერნი, კონსტანტინოპოლის უბანი 33—35
ზუგდიდი 4, 6, 7, 32—35, 40, 58, 74, 78, 149, 156, 164, 167, 168
თბილისი 6, 7, 9, 22, 24, 26, 28, 30, 33, 35—43, 45, 49, 53, 57, 58, 61, 64, 69, 72, 74, 75, 84, 87, 89, 95, 103, 107, 148—150, 152, 153, 157—162, 164, 165, 167—169, 171, 173, 174
თეირანი 148, 157
თრიალეთი 152
თურქეთი 105, 110 იხ. ოსმალეთი
ინგლისი, იხ. დიდი ბრიტანეთი
ისკენდერონი (ალექსანდრეტი) 53
იტალია 112, 113, 128, 129
იუგოსლავია 50, 113, 128
ქავკასია 3, 14, 30, 31, 33, 39, 48, 51, 168
ყაირო 148, 155, 157
კართაგენი 54
კეთილი იმედის კონცხი 127
კიევი 127
კიბროსი 161
კოლა 156
კომპიენი 112
კონსტანტინოპოლი 109. იხ. სტამბული
კორსიკა 54
კრუაღე-პტი-შანის ქუჩა, პარიზი 81, 83
კურინი 40
კურსკი 127
ლევლი, ფრანგული სოფელი, სენისა

და უაზის დეპარტამენტი 24, 60, 63—67, 72, 74, 95, 96, 102, 103, 114, 125, 126, 131, 151, 152, 154, 155, 161, 165, 168, 169, 172
 ლენინგრადი 109, 127, 128
 ლიბანი 53
 ლიბია 127
 ლიკანი 47, 49, 59, 64, 65, 149, 164, 165, 167—169, 171
 ლიტვა 128
 ლონდონი 110, 113, 136
 ლუერი, სასახლე 48
 ლუქსემბურგი 112

მალზერბის ქუჩა, პარიზი 147
 მარსელი 24, 25, 40, 41, 51—53, 55—57, 59—65, 68, 75, 78, 81, 84, 89, 95, 97, 102, 118, 129, 133, 146, 148, 164, 165, 168, 169
 მარტილი 13, 15, 16, 43, 45, 58, 59, 69, 164, 167
 მერსინი, ანუ მერსინა, კილიკია, მცირე აზია 53
 მონბორონის სტადიონი, ვერსალი 118
 მონბორონის ქუჩა, ვერსალი 181, 144, 172
 მონლერი 65
 მონპარნასი, პარიზი 131
 მონლოლეთი 13
 მოსკოვი 27, 70, 136—140, 157
 მოჭევი 13
 მცირე აზია 53
 მცხეთა 13

ნარვიკი, ნორვეგია 127
 ნიდერლანდები 112
 ნიუ-იორკი 28, 68, 169
 ნორვეგია 112, 127, 128
 ნორმანდია 129

მლთისი 156
 ორიოლი 127
 ორჟი, მდ., სენისა და უაზის დეპარტამენტი 65
 ოსმალეთი 33. იხ. თურქეთი

პანტიკაპეა 13
 პარიზი 9, 20, 22, 24, 26, 28, 38, 39,

45, 55, 60—64, 72, 74, 76, 78, 81, 82, 84, 86, 87, 89, 94—98, 100, 104, 108—110, 113—115, 117, 118, 121, 122, 124, 127—131, 133, 134, 137, 138, 140, 143, 145, 146, 148—152, 154, 155, 157, 158, 160, 161. 164—166, 168—173

პარიზის პროსპექტი, ვერსალი 118
 პეტერბურგი 28, 56. იხ. ლენინგრადი
 პეტრიწონის მონასტერი 161
 პეტროგრადი 32. იხ. ლენინგრადი
 პოლონეთი 110, 112, 128, 135
 პრუტი, მდ. 128

შენევა 45
 ეიულ ფერის ქუჩა, ლევილი 65

რიმინი, იტალია 129
 რომი 129, 157,
 რუმინეთი 128
 რუსეთი 14, 27, 28, 33, 69, 70, 79, 81, 101, 134

საბერძნეთი 113, 128
 სსრკ, საბჭოთა კავშირი— 4, 5, 76, 78, 89, 93, 94, 98—100, 113, 121, 132; 133, 135, 136, 138, 142, 145, 167, 172—174

სალზინო 35
 სამეგრელო 33, 35, 170
 სარგეეში 13
 სარიყამიში 33

საფრანგეთი 4, 8, 9, 20, 22, 25, 27, 29, 40, 45, 50—53, 55, 56, 59—63, 68, 70, 71, 76—81, 83, 86, 87, 89, 90, 92, 94—105, 111—113, 115, 117, 118, 120—122, 124—129, 132, 134—136, 138, 142, 143, 145, 155, 164—167, 170, 172

საქართველო 4—9, 20, 22—24, 26—31, 35, 39—41, 44, 45, 47, 48, 53, 55, 56, 59—62, 64, 69—73, 77—82, 84, 86—89, 93—95, 97, 99—103, 105—107, 111, 114, 123, 133, 137, 139, 146, 148, 159—162, 164, 165, 167, 169, 171

საქართველო სამუსლიმო, თურქეთის

საქართველო 107, 108, 110, 111, 138
 საქეგური, სოფელი 13
 საქეგურის წყალი, მდ. 14
 სეერ-ბაბილონი, პარიზი 153
 სენის დეპარტამენტი, საფრანგეთი 78,
 80, 82, 83, 87, 95, 114, 115, 142, 170
 სენისა და უაზის დეპარტამენტი, საფ-
 რანგეთი 65, 165, 168
 სენეგალი 55, 56
 სენ-კლუს პროსპექტი, ვერსალი 118
 სენ-მიშელი, პარიზი 131
 სიდი-ბელ-აბესი, ალჟირი 127
 სილეზია 135
 სირია 53, 128
 სიცილია 129
 სოლფერინო, პარიზი 153
 სოფია 161
 სპარსეთი 20, 48, 110
 სპეცია, იტალია 129
 სტალინგრადი 121, 122
 სტამბული 49—53, 61, 168
 სტეფანწმინდა 13, 29

ტბეთი 11
 ტულონი 129
 ტუნისი 53, 54

უკრაინა იმიერკარპატის 128
 უნგრეთი 128, 135

ზილადელფია 68
 ფლორენცია 129

ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი,
 სტამბული 53
 ქსანი 14
 ქსნის ხეობა 13
 ქლთაისი 28, 36—38, 40—43, 45, 46,
 49, 84, 164, 168

შაბარდო 40, 58

შემოქმედი 28
 შიომღვიმე 11

ჩანგლი 156
 ჩერმენი, იხ. ბაზორკინო
 ჩეხოსლოვაკია 135
 ჩრდილო აფრიკა 121, 127
 ჩრდილო კავკასია 13, 69

წყაროსთავი 12

ხეცსურეთი 28
 ხიოსი 161
 ხმელთაშუა ზღვა 52
 ხობი 17, 49, 58, 59, 164, 167

ჯულფა 158
 ჯუმათი 28, 69

შესავალი	3
იმ დღის გმირი	8
რა დაიწერა ჩვენი განძის შესახებ და რა წყაროები მოგვეპოვება მისი ისტორიის შესასწავლად	23
როგორ იკრიბებოდა ჩვენი საუნჯე	27
ქართული საუნჯის უცხოეთში გატანა	36
თბილისიდან გამგზავრება	36
ქუთაისში	42
ბათუმში	46
უცხოეთში გამგზავრება . სტამბულში. გზა მარსელამდე	50
განძი მარსელში	55
მეთხედსაუკუნოვანი „ოდისეის“ „მშვიდობიანი პერიოდი“. 1921-1934 წლები	63
საფრანგეთის მთავრობა ეუფლება ქართულ საუნჯეს	76
საუნჯის დაბრუნებისათვის ბრძოლა	86
დიდი განსაცდელის წლები	112
საუნჯის დაბრუნება	133
შობლიურ მიწა-წყალზე	160
Краткое резюме	164
Résumé	167
საძიებლები	175

4/39/67.

Гиви Георгиевич Жордания

ВОЗВРАЩЕННЫЕ СОКРОВИЩА

(на грузинском языке)

რეცენზენტები: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორ.
ა. სურგულაძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი ფ. ლომაშვილი

ტაბულები დაიბეჭდა საქართველოს კომუნისტური პარტიის
ცენტრალური კომიტეტის სტამბაში

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სარედაქციო-
საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 2209

*

გამომცემლობის რედაქტორი ლ. სიხარულიძე
მხატვარი გ. ლომიძე
ტექნორედაქტორი ც. ქამუშაძე
კორექტორი ე. გოგავა

გადეცა წარმოებას 15.10.82. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.5.83;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 13,3;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 11;

უე 00761; ტირაჟი 12000; შეკვეთა № 3457;

ფასი 1 მან. 25 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

F56 277
3

УДК 62-74
62-74:001.001.001